ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ — СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOSOPHIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE
III. КНИЖЕВНОСТ И ЈАЗИК

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 22 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE
1970

СОДРЖИНА

III. КНИЖЕВНОСТ И ЈАЗИК

Блаже Конески

СТИХОВИ НА ГЛАС ТРПЕЗЕЧКИ

Го приведуваме, во современа транскрипција и со интерпункциски знаци што сугерираат определено читање, стиховниот дел од епитафот на Кирил Пејчиновиќ:

Теарце му негово рождение,
Пречиста и Хиландар посрижение,
Лешок му е негоо воспитание,
Под плочава негоо почивание —
От негово свое отшествие
До Христово второ пришествие.
Молит вас, браќа негои љубимија,
Хотјашчија прочитати сија,
Даречете: Бог да би го простил,
Зере у гроб црвите ги гостил

КИРИЛ.

Овде лежи
Кирилово
тело,

У манастир
и у Лешок
село —

Да бог за
доброе
дело.

Надгробната плоча на Пејчиновиќ често се споменува во работите посветени на почетоците на нашата литература во XIX век. Не еднаш се рекло дека на неа се врежани првите стихови во новата македонска поезија. И покрај таа констатација, речиси никако не се пристапило кон разгледувањето на овој мал текст како поетска творба. Тој им се чинел на литературните историчари толку скромен од таа страна што се задржувале на него само како на извор на податоци за животописот на Пејчиновиќ.

Еден исклучок од ова прави Лазо Каровски којшто во својата статија посветена на структурата на македонскиот стих се задржува и на епитафот на Пејчиновиќ, за да констатира дека тој е напишан

во силабичен стих.[1] Но таа забелешка ќе станеше веднаш поинтересна, ако се кажеше уште дека епитафот е напишан заправо во десетерец.

И навистина, од четиринаесетте стихови колку што ги има текстот — осум претставуваат чисти десетерци со цезура по четвртиот стих. Дури 12 и 13 стих се врежани така во плочата што се „накршени" токму по таа цезура. Останатите стихови отстапуваат од таа основна шема било поради тоа што требало да се вклопат во нив некои повеќесложни имиња (Пречиста и Хиландар посрижение), било поради невештината на составувачот. Во последниот стих е очевидно случајно испуштен глаголот. Со едно вакво дополнување тој би бил правилен десетерец: Да бог (даде) за доброе дело.

И така, веќе првиот стихотворец во новата македонска литература, Кирил Пејчиновиќ, се опрел на народната поезија и се послужил со еден од нејзините најкарактеристични размери. Познато е колку значаен станал потоа контактот со народната песна во создавањето на нашата уметничка поезија. Десетерецот на Пејчиновиќ сепак се дели по една важна одлика од народниот десетерец. Пејчиновиќ римува редовно, додека во нашата народна песна римата се среќава само како исклучок. Така во неговиот поетски обид имаме и напор да се надели со нови елементи народниот стих. Римуваниот десетерец сепак не е пронајдок на самиот Пејчиновиќ. Тој имал образец за него секако во некои српски текстови со религиозна содржина пишувани со таков стих. Тие текстови не биле непознати во Македонија во почетокот на минатиот век. „Житие Алексија божија человека" од Виќентие Ракиќ дури било и препишано во Прилеп од учителот Илија Димитриевиќ во 1838 година.[2]

Не треба да ја превидиме ни разликата во лексиката меѓу текстот на Пејчиновиќ и народната песна. И тоа било причина да не се забележи веднаш дека имаме пред себе десетеречки стих. „Хотјашчија прочитати сија" претставува десетерец, но ниеден збор во него не е народен. Меѓутоа, и овде, како и на другите места во своите писанија, Пејчиновиќ спонтано преминува кон чисто народен исказ и него како да го чува за поентата: „Да речете: Бог да би го простил, Зере у гроб црвите ги гостил". Овој присмев над себеси, по тржествените стихови што претходат, оди до гротеска. Имено тој чини да сеќаваме дека текстот не е клепан од млак стихотворец, ами од човек што не можел да устои пред досетката што ја сугерирала римата.

---

1. *Л. Каровски*, Версификацијата на македонската уметничка поезија, Литературен збор III 2, 1956, стр. 69.
2. *Б. Конески*, Српската граѓанска лирика кај нас во првата половина на 19 век, За македонската литература, Скопје 1967, стр. 151—152.

Така ни се претставува при брз поглед ритмичката и лексичката структура на стиховниот дел од епитафот на Пејчиновиќ. Меѓутоа заслужува да се задржиме уште на указанието над тој текст: „Стихови на глас трпезечки", на кое никој нема обратено доволно внимание. Пред сѐ не треба да се одмине самото актуализирање на терминот „стихови", со кој се означува првиот обид во новата македонска поезија. А пак од она „глас трпезечки" може веднаш да се види дека Пејчиновиќ замислувал, неговите стихови да се пеат. Ништо поприродно од тоа за него, зашто и во народот и во црквата стиховите имено се пееле. Но работата станува поинтересна, кога ќе го поставиме прашањето какво е заправо тоа пеење „на глас трпезечки". Таков начин немаме во црковното пеење и затоа останува да го побараме таму каде што самиот Пејчиновиќ го научил десетерецот — во народното пеење.

Песни „трапезарски" познава Верковиќ и ги издвојува во посебен оддел во својата збирка.[3] Според информацијата што ја добив од проф. Б. Видоески, — за тоа како и кога се пееле песни „трпезарски" или „трпезечки"[4] се сеќаваат уште луѓе во Порече. На големи празници се постилало цедило на ледина покрај црква и се ставувало на него јадење и пиење. Старците ќе изнаседнеле околу, а момите ќе поведеле танец околу трпезата и ќе пееле песни трпезарски. Песната ја зафаќале првите две девојки и додека тие преминувале на вториот дел од стихот, другите две пак го подземале почетокот и таа наизменичност одела дотаму што целиот танец во еден момент учествувал во пеењето, а секој пар пеел различен дел од стихот. Овој опис се согласува во битното со она како се опишува пеењето на оро во предговорот кон Зборникот на Миладиновци. Пеењето почнувало со извикот „и-и-и-и!" Треба посебно да се спомене тоа, зашто се чини дека тука имаме еден многу древен начин на зафаќање на песната кај балканските народи. Никос Казанѕакис во својот роман „Алексис Зорбас" го споменува тој начин во тажачките од Крит: „Тетка Лењо даде знак, испуштајќи висок глас, со кој ни предизвика студени морници: — Иiии!"[5] Не може навистина да се предаде поубаво впечатокот што го остава тој древен грлен извик.

---

3. С. *Верковић*, Народне песме Македонских Бугара, Београд 1860, песните од бр. 218 до бр. 235. Оддел „Песне трапезарске" имало и во ракописната збирка на Верковиќ (сп. *Р. Меденица*, Бановић Страхиња, Београд, стр. 7).

4. Наставката *-ечки* не е непозната во изведувањето и на други атрибути за песните спрема народната класификација. Така, имаме песни *лето (в) -ечки*. Во ракописната збирка на С. Н. Томиќ се забележени „свадбечки" песни од с. Зркле, Порече.

5. *Н. Казанѕакис*, Алексис Зорбас, Скопје, стр. 215.

Трпезарските песни што му ги кажувале на проф. Видоески се десетеречки. Дали тие биле такви по правило во Западна Македонија, не можеме да речеме. Кај Верковиќ освен десетеречки песни во оваа група среќаваме и песни со поинаков размер. Како и да било, јасно е дека Пејчиновиќ можел во нив да најде лесно глас за своите десетеречки стихови. Тој го имал в ум гласот уште кога го сочинувал својот епитаф, како што тоа го прават народните певци при секоја нова импровизација.

Трпезарските песни, или барем некои од нив, се божовни, со религиозна содржина. Тоа покажува дека не случајно Пејчиновиќ го избрал, како свештено лице, нивниот глас. Во „Огледало" Пејчиновиќ ги напаѓа оние што на празници се опиваат и, место да му се молат на светецот, пеат песни бесовски. Тоа искажување не треба да го сметаме како целосно негативно становиште спрема народните песни. Самиот Пејчиновиќ го позајмува од нив трпезарскиот глас при сочинувањето на својот епитаф.

По сето ова станува јасно дека малата поетска творба на Пејчиновиќ е многу повеќе во нашата традиција отколку што можеше да се заклучува на прв поглед. Не само што е во неа земен размерот од народната песна, ами тој избор го направил еден човек што уште не бил свикнат со читањето на стихови, а како вистински народен певец им наоѓал смисла пред сè во пеењето. Пејчиновиќ се надевал дека и неговиот епитаф ќе се пее. Можеби замислувал дека тоа ќе станува на големи празници, кога ќе надојде народ во манастирот Св. Атанасија, ќе постелат цедило на ледината над неговиот гроб и ќе наседнат старци околу таа трпеза.

Blaže Koneski

LINES IN THE STYLE OF „TRPEZEČKI" SINGING

Summary

This contribution deals with the metrical and the lexical structure of the epitaph of Kiril Pejčinović, one of the first Macedonian writers from the beginning of the 19th century. The epitaph is decasyllabic, while the note attached to it that it should be sung in the style of „trpezečki" singing is an additional indication of the influence of Macedonian folk poetry upon Pejčinović. According to this Pejčinović's small poem is much more connected with the Macedonian poetic tradition than would have been concluded at first sight.

Александар Спасов

НЕПОЗНАТА СТИХОТВОРБА НА КОНСТАНТИН ПЕТКОВИЧ

На Константин Петкович му се припишува дека е автор на стихотворбите ,,Б'лгарски воин"[1] и ,,Сон Султана"[2]. Во литературната историја досега остана сосема незабележена неговата поетска творба ,,Момина клјатва", објавена во 1853 г., во ,,Цареградски вестник"[3].

Текстот на оваа стихотворба на Константин Петкович дословно гласи:

Рано, рано, изутрина
Прѣди сльнце да огрѣiе,
И съсъ своя горещина
Въздухъ, земя да нагрѣiе,
Иде мома покрай рѣка,
Своiе либе да си чека,
Връви тихо близу вода
Сама iедна на слобода,
Въ ржцѣ сбира ситна роса,
Па си съ нея лице миiе,
Бѣло лице, руса коса.
Трава гази, цвѣтье сбира,

---

[1]. Борисъ Йоцовъ: Къмъ въпроса за началото на българската революционна поезия. Родна речь, IX, бр. 3, София 1935/36 г., стр. 116—125. Од прилогот на Б. Јоцов дознаваме дека ,,Б'лгарски воин" е испеан на 12 март 1854 г. и дека за првпат е печатен (и тоа најверојатно според ракописот на самиот автор) кај П. Безсонов во 1855 г. — П. Безсоновъ: Болгарскiя пѣсни изъ сборниковъ Ю. Ив. Венелина, Н. Д. Катранова и другихъ болгаръ, Москва 1855, Выпускъ второй, стр. 118—123. ,,Б'лгарски воин" е пренесен во целост во цитиранава статија на Б. Јоцов, на стр. 120—122.

[2]. Харалампие Поленаковиќ: ,,Сон Султана" заборавена македонска стихотворба од 1861 година. Разгледи, VIII, бр. 10, Скопје 1966, стр. 1006—1014. Х. Поленаковиќ искажува мислење дека стихотворбата ,,Сон Султана", објавена во 1861 г. во новосадското литературно списание ,,Даница", со потпис К. Бранислав, ,,Со голема веројатност. . . треба да ја сметаме како творба на Константин Петковиќ." ,,Сон Султана" е препечатена во наведенава статија на Х. Поленаковиќ, на стр. 1010—1014.

[3]. К. Д. Петковичь: Момина клятва. Цареградски Вѣстникъ, III, бр. 129. 11. VIII. 1853. Истава стихотворба, со извесни изменениja, е печатена и во ,,Зора југославенска" —К. П.: Бльгарска дѣвойка и неизина клѧтва. Zora jugoslavenska od Radoslava Razlag-a. Tečaj II. U Zagrebu, tiskom i troškom Franje Zupana. 1853, str. 50—52.

На глава си вѣнецъ виіе,
Съ бисеръ ниже, въ рядъ подбира.
Пилци слуша, пѣсня пѣіе,
Пѣсня пѣіе, вѣнцу сбори,
Младо срьдце како гори:
„Дори вѣтеръ не повѣіе,
„Сльнце огънь не распали,
„Ты си, цвѣтье, красно, мило
„Въ вѣнецъ свито, како въ крыло;
„Али въ тебѣ огънь мали
„Може брьго да затриіе
„Всичко добро, що да ти іе.
„Вѣнешь, губишь хубавина,
„Цвѣтна младость, зеленина.
„За то, цвѣтье, не всякогажъ
„На хубавость ты помагашь.
„Дал' іе такьвъ мой полюбецъ,
„Какьвъ миси ты мой вѣнецъ.
„Да ли може да повѣне,
„Ако любовь му се крене,
„Дал' момини тужди очи
„На срьдце му ставять плочи,
„Да ли туждо лице бѣло
"Нему срьдце сег' заплѣло,
"Да ли тужда бѣла гуша
"Имя моіе му заглуша,
„Тужди поглядь — хубавина
"Да ли може да направи
"Да онъ мене заборави,
"Или животъ на туждина
"Да ли може то да стори
"Що да нему сръдце сгори?
"Како да іе Богъ го знаіе,
"Али сръдце моіе жедно,
"Дори свѣть ми въ очи сяіе
„Бид' ще нему всягда іедно.
"Фрьли мома вѣнецъ въ вода:
"Айде, цвѣтье, на слобода,
"Въ бѣло море въ црьно море,
"Плывай долѣ, плывай горѣ,
"Може нѣгдѣ да го найдешь
"Клятва моя да му дадешь:
"Срьдце нему іеще хранимъ
"Отъ другега любовъ бранимъ,
"Моіе срьдце неизмѣнно
"Дори вѣнче ты зеленно
"Не ся вратишь по врьхъ вода,
"Само іедно на слобода.

”Ако л’ неще да прiиме
”Клятва вѣрна съ моiе име,
”Нека мрьтва ме прѣчека
”Въ бѣло море покрай рѣка. . .

К. Д. Петковичь.

Освен оваа верзија во ,,Цареградски вестник”[4], од вопроснова *стихотворба постои, како што веќе наспоменав во белешката бр. 3, и уште една друга верзија — во ,,Зора југославенска”. Двете верзии имаат* извесни позабележителни разлики: верзијата од ,,Зора југославенска” носи наслов ,,Бл’гарска девојка и нејзина клетва”; верзијата од ,,Цареградски вестник” брои 64 стиха, а од ,,Зора југославенска” 61 стих; во некои стихови се среќаваат видливи текстуални изменениja, како на пр.: Своiе либе да си чека, Врьви тихо близу вода (,,Момина клјатва”) —: Свога люба да си чека; Врьви безъ страхъ близу водж (,,Бл’гарска девојка и нејзина клетва”); се забележуваат и одделни јазични и правописни варијанти. Поради тоа ќе ја пренесам целосно и верзијата од ,,Зора југославенска”[5]. :

Рано, рано изутрина
Преди сльнце да огрѣiе,
Лѣтна дневна горещина
Дол’ не земiж да повѣiе,
Иде мома покрай рѣка
Свога люба да си чека;
Врьви безъ страхъ близу водж
Сама iедна на слободж.
Въ ржцѣ сбира ситнж росж
Па си съ неiж лице миiе,
Бѣло лице, русж косж;
Траву гази, цвѣтье сбира,
На главж си вѣнецъ виiе
Съ бисеръ ниже въ рѧдь подбира
Пилцы слуша, песнiж пѣiе.
Пѣснiж пѣiе, вѣнцу сбори:
Доры вѣтеръ не повѣiе,
Сльнце огънь не разпалi
Ты си цвѣтье младо, мило
Въ вѣнецъ свито како въ крыло

---

[4]. Фотографијата од ,,Цареградски вестник” е мошне тешко читлива, па затоа не се исклучени евентуални грешки при препечатувањево на стихотворбава. Бидејќи не бев во состојба до крај да го расчитам последниот збор од 46 стих, овде го предавам онака како што гласи во верзијата од ,,Зора југославенска”, а имено: жедно.

[5]. За верзијата од ,,Зора југославенска” првпат соопштив во мојот прилог— Константин и Андреја Петковиќ, Разгледи, II, бр. 14 (40), Скопје 1955, стр. 10, во којшто и ги цитирав првите единаесет стиха од неа. Повеќе податоци за ,,Бл’гарска девојка и нејзина клетва” дадов и во расправата — Престојот на Константин Петковиќ во Хрватска и Словенија во 1852 г., Млада литература, VII, бр. 7, Скопје 1957, стр. 42.

Али въ тебѣ огънь мали
Може брьго да затриіе
Сичко добро, що да ты іе:
Вѣнець, губишь хубавинѫ
Цвѣтніѫ младость — зеленинѫ;
Зато цвѣтье, не всѧкогашь
На хубавость ты помагашь.
Дал' іе такъвъ мой полюбецъ,
Какъвъ ми си ты вѣнецъ?
Дал' момини тужди очи
На срьдце му ставіѫть плочи
Дали туждо лице бѣло
Нему срьдце сег' заплѣло,
Дали тужда бѣла гуша
Имѧ моіе му заглуша
Тужди погльдь — хубавина
Дали може да направи
Да онь мене заборави,
Или жівоть на туждина.
Да ли може то да стори,
Що да нему сръдце сгори?...
Како да іе — Богъ то знаіе
Али сръдце моіе жедно
Доры свѣтъ ми въ очи сяіе
Быт ще нему всѧгда іедно!
А ты вѣнець айде въ водѫ
Давамь тебѣ всіѫ слободѫ,
Пливай долѣ, пливай горѣ,
Въ бѣло море, въ црьно море
Може негдѣ да го найдешь,
Клѧтвѫ моіѫ да му дадешь:
Сръдце нему още хранимь
Одь другега любъвь бранимъ
Срьдце моіе неизмѣно
Доры вѣнче ты зелено
Не се вратишь по врьхъ водѫ
Само іедно на слободѫ.
Акол' неще да пріиме
Клѧтвѫ вѣрнѫ съ моіе имѧ,
Нека баремь ме пречека
Въ бѣло море покрай рѣкѫ...
Въ нѣмски Градець 18/30. августа 1852.

К. П.....изъ Россіи.

Кога е настаната оваа стихотворба? На крајот од верзијата што е печатена во „Зора југославенска" стои забелешката: „Въ нѣмски Градецъ 18./30. августа 1852". По посетата на Хрватска во август 1852 г., на пат за Словенија, Константин Петкович се одбил во Грац, каде што пристигнал на 27 истиот месец[6]. Во овој град тој останал до 31 август, кога за минал за Љубљана[7]. Со голема веројатност, забелешкава може да се сфати како обележување на местото и датумот на настанувањето на вопроснава стихотворба, иако, притоа, не е сосема исклучена и помислата за тоа дека белешката можеби се однесува на местото и датумот на предавањето на стихотворбава во рацете на Радослав Разлаг, за печатење во во неговиот алманах „Зора југославенска". Содржината на стихотворбава, односно пред сè, нејзиниот мотив — тагувањето и копнеењето по саканиот којшто се наоѓа во туѓина — нè поткрепува прилично силно во уверувањето дека во атмосферата на скорешното враќање во родниот крај, по долгогодишното отсуствување и престој во толку далечниот Петроград, би било сосема нормално и природно да се роди кај Константин Петкович инспирација за еден ваков поетски исказ, каков што го среќаваме во лирската песна „Бл'гарска девојка и нејзина клетва".

Како дошло до објавувањето на „Бл'гарска девојка и нејзина клетва" во „Зора југославенска"? Во Грац Константин Петкович се сретнал уште првиот ден по пристигањето со Словенецот Радослав Разлаг (1826—1880), литерат и културен работник, познат како еден од најекспонираните „илирци" и панслависти во Словенија. Престојувајќи во овој град, Константин Петкович скоро сето време бил во дружба на Радослав Разлаг. Обајцата, со мошне големо задоволство, се сеќаваат за таа нивна меѓусебна средба. Очевидно е дека брзото и срдечно зближување меѓу Константин Петкович и Радослав Разлаг се должи на тоа оти тие биле истомисленици во сфаќањето за словенската взаемност, којашто и двајцата усрдно ја пропагирале[8].

Во таков панславистички дух и насока го уредувал Радослав Разлаг и годишниот литературен и публицистички зборник „Зора" од којшто излегле вкупно две книги. Во првата книга на „Зора", за 1852 г., била отпечатена кратката повест „Борис" од словенечката писателка Јосипина Урбанчич — Турноградска (1833—1854)[9], којашто следната година излегла во Цариград, во одделна книшка, во превод на Констан-

---

[6]. Александар Спасов: Престојот на Константин Петковиќ во Хрватска и Словенија во 1852 г. Млада литература, VII, бр. 7, Скопје 1957, стр. 41.

[7]. Ibid., стр. 44.

[8]. Ibid., стр. 41—44. Во таа смисла мошне карактеристична е и записката во дневникот на Радослав Разлаг (дневникот на Р. Разлаг се чува во Универзитетската библиотека во Љубљана) од 19 септември 1852 г.: „Srodni drusi u prostranoj Slavii se razumevaju — daj o Bože sloge i vzajemnoste srećen naprédek! G. Stojan Dimitriev Пяткович me pohodiše početkom ovoga meseca. Dobro došli, pobtratimi. . . iz prostrane Славіи!" (Ms 886. Radoslav Razlag, Zapuščina. Dnevnik Radoslava Razlaga, str. 10).

[9]. Boris. Povèst od Josipine Turnogradske. Zora, jugoslavenski zabavnik za godinu 1852. Od Radoslava Razlag-a i Ivana Vinković-a. U Gradcu, tiskomTancerovim, str. 58—66.

тин Петкович[10]. Радослав Разлаг, исто така, во својата публикација се залагал и за јазично единство на сите Словени и се обидувал да оствари општ словенски јазик ,,kako sredstvo. . . kojim se Slavjani mogu do sloge svete dokopati. . ." Тоа да се постигне, покрај другото, е потребно Словенците и воопшто Западните Словени да се запознаат наново со кирилската азбука — истакнува Радослав Разлаг. Приготвувајќи ја втората книга од ,,Зора", Радослав Разлаг имал намера, судејќи според цитираниве искажувања, да вклучи во неа што повеќе текстови со кирилица. Тоа тој и го направил. Во предговорот кон втората книга, во којашто е отпечатена и стихотворбата на Константин Петкович, се нагласува дека: ,,U ,,Zori" ove godine se nalazi više sostavkov tiskanih ćirilicom; jer to je neophodno potrebno, da se i mi, zapadni Slavjani, opet priučimo obćeslavjanskoj azbuki . . ." Оттука е сосема разбирливо дека Радослав Разлаг со посебно задоволство ја прифатил стихотворбата на Константин Петкович за печатење во втората книга на ,,Зора", меѓу другото, и поради фактот дека била напишана со кирилска азбука. Притоа, треба да се забележи дека објавувањето на вопроснава стихотворба на Константин Петкович во ,,Зора" претставува најверојатно прв чин од таков карактер во историјата на литературните односи меѓу Македонците и Словенците од новиот период.

За појаснување на читателите, текстот на Петковичевата песна во во ,,Зора" е проследен со една куса белешка во која се даваат диференцијално основните фонетски карактеристики, односно разлики, меѓу бугарскиот и македонскиот јазик. Белешката гласи: ,,ѫ izgovarja se kod Blgarov: 1. kako gluho *a* ili ъ u severnoj Blgarii; 2. kako *a* u Macedonii (tako i u toj pesmi); 3. kako slovensko ô blizo Solunja i na granicah medju Macedoniom i Tesaliom. — ѧ izgovarja se kod severnih Blgarov malo gluho kako ъ ili srednje medju *a* i *e*; a kod južnih macedonskih Blgarov vsegda kako *e* (тако i u ovoj pesmi)"[11]. И во оваа попатна белешка, како што наполно јасно се гледа од неа, е изразено сознанието кај Константин Петкович за самобитните белези на неговиот мајчин јазик. Поетската и преводачката дејност на Константин Петкович за нас го има и тоа значење дека ,,. . .свидетельствует о стремлении в то время весьма немногочисленной македонской интеллигенции обработать граматический и лексический материал македонских говоров в целях литературнопоетических"[12] и дека е ,,. . . один из самых ранних опытов исползования македонской народной речи в поэзии. . ."[13].

По завршувањето на престојот во Словенија, Константин Петкович преку Трст, Венеција и Атина оди во Цариград, каде што во текот на 1853 г., сè до своето повторно заминување во Русија, пред самото

[10]. Борисъ, пръвы христіанскы царъ на Блъгарыты. Поблъгарена Историйска приказка, писана по Словенскы отъ Іосифинѫ Турноградскѫ. Цариградя 1853.

[11]. Zora jugoslavenska od Radoslava Razlag-a. Tečaj II. U Zagrebu, 1853, str. 50.

[12]. Н. И. Толстой: Страничка из истории македонского литературного языка. Краткие сообщения Института славяноведения, вып. 43. История славянских литературных языков, Москва 1965, стр. 33.

[13]. Ibid., стр. 33.

започнување на Кримската војна, мошне активно се занимава со литературна и научно-истражувачка работа[14]. Тогаш печати во „Цареградски вестник" неколку прилога: три статии — за Света Гора, за манастирот Зограф, приказ на „Зора југославенска" за 1853 г.,[15] и уште стихотворбата „Момина клјатва".

Како што веќе нагласив, верзијата од „Цареградски вестник" на вопроснава стихотворба на Константин Петкович е до извесна степен прередактирана во однос на верзијата од „Зора југославенска": таа е поголема за три стиха, спроведени се некои текстуални измененија, а и јазично е донекаде оддалечена од првобитно објавениот текст. Инаку, оваа стихотворба на Константин Петкович, на која не ѝ недостига лирски полет и смисла за поетски израз, метрички е наполно успешно реализирана. Во неа доследно и вешто е употребен осмерецот. Исто така, имаме убави резултати и во римувањето, коишто веднаш паѓаат во очи. Може да се рече дека стихотворбата на К. Петкович навистина се одликува со изразита музикалност. Треба да се забележи и тоа дека во неа во прилична мера се искористени јазичните и експресивни средства на нашата народна песна.

„Момина хлјатва", односно „Бл'гарска девсјка и нејзина клетва", е објавена две години порано од стихотворбата „Б'лгарски воин"и осум години пред „Сон Султана", што значи дека таа ни овозможува да се запознаеме со почетоците на поетската работа на Константин Петкович. Од друга страна, „Момина клјатва" се уврстува меѓу првите објавени стихотворби воопшто во новата македонска поезија и поради тоа, наедно со нејзината поетска вредност, којашто не треба олесно да се одминува, за нас таа е посебно интересна и значајна.

Aleksandar Spasov

UN POÈME INCONNU DE KONSTANTIN PETKOVIČ

Résumé

Le présent article se rapporte au début de l'activité littéraire de Konstantin Petkovič. L'auteur de l'article y publie deux variantes du poème s'intitulant „Momina kliatva" paru au cours de 1853, dans le „Caregradski vestnik" et dans la „Zora jugoslavenska". Le poème en question est considéré comme un des premiers poème de la poésie macédonienne moderne qui aient été publiés.

---

[14]. Александар Спасов: Престојот на Константин Петковиќ во Хрватска и Словенија во 1852 г., Млада литература, VII, бр. 7, Скопје 1957, стр. 38—40.

[15]. К. Д. Петковичь: Славянски новости. Зора югославянска од Радослава Разлага. Течај II, Загребъ 1853. „Цареградски Вѣстникъ, III, 136, 29 август 1853. Во овој приказ, К. Петкович потцртува дека Р. Разлаг е „. . . единъ отъ найдѣятелнитѣ и найспособнитѣ славянски млади списатели".

Б. Насшев

СВЕДОШТВА ЗА СМРТТА НА БРАЌАТА МИЛАДИНОВЦИ

Во литературата за македонските преродбеници браќата Миладиновци на прашањето за нивниот трагичен крај му е посветено важно место. Немајќи директен увид во архивскиот материјал и не можејќи своите мислења да ги засновуваат врз исказите на сведоци што присуствувале на фаталниот чин некаде во цариградските зандани, историчарите на литературата и испитувачите на животот и делото на браќата Миладиновци се принудени да го реконструираат нивниот крај врз основа на индиректните сведоштва на луѓе што по некаков начин чуле нешто во врска со смртта на струшките преродбеници. Две мислења се искажани главно во врска со овој проблем. Едното, што влегува повеќе во областа на легендарното, според кое тие умреле отруени во затворот; другото, далеку поблиску до вистината, дека причината за трагичната смрт на двајцата браќа била тифусната или маларичната треска.

Во врска со смртта на Миладиновци уште еден проблем како да останал нерешен до денес. Се работи всушност за тоа дали браќата Миладиновци го прифатиле изопшто унијатството и дали тие навистина умреле како унијати. Мислењето за нивното унијатство го лансирале во јавноста француските лазаристи, кои во втората половина на XIX век имаа свои мисии во Солун и во Битола и кои упорно настојуваа да ги искористат преродбенските тенденции кај Македонците за да ги привлечат кон римокатоличката црква. Всушност, опатот Фаверијал е тој што експлицитно го искажал, во едно свое писмо пишувано од Цариград на 28 август 1865 година и адресирано до опатот Субиран, директор на школското дело во Ориентот, тврдењето дека Миладиновци умреле во затворот како унијати: „Huit ou dix jours après, ils y étaient mort s'un et l'autre dans le sein de l'Eglise catholique", пишува опатот Фаверијал.[1])

---

[1]) Annales de la Congrégation de la Mission des Lazaristes, т. 30, 1865, стр. 444.

Пред тоа, еден друг лазарист, опатот Лепавек, старешина на мисијата во Битола, во писмото упатено на 2 февруари 1862 година до главниот лазаристички прокурор во Париз Салвер,[2]) раскажува за смртта на Димитар и Константин со интерес што зборува за доста интимни односи меѓу него и трагично загинатите браќа.

Тврдењето на лазаристите за унијатството на Миладиновци е поткрепено од искажувањето на владиката Јосип Јурај Штросмајер, мецената што го овозможи издавањето на Зборникот од народни песни на двајцата браќа. Во своето писмо упатено на 28 декември 1861 година до австрискиот министер на надворешните работи грофот Рехберг, во кое бара да се интервенира браќата Миладиновци да бидат спасени од затвор, Штросмајер категорички тврди дека „Miladinov (мисли на Константина — Б.Н.) gehört, ohne allen Zweifel, zu der katholischen Parthei. Ich kenne diesen Mann und seine Tendenz durch und durch."[3])

Тргнувајќи од искажувањата на така еминентни личности, Гане Тодоровски во еден свој напис го прифаќа како мошне веројатно мислењето дека К. Миладинов бил унијат: „Макар што не постојат посигурни документи со кои би се потврдиле овие искажувања на Штросмајера, нас неколку моменти нè присилуваат да претпоставиме дека Константин бил Унијат."[4]) Другите наши историчари на литературата и познавачи на делото на струшките браќа, иако не го отфрлуваат, ваквото тврдење го примаат со извесни резерви.[5])

Мислењето за унијатството на браќата Миладиновци беше, меѓутоа, решително отфрлено од повеќе нивни биографи, почнувајќи од првиот нивен биограф преродбеникот Рајко Жинзифов, кој пишуваше: „Тие можеа да бидат спасени само ако го дадеа своето согласие на предлогот од католиците, но како што не изменија на својата народност, така не изменија и на верата на народот и предпочетоа смрт.[6]) „Можноста Миладиновци да го прифатиле унијатството особено ја отфрлаат бугарските испитувачи на нивниот живот и дело."[7])

---

[2]) Ibid., т. 28, 1863, стр. 422—423

[3]) Братя Миладинови, *Преписка*, издирил, коментирал и редактирал Х. Трајков, София, 1964, стр. 255.

[4]) Гане Тодоровски, *Трагичен крај на браќа Миладиновци*, во „Млада литература", год. V, бр. 6, јуни 1955, стр. 50.

[5]) Димитар Митрев, *По трагите од подвигот на Миладиновци*, во „Книга за Миладиновци", Скопје, Кочо Рацин, 1962, стр. 28.

[6]) Цит. според Гане Тодоровски, op. cit., стр. 45.

[7]) Така, н. пр. Н. Табаков, во најновата монографија за животот и делото на браќата Миладиновци (*Братя Миладиновци — Биография*, София, 1966, стр. 115—119) решително го отфрла мислењето за унијатството на Константин Миладинов.

Во своите размислувања овие испитувачи тргнуваат од премисата дека православието е носител на народната преродба и дека откажувањето од него значи во прв ред предавство на народното дело и на самата народност.[8] Според тоа, тие не можат да дозволат така истакнати личности на преродбата какви што беа браќата Миладиновци да направиле таков грев кон народното дело, на кое му го посветиле сиот свој живот. Впрочем, и самиот Константин Миладинов, кој ја превел антиунијатската книга на Јоан Флеров за православните братства во југозападна Русија, даде повод за заземање на вакво становиште кога во предговорот на својот превод[9]) напиша: „Читаештем таа книга чувствуеш што унијата подкопвесштем основите на православието, уништожвит и народността; чувствуеш што, кој искрено желает да подкрепит народността, требит да се старает да поддржвит правосливаието".

Не навлегувајќи во мотивите што доведоа до тоа Константин да ја преведе книгата на Флеров и во својот предговор да истапи недвосмислено против унијата како поткопувач на народноста, факт е дека ваквата изјава довела во литературата за Миладиновци до беспризивно отфрлање на можноста тие да минале во унијаштво. Меѓутоа, не само изјавата на Штросмаjер и француските лазаристички мисионери, туку и други моменти од работата на Миладиновци за афирмација на народноста, било преку воведувањето на народниот јазик во црквите и школите, било преку издавањето на богатото народно творештво, зборуваат дека преку ова прашање не може да се помине како преку нешто што нема своја тежина и, според тоа, е лишено од нужната убедливост. Пред сè, за Миладиновци беше најургентно да успеат во нивната основна цел: да се воведе словенскиот јазик во богослужбата и образованието за да може народот преку него да се осознае како спротивност на Гркот и да излезат на светлината на денот народните песни за пак народот преку нив да се потврди како таков. За Миладиновци всушност не беше толку битно дали поставената цел ќе ја постигнат преку православието или унијатството. И кога видоа дека православието, оличено во цариградската фанариотска патријаршија и поддржано од Русија, не само што не ги обезбедило нужните услови за постигање на целта туку и правело сè таа да не се реализира, тие се обратија таму каде што мислеа дека ќе успеат. Впрочем и писмото што Константин Миладинов од Загреб му го

---

[8]) Тоа била, всушност, една од поставките на руските словенофили, кои православието го идентифицирале со народноста. Cf. И. Хаџов, *Братя Димитар и Константин Миладиновци*, София, 1944, стр. 185—187; Х. Поленаковиќ, *Константин Миладинов како преведувач на „Православни црковни братства" од руски јазик на македонски*, во „Македонски јазик", год. XIII—XIV, кн. 1—2, Скопје, 1962/63.

[9]) Објавен од Х. Поленаковиќ, ibid.

упатил на 31 јануари 1861 година на Раковски во Белград не е ли тука да потврди дека од времето кога тој го пишувал предговорот кон својот превод на Флеровата книга многу нешто се изменило во неговите ставови. Неизвесноста што провејува од тоа писмо најдобро зборува дека не е повеќе загрижен поклоник на православието: „Религиозниот наш вопрос — пишува тој во писмото — имат денеска голема тежина, и неизвестно, али ќе заприт до к'де остана. Ние знаиме историческата г'рска хитрост, со која толку п'ти лељаха нас и со увереност можим да речим, че еднакво и сега ќе се случит: но како болгарите не први п'т се л'жат, за това нека останат: до к'де останаха. *Стрната, на која ке се зав'ртиме, не се предвидвит*, но всетаки можеха умни луге да р'ководат това стремление и да го доведат до еден тих (')к спасителен п'т."[10]) (Курзивот наш — Б. Н.).

Таа друга страна на која можеби ќе се завртат браќата Миладиновци не е ли онаа што им овозможи да го издадат својот Зборник од народни песни? И нели истата таа страна беше готова да го прифати словенскиот јазик како јазик на богослужбата? Ако е тоа така, немал ли Штросмајер право кога истакнувал дека К. Миладинов ѝ припаѓа на католичката партија, а исказот на опатот Фаверијал не добива ли призвук на вистинското?

Впрочем, нам не ни беше тука целта да го решиме ова прашање. Тоа го чинат и ќе го чинат многу покомпетентни од нас. Сакавме само да укажеме на тоа дека не треба да се отфрла категорички мислењето кое можело да ги навреди оние чувства што во минатото, а се чини и денес, православието и народноста ги изедначувале и ги сметале како еманација на една иста суштност. А со оглед на тоа дека исказите на лазаристите Лепавек и Фаверијал во врска со смртта на браќата Миладиновци, колку што нам ни е познато,[11] не се објавени кај нас во нивниот оргинален текст, сметавме дека нивното објавување тука ќе биде еден наш мал прилог кон познавањето на браќата Миладиновци. Тие искази ги даваме извлечени од писмата што Лепавек и Фаверијал ги упатиле до своите коресподенти.

Monastir, le 20 février 1862

. . . .

Je crois vous avoir parlé de quelques professeurs bulgares qu'on avait emprisonnés en même temps que le nôtre; nous avons été assez heureux pour délivrer celui qu'on nous avait pris de la maison: l'ambassade a eu, je pense, la bonté d'agir, je m'étais

---

[10]) Н. Табаков, op. cit., стр. 38.

[11]) Тие не се објавени ни во преписката на браќата Миладиновци, издадена од Н. Табаков, иако се таму објавени и писма на други лица во кои се зборува за струшките преродбеници.

aussi adressé à l'autoritée turque, et au bout d'un mois nous eûment notre homme. Mais un autre vieux professeur, auquel je tenais beaucoup parce qu'il avait une grande influence dans le pays a été enlevé d'ici pendant la nuit et conduit, sous escorte, aux prisons de Constantinople, où la bonne Soeur Madelaine le voyait de temps en temps. Son frère, professeur bulgare comme lui, était en Autriche, auprès de Mgr Stroosmayer, évêque de Syrmium, lorsqu'il appris l'arrestation de son infortuné frère. Aussitôt qu'il eut reçu cette triste nouvelle, il quitta tout pour venir le voir en prison et travailler à sa délivrance. Mais, par malheur, ce cher frère était au secret. Il trouva pourtant moyen de pénétrer jusqu'à lui; mais après la visite il fut retenu lui-même en prison. On nous avait écrit de Constantinople qu'ils sont morts l'un et l'autre en prison, Dieu sait de quelle maladie! Ces deux morts m'ont été très pénibles, mais enfin que la volonté de Dieu soit faite! Le vieux professeur Miladinovich laisse dans la misère une femme et cinq jeunes filles dont l'aînée a quinze ans. Si nous avions ici des Soeurs, je les prierais bien d'en prende quelques-unes. La mort de leur père et de leur oncle est hautement attribuée dans le pays à l'évêque grec d'ici et à celui d'Ocrida. Ce sont eux qui, à force d'argent, les ont fait injustement emprisonner; et de là leur mort au cachet, Ces deux décès rendent nos bulgares plus eraintifs que jamais . . .

(Извадок од *Lettre de de M. Lepavec à M. Salvaire, procureur-général, á Paris*, печатено во „Annales de la congrégation de la Mission", t. XXVIII, 1862).

Constantinople, Saint-Benoît, 28 août 1865

. . . .

En dehors de Yénidjé-Vardar, dans toute la Macédoine nous n'avons pas d'école bulgare tenue par les indigènes. Les Bulgares orthodoxes en ont un grand nombre et d'assez bien tenues dans toute la Bulgarie orientale jusqu'à Rhodope; mais à partir de Rhodope ils en ont fort peu. Je leur en connaît seulement à Coucoue, à Néorocoup, Tustendit, Velés (Kempruki), Okrida, Perlépé; et toutes ne font que végéter, parce que les despotes grecs sèment la division parmi les tchorbadjis (primats), tracassent les maîtres d'écoles et, autant qu'ils peuvent, les font exiler.

C'est ainsi que j'ai vu les deux frères Miladinovitch mourir en prison, il y a trois ans. Pour les rendre suspects à la Sublime Porte, l'Evêque de Monastir Vénédictos distribua 600 mille piastres, environ 140 mille francs aux membres du tribunal et à d'autres personnes. Jeté en prison d'abord à Monastir, puis conduit à Constantinople, Dimitri y est resté plus de huit mois au secret. Deux individus, un Grec et un Turc, O. Effendi et H. Bey,

à qui la police avait confié le dépouillement de ses papiers, et à qui Vénédictos fit passer de copieux bakchich (présents), s'arrangèrent de façon à n'avoir jamais fini. Dimitri était donc au secret depuis quatre mois, quand son frère arriva d'Agram en Autriche où il avait fait imprimer une collection de vieux chants bulgares, fruit commun de leurs savantes recherches.

Constantin avait ignoré jusque-là l'arrestation de son frère; il ne vint même à Constantinople que parce qu'il ne rencontra pas aux Dardanelles le bateau de Salonique. Informé de l'arrestation de son frère par un de ses compatriotes, il voulut à tout prix le voir; c'est alors que je fis sa connaissance.

Mais autant son désir me semblait légitime, autant me semblait-il gros d'inconvénients, voire même de périls: je ne lui cachai pas mes craintes. „Que peut-il m'arriver de fâcheux, répliqua-t-il? Je n'ai rien fait de ma vie contre le Gouvernement impérial, j'ai même élagué de mon livre tous les vieux chants qui pouvaient le blesser et me compromettre". Bref, il partit accompagné de la personne que je lui indiquai, mais il ne revint pas; ou plutôt, à son retour il fut arrêté près du pont, ramené à la police, lui aussi mis au secret.

Quatre mois après, je sus qu'il était à l'infirmerie de la police, atteint du typhus et près de mourir; je me hâtai de lui envoyer un prêtre bulgare catholoque: il se confessa, communia et mourut le jour où nous récitions l'office du Saint Nom de Jésus.

Cependant Dimitri avait, lui aussi, été atteint du typhus. Transporté à l'infirmerie, il y rencontra son frère Constantin, dont il n'avait pas connu l'arrestation; mais Constantin se mourait, et il en fut à peine reconnu. Huit ou dix jours après, ils y étaient Morts l'un et l'autre dans le sein de l'Eglise catholique. Les circonstances ne nous permirent pas de chercher leurs cadavres, qui furent enterrés par les Grecs.

Ce qu'ils ont fait à Constantin et à Dimitri, les despotes grecs l'ont fait plus ou moins à beaucoup d'autres maîtres d'écoles bulgares. Je pourrais vous en citer un grand nombre; je me bornerai seulement à un seul, celui de Néorocoup. L'Evêque de Dromos avait, à force d'intrigues et de présents, obtenu son expulsion et la fermeture de son école. L'année dernière, une députation vint demander son rétablissement à la Sublime Porte et l'obtint. Je fis sa connaissance et le trouvai charmant . . .

(Извадок од *Lettre de M. Faveyrial à M. Soubiranne, directeur de l'Oeuvre des Ecoles d'Orient*, печатено во „Annales de la Congrégation de la Mission" t. XXX, 186[5])

B. Nastev

TEMOIGNAGES SUR LA MORT DES FRERES MILADINOVCI

(Résumé)

Rappelant que des opinions contradictoires ont été avancées au sujet de la mort des frères Miladinovci, auteurs d'un Recueil de chants populaires de la Macédoine et promoteurs du renouveau national, l'auteur de la présente contribution cite le témoignage de deux lazaristes de la mission de Macédoine, les PP Le Pavec et Faveyrial, selon qui les Miladinovci sont morts dans le sein de l'église catholique. On trouve à la fin de cet article les extraits des lettres des P. P. Le Pavec et Faveyrial qui ont trait à la mort des Miladinovci.

Krzysztof Wrocławski

HISTORYCZNE, LEGENDARNE I LITERACKIE ECHA MISJI MORAWSKIEJ BRACI SOŁUŃSKICH W POLSCE

Na temat oddziaływania misji słowiańskiej braci sołuńskich na południową Polskę istnieje już bogata literatura[1]. Jej punktem wyjścia byla niezwykle cenna dla Polaków informacja zawarta w Żywocie Metodego. Brzmi ona następująco: „XI. Бѣ же и пророчьска благодать въ нѥмь, ꙗко сѧ сѫтъ събывала мънога прорицаниꙗ ѥго, отъ нихъже ѥдино ли двѣ съкажемъ. Поганьскъ кънѧзь силенъ вельми, сѣдѧ въ Вислѣ рѫгааше сѧ христьꙗномъ и пакости дѣꙗаше. Посълавъ же къ нѥмоу рече: добро ти сѧ крьстити, сыноу, волеѭ своеѭ на своеи земли, да не плѣненъ нѫдьми крьщенъ бѫдеши на штоуждеи земли, и помѧнеши мѧ; ѥже и бысть[2]. Zacytowany fragment świadczy, że współcześnie do działalności Apostołów Słowiańszczyzny na Morawach, istniała na terenach południowej Polski silna organizacja plemienna Wiślan. Znaczenie tej informacji podnosi to, że jest wśród pierwszych dotyczących terenów Polski. Fakt ochrzczenia księcia Wiślan przy użyciu siły posłużył biografowi Metodego, jednemu z jego uczniów, jako element hagiograficzny do wykazania proroczych zdolności nauczyciela. Sama wiadomość o chrzcie księcia potwierdzona jest w liście biskupów bawarskich do papieża Jana IX z roku 900. Wydarzenie powyższe mogło mieć miejsce w latach 70-tych, kiedy to Świętopełk morawski wtargnął na tereny nadwiślańskiego plemienia i mógł je przez pewien

---

[1] Obszerniejsze wiadomości na temat tej literatury można znaleźć w następujących pracach Tadeusza Lehra-Spławińskiego, których dane bibliograficzne podaję za wstępem tegoż autora do jego publikacji: *Żywoty Konstantyna i Metodego (obszerne), przekład polski ze wstępem i objaśnieniami oraz z dodatkiem zrekonstruowanych tekstów staro-cerkiewno-słowiańskich sporządził Tadeusz Lehr-Spławiński.* Poznań, Instytut Zachodni 1959, s. XX: *Misja słowiańska Św. Metodego a Polska* (Collectanea Theologica XIII, s. 2—12, przedruk w zbiorze: *Rozprawy i szkice z dziejów kultury Słowian,* Warszawa, wyd. „Pax" 1955, a także przeróbka bułgarska w czasopiśmie: „Списание на Българската Академия на науките" VIII, София 1939); *Czy są ślady istnienia liturgii słowiańskiej w dawnej Polsce,,* Praha, „Slavia" t. XXV, s. 290—229; *Nowa faza dyskusji o liturgii słowiańskiej w dawnej Polsce,* „Nasza Przeszłość" (czasopismo poświęcone dziejom Kościoła w Polsce) t. VII, Kraków 1958, ss. 235—256.

[2] Cytuję na podstawie wymienionego wydania *Żywotu Metodego* w redakcji T Lehra-Spławińskiego, s. 115.

czas utrzymać[3]. Z rezerwą natomiast podchodzono do możliwości znalezienia śladów chrześcijaństwa z tego okresu w samych siedzibach Wiślan. A jednak opanowanie ich terenów przez Morawian dawało sposobność zaszczepienia tam wówczas chrześcijaństwa. I rzeczywiście badania archeologiczne ostatnich lat natrafiły w grodzie Wiślan Wiślicy na ślady kościoła i chrzcielnicę z IX wieku. Nadal jednak trudno mieć pewność, że do Wiślan dotarł akurat obrządek słowiański, który właśnie wtedy był w niełasce w wyniku intryg biskupów niemieckich, agresywnych zwolenników liturgii łacińskiej. Metody, więziony nawet przez „łacinników'' w Niemczech i zwolniony na specjalną interwencję papieską, nie tak dawno był wrócił na Morawy i odzyskał przynajmniej formalnie swoje zwierzchnie uprawnienia arcybiskupie. Wrócił jednak z zakazem odprawiania nabożeństw w języku słowiańskim[4]. Jak świadczy jednak *Żywot* Metody nie podporządkował się woli nowego papieża Jana VIII, licząc zapewne na przyszłą zmianę takiego stanowiska. Nie odstąpił więc od liturgii słowiańskiej, bo był przekonany o słuszności takiej formy szerzenia chrześcijaństwa wśród pogańskich Słowian. Czuł się do niej zobowiązany testamentem brata, a także nadal uprawniony całkiem niedawno, bo w roku 867, przez poprzedniego papieża Hadriana II listem cytowanym i w *Żywocie*: („XII.) ꙗко братъ нашь, Методии свѧтъ и правовѣрьнъ ѥстъ и апостольско дѣꙗньѥ дѣлаѥть, и в рѫкоу ѥго сѫтъ отъ Бога и отъ апостольска ѥго стола вьсѧ Словѣнскъıѩ страны, да ѥгоже прокльнетъ проклѧтъ а ѥгоже свѧтитъ свѧтъ да бѫди[5]. Jako zwierzchnik Kościoła na Morawach a także wychowanek szkół bizantyjskich był zapewne świetnym dyplomatą, wykorzystywanym przez Świętopełka przy realizacji jego planów politycznych, z którymi akcje chrystianizacyjne na sąsiednich terenach pogańskich niewątpliwie ściśle były związane. Biograf Metodego wspomina o poselstwie wysłanym przez Metodego do księcia Wiślan. Więc i w samym najeździe i chrzcie księcia musiał arcybiskup morawski odegrać niebagatelną rolę. Podbicie terenów nadwiślańskich zechciał więc przypuszczalnie wykorzystać do wysłania tam własnych uczniów. A jeśli nawet w tym czasie władca wielkomorawski sprzyjał raczej biskupowi niemieckiemu Wichingowi, popieranemu przez króla niemieckiego Ludwika, to raczej wewnątrz kraju, a nie poza jego granicami na terenach misyjnych, gdzie szanse liturgii słowiańskiej były większe. Pewnego jednak stwierdzenia, że to właśnie w szacie słowiańskiej chrześcijaństwo po raz pierwszy wkroczyło na tereny polskie, można oczekiwać tylko w przypadku przyszłych szczęśliwych znalezisk archeologicznych, które by dostarczyły na to niezbitych dowodów. Pozostaje jednak niezaprzeczalny fakt historyczny, że misja Apostołów Słowiańszczyzny pozostawiła ślad w

[3] A. Giejsztor podaje, że Świętopełk morawski podporządkował sobie kraj Wiślan zapewne w latach 875—893 (*Historia Polski*, Warszawa 1958 PWN, t. I cz. 1, s. 156).

[4] *Żywoty*, op. cit. s. XVI.

[5] ibidem, s. 116.

dziejach jednego z plemion, które weszlo na stałe w skład póżniejszego państwa polskiego[6].

Czy jednak to ślad jedyny? Przypuszczalnie nie. W naszych dalszych poszukiwaniach przenieść sie musimy do świata legend historycznych, sięgających w pradzieje Polski a więc na pogranicze historii i folkloru. Obiektem naszego zainteresowania stanie się teraz najstarsza polska legenda historyczna o Piaście i Popielu, która opowiada o początkach pierwszej historycznej dynastii władców państwa polskiego, dynastii piastowskiej, panującej nieprzerwanie od X wieku (zaświadczony historycznie Mieszko I Piastowicz) do II polowy wieku XIV. Próby wiązania historii o Piaście, założycielu dynastii, z pojawieniem się wśród Słowian zachodnich braci sołuńskich miały już miejsce wielokrotnie, nie do mnie należy więc autorstwo tej hipotezy. Robili to zwykle historycy. Wydało mi się godne uwagi, jak uporczywie pojawiały się w polskich pracach historycznych przypuszczenia o takowym związku. Postawiłem więc sobie następujące zadanie: na początek omówienie legendy jako utworu folklorystycznego na tle podobnych innych legend, dalej prześledzenie literatury interpretującej legendę jako dokument historyczny (najważniejszych pozycji), wreszcie na podstawie porównania tych dwóch aspektów próbę oceny stopnia prawdopodobieństwa związków legendy z misją cyrylometodejską na Morawach. Nie omawiano też dotąd w takim kontekście literackich ech wspomnianych przypuszczeń historyków.

Interesująca nas legenda pojawia się w najstarszej kronice polskiej pióra Galla Anonima, pochodzącej z początków XII wieku, a dokladniej z lat 1112—1116, jak twierdzi najlepszy dziś jej znawca, Marian Plezia, w którego redakcji ukazało się niedawno kolejne jej wydanie[7]. Warto tu podkreślić, że spośród szeregu wątków legendarnych, zanotowanych przez polskich kronikarzy, ta najstarsza legenda najskuteczniej oparła się krytycznym

[6] Już po oddaniu do druku niniejszego artykułu natknąłem się na pracę, dorzucającą garść nowych informacji na ten temat. Jest to następująca pozycja: Adolf Stender-Petersen, Arhus:: *Die Kyrillo-methodianische Tradition bei den Polen.* (*Cyrillo-methodiana zur frühgeschichte des Christentums bei dem Slaven* 863—1963, Böhlau Verlag Köln Graz, 1964; ss. 440—469). Stender-Petersen twierdzi, że wpływy misji słowiańskiej ogarniały także Polskę, w której i później obok obrządku łacińskiego długo jeszcze po wypędzeniu misji z Moraw istniał obrządek grecki i słowiański. Powołuje się przy tym na następujące prace, które nie były mi znane: J. Umiński: *Obrządek słowiański w Polsce.* „Roczniki Humanistyczne", Bd. IV, 4. Lublin 1957, następnie: J. Widajewicz: *Prochor i Prokulf, najdawniejsi biskupi krakowscy.* „Nasza przeszłość", Bd. IV, Kraków 1946; ss. 17—32 (Biskupami tymi mieliby byc uczniowie Braci z Sołunia, wygnani z Moraw), a także: J. J. Zlatko: *Dagome judex. Was the Original in Cyrillic?.* Classica et Mediaevalia XX. Kopenhagen 1959 (wedle autora tejże pracy najstarszy dokument państwowy polski, dotyczący księcia Mieszka I znany tylko w wersji łacińskiej, miał być tłumaczony z języka staro-cerkiewno-słowiańskiego). Zasadniczym jednak tematem i problemem artykułu Stendera-Petersena jest podjęcie i udowadnianie tezy o cerkiewno-słowiańskich, a więc i bizantyjskich źródłach najstarszej poskiej pieśni religijnej, Bogurodzicy. Powołuje się na wysuwane już wcześniej argumenty natury językowej i przeprowadza szczegółową analizę poetyki pieśni, ukazującą na wyraźne pokrewieństwo Bogurodzicy z hymnami typu bizantyjskiego. Polska pieśń powstała według niego na początku wieku XI i jest świadectwem silnych jeszcze wówczas wpływów bizantyjskich poprzez obrządek słowiański i za pośrednictwem czeskim.

[7] Anonim tzw. Gall: *Kronika polska*, przełożył Roman Grodecki, przekład przejrzał, wstępem i przypisami opatrzył Marian Plezia, wyd. III uzupełnione, Wrocław — Warszawa—Kraków, 1968, Ossolineum; (Biblioteka Narodowa seria I nr. 59); s. XIII.

atakom nauki. I właśnie legendy wielkopolskie, do których ona należy, charakteryzują się kształtem najbardziej wiarygodnym. Zawdzięczać to trzeba kronikarzowi, który je zapisał, sumiennemu historykowi, odtwórcy współczesnego mu stanu wiedzy o polskich dziejach. Po dziś dzień postać to bliżej nie zidentyfikowana, bo Gall Anonim to jedynie nadane mu później przezwisko wskazujące, że był cudzoziemcem i prawdopodobnie Francuzem. Przejdźmy jednak do tekstu legendy:

(1) O księciu Popielu (zwany Chościsko).

Był mianowicie w mieście Gnieźnie, które po słowiańsku znaczy tyle co „gniazdo", książę imieniem Popieł, mający dwóch synów; przygotował on zwyczajem pogańskim wielką ucztę na ich postrzyżyny, na którą zaprosił wielu swych wielmożów i przyjaciół. Zdarzyło się zaś z tajemnej woli Boga, że przybyli tam dwaj goście, którzy nie tylko, że nie zostali zaproszeni na ucztę, lecz nawet odpędzeni w krzywdzący sposób od wejścia do miasta. A oni oburzeni nieludzkością owych mieszczan skierowali się od razu na przedmieście, gdzie trafili zupełnym przypadkiem przed domek oracza wspomnianego księcia, który urządzał ucztę dla synów. Ów biedak, pełen współczucia, zaprosił tych przybyszów do swej chatki i jak najuprzejmiej roztoczył przed nimi obraz swego ubóstwa. A oni z wdzięcznością przychylając się do zaprosin ubogiego człowieka i wchodząc do gościnnej chaty rzekli mu: „Cieszcie się zaiste, iżeśmy przybyli, a może nasze przybycie przyniesie wam obfitość dobra wszelakiego, a z potomstwa zaszczyt i sławę".

(2) O Piaście synu Chościska.

Mieszkańcami gościnnego domu byli: niejaki Piast, syn Chościska, i żona jego imieniem Rzepka; oboje oni z całego serca starali się wedle możności zaspokoić potrzeby gości, a widząc ich roztropność, gotowali się pewien poufny zamysł, jaki mieli, wykonać za ich doradą. Gdy usiadłszy wedle zwyczaju rozmawiali tak o różnych rzeczach, a przybysze zapytali, czy mają co do picia, gościnny oracz odpowiedział: „Mam ci ja beczułkę (dobrze) sfermentowanego piwa, które przygotowałem na postrzyżyny jedynego syna, jakiego mam, lecz cóż znaczy taka odrobina? Wypijcie je, jeśli wola!" Postanowił bowiem ów ubogi wieśniak w czasie, gdy książę jego pan będzie urządzał ucztę dla synów — bo kiedy indziej nie mógłby tego zrobić dla zbytniego ubóstwa — przyrządzić nieco lepszego jedzenia na postrzyżyny swego malca i zaprosić paru równie ubogich przyjaciół nie na ucztę, lecz raczej na skromną zakąskę; toteż karmił prosiaka, którego przeznaczał na ową potrzebę. Dziwne rzeczy opowiem, lecz któż potrafi pojąć wielkie sprawy Boże? albo któż poważy się zagłębiać w dociekania nad dobrodziejstwami Boga, który już w tym życiu niejednokrotnie wynosi pokorę biednych i nie waha się wynagradzać gościnności nawet u pogan? Goście tedy każą spokojnie Piastowi nalewać piwo, bo dobrze wiedzieli, że przez picie nie ubędzie go, lecz przybędzie. I tak ciągle miało przybywać piwa, aż zapełniono nim wszystkie wypożyczone naczynia, a natomiast ci, co ucztowali u księcia, znaleźli (swoje naczynia) puste. Polecają też zabić wspomnianego prosiaka, którego mięsem — rzecz nie do wiary — napełnić miano dziesięć naczyń, zwanych po słowiańsku „cebry". Piast i Rzepka tedy na widok tych cudów, co się działy, przeczuwali w nich jakąś ważną wróżbę dla syna, i już zamierzali zaprosić księcia i jego biesiadników, lecz nie śmieli nie zapytawszy o to wpierw wędrowców. Po cóż zwlekać? — za radą więc i zachętą gości pan ich książę i jego wszyscy współbiesiadnicy zaproszeni zostają przez kmiotka Piasta, a zaproszony książę wcale nie uważał sobie za ujmę zajść do swojego wieśniaka. Jeszcze bowiem księstwo polskie nie było tak wielkie, ani też książę kraju nie wynosił się jeszcze taką pychą i dumą i nie występował tak okazale otoczony tak licznym orszakiem wasali. Skoro więc urządzono zwyczajową ucztę i pod dostatkiem przyrządzono wszystkiego, goście owi postrzygli chłopca i nadali mu imię Siemowita na wróżbę przyszłych losów.

(3) O księciu Samowitaj, zwanym Siemowitem, synu Piasta.

Po tym wszystkim młody Siemowit, syn Piasta Chościskowica, wzrastał w siły i lata i z dnia na dzień postępował i rósł w zacności do tego stopnia, że król królów i książę książąt za powszechną zgodą ustanowił go księciem Polski, a Popiela wraz z potomstwem

doszczętnie usunął z królestwa. Opowiadają też starcy sędziwi, że ów Popiel wypędzony z królestwa tak wielkie cierpiał prześladowanie od myszy, iż z tego powodu przewieziony został przez swoje otoczenie na wyspę, gdzie tak długo w drewnianej wieży broniono go przed owymi rozwścieczonymi zwierzętami, które tam przepływały, aż opuszczony przez wszystkich dla zabójczego smrodu unoszącego się z mnóstwa pobitych myszy, zginął śmiercią najhaniebniejszą, bo zagryziony przez te potwory[8].

Tu kończy się legenda, a kronikarz dodaje, że są to dzieje, których wspomnienia dawno się już zatarły, i wymienia kolejnych następców księcia Siemowita: Lestka i Siemomysła, poświęcając im zaledwie po parę słów. Przyczynili się oni do dalszego wzrostu terytorialnego i umocnienia państwa polskiego. Synem Siemomysła był już pierwszy historyczny władca, Piastowicz, Mieszko I.

Legenda piastowska, zaświadczona po raz pierwszy przez Galla, pojawia się również u następnych kronikarzy. Napotykamy ją u kolejnego polskiego dziejopisa, Wincentego Kadłubka, w jego dziele pochodzącym z drugiej połowy XII wieku. Kadłubek oparł się głównie na relacji Galla bez wprowadzania istotnych zmian. Rozszerzył jedynie tę część łegendy, która dotyczy Popiela. Jego straszna śmierć to przede wszystkim kara za otrucie stryjów, a nei za niegościnność[9]. Większe zmiany napotykamy w wersji z datowanej na drugą połowę XIV wieku *Kroniki Wielkopolskiej*: akcja wydarzeń legendy zlokalizowana jest w niej nie w Gnieźnie, a w Kruszwicy nad jeziorem Gopło, brak postrzyżyn syna Piasta, podróżni ugoszczeni są nie piwem a miodem i miód zostaje cudownie rozmnożony; prosiaka pominięto, po Popielu władcą zostaje sam Piast, nie jego syn (konsekwencją takiego uproszczenia wątku jest wymienione wyżej usunięcie postrzyżyn Siemowita jako niepotrzebnych)[10]. Powyższe zmiany są charakterystyczne dla różnych wariantów wątku żyjącego w przekazie ustnym, z zanikaniem lub zastępowaniem motywów drugorzędnych, przy zachowaniu konsekwentnego sensu całości.

Znajdujemy wreszcie legendę piastowską w największej i najmłodszej z polskich kronik — w dziele Jana Długosza, które powstało w początkach drugiej połowy XV wieku.[11]. Długosz niewątpliwie korzystał z zapisów swoich poprzedników, poczynając od Galla. Za Kadłubkiem (?) podaje nam informację szczególnie dla nas interesującą, dotyczy ona bowiem tajemniczych pielgrzymów: *Niektórzy mieli ich za aniołów, inni za męczenników Jana i Pawła, których święto przypada na 26 czerwca, bowiem pytającemu ich Piastowi, jak się nazywają i kim są, tymi imionami odpowiedzieli.*[12]. Udział pielgrzymów w objęciu władzy królewskiej przez Piasta jest u Długosza silniej zaznaczony niż u Galla. Po postrzyżynach dwaj goście zni-

[8] Kronika została napisana w języku łacińskim. Legendę cytuję na podstawie przekładu na polski z wyżej wymienionego wydania, ss. 11—15.

[9] *Mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem, biskupa krakowskiego Kronika Polska*, Kraków 1862.

[10] *Kronika wielkopolska*, PWN, Warszawa 1965. (nowe wydanie).

[11] *Jana Długosza Roczniki czyli kroniki slawnego Królestwa polskiego*, PWN, Warszawa 1969 (najnowsze wydanie).

[12] op. cit., s. 225.

kają, aby pojawić się ponownie w chwili bezkrólewia, po śmierci Popiela, i wyjaśniają skromnemu, unikającemu zaszczytów Piastowi, że to jego Bóg wyznaczył na króla (!) Polski a jego ród będzie władał państwem polskim przez wiele przyszłych pokoleń. Ostatecznie Piast daje się skłonić, zabierając jednak ze sobą na królewskie pokoje sandały z kory dębowej, aby przypominały mu dawne niskie pochodzenie[13].

Jakie spostrzeżenia narzucają się przy porównaniu tych paru kronikarskich zapisów historii o Piaście i Popielu? Po pierwsze, jeśli nawet u ich źródeł leżały różne warianty wątku, to jednak są one w zasadniczym rysie tak bliskie, że niewątpliwie mają identyczne pochodzenie. Po drugie, im legenda później została zapisana, tym bardziej staje się rozrośnięta i bogatsza w elementy wtórnie uzupełniane, typowo legendarne. Jeśli za opowieścią kryją się wydarzenia prawdziwe, to ich przekazem najwiarygodniejszym a zarazem najbardziej intrygującym jest legenda Galla. Jest też dla nas najciekawsza jako najbliższa wydarzeniom, o których mówi — najstarsza.

Pozycją, która w opowieści najbardziej nas zajmuje, są dwaj podróżni. Nie wiadomo, skąd oni przybywają i dokąd odchodzą. Czy można dopatrywać się w nich historycznych składników legendy? W wątku stanowią element strukturalny nieodzowny Żeby jaśniej określić ich rolę w naszej legendzie pójdziemy kolejno dwiema drogami: analizy legendy jako utworu folklorystycznego i ustalenia co w niej może mieć walor historyczności.

Gall opowiada nam historię o Piaście, założycielu pierwszej polskiej dynastii królewskiej. Nie przypadkowo użyłem tu słowa „opowiada". Rzeczywiście uważnie przyglądając się tekstowi znajdziemy w nim chwyty typowe dla narracji ustnej: oto sam początek: „*Był mianowicie w mieście Gnieźnie* (. . .) *książę imieniem Popiel*" czy inne zwroty wtrącone: „*Dziwne rzeczy opowiem* . . ." lub „*Po cóż zwlekać?* . . ." itp. Nadają one dziejom Piasta i Popiela wyraźny charakter opowieści ustnej. Mógłby tu ktoś słusznie zauważyć, że kroniki średniowieczne pisane były tak z myślą o ich przyszłym czytelniku jak jeszcze bardziej o najbliższym doraźnym słuchaczu, czytane były bowiem zazwyczaj na dworze zwierzchnika: władcy, czy też feudała, na którego zamówienie były pisane. Stąd więc nie jest tu czymś nadzwyczajnym styl przekazu ustnego. Cała jednak legenda piastowska tchnie u Galla atmosferą tradycji ustnej. Spośród wielu badaczy na przestrzeni lat większość skłonna była przyznać, że źródłem legendy piastowskiej były istniejące już opowieści. Byli jednak i są tacy, którzy widzą w autorze *Kroniki* bezpośredniego twórcę legendy. Do nich należał m. in. Karol Potkański, który w artykule opublikowanym jeszcze w roku 1900 dopatrywał się wprawdzie w podaniu o Piaście odgłosów faktów prawdziwych i skłaniał sięe do uznania historyczności jej bohaterów, ale w autentyczność całej legendy wątpił, sądząc zapewne, że ułożył ją Gall[14]. Podobnego zdania jest historyk współczesny J. Dowiat, gdy twierdzi: „*kon-*

[13] Mamy tu do czynienia z rozszerzeniem o motyw wyraźnie baśniowy wątku „chłop królem" wchodzącego w skład legendy. Wątkiem tym zajmiemy się jeszcze bardziej szczegółowo.

[14] Karol Potkański: *Jeszcze o Piaście*, „Kwartalnik historyczny", Rocznik XIV, Lwów 1900, s. 1—16.

strukcja Gallowa została zlepiona z wielu wątków"[15]. Jako takie wątki składowe wymienia: cud rozmnożenia, widząc jego źródło w Ewangelii, historię Popiela i myszy określa jako obce zapożyczenie, zaś za produkt polski uważa dwa odrębne wątki o dobrym Popielu, odwiedzającym Piasta i złym, który marnie kończy żywot. Z folklorystycznego punktu widzenia twierdzenia Dowiata budzą wątpliwości: cud rozmnożenia nie jest wątkiem lecz motywem, dobrze znanym folklorowi i nawet jeśli swą popularność zawdzięcza bezpośrednio *Ewangelii*, trudno go uznać za obcy (szczególnie jeśli chodzi o rozmnożenie napoju); nikłe są podstawy, aby przypuszczać istnienie jakiegoś odrębnego wątku o dobrym Popielu i wyjaśnienia dziwnej komitywy księcia z ratajem lepiej szukać gdzie indziej. Rzeczywiście trudno stwierdzić bez wahań, że cała legenda piastowska jest całością kompozycyjnie zwartą. W tekście Galla część druga o zmianie wladcy i śmierci Popiela jest wyraźnie wydzielona. Określenie jednak legendy jako zlepek podaje ją całą w wątpliwość, co już jest napewno niesłuszne. Historia o Piaście i jego gościach ma wszelkie cechy kompletnego folklorystycznego tworu, nie zniekształconego nieumiejętnym czy zacierającym się już w pamięci przekazem ustnym. To raczej późniejsze, pogallowskie jej warianty wprowadzają elementy dla wątku uboczne, dodatkowe (otrucie stryjów przez Popiela, powtórne przybycie pielgrzymów).

Na czym opiera się zasadniczy schemat konstrukcyjny naszej legendy? Jaki typ ona reprezentuje? Wyróżnić w niej można takie elementy strukturalne: 1) przybycie tajemniczych gości 2) odmówienie im schronienia u bogatych 3) gościnne przyjęcie u biedaków 4) za pomocą cudu goście udowadniają swe nadludzkie pochodzenie czy moc 5) nagrodzenie gospodarzy 6) ukaranie niegościnności. Powyższy schemat stanowi pewną kompletną całość, która może stanowić podstawę dla najrozmaitszych wątków i ich wariantów, należących do jednego i tego samego typu legendy. Jednocześnie w świetle schematu kara, która spotkała Popiela, jest składnikiem integralnym wątku. Wszelkie informacje dodatkowe, wykraczające poza wspomniany schemat nie są niezbędne i są sygnałami informującymi o warunkach powstania konkretnego wariantu.

Zastanówmy się teraz nad możliwymi koligacjami legendy piastowskiej. Może one udzielą nam informacji o folklorystycznych źródlach legendy. W poszukiwaniach naszych wyjdziemy od schematu i jako sygnał wywoławczy interesującego nas wątku posłuży — przybycie nieznanych, cudownych gości. Taką właśnie sytuację znajdujemy w I księdze *Biblii*, w *Księdze Genezis* (18.1) — „Bóg w gościnie u Abrahama":

Abrahamowi odpoczywającemu u wejścia namiotu w czasie największego skwaru dnia ukazują się trzy postacie ludzkie. Zaprasza podróżnych do siebie i częstuje zapasami domowymi i przyrządzonym dla nich dorodnym cielęciem. Przybysze, a byli to Jahwe i dwaj aniołowie, zapowiadają, że będący już w podeszłym wieku Abraham i Sara za rok będą mieli syna. Sara zostaje skarcona za to, że słuchając rozmowy w ukryclu, uśmiecha się z niedowierzaniem. Goście odchodzą ku Sodomie.

[15] Jerzy Dowiat: *Polska — państwem średniowiecznej Europy*, Warszawa 1968, PWN, s. 84.

Dalszy ciąg opowiadania, targ Abrahama z Jahwe o Sodomę, tutaj nas nie interesuje. Oczywiście w przewidzianym czasie Abrahamowi i Sarze rodzi się upragniony syn. Zasadniczy plan legendy biblijnej rysuje się następujśco: 1) przybycie tajemniczych gości (trzech) 2) gościnne ich przyjęcie przez Abrahama 3) zapowiedź przyjścia na świat z dawna oczekiwanego syna 4) cudowne stwierdzenie niedowiarstwa Sary przez czytanie w jej myślach 5) narodziny syna: (Ten ostatni punkt nie wchodzi już właściwie w skład ściśle rozumianego wątku i jest też w *Biblii* oddzielony. Zapowiedź narodzin syna jest wystarczającą dla schematu nagrodą. Jej spełnienie nie może podlegać wątpliwości). Z ważnych elementów brak tu tylko przeciwstawienia zachowaniu Abrahama niegościnności innych i kary za takie postępowanie (Byłaby to faza wstępna naszego modelu). Te elementy napotykamy jednak zaraz później w tejże samej *Księdze Rodzaju*, w kolejnym wątku też opartym na tym samym schemacie. Tym razem pozytywnym bohaterem jest Lot. (19. 1—29):

Dwaj aniołowie, wysłannicy Jahwe, przybywają wieczorem do bram Sodomy. Siedzący u bram miasta Lot usilnie zaprasza ich do siebie, aż w końcu udaje mu się ich nakłonić. Częstuje gości wieczerzą. Inni mieszkańcy Sodomy gromadzą się u wrót Lota, żądając wydania przybyszów dla ich grzesznych uciech. Lot gotów jest im wydać własne córki, byle tylko nie naruszyć praw gościnności. Sodomczycy odrzucają błagania Lota, grożąc jemu samemu i atakują dom. Przybysze-aniołowie ratują gospodarza, a napastników porażają ślepotą. Następnie nakazują Lotowi i jego rodzinie natychmiast opuścić miasto, zapowiadając jego zniszczenie. Tak się też staje.

Utrzymanie wątku w poszukiwanym typie strukturalnym jest chyba widoczne: 1) nadejście nieznanych przybyszów 2) gościnność Lota 3) opozycja — grzeszne zamiary pozostałych mieszkańców 4) dowód niezwykłości przybyszów: porażenie ślepotą napastników i prorocza zapowiedź zniszczenia miasta 5) nagrodą dla sprawiedliwego Lota jest uratowanie go wraz z rodziną 6) na Sodomę spada kara ostatecznego zniszczenia. W wypadku wątku o Abrahamie można by twierdzić, że nagroda jaka go spotyka - zapowiedź narodzin potomka — nie jest nagrodą za gościnność, ale konsekwencją, tego, że jest bożym wybrańcem, podmiotem bożych planów. Jeśli nawet takie zastrzeżenia byłyby po części słuszne, to nie są one tu istotne. Chodzi nam przecież o stwierdzenie już w *Biblii* obecności wątków o wyraźnie pokrewnej strukturze z legendą piastowską. Wypada jeszcze zwrócić uwagę na fakt, że w powyższych wątkach biblijnych brak charakterystycznego motywu legendy piastowskiej — rozmnożenia pokarmu. Może znajdziemy go w innych wątkach. Na razie stwierdziliśmy że już *Biblia* daje świadectwo istnienia wątków o interesującym nas modelu. Mogły więc wymienione wątki biblijne stać się archetypem dla legendy piastowskiej. Czy jednak archetyp ten mógł podziałać bezpośrednio, czy też zrodził wiele analogicznych wątków, a dopiero za ich pośrednictwem legendę piastowską? Poczekajmy z odpowiedzią i kontynuujmy nasze poszukiwania.

Za wskazówką historyka Wojciechowskiego[16] sięgniemy z kolei do literatury klasycznej, a mianowicie do Owidiuszowych *Metamorfoz*[17], gdzie napotykamy na opowieść o Filemonie i Baucis, opartą na ludowym wątku frygijskim, a więc starogreckim. U Owidiusza wygląda on w skrócie następująco:

Jowisz i Merkury (w wersji źródłowej byli to zapewne Zeus i Hermes), przyjąwszy ludzką postać, napotkali w czasie swej ziemskiej wędrówki miejscowość, w której zamknięto przed nimi wszystkie drzwi i jedynie para staruszków, imieniem Filemon i Baucis, udzieliła im schronienia wedle swego ubogiego stanu. Gospodarze zauważają, że wina, którym częstują gości, nie ubywa. Chcą też zabić dla gości jedyną gęś, na co tamci jednak nie pozwalają. Przybysze wyjaśniają wreszcie staruszkom, kim są, i w nagrodę za okazaną im gościnność spełniają życzenie swoich gospodarzy: na miejscu ich chatki wyrasta piękna świątynia, w której starcy dożywają końca swoich dni jako kapłani, a później zamienieni zostają w dwa zrośnięte ze sobą drzewa. Równocześnie z nagrodzeniem staruszków niegościnną wieś spotyka zasłużona kara: niknie ona pod falą powodzi.

Pokrewieństwo powyższej opowieści z omówionymi wątkami biblijnymi nie może chyba ulegać wątpliwości. Warto jednak zwrócić uwagę i na różnice: wyraźne poprowadzenie opowieści frygijskiej w oparciu o opozycje: gościnni — niegościnni, nagrodzeni — ukarani, jak i na poszukiwany przez nas moment cudownego rozmnożenia napoju, tu wina (U Owidiusza motyw ten słabo jest wykorzystany.) I jeszcze jedno spostrzeżnie: cudownym gościom, postaciom z łegendy, ożywienie zabitej gęsi, czy jej rozmnożenie nie powinno było sprawić kłopotów, a oni jednak nie pozwalają na jej zabicie. Element cudowności jest w legendzie starogreckiej słabiej zaznaczony niż to bywa w chrześcijańskich, jest ona w tym względzie bardziej powściągliwa. Wojciechowski zwraca uwagę na podobieństwo między obu legendami, frygijską i piastowską doszukując się jednak zbyt daleko idących analogii (np. równej pozycji małżonków tak w wątku frygijskim jak polskim). Nasuwałoby to na mylny raczej wniosek o całkiem bezpośrednich wpływach, bez uwzględniania możliwości ich pokrewieństwa, ale nie w linii prostej.

Zgodnie z chronologią pojawiania się zapisów ciekawych dla nas wątków przejdźmy teraz do legendy o św. Germanie, legendy dynastycznej, francuskiej dotyczącej Brytanii, i rzeczywiście nadzwyczaj bliskiej naszej legendzie piastowskiej. Ciekawe, że na te foklorystyczne koneksje obu legend zwrócił już uwagę polski XV-wieczny kronikarz Długosz, widząc w legendzie zachodniej źródło opowieści Galla. Tę myśl Długosza podejimowali i późniejsi badacze historii o Piaście, jako pierwszy z nich J. F. Gajsler w recenzji, zamieszczonej w czasopiśmie „Głos"[18] a także w artykule *Stosunek podania Gallusowego o Piaście do legendy o św. Germanie*[19]. Podanie Gallowe zestawił Gajsler z dwiema francuskimi wersjami legendy o św. Germanie: pióra Henryka, scholastyka w kościele św. Germana w

[16] Tadeusz Wojciechowski: *O Piaście i piaście*, (odbitka z t. XXXII Rozpraw Wydziału historyczno-filozoficznego Akademii Umiejętności, seria II t. VII,) ss. 171—221, Kraków 1895.

[17] P. Ovidius Naso: *Metamorphoseon libri* XV, liber VIII v. 611—727.

[18] J. F. Geisler: (recenzja książki A. Brücknera), „Głos" 1985 nr 25, ss. 588—589.

[19] „Przegląd Historyczny", 1908, ss. 143—154.

Auxerre (druga połowa IX w.) i Voragine'a w jego powszechnie znanej, *Złotej legendzie* (XII wiek). W *Złotej legendzie* wersja ta brzmi następująco[20]:

Gdy German nauczał w Brytanii, król tego kraju odmówił gościny jemu i jego towarzyszom. Zdarzyło sie zaś, że właśnie pasterz świń królewskich nadszedł z pastwisk, niosąc otrzymaną z pałacu żywność do swojej chaty i ujrzał św. Germana z towarzyszami, znużonych głodem i zimnem. Przyjął ich tedy z dobrocią do swego domu i kazał zabić dla gości jedyne cielę, jakie miał. Po uczcie udał się św. German do króla i spytał go surowo, dlaczego odmówił mu gościny. Król przestraszył się bardzo i nie wiedział, co ma odpowiedzieć. German zaś rzekł: Odejdź więc i zostaw królestwo lepszemu od ciebie! Następnie z woli bożej kazał przyjść owemu pasterzowi świń wraz z żoną i ku zdumieniu wszystkich ustanowił go królem. Od tego czasu nad plemieniem Brytyjczyków panują królowie z rodu świniopasów.

Rzeczywiście, pierwszym narzucającym się wrażeniem jest niemal identyczność obu łegend. Mamy tu przecież w powyższej historii nie tylko pełną realizację schematu: 1) nieziemscy goście, 2) przewinienie i zasługa 3) cud z pokarmem[21] 4) kara i nagroda; ale także tożsamość sytuacji: bohaterem negatywnym jest aktualnie panujący, pozytywnym zaś jego najskromniejszy poddany (tu dla podkreślenia opozycji — świniopas, co ma prawdziwie baśniowy charakter). Probierz gościnności wskazuje, kto w istocie godzien jest być panującym i władza jest tu przedmiotem kary względnie nagrody. Obie łegendy łączy więc motyw, w dotychczasowych realizacjach wątku nie spotkany — motyw „chłop królem", do którego wrócimy jeszcze nieco później. A jakie różnice dostrzec można w historiach o protoplastach panujących rodów? W legendzie francuskiej nosiciel cudownej władzy jest tylko jeden — św. German, do Piasta przybywa dwóch. Ci ostatni rozmnażają piwo i mięso prosiaka, św. German zaś dokonuje innego cudu: po skończonej wieczerzy błogosławi pozostałe kości i skonsumowany cielak ożywa z powrotem. Św. German działa wreszcie natychmiastowo rozdzielając karę i nagrodę; goście Piasta zadowalają się jedynie proroctwami władzy i to nie dla samego Piasta, a dopiero jego syna. (Ten ostatni moment wykorzystamy jeszcze później przy omawianiu problemu historyczności legendy piastowskiej). Spójrzmy teraz na obie legendy pod aspektem udziału w nich sił cudownych. Cud ożywienia dopiero co zjedzonego cielaka wydaje mi się bardziej spektakularny, dalej idący niż mniej pomysłowe, choć silnie podkreślone pod względem ilościowym, pomnożenie piwa i mięsa. W drugim wypadku łatwo narzucającym się źródłem byłby ewangeliczny cud rozmnożenia chleba i wina. Podobnie efekywność działania św. Germana jest natychmiastowa, jak wyżej wspomnieliśmy, a więc bardziej cudowna. Charakterystyczna więc dla legend cecha jest we francuskiej wersji intensywniejsza. Jest ona głębiej osadzona w świecie legend chrześcijańskich,

[20] Korzystam z danych bibliograficznych zawartych w artykule A. Biernackiego: *Z dziejów podania o Piaście*, „Literatura ludowa" Rocznik IX, 1965, nr 2—3, ss. 35—46; za nim też cytuję tekst ze *Złotej legendy*.

[21] W zacytowanym skrócie legendy zabrakło ważnego elementu: opisu cudu dokonanego przez św. Germana. Brak dostępu do *Złotej legendy* przy oddawaniu do druku niniejszego artykułu uniemożliwił mi uzupełnienie tego braku w postaci cytatu. Na ten opuszczony istotny szczegół powołuję się w późniejszych rozważaniach na podstawie innych pozycji literatury.

a więc znaczniej już oddalona od ewentualnych bardziej realistycznych źródeł. Słusznie więc większość badaczy odrzuca możliwość naśladowania przez Galla legendy francuskiej przy opowiadaniu historii o Piaście. Skłonni są oni do uznawania rodzimości legendy piastowskiej, jej przejęcia ze źródła lokalnego, z przekazu ustnego. Czy ma to znaczyć, że legendy te, tak podobne, nie łączy nic, że ich podobieństwo jest zupełnie przypadkowe? Na pewno nie. Mają one po prostu wspólne źródło, zbudowane są na istniejącym już wcześniej identycznym modelu. Może ich bezpośrednim pierwowzorem była jakaś legenda dynastyczna dziś nieznana, może też raczej ich podobieństwo płynie stąd, że w dwóch niezależnych od siebie wypadkach posłużono się identyczym schematem w połączeniu z takim samym motywem „chłop królem".

Na inne jeszcze analogie z legendą piastowską zwrócił uwagę wspominany już T. Wojciechowski[22]. Pojdemuje je za nim i E. Bogusławski[23]. Tym razem chodzi o wschodniosłowiański wątek, którego bohaterem jest Ilia Muromiec. Bogusławski tak przedstawia wątek:

Dwu dziadów-pielgrzymów stanęło przed chatą, gdzie Ilia, chłopiec-kaleka leżał za piecem. Rodziców nie było w domu, więc chłopiec z trudem wstał, otworzył chatę i podał dziadom dzban miodu. W miarę picia miodu przybywało, a gdy napił się go Ilia, obdarzony został siła nadludzką.

Niestety Bogusławski nie podaje, na jaki tu się wariant powołuje. Według Bogusławskiego bowiem napotykamy tu cud rozmnożenia miodu (*w miarę picia miodu przybywało*). W dużym zbiorze bylin o Ilii Muromcu A. M. Astachowej[24] częsty wątek wyjaśniający genezę cudownej siły u Ilii Muromca, noszący tytuł: *Исцеление Ильи—сидня* wygląda trochę inaczej:

Od trzydziestu lat Ilia leży za piecem, jest bowiem inwalidą — nie posiada władzy w rękach ani w nogach. Pod drzwi chaty podchodzą dwaj (względnie trzej) starcy, prosząc o poczęstunek. Bezwładny Ilia nie może wpuścić przybyszów, aby ich ugościć. Zostaje wtedy cudownie uzdrowiony. Częstuje pielgrzymów miodem, a kiedy ci nakazują później jemu napić się miodu, Ilia zostaje obdarzony cudowną siłą.

W tych bylinnych wątkach brak więc motywu rozmnożenia napoju. Może jednak Bogusławski znalazł go w wariantach prozaicznych. Astachowa twierdzi w komentarzach[25], iż wątek wtórnie jest dołączony do starszego cyklu bylin o słynnym bohaterze, dla uzupełnienia jego biografii, i że należy raczej do twórczości prozaicznej bajeczno-legendarnej. Szczególnie często ma zabarwienie legendarne, a cudownymi starcami bywają: Chrystus, apostołowie, św. Mikołaj itp. Wprawdzie legenda staroruska ma bardzo swoisty wygląd-tłumaczy genezę baśniowej siły junaka, ale odpoznanie w niej dobrze już nam znanego schematu nie nastręcza żadnych trudności. Mamy tu też wg.

[22] T. Wojciechowski: op. cit. s. 205.

[23] Edward Bogusławski: *Podanie o Piaście, zapisane w Kronice tak zwanego Gallusa (Mnicha-Anonima) i legenda o św. Germanie*; odbitka ze Sprawozdań z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Rocznik III zeszyt 2, Warszawa 1910; s. 38.

[24] А. М. Астахова: *Илья Муромец*, Издательство Академии Наук СССР, Москва-Ленинград 1958.

[25] ibidem, s. 450.

Bogusławskiego jak w legendzie piastowskiej dwóch gości i cud z rozmnożeniem napoju. Na temat pochodzenia wątku o bohaterze ruskich bylin niewiele można powiedzieć, prócz ogólnego stwierdzenia, że wątki takie mają często południowe, bizantyjskie źródła.

Dalsze poszukiwania wiodą nas do świadectwa XIX-wiecznego i to polskiego, ale dotyczącego wątku albańskiego. Świadectwo to zawdzięczamy Karołowi Brzozowskiemu, poecie (1821—1904), który przez długie lata jako emigrant tułał się po Bliskim Wschodzie i Bałkanach i m. in. pracował jako inżynier, budowniczy pierwszych telegrafów w Turcji, Bułgarii, Albanii. W jego spuściźnie znajdujemy wiersz *Nędza* oparty na legendzie albańskiej, usłyszanej zapewne w czasie pobytu na ziemi albańskiej w latach 50-tych ubiegłego wieku[26]. Na podstawie utworu Brzozowskiego legenda mogła wyglądać tak:

W czasie strasznej niepogody zabłąkali się w górach albańskich dwaj aniołowie, wysłani przez Boga na ziemię. Usłyszał ich wołanie o pomoc przebywający w tym pustkowiu starzec-kaleka zaprowadził do swego prymitywnego schronienia i poczęstował wieczerzą. W nagrodę za okazaną gościnność aniołowie spełniają życzenie starca: jedyne jego bogactwo — drzewo figowe, uwięzi każdą żywą istotę która dotknie się jej owoców. Po latach starzec podstępnie chwyta w tę pułapkę i śmierć i wymusza na niej obietnicę wiecznego życia. Śmierć ustępuje, ale mści się, przeklinając jego przyszłe życie.

W legendzie można wyróżnić dwie części, przy czym druga, dotycząca śmierci, nie jest dla nas istotna. Podobnie jak w wątku o Muromcu mamy tu schemat uproszczony (nie ma niegościnnych i kary na nich spadającej). Brak jest cudu rozmnożenia. Z wątkiem starogreckim łączy powyższą historię spełnienie życzenia, określonego przez samych nagradzanych. We wszystkich trzech legendach cudownych gości bywa najczęściej dwóch.

Każdemu, kto choć trochę zajmował się legendami, nasunąć się może jeszcze masę skojarzeń z żyjącymi do dziś opowieściami o wędrujących świętych osobach. Posłużmy się teraz międzynarodowym katalogiem wątków bajkowych, aby uzyskać informację,jak wyglądają wątki ludowe najbliższe temu, który nas interesuje, i na jakich terenach można znaleźć najwięcej ich wariantów. W katalogu Aarne-Thompsona[27] pod pozycją 750 B napotykamy na następujący wątek:

Świątobliwemu pielgrzymowi odmówiono gościny w domu, gdzie odbywała się uczta, przyjęto zaś go gościnnie w domu biedaka. Biedak zabija dla niego jedyną krowę. Krowa zostaje ożywiona (lub zjawia się inna krowa).

Motyw odzyskanej przez gościnnego gospodarza krowy kojarzy nam się oczywiście z legendą o św. Germanie, wizyta zaś niezwykłego gościa w czasie uczty przypomina legendę piastowską (ten ostatni moment to oczywiście element drugorzędny wątku, który w dziejach przekazu tegoż samego wariantu mógł ginąć i pojawiać się samoistnie ponownie, ale jego częstość w rozmaitych wariantach wskazywałaby, że i w legendzie piastowskiej nie jest przypadkowy). Warianty wątku pojawiają się przede wszystkim w Europie,

[26] Wiersz ukazał się w czasopiśmie „Tygodnik Ilustrowany" w r. 1889, nr. 330.

[27] A. Aarne, S. Thompson: *The types of the Folk—Tale*, Sec. Rev. Helsinki 1964.

przy czym najwięcej notowano: serbsko-chorwackich - 24, słoweńskich - 18, greckich - 11, a także 13 litewskich, gdzie indziej w wyraźnie mniejszej ilości. Naszą uwagę zwrócić też powinien wątek 751 „*Skąpa chłopka*":

Chrystus i św. Piotr proszą o poczęstunek babę, zajętą pieczeniem chleba. Choć jednak za ich sprawą w cudowny sposób babie rośnie chleb w rękach, to jednak udziela im go skąpo. Zostaje za to ukarana.

Katalog notuje tu warianty wyłącznie europejskie, przy czym szczególnie dużo jest słoweńskich — 16, rumuńskich — 11 i norweskich — 11. Co prawda wątek dość daleko odbiega od znanych już nam realizacji ustalonego schematu, gdyż akcent leży tu na skąpstwie, objawia się ono jednak w pewnej formie braku gościnności. Jest to jak gdyby produkt rozpadu pełnego wątku z wysunięciem jedynie bohatera negatywnego (podczas gdy w poprzednim jedynym bohaterem była postać pozytywna.) Obok udziału dwóch cudownych gości istotny jest motyw cudownego rozmnożenia chleba. Charakterystyczne jest rozprzestrzenienie geograficzne większości wariantów obu wątków — południowowschodnia Europa, Bałkany. I z tym terenem związane są także dwie legendy omówione już wcześniej — frygijska i albańska.

Jak widać z powyższego schemat, który uważam za zasadniczy dla legendy piastowskiej jako utworu folklorystycznego, jest reprezentowany przez liczną i rozpowszechnioną rodzinę wątków. Próbę sformułowania wniosków, jakie nasuwa dokonany przegląd, podejmę nieco później, jako że pozostał jeszcze do omówienia pojawiający się w legendzie o Piaście i Popielu i zresztą już wspomniany motyw „chłop królem. Nie jest to zagadnienie bez znaczenia, ponieważ byli badacze, którzy właśnie argumentując za pomocą tego motywu próbowali określić źródło historii o początkach pierwszej polskiej dynastii królewskiej. Wiązali ją mianowicie z czeską legendą dynastyczną Przemyślidów -o Przemyśle i Lubuszy[28]. Z braku materiałów nie jestem w stanie ściśle przytoczyć jej treści, ale w przybliżeniu wygląda ona następująco:

Lubusza spełnia rolę sędziego dla nie posiadających jeszcze króla Czechów. Kiedy pewnego razu spotyka ją poniżenie ze strony jednego z niezadowolonych podwładnych obiecuje Czechom króla. Ostrzega jednocześnie przed obciążeniami, jakie przyniesie im wybór króla. Jako przyszłego władcę wskazuje Bóg prostego oracza, Przemysła.

Legenda o Przemyśle i Lubuszy ukazuje się po raz pierwszy w *Kronice Czechów* Kosmasa, pochodzącej mniej więcej z tych samych lat, co *Kronika* Galla Anonima. Większość badaczy przyjmuje dziś, że rozwinięta forma opowieści o Przemyśle i Lubuszy powstała z końcem XI wieku w ówczesnych sferach dworskich Przemyślidów. Jak już wiemy takie niezwykłe, a zarazem cudowne wyróżnienie prostego człowieka nie występuje wyłącznie w legendzie czeskiej, ale i w piastowskiej, w legendzie o św. Germanie i wreszcie w dotychczas nie wspominanej staroruskiej historii wyboru na władcę Kijowa legendarnego Kija. Dotarcie do źródła tego motywu ułatwia przede wszystkim wersja czeska, jest bowiem wyraźnym echem biblijnego wyboru pierwszego króla Izraela, Saula. W *Biblii* wybór Saula na króla przebiega następująco: (*Pierwsza księga Samuela* 8—10):

[28] J. Karłowicz, T. Wojciechowski: *O Piaście i piaście*, ,Wisła" t. 10, 1896, ss. 147—153.

Lud izraelski zaczyna szemrać przeciwko synom ostatniego sędziego Izraela, Samuela, którzy w jego zastępstwie wykonują władzę sędziowską. Żądają władzy królewskiej, wyboru króla dla Izraela. Jest to równoznaczne z odrzuceniem Jahwe, jako jedynego króla Izraela. Samuel nie chce się zgodzić na żądania ludu, ale Jahwe nakazuje mu ustąpić. Samuel ostrzega przed obciążeniami, jakie zgotuje narodowi przyszły król, ale to nic nie pomaga. W proroczym natchnieniu udzielonym mu przez Jahwe namaszcza na króla Saula Beniaminitę, a więc pochodzącego z najmniejszego z pokoleń izraelskich i z najniższego rodu Beniamina (9, 21).

Wybór boży pada na doły hierarchii Izraela. Nie jest to zresztą wypadek odosobniony w *Biblii.* Z baśniowym wyborem osoby króla przez Jahwe mamy też do czynienie przy zastąpieniu niegodnego pomazańca — Saula, przez nowego bożego faworyta — Dawida (*Pierwsza księga Samuela,* 16, 1—13). Spośród ośmiu synów Jessego wybranym okazuje się najmłodszy. O tym, że poszukiwanie źródeł motywu „chłop królem" naszych legend w *Biblii* nie jest tropem fałszywym, może też świadczyć wersja Długosza legendy piastowskiej: Piast wskazany przez tajemniczych przybyszów jako przyszły król ukrywa się, skromnie nie chcąc przyjąć godności. Identyczną sytuację znajdujemy w Biblii w związku z wyznaczeniem Sauła na króla drogą losowania (10, 17) Wylosowany Saul ukrywa się wśród tłumoków i miejsce jego ucieczki wskazuje sam Jahwe. Jasne więc, że rozszerzanie przez Długosza wersji Gallowej idzie po linii dalszego czerpania ze źródeł biblijnych. Poczucie związku piastowskiego legendarnego awansu z historią Saula było więc nadal żywe. Legendę Przemyślidów i legendę Piastów łączy obiegowy wówczas w legendach dynastycznych motyw „chłop królem", wywodzący się tu zapewne bezpośrednio z *Biblii.* Przypuszczalny czas powstania obu legend jak i różnice treściowe każą odrzucić możliwośc bezpośrednich związków między nimi.

Przypuszczenie Karłowicza niedługo po jego wysunięciu odrzucił Brückner, wspominając jednak o prawdopodobieństwie wywodzenia się legendy piastowskiej z Czech[29]. I nasze dotychczasowe spostrzeżenia wskazywałyby, że jej wątek dotarł do Polski z południa: przemawiać za tym może orientalne praźródło wątku i obfitość nowszych legendarnych wątków pochodnych na Bałkanach, opowiadających o cudownych gościach, nagrodzie za gościnność i karze za złe przyjęcie przybyszów. Prototypów legendy należałoby więc szukać na Bliskim Wschodzie, a terenem, który prototyp przejął szczególnie podatnie i przemienił na liczne warianty były Bałkany. One też mogły pośredniczyć w rozprzestrzenieniu się wątków w nowej już formie na całą Europę. Na źródła zachodnie historii o Piaście wskazywałyby jedynie: podobieństwo do legendy o św. Germanie, przy czym o bezpośredniej zależności nie można tu mówić, a co najwyżej o wspólnych przodkach (o pochodzeniu legendy o św. Germanie nic bliższego zdaje się nie wiadomo); drugą wskazówką byłby zaświadczony na zachód od Polski motyw zjedzenia grzesznika przez myszy (mógł on jednak być przejęty do legendy indywidualnie już na terenie polskim jako kara szczególnie przemawiająca do wyobraźni). Za źródłami południowymi przemawiałoby: obok samej popularności wątków częste występowanie legend o dwóch właśnie niezwykłych gościach (dwaj

[29] (ab) — (Andrzej Biernacki): hasło „Piast" w: *Słowniku Folkloru polskiego,* Wiedza Powszechna, Warszawa 1965, s. 299.

aniołowie u Lota, dwaj bogowie u Filemona i Baucis, dwaj przybysze u Ilii Muromca, także w legendzie albańskiej; (rozpowszechnione w całej Europie legendy o wędrówkach Chrystusa i św. Piotra są młodsze, dziś mają już one często charakter anegdot); na południu i wschodzie napotykamy też na motyw cudownego rozmnożenia napoju (wątek frygijski i być może ruski). To, że wersje bałkańskie reprezentują pierwotniejsze, chyba przedchrześcijańskie warianty ujawnia się w ich bardziej powściągliwej cudowności (w wątku frygijskim gęś nie zostaje zabita; jak w historii Lota brak było cudownego rozmnożenia, tak brak go w legendzie albańskiej i często w ruskiej). Legenda piastowska, podobna do bałkańskich, ma jednak już wyraźnie źródła chrześcijańskie, przy widocznych elementach pogańskich z podłoża, na które została zaszczepiona.

Po tych rozważaniach, ujmujących historię o Piaście folkorystycznie przez ukazanie jej koneksji z pokrewnymi tworami tradycji ustnej, spróbujemy spojrzeć na nią, jako na ewentualny dokument historyczny. Kronika Galla jako źródło najstarsze intrygowała wielu historyków starających się usłyszeć niewyraźne echa historii w tzw. bajecznych dziejach Polski. Zbyt wiele zajęłoby więc miejsca szczegółowe prześledzenie tej literatury. Z naszego punktu widzenia wystarczy zresztą w zupełności wspomnieć niektóre tylko pozycje. Za naszymi poprzednikami spróbujemy teraz odsiać z legendy piastowskiej to, co rzeczywiście może być informacją o zamierzchłych dziejach Polski. Pomoże nam w tym zdobyta już świadomość, co w legendzie należy do obiegowych, stałych składników. Przeanalizujmy więc jeszcze raz tekst Galla, wyciągając z niego to, co z punktu widzenia folkorystycznego jest informacją dodatkową, niekonieczną, lub wręcz zaskakuje.

Gall łokalizuje akcję legendy i podaje imiona bohaterów: księcia Popiela, oracza Piasta i jego żony Rzepki. Anonimowość zachowują obydwaj niezwykli goście, przy czym autor wspominając ich parokrotnie konsekwentnie tej anonimowości przestrzega, i nie sugeruje, jak jego późniejsi koledzy po piórze, że gośćmi byli aniołowie czy też święci. Wymienione imiona bohaterów przez niektórych badaczy uważane były za historyczne, inni widzieli w nich jedynie przezwiska. Goście przybywają w momencie, kiedy u księcia odbywają się postrzyżyny synów, a później biorą czynny udział w postrzyżynach syna Piasta, nadając mu imię Siemowit (znów imię). Obyczaj postrzyżyn, dwukrotnie w tekście wspomniany, jest właśnie taką wiadomością dodatkową, bez znaczenia dla schematu legendy, o wartości infomracyjnej zaś dość ważnej aby dla niektórych badaczy stać się najistotniejszym jądrem całej legendy. Myślę tu o K. Potkańskim, który powodowany właśnie dyskusjami o legendzie napisał całą rozprawę o postrzyżynach jako starym obyczaju słowiańskim jeszcze pogańskim[30]. Wzmiankę o postrzyżynach u Popiela i Piasta uważał za dowód rodzimości i zakorzenienia legendy w Polsce. Przed nim jeszcze inaczej wykorzystywał tę inormację Maciejowski[31] i jego wywody przedstawimy obszerniej nieco później nie ze względu na ich słuszność, ile dlatego, że z

---

[30] Karol Potkański: *Postrzyżyny u Słowian i Germanów*, Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział Historyczno-filozoficzny s. II t. VII 1895 r., Kraków, ss. 330—422.

[31] Wacław Aleksander Maciejowski: *Pierwotne dzieje Polski i Litwy*, Warszawa 1846.

naszego punktu widzenia są szczególnie interesujące. Zaskakującym faktem, który nam legenda do wierzenia podaje, jest zaproszenie przez Piasta, za zgodą gości, księcia i jego świty na cudownie rozmnożone jadło. Gall próbuje to tłumaczyć innym wówczas stosunkiem księcia do poddanych, nie brzmi to jednak przekonywająco (co chyba zresztą odczuwał sam Anonim). Dla wypełnienia schematu legendy jest to wiadomość całkowicie zbędna. Nasuwa się jeszcze jedno spostrzeżenie: sprawiedliwość w bajkach i legendach wymierzana jest zwykle w obrębie akcji wątku, a spotyka samych bohaterów, (w *Biblii* tylko miewa dalsze, rodowe czy plemienne perspektywy): bohaterzy pozytywni bywają nagrodzeni, czarne charaktery ukarane. Popiela dopiero po latach spotyka zasłużona kara. Niezwykłą w utworach tradycji ustnej jest sytuacja, w której nagrodę — władzę książęcą odbiera nie ten, co się zasłużył gościnnością, ale dopiero jego syn — Siemowit. Takie rozwiązanie zdradza nacisk wywierany na Galla przez stosunkowo świeżą pamięć faktów historycznych, których nie można było jeszcze dowolnie przeinaczać. Może sobie na to pozwolić już Długosz, który królem (!) każe zostać samemu już Piastowi, a nie dopiero jego synowi. Łącznikiem między historią o Piaście i czasami Piasta i Popiela a historycznym panowaniem Mieszka I są trzej kolejni książęta Piastowicze: występujący w legendzie Siemowit, jego syn Lestek (Leszek) i wnuk Ziemomysł, (ojciec Mieszka). Ich panowanie podsumował Gall w paru zaledwie zdaniach, wspominając o pomyślności ich rządów. Jest to jednocześnie epilog legendy: błogosławieństwo gości Piasta udzielone jego rodowi spełniło się. Współcześni historycy skłonni są widzieć w wymienionych imiennie książętach autentycznych poprzedników Mieszka na piastowskim stolcu.

Analiza legendy ukazuje, że kryje się w niej sporo materiału, który może dać pole do rozważań nad okruchami prawdy historycznej ukrytej w relacji Galla. Okruchy te wniknęły w miąższ legendy, wrosły w jej motywy, względnie świadomie zostały zaszyfrowane przez autora Kroniki. Gall bowiem jako kronikarz i cudzoziemiec szczególnie musiał zabiegać o względy swoich chlebodawców, godzić to z sumiennością historyka i wątpliwe momenty z przeszłości aktualnego rodu władców przedstawiać w formie nadającej się do przyjęcia. Za taki właśnie wstydliwy moment uważają niektórzy historycy przejęcie władzy drogą zamachu stanu przez Piastowiczów z rąk ich poprzedników, których reprezentuje Popiel. Ciekawą koncepcję wysunął tu lat już temu kilkadziesiąt historyk T. Wojciechowski[32]. Widzi on w nazwisku Piast nie imię osobowe, ale nazwę urzędu opiekuna czy wychowawcy następcy tronu, (łaciński termin — nutritor), który to urząd miał się w Polsce zachować do XIII wieku. Był to urząd ważny, zapewniający dostęp do władzy i spore wpływy na władcę. Stąd zdarzało się w czasach historycznych, że piastunowie wyrastali tak wysoko, iż stawało się to groźne dla władcy, który zmuszony był pozbywać się ich siłą. Wojciechowski widział w zastąpieniu Popiela przez Piastowiczów właśnie zamach stanu dokonany przez piastuna książęcego. W takim wypadku Piast — prosty oracz byłby tylko elementem wystroju legendarnego. Na to samo wskazuje analiza folklorystyczna legendy.

---

[32] op. cit.

Podobnego zdania jest także współczesny historyk Jerzy Dowiat, kiedy twierdzi, że na podgrodziu nie mógł mieszkać prosty oracz, bo był to teren zarezerwowany dla ludzi bliżej związanych z ośrodkiem władzy książęcej i spełniajacych jakieś funkcje służebne dla księcia i jego drużyny[33]. Wysokie stanowisko Piasta tłumaczyłoby też niezwykłą komitywę łączącą prostego oracza z księciem — mniej dziwna stałaby się wizyta księcia ze świtą na postrzyżynach Piastowego syna. Przychodzi tu jeszcze na myśl ów „poufny zamysł", o którym czytamy u Galla, a który mieli w zanadrzu Piast i jego żona Rzepka i do jego urzeczywistnienia chcieli wykorzystać „roztropnych" przybyszów Nie byly tym zamysłem chyba postrzyżyny syna, ani też zaproszenie na ucztę księcia, bo na to zdecydowali się dopiero po rozmnożeniu pokarmu. Może więc był to plan usunięcia od władzy niepopularnego Popiela? Taki pomysł nie mógł oczywiście powstać w głowie prostego oracza. Przypuszczenia to dosyć już swobodne, upoważnione tylko liczącą już kilkadziesiąt lat hipotezą Wojciechowskiego, która rzeczywiście stanowi ciekawą propozycję klucza do legendy piastowskiej. Jak już to było wspomniane, wszyscy współcześni historycy, jak Hensel[34], Giejsztor, łowmiański[35], Dowiat, zgodnie przypuszczają, że historia o Piaście i Popielu ma swój historyczny kontekst i jest echem walk plemiennych, które doprowadziły ostatecznie do zwycięstwa Polan na czele z Piastowiczami, podporządkowania sobie terenów zamieszkałych przez sąsiednie plemiona i do stworzenia pierwszego ośrodka państwowości polskiej. Oto jaką na przykład historyczną interpretację legendy proponuje Hensel[36]: Doszukuje się on u Galla ukrytych informacji na temat kontaktów politycznych plemienia Lędziców—Polan (z ośrodkiem plemiennym w Gnieźnie) z Morawami. Morawy szukałyby w Polanach sprzymierzeńców w walce przeciwko silnemu plemieniu Wiślan, Polanie poparcia przeciwko plemieniu Goplan (z ośrodkiem w Kruszwicy nad jeziorem Gopło), które to plemię w tym mniej więcej czasie podporządkowało sobie Polan. Goplan reprezentowałby w legendzie Popiel. Dzieje Piasta i Popiela byłyby ukrytą w formie legendy historią rywalizacji obu plemion i ostatecznego zwycięstwa Polan.

W domysłach Hensla napotykamy na jeden bardzo dla nas ważny moment, który przenosi nas do następnej części rozważań. Chodzi o stwierdzenie współczesnego historyka o możliwości docierania do Gniezna wysłanników państwa wielkomorawskiego. Kiedy bowiem mogły mieć miejsce te hipotetyczne wydarzenia, o których opowiada legenda? Zakładając historyczność wymienionych przez Galla poprzedników Mieszka (po raz pierwszy wspomnianego w dokumentach z roku 865) Piasta trzeba by umieścić w latach 70—80-tych IX wieku a to właśnie jest okres działalności misji braci sołuńskich na Morawach.

Tak więc z perspektywy poprzednich rozważań na temat folklorystycznej charakterystyki legendy oraz na temat tradycji historycznych traktowania tekstu Galla nie jako li tylko bajania o zagubionej w „niepamięci

[33] op. cit., s. 56.

[34] Witold Hensel: *Polska przed tysiącem lat*, wyd. II Ossolineum (IHKM PAN), Wrocław—Warszawa—Kraków 1964.

[35] Henryk łowmiański: *Początki Polski*, Warszawa 1964, PWN.

[36] op. cit., s. 74—75.

wieków" historii, wyssanej być może później z palca, ale jako echa autentycznych wydarzeń, z tej właśnie perspektywy łatwiej nam będzie ocenić istotną wartość dotychczasowych prób wiązania najstarszej legendy polskiej z działalnością Apostołów Słowiańszczyzny na Morawach. Chronologiczne prawdopodobieństwo takich powiązań dało pretekst do hipotez nierzadkich i posiadających dawną już tradycję. Wszystkie te hipotezy w dwóch tajemniczych gościach Piasta dopatrują się wysłanników misji cyrylo-metodejskiej a nawet wręcz samych braci z Sołunia. Już *Kronika wielkopolska* (II połowa XIV wieku) próbuje ustalić tożsamość niezwykłych przybyszów: *którymi, jak wierzą, byli aniołowie lub według niektórych męczennicy Jan i Paweł*[37]. Powtarza to także i Długosz. W parę wieków później podejmuje takie mniemanie historyk Ossoliński., mówiąc o księżach Janie i Pawle, wysłannikach Świętopełka do Polski[38]. Tenże autor tak rozpoczyna swoją rozprawę *O rozmaitem następstwie na tron za dynastii Piastów*: *Pierwszy z dynastii Piastów Ziemowit, w pamiętnej owej u Lechitów przez Świętopełka, Króla Morawii poduszczonej odmianie, nastąpił w Gnieźnie na miejsce Popiela II, zapewne za wykrzykiem, czyli zgodnym obraniem od narodu, któremu ojciec radą, on sam dzielnością pomógł był do wyłamania się spod zohydzonego jarzma*[39]. Ossoliński więc widział w dwóch pielgrzymach wysłanników z Moraw podżegających do usunięcia niewygodnego Popiela i zastąpienia go popieranym przez Morawy Piastowiczem. (Mówi on o usunięciu Popiela II. Czyżby i on zakładał istnienie Popiela I, odwiedzającego Piasta i Popiela II, złego, który ginie w tragicznych okolicznościach?). Historyk powołuje się na rozważania wcześniejsze na ten temat, które zawarł w artykule *Domysł śledzeniu podany*: *goście Piasta mogli być Cyryl i Metody, apostołowie Słowian*[40], do którego niestety nie dotarłem. Być może opiera się też na innych autorach. Na ich ślad naprowadza W. A. Maciejowski[41], który wspomina jakąś polemikę między J. Dobrovskim[42], a Szlecerem (?) w związku z twierdzeniem Strzedowskiego (?) o *„misjonarzach przez Cyryla i Metodiusza na Ruś i do Polski wysyłanych*". I do tych źródeł nie udało mi się dotrzeć. W tym samym miejscu Maciejowski ze sceptycyzmem mówi o „nowszych bajarzach", którzy w gościach Piasta widzieli samych Cyryla i Metodego po Polsce wędrujących[43]. Występuje więc przeciwko tak daleko idącym hipotezom. Jednocześnie przekonany jest, że misja cyrylo-metodejska obejmowała swymi wpływami duże ob. zary dzisiejszej Polski. W skład arcybiskupstwa Metodiusza wchodziły według niego tak Łużyce jak i Śląsk. Sadzi, że chrześcijaństwo dotarło tam w obrządku słowiańskim, powołując się m. in. na notatkę dolnośląskiego dziennika Breslauer

---

[37] op. cit. , s. 64.

[38] Józef Maksymilian Ossoliński: *Wiadomości historyczno-krytyczne*, t. II, s. 561.

[39] J. M. Ossoliński: *O rozmaitem następstwie na tron za dynastii Piastów*, Lwów 1833, s.1

[40] Czasopism (!) Naukowy, 1828, zeszyt 2, ss. 52—62. — Podaję za Zdzisławem Niedzielą *Słowiańskie zainteresowania pisarzy lwowskich w latach* 1830—1848, Zeszyty Naukowe UJ CXLIV Prace historyczno-literackie, zaszyt 12, Kraków 1966.

[41] Wacław Aleksander Maciejowski: *Pamiętniki o dziejach, piśmiennictwie i prawodawstwie Słowian*, I, Petersburg i Lipsk 1839, s. 149.

[42] J. Dobrovski:=*Mahrische Legende vom Cyrill und Method, Prag* 1826, s. 101.

[43] odsyła tu czytelnika do „Pamiętnika lwowskiego" z. r. 1836, kalendaz ptzcyolinry polski, s. 2.

Zeitung z 1820 roku[44] o odnalezieniu ikony z napisem cyrylickim w pogańskiej mogile koło Oławy. W związku z powyższym Maciejowski przypuszcza, że: *„dawno przed chrztem Mieczysława I* (czyli Mieszka I — przyp. K. W.) *musiało być znane chrześcijaństwo we właściwej, czyli we Wielkopolsce, gdy się do niej od południa i zachodu wciskało. Było zaś to chrześcijaństwo słowiańskiego obrządku, które następnie na łaciński przemieniono*[45]. Mało tego, przypuszcza także, że sam Mieszko był już wcześniej ochrzczony w obrządku słowiańskim przed momentem oficjalnego chrztu historycznego i że obrządek słowiański reprezentowała pierwsza żona Mieszka, Dąbrówka. Na poparcie swoich swobodnych hipotez przytacza świadectwo niejakiego Marczyńskiego w „Czasopiśmie lwowskim" z r. 1818 (II, s. 38), który (nie wiadomo na czym się opierając) twierdził, że obrządek słowiański w Polsce ustał ostatecznie dopiero w XIV w., a do tego momentu *Ewangelia* była czytana w słowiańskim języku, później zaś dopiero przetłumaczono ją na polski, gdy starosłowiański stał się już zbyt niezrozumiałym[46]. Do rozważań na temat prawdy o Piaście Maciejowski wraca znów w swoim dziele historycznym: *Pierwotne dzieje Polski i Litwy*[47]. Jako główny argument służą mu tym razem dwukrotnie wspomniane w tekście Galla postrzyżyny. Wzmianki o nich uprawniają go do następującego wywodu: *„Były postrzyżyny chrześcijańskim obrządkiem kościoła wschodniokatolickego, wyznawanego od Morawian i Czechów, ulegających wpływowi Świętopełka, króla wielkomorawskiego, którego państwo z tamtej strony po Dunaj, z tej zaś, według aktu urzędowego granice dawnej archidyecezji morawskiej określającego, po Łużyce i rzeki Bug i Styr rozciągając się, musiało wywierać wpływ i na Polan. W roku* 862(! zamiast 863 — przyp. KW.) *Cyryl i Metodiusz, Apostołowie słowiańscy, religię katolicką w państwie Świętopełka zaszczepili.* (Autor nie wspomina, że był tam także kler obrządku łacińskiego, głównie pochodzenia niemieckiego) — przyp. K. W.) *Ich uczniowie roznosili ją po sąsiednich krajach, postrzygając pogan na chrześcijan, podług obrządku, używanego wtedy tylko w samym kościele wschodnim, podówczas od rzymskiego jeszcze nie odłączonym. Jeżeli Popiel (jak mówi Marcin Galus*[48]*) sprawił swym synom postrzyżyny, więc te i jego rządy na czas po roku* 862 *przypaść musiały, gdyż nikt przed Metodiuszem i jego uczniami nie odprawiał postrzyżyn na północy*[49]. Ustalenia chronologiczne Maciejowskiego obala ogłoszona parę dziesiątków lat później wspomniana już rozprawa K. Potkańskiego: *Postrzyżyny u Słowian i Germanów.* Potkański uważa postrzyżyny za obyczaj powszechnie znany ludom aryjskim i oczywiście pogański, zachowany jednak i później. W Czechach i na Morawach znane były do XIX wieku. Między postrzyganym a dokonywującym postrzyżyn rodził się stosunek adopcji pozornej lub rzeczywistej. A więc nawet jeśli bywały wypadki udzielania chrztu i dokonywania postrzyżyn jednocześnie i nawet przez pewien okres

---

[44] vom 3 Juny 1820 nr 87 s. 1076.
[45] op. cit., s. 148.
[46] ibidem
[47] op. cit.
[48] używana wówczas wersja imienia Gall Anonim.
[49] ibidem, s. 53.

mogły one wejść w obyczaj, jako wtórne wykorzystywanie obrządków pogańskich przez nadanie im nowej religijnej rangi i treści, to zupełnie nie uzasadnione pozostaje przypuszczenie Maciejowskiego, że postrzyżyny u Piasta miały zarazem charakter chrztu. I nie mogą być dowodem chronologicznym, bo jako obyczaj stary i pogański (tak go określa przecież sam Gall) są jednym z licznych w legendzie piastowskiej dowodów jej rodzimości, zrośnięcia się z realiami lokalnymi, jeszcze przedchrześcijańskimi. Wprawdzie dla Potkańskiego postrzyżyny mają zupełnie inną wymowę, to jednak i on podobnie jak Maciejowski, widzi w gościach Piasta jakichś misjonarzy, którzy jeszcze w czasach przedmieszkowych krążyli po ówczesnej Polsce. Chętnie nawet uważałby ich za uczniów Cyryla i Metodego, ale przeszkadza mu w tym zbyt duża odległość z Moraw do Wielkopolski.

Oczywiście omówione próby doszukiwania się na gruncie legendy piastowskiej śladów działalności misji morawskiej na terenie Polski są jedynie przypuszczeniami, niekiedy problematycznymi, a czasem wiadomo już, że fałszywymi, ale ich prześledzenie tutaj nie miało na celu przyznania im czy też zaprzeczenia wartości naukowej. Chodziło o ukazanie, że przypuszczenia powyższe mają już długą historię i nie są sporadyczne, a powracają uparcie. Zdradzają one wyraźną chęć badaczy do wciągnięcia Polski w orbitę działalności Apostołów Słowiańszczyzny. Problem jest ciekawy i wymaga dokładniejszej analizy z uzupełniem luk, które pozostawiły moje poszukiwania. W tym z konieczności przeglądowym ujęciu zabrakło na nią miejsca.

Jako, że poruszamy się tutaj wśród hipotez i to często słabo uzasadnianych ośmielam się do nich dołączyć jeszcze jedną, która spróbuje połączyć folklorystyczne i historyczne źródła legendy. Musimy się bowiem zgodzić, że historyczna interpretacja dwu tajemniczych postaci z legendy stoi w niezgodzie z naszymi uprzednimi ustaleniami, ukazującymi przybyszów jako stały element strukturalny tegoż typu legendarnych wątków (i to właśnie najczęściej dwóch, szczególnie w wątkach z południa). Czy więc zawierzyć hipotezom niektórych historyków i ufnie uznać, że pielgrzymi pojawiają się w legendzie jako echo autentycznych emisariuszy wielkomorawskich i że jest ich dwóch, bo właśnie dwóch wysłano do Gniezna, czy raczej stwierdzić, że do Piasta przyszło dwóch cudownych gości, bo tak zwykle bywa w legendzie tego typu? Mimo bowiem obecności wielu nietypowych elementów w legendzie, które pozwalają jej przyznać historyczność w pewnym zakresie, dwaj przybysze nie są niczym zaskakującym — należą do modelu. Jak więc te dwa aspekty pogodzić ze sobą? Skłonny jestem oczywiście raczej przyznać rację wskazówkom folklorystycznym, ale i mniemania historyków zbić równie trudno jak udowodnić, choć przemawiają za nimi sprzyjające okoliczności natury chronologicznej, geograficznej i politycznej. Wspomniana na początku tegoż artykułu wzmianka z *Żywotu Metodego* o Metodym i księciu Wiślan dowodzi jasno, że misja morawska badała podatność sasiednich pogańskich plemion słowiańskich na przyjęcie chrześcijaństwa i reprezentowała jednocześnie interesy polityczne Wielkich Moraw. Praca misyjna wymagała odpowiedniego, umiejętnego podejścia do pogan, zdobycia ich przychylności, która umożliwiłaby przyjęcie i wysłuchanie misjonarzy. Czy

jednym z chwytów w wędrówkach misyjnych nie mogła być i legenda o ukaraniu niegościnności i nagrodzie za gościnność? Legenda pouczała, że w szatach każdego przybysza mógł się kryć cudowny szafarz błogosławieństwa lub przekleństwa. Do dziś znane jest w Polsce przysłowie „gość w dom — Bóg w dom”. Legenda przemawiała także do przekonania Słowianom, jako że wśród nich, jak wśród większości ludów pierwotnych, istniał powszechny nakaz gościnności[50]. Poszukiwania pochodzenia wątku o Piaście wskazały nam na prawdopodobieństwo jego źródeł europejskich na południu, na Bałkanach, być może w samej Grecji. Na czele misji bizantyjskiej na Morawy stało dwóch braci z Sołunia, a więc właśnie z tamtych terenów. Znając wątek i widząc jego przydatność w pracy misyjnej mogli sami pośredniczyć w przeniesieniu go z dalekiego Południa na zachód Słowiańszczyzny. W *Żywocie* Metodego a także i Cyryla parokrotnie napotykamy stwierdzenie ich biografów, że znali oni wiele przypowieści („притъча”[51]). Jaki może być zakres semantyczny tego słowa? Czy były to wyłącznie przypowieści w typie ewanegliczným? Można przypuszczać, że bracia z Sołunia znali też legendy starogreckie i zdawali sobie sprawę z możliwości ich chrystianizacji i następnie stosowania w nawracaniu pogan jako dogodnych przykładów. Niestety, zbyt mało mieli oni czasu, aby utrwalać je na piśmie. Były rzeczy większej wagi i pilniejsze. Jedną z takich subtelnie uchrystianizowanych legend (bardziej w tej formie odpowiedniej dla pogan — nie ma w niej pogan ani świętych, a tylko tajemniczy o cudownej władzy przybysze) mogła być jakaś bliższa lub dalsza wersji piastowskiej, krewna starogreckiej opowieści o Filemonie i Baucis. Od braci sołuńskich przejęli ją ich uczniowie i stosowali obok innych w czasie wędrówek misyjnych. Być może już w uszach ich słuchaczy dwaj przybysze z legendy kojarzyli się z przybylymi z dalekiego Południa Apostołami Słowian, nosicielami nowej wiary. Może więc w ten sposób dotarła ona do Gniezna, może jeszcze do Galla dotarły echa związku gości Piasta z Apostołami słowiańskimi, z misją bizantyjską, ale w obliczu niedawnego rozłamu w Kościele w związku z tzw. schizmą wschodnią i utrzymującego się stanu ostrej wojny wolał o tym nie wspominać.

W naszej ostatecznej interpretacji legendy piastowskiej, jej pochodzenia i podłoża historycznego, korzystamy z hipotez już wysuniętych i tu omówionych, przede wszystkim z ciekawego przypuszczenia T. Wojciechowskiego. Pojawiają się w niej jednak także elementy nowe. Ile w nich czystej fantazji, a ile prawdopodobieństwa, oceni to sam czytelnik. A więc bieg wydarzeń mógł być następujacy: Piast jest wpływowym i bliskim księciu dostojnikiem państwowym zamieszkującym podgrodzie. (Może też być krew-

---

[50] J. Rostafiński: *Z dziejów przedhistorycznych Polski*, Kraków 1908.

[51] oto parę przykładów użycia tego terminu: „*Wyłóż nam, mężu czcigodny, w przypowieściach i zrozumiale, która wiara jest najlepsza ze wszystkich* (*Żywot Konstantyna*, R. XI); „*Raczej więc, jeśli chcesz pokój przynieść duszom naszym, wyłóż nam po kolei w przypowieściach wszystkie pouczenia, o jakie cię tylko zapytamy*” (*Żywot Konstantyna*. R. X— kagan chazarski po wysłuchaniu nauk Konstantyna i słów Ksiąg świętych, prosi o wyłożenie wszystkiego jaśniej — w przypowieściach); „*I wiele innych było podobnych wypadków, jakie w przypowieściach jawnie przedstawiał*”. (*Żywot Metodego*, R. XI — po przykładach ilustrujących prorocze zdolności Metodego).

nym księcia. Intrygująca jest podana przez przez Galla tożsamość nazwisk czy przezwisk Popiela i ojca Piasta. Czyżby to był tylko przypadek czy pomyłka?) Piast ma swoich stronników i skryte na razie plany przejęcia władzy z rąk niepopularnego księcia. W sukurs tym planom nadchodzą odepchnięci przez księcia misjonarze z kręgu misji cyrylo-metodejskiej, a zarazem wysłannicy potężnych wówczas Moraw. Oni to obiecują Piastowi poparcie w zamian ustępstw religijnych czy za cenę zbliżenia politycznego. W czasie swego pobytu uczniowie braci sołuńskich prowadzą normalną akcję misyjną i wśród innych nauk opowiadają i legendę o cudownych gościach. Po ich odejściu Piastowi nie od razu udaje się znaleźć sprzyjające okoliczności do dokonania zamachu stanu, chociaż ośmielony jest świadomością poparcia z Moraw. Być może zresztą, że zamysły ojca realizuje dopiero syn Siemowit, który po zdobyciu władzy na wspomnienie stanowiska ojca zostaje przezwany Piastowiczem i to przezwisko staje się dziedziczne. Żyje też w jego otoczeniu pamięć legendy i wizyty Morawian. Wątek zostaje przystosowany do potrzeb dynastii piastowskiej i obrasta w realia łokalne docierając do Galla w mocno już zakorzenionym kształcie. Przy takiej interpretacji można przyjąć autentyczność niektórych szczegółów legendy, np. udziału przybyszów w postrzyżynach Siemowita. Jak już wspomniano postrzyżyny były aktem adopcji a więc zarazem wzięcia w opiekę Piastowiczów przez posłów silnego sąsiada z południa. Jeśliby rzeczywiście tak wyglądała prawda o legendzie piastowskiej, z misją cyrylo-metodejską spotkalibyśmy się dwukrotnie u jej źródeł: tak foklorystycznych jak historycznych.

Z programu zapowiedzianego w tytule artykułu pozostało jeszcze omówić pogłosy misji słowiańskiej w polskiej literaturze. Temat ten ściśle wiąże się z poprzednim — z legendą piastowską. Zainteresowanie, jakim wśród historyków cieszyła się historia o Piaście i Popielu, musiało w odpowiedniej sytuacji pozostawić ślady także w polskiej literaturze. Sprzyjającymi ku temu warunkami stały się lata obchodów tysiąclecia działalności Apostołów Słowiańszczyzny na Morawach. Atmosfera, jaka panowała w Polsce w momencie pojawienia się literackich ech misji, odpowiednie dzieła i ich autorzy to temat wdzięczny, wart szerszego potraktowania.

Lata 60-te XIX wieku stają się okresem zwrotu w stosunkach polsko-czeskich w kierunku wyraźnego zbliżenia. Wzrastają obustronne zainteresowania na nowych zasadach, odmiennych od obcych zawsze Polakom panslawistycznych propozycji Kollara. Jego idea „wzajemności słowiańskiej" realizowanej w ramionach potężnego brata — Rosji carskiej, znana była Polakom z praktyki, ale od drugiej strony medalu, ze smutnej rzeczywistości okupowanego kraju. Awersja Polaków do panslawizmu, zrodzonego w Czechach i Słowacji, a któremu patronowała Rosja, nie była przez Czechów właściwie zrozumiana i pogłębiała istniejące już wcześniej wzajemne niechęci. Nowe tendencje lat 60-tych, wybierające drogę słowianofilstwa a nie panslawizmu a reprezentowane przede wszystkim przez Hawliczka ze strony czeskiej, a braci Żulińskich z polskiej, widziały potrzebę zbliżenia polsko-czeskiego, jako dwóch narodów braterskich słowiańskich, przy jednoczesnej silnie podkreślanej, bo historycznie umotywowanej odrębności. Stąd poszukiwania w dziejach obu narodów takich okresów, które by takie

zbliżenie uzasadniały. Najdawniejszy z nich podsuwała zbliżająca się rocznica tysiącletnia przybycia na Morawy braci Konstantyna i Metodego. Rocznica ta nie miała przejść bez echa na terenie ich pracy misyjnej. Przygotowania do jej obchodu rozpoczęły się już na kilka lat wcześniej oczywiście głównie na terenie Moraw. Podobnie jak i w Słowacji miały one swój ważny aspekt polityczny, narodowy, podkreślały bowiem słowiańskość tubylczych narodów w obliczu akcji wynaradawiania ze strony nie-Słowian: germanizacji na Morawach czy madziaryzacji w Słowacji. Tradycje cyrylo-metodejskie widziane więc były wówczas jako wspólnota językowa i jedność państwowo-polityczna (w obrębie byłych Wielkich Moraw) czesko-słowacko-morawska. Sama misja, ze względu na swe pochodzenie, teren działalności chrystianizacyjnej i jej efektów, łączyła Słowian trzech wielkich rodzin: południowej, zachodniej i wschodniej[52].

Dzięki sprzyjającej atmosferze zbliżenia Polaków z ich południowymi sąsiadami pogłosy przygotowań do obchodów musiały docierać do Polski i to szczególnie w okresie przed wybuchem w Polsce powstania styczniowego (r. 1863). Polakom odpowiadał bardzo ich aspekt antyniemiecki. Sama inicjatywa obchodów przejęta została w sposób odmienny. Pojawia się projekt obchodów tysiąclecia dynastii piastowskiej a tym samym państwowości polskiej. U jego podstaw leżało potraktowanie legendy piastowskiej jako przekazu historycznego i akceptacji nie tylko tego, że wydarzenia z legendy były współczesne do działalności misji cyryło-metodejskiej, ale także i przypuszczenia, że istniał między nimi związek[53].

Otóż przygotowania do polskich obchodów tak rozumianej rocznicy misji morawskiej braci sołuńskich stoją u źródeł dramatu Mieczysława Romanowskiego *Popiel i Piast*[54]. Romanowski urodził się 12. IV. 1834 r. w Żukowie na Kresach. Uczęszczał do gimnazjum w Stanisławowie. W r. 1857 ukończył wydział prawny uniwersytetu we Lwowie i został skryptorem Zakładu Ossolińskich. Po wybuchu powstania styczniowego w zaborze rosyjskim przekrada się przez granicę między zaborami austriackim i rosyjskim i wstępuje w szeregi powstańcze. Ginie w walkach w oddziale Lelewela dnia 24. IV 1863 r. Był autorem szeregu poezji, spośród których do bardziej znanych należą: poematy o tematyce historycznej (*Chorąży*, *Chart watażki*, *Dziewczę z Sącza*) jedna powieść (*Projekta*) i interesująca nas tragedia, napisana w duchu szekspirowskim. Po raz pierwszy ogłoszona ona była w galicyjskim „Dzienniku Literackim'' w r. 1862, a powstawała zaś w latach, kiedy jej autor był skryptorem (tzn. archiwistą czy bibliotekarzem) Zakładu Ossolińskich i pozostawał m. in. w kontakcie ze znanym polskim historykiem Karolem Szajnochą. Celem napisania dramatu było uświetnienie przygo-

[52] W tych rozważaniach korzystałem z łaskawie mi udostępnionej a dotychczas nie publikowanej rozprawy doktorskiej Krystyny Kardyni — Pelikanowej p. t. „*Kontakty literackie czesko-polskie w dobie powstania styczniowego*'' — Brno 1969).

[53] P. Kardyni-Pelikanowa wspomina, że współudział Polaków w obchodach na Morawach był ostatecznie nikły, jako że byli oni wtedy zaabsorbowani tragedią powstania styczniowego.

[54] Mieczysław Romanowski: *Popiel i Piast, tragedya w 5 aktach wierszem z podań i legend historycznych,* Lwów 1862, Z. N. Ossolińskich.

towywanych obchodów. Opierając się na opowieści o Piaście Romanowski stara się urealnić sytuacje legendarne, usuwając z nich elementy cudowności. Podejmuje też nastroje obchodów rocznicy na południe od Polski, nadając dramatowi silny charakter antyniemiecki. Treść dramatu jest następująca:

Na ziemiach władanych przez Popiela, księcia z rodu Leszkowego, pojawia się święty Metody, słowiański apostoł, i towarzyszący mu diakon. Przybywają oni z Zaodrza, z terenów, gdzie szaleją Niemcy, pod pretekstem niesienia wiary chrześcijańskiej wyniszczający ludność słowiańską. Ich zbrodnicza akcja zbliża się już ku końcowi — nie ma tam już kogo nawracać. Św. Metody dociera do Popielowego księstwa w chwili wojennego zamętu. Książę decyduje się wprawdzie poprzeć Zaodrzan, ale jednocześnie, podjudzany przez żonę Niemkę, zwraca się przeciwko swoim stryjom i ludowi, strzegącemu dawnych swobód. Nic nie pomagają zabiegi Metodego, aby wstrzymać książęcą zapalczywość. Brnąc we krwi stryjów i ludu Popiel ściąga na siebie przekleństwo nieba. Tymczasem Metody i diakon przychodzą do Piasta, otoczeni legendą, że światłość im towarzyszy jak świętym i że lud miłują. Piast przyjmuje ich gościnnie, ale nadal zachowuje wierność i przywiązanie do starych bogów. Następuje wzajemne wymordowanie się resztek rodu Leszkowego i śmierć samego Popiela. Wiec kmieci postanawia na wieki połączyć oddzielne plemiona w jedno państwo. Decyzji tej patronuje święty Metody. Jego też modły wypraszają boży znak wskazujący na Piasta jako nowego władcę Polski, przyszłej ostoi chrześcijaństwa. Św. Metody udziela błogosławieństwa nowemu władcy i jego krajowi.

Akcentowanie nurtu antyniemieckiego w związku z obchodami rocznicy misji morawskiej nie było pozbawione racji historycznych. Bracia sołuńscy odczuli przecież dotkliwie kłody rzucane im pod nogi przez kler łaciński, pochodzenia niemieckiego, i walczyli przeciw niemu ze zmiennym powodzeniem. Tenże nurt wysunięty jest na czoło i w dramacie Romanowskiego. Reprezentuje go nawet ożeniony z Niemką Popiel, który decyduje się na udzielenie pomocy braciom Słowianom w ich walce przeciw Niemcom. Szczególnie silnie przeciwstawia autor Niemców, wślizgujących się podstępnie między Słowian pod płaszczem misjonarzy zachodniej wersji chrześcijaństwa (kapelan żony Popiela Fuchs) czy otwarcie wkraczających na tereny Słowian z krzyżem, ale na rękojeści miecza (np. na Zaodrzu) i z drugiej strony świętego Metodego, reprezentującego chrześcijaństwo przynoszące pokój, miłość wzajemną i sprawiedliwość.

Na zwrócony ku Słowianom a antyniemiecki aspekt działalności misji morawskiej zwrócił także uwagę w kilka lat później jeden z najbardziej znanych polskich powieściopisarzy, mistrz tematyki historycznej, Józef Ignacy Kraszewski (1812—1887). Wspólnota interesów polsko-czeskich ukazuje mu się wyraziście w latach 70-tych XIX wieku, po zwycięstwie Prus nad Francją i wzroście potęgi Prus. Od 1863 roku Kraszewski żył przeważnie w Dreźnie, jako pisarz-emigrant, i tam miał sposobność uświadomić sobie w pełni groźbę pruską dlą żywiołu słowiańskiego. J. I. Kraszewski należy dzięki tłumaczeniom do pisarzy polskich lepiej znanych w krajach słowiańskich, także wśród Słowian południowych. Postać to rzeczywiście niezwykła — tytan pracy, najpłodniejszy pisarz świata, w ciągu swego życia napisał kilkaset tomów. Popularny przede wszystkim jako autor powieści historycznych. Podjął on i zrealizował ogromne zadanie zamknięcia całej historii Polski w olbrzymim, unikalnym w swoich rozmiarach cyklu powieściowym. Cykl ten składa się z 23 powieści w 78 tomach. Do najlepszych z nich i najbardziej znanych należy *Stara baśń*, wyróżniająca się intuicją autora w oży-

wianiu świata słowiańskiej kultury przedhistorycznej. Powyższa powieść Kraszewskiego, podobnie zresztą jak i inne, jest dowodem olbrzymiej pracowitości pisarza, jego wiadomości i zarazem talentu w wyzyskiwaniu współczesnej mu wiedzy naukowej dla tworzenia fikcji literackiej. *Stara baśń*, ogłoszona w roku 1876, stanowi początek wspomnianego cyklu i ukazuje pradzieje państwa polskiego. W konstrukcji powieściowego wątku oparł się Kraszewski na legendzie o Piaście i Popielu zgodnie z zapisami najstarszych polskich kronik, korzystając głównie z wersji podanej przez Długosza. Pisarz starał się przy tym racjonalizować legendę. Dala mu ona natchnienie do stworzenia wizji historycznej upadku księcia Popiela z rodu Leszków i wyboru na stolec książęcy ubogiego i skromnego Piastuna.

I w innych powieściach Kraszewskiego, ale w *Starej baśni* szczególnie wyraźnie, pojawiają się idee słowianofilskie, wskazujące na potrzeby zbliżenia i wzajemnego wspierania się narodów, posługujących się tym samym „słowem", w walce przeciwko wspólnemu, groźnemu wrogowi — Niemcom. W *Starej Baśni* rzecznikami takiej idei są goście Piasta — tajemniczo się zjawiający i nagle znikający „goście z Moraw". Autor określa więc wyraźnie, skąd to przybysze, nie podaje tylko ich imion i nie wskazuje jasno celu przybycia. Ten cel łatwo jednak określić na podstawie zachowania pielgrzymów; są w pierwszym rzędzie apostołami nowej wiary, ale także propagują jedność słowiańską w obliczu niebezpieczeństwa niemieckiego. W rozmowie z Piastem na skargi tegoż na Niemców starszy z gości odpowiada: *Prawda to jest, i niektórzy kneziowie, jak wasz, łączyć się z nimi zapragnęli, aby pokój wyjednać, bo Niemców sila jest wielka i uzbrojenie mocne. Drudzy zaś myślą o tym, jakby wszystkie małe narody i plemiona nasze powiązać ze sobą dla oparcia się Niemcom. Dlatego nową wiarę przyjmują, a sobie ręce podają na nieprzyjaciela wspólnego.*[55]. Widząc w postaciach z legendy piastowskiej wyslanników czy uczniów braci sołuńskich (nie mówi tego explicite) postępuje zapewne Kraszewski za Ossolińskim i Maciejowskim. Rola przybyszów jako nosicieli idei wspólnoty slowiańskiej, skierowanej przeciwko Niemcom, to już własna inwencja pisarza.

Na omówionych dwóch przykładach zaczerpniętych z polskiej literatury mieliśmy sposobność przekonać się, jak echa dzialalności braci sołuńskich na Morawach odezwaly się w tej literaturze, służąc niektórym pisarzom do słusznych wskazówek politycznych — do wskazywania potrzeby wspólnoty słowiańskiej przeciw zagrażającemu niebezpieczeństwu niemieckiemu. A przy okazji rozważań tu zawartych, wędrując po ścieżkach folklorystycznych, historycznych i na koniec prowadzących do literatury natrafiliśmy na piękną i niemal symboliczną wizję literacką, w której Apostoł Slowiańszczyzny, Metody, przybyly z dalekiego Południa, patronuje początkom państwa polskiego, które to państwo w swej dalszej historii wysoko nioslo znamiona słowiańskiej kultury i cywilizacji.

---

[55] J. I. Kraszewski: *Stara baśń*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1964, s. 219.

(K. Wrocławski)

RESUME

Разгледувајќи ги резултатите од дејноста на браќата Кирил и Методиј и нивните ученици и разгледувајќи го дејството што го извршиле врз словенските народи, нивната историја и култура, се чини дека една од најбројните словенски нации, Пољаците, останала тука сосем настрана. Дали е навистина така? Авторот на статијава сака од разни гледишта ова мислење да го покаже како неточно. При тоа го користи обемниот материјал од областа на историјата, посебно фолклорот, и полската литература. И така првиот документ за предисториската положба во полските земји, Пољаците му го должат на биографот на Методиј. Како доказ за пророчката дарба на словенскиот учител му служи на неговиот биограф настанот со „силен пагански кнез од Висла", коишто не гледајќи ги предупредувањата од Методиј „многу пакости им чинел на христијаните" и према исполнетото пророштво на Методиј бил подоцна принуден да се покрсти во ропство. Горе споменатата информација е првиот документ за постоењето на силна племенска организација во полските земји. Тоа е истовремено доказ за интересот што го пројавувал Методиј кон северните соседи на Моравската држава, кон полските пагански племиња. Авторот настојува да ја докаже веројатноста на вистинското учество на моравската мисија во првите допири со христијанството во полската земја.

Толку од панонската легенда. Но и во полските извори наоѓаме материјали коишто можат да фрлат извесна светлина врз темата што нас нѐ интересира. Најстарата полска историска легенда за почетокот на првата полска кралевска династија, легендата, којашто одамна е проучувана со голем интерес и без потценување за историската безвредност многу често е поврзувана, но без подлабоки анализи, со дејноста на солунските браќа во Моравија. Зашто и во каква степен имаме право да ја бараме таквата врска? Ова е главното прашање што сака да го реши авторот на статијава. Тој ја врши фолкорната (споредбена) и понатаму историска анализа на легендата, презентирајќи ги при тоа сите поважни досегашни работи врз легендата. Содржината на легендата, којашто првпат била забележана од првиот полски летописец Gallus Anonim на почетокот на XII-стото столетје, изгледа најкусо речено така: „Во градот Гњезно некогашен центар на полското племе Пољање, основоположници на полската држава, пристигнуваат двајца таинствени гости. Кнезот не сака да ги прими. Со големо гостопримство ги пречекува простиот орач — Пјаст. Гостите на чудесен начин го размножуваат скромното јадење подготвено од домаќинот: пиво и месо од едино прасе. Гостите пророкуваат дека нивното доаѓање ќе му донесе на Пјаст изобилство на плодовите а на неговите наследници голема почит и слава. И навистина по извесно време лошиот кнез Попјељ ја губи власта а на неговото место за кнез е избран синот на Пјаст и успешно владее". Истата, малу променета легенда се појавува и во други понови полски летописи.

Вршејќи ја фолклорната анализа на легендата авторот го бара нејзиното потекло. Ја споредува со ред други легенди основани врз истиот сиже: „Негостољубивост на богатите и моќните спрема чудесните гости и гостопримството од страна на сиромашните. Размножување на јадењето. Благослов за домаќините или награда и казна за негостољубивите." Сижево веќе го наоѓаме во *Библијата*, во Овидиевите *Метаморфози* (фригиската легенда за Филемон и Бауцис), во *Златната легенда* од Јаков де Воражин (за кралот од Британија) и како доста познат сиже во народното творештво на бројните нации: н. пр. руското (за Илија Муромец), албанското (во песната од полскиот поет Карол Бжозовски од XIX-тото столетје, којшто бил во Бугарија, Македонија и Албанија и во една од неговите песни ја искористил албанската народна легенда инспирирана од истиот сиже). На крајот авторот користи меѓународен каталог на сижеи на прикаските укажувајќи дека сижето што нѐ интересира е посебно популарен во балканските земји. И веројатно тука би требало да се бараат индиректните или директните извори на полската легенда.

Потоа авторот ја врши подробната анализа на историските елементи во првиот текст на легендата, обидувајќи се да го оддели во неа она што потекнува исклучително од усната традиција и она што може да се должи на вистинската историја.

Кога ќе се тргне од резултатите на споменатите анализи и кога ќе се усогласат заклучоците од анализите, се чини многу веројатно дека полската легенда за Пјаст и Попјељ, забележана во почетокот на XII-тото столетје го преживеела веќе доста долгиот устен живот на полските земји ширејќи се и богатејќи со локални историски и споредни елементи, а во нејзината исконска првобитна верзија можела да допре до полските племиња под крајот на IX-тото столетје, тоа значи во време на дејноста на моравската мисија. Оваа првобитна верзија би можела да биде донесена кај западните Словени од самите членови на мисијата — Балканци, користена меѓу другите „притчи" за мисионерските акции. Тоа би значело дека моравската мисија се наоѓа како во фолкорните така и во историските извори на оваа значајна полска легенда.

На крајот се дава и краток осврт на две важни полски литературни творби, коишто се засновуваат и се инспирирани на горе споменатата легенда. Во творбите — една драма (*Popjel i Pjast* од M. Romanowski, год. 1862) и еден историски роман (*Stara baśń* од J. I. Kraszewski, год. 1876) — како една од најзначајните личности, во улогата на покровител на полската нација и полската држава, се појавува словенскиот апостол — Методиј.

Милан Ѓурчинов

ПАСТЕРНАК И МАЈАКОВСКИ

„Пастернак и Маяковский. Нет,
Пастернак страшней. . . . ."
МАРИНА ЦВЕТАЕВА

Пастернак и Мајаковски. Навидум: две спротивности, два контроверзни тека на руската поезија од дваесеттиот век. Од една страна — поетот на тајните, недоловливи метаморфози на природата, „гениалниот дачник", гордиот осаменик, страсниот набљудувач на невидливите промени на годишните времиња и шумите на Переделкино, од друга — надахнетиот трибун на Револуцијата, громогласниот жрец на естрадата, ангажираниот, отворениот, грубиот толкувач на своето големо време. Ги споредиме ли нивните патишта, нивното сфаќање на поезијата од последните години на нивниот живот — разликите се огромни. Насреме ли во нивните животни и творечки исходишта — откриваме многубројни сличности. Заеднички им се годините, појавата во литературата, органскиот отпор кон дотогаш севласниот симболизам, атмосферата на големото преобразувачко време, страста кон безмерното.

Кон тие бројни допирни точки помеѓу овие две несомнено магистрални поетски фигури на руската поезија од првите децении на нашиот век, насочен е основниот интерес на нашиов прилог.

* * *

Взаемните односи помеѓу Пастернак и Мајаковски, колку што ни е познато, сеуште не станале предмет на поцелосни истражувања. Извесен обид претставува статијата на Б. Александрова — „Пастернак о Маяковском и о себе"[1], а во најново, време, прилогот на Рита—Рајт Ковалјова—" Маяковский и Пастернак"[2].

---

[1]. „Новое Русское Слово", Нью—Йорк, август 1959

[2]. „Oxford Slavonic papers", Vol. XVI, 1967.

Но ако ова прашање сеуште не станало предмет на посебни студии, ако во литературата за Мајаковски или не се третира или бегло се одминува, во литературата за животот и творештвото на Пастернак, која од ден на ден станува се поширока и пообемна, на него му е посветено широко внимание[3]. По 1958 год., кога интересот за Пастернак во светот нагло порасна, нема ниту еден од посериозните толкувачи на неговото творештво кој на ова прашање не му посветил одредено внимание. Во својата мошне инструктивна книга: ,,Pasternak par lui-même"[4], Мишел Окутирие во врска со Мајаковски и неговата рана трагедија" Владимир Мајаковски" укажува на длабоката дистинкција помеѓу романтичарското сфаќање на поезијата и поетиката на Пастернак. Истакнувајќи дека ,,Пастернак и Мајаковски се најзначајните претставници на својата генерација", Ги де Малак во својата студија за Пастернак[5] зборува за диференцираните разлики во сфаќањето на поетскиот медиум кај двајцата поети. Уште поширок простор на ова прашање му посветува Ив Берже во својата исцрпна анализа[6] на поезијата на Пастернак. На сличен или нешто подруг начин на овој однос укажуваат и А. Рипелино[7] и Р. Пејн[8], а до мошне занимливи заклучоци, овој пат за разликите во употребата на поетскиот јазик и сфаќањето на поезијата, доаѓа советскиот пастернаколог Д. Сињавски[9].

Од страна на истражувачите на поетиката на Мајаковски мошне интересни ни изгледаат паралелите што ги истакнува прашкиот славист З. Матхаузер во својата книга за Мајаковски[10].

Во татковината на поетот, наместо некогашните идеолошки осуди, творештвото на Пастернак се почесто станува предмет на пообјективни согледувања. Релацијата Пастернак—Мајаковски која порано служеше како повод за остри идеолошки конфронтирања[11], сега станува предмет на трезвени преиспитувања. (Веќе укажавме на мошне солидната студија на Д. Сињавски). Занимливо е што првичното воведување на Пастернак во историјата на советската литература[12] минува низ мно-

---

[3]. До почетокот на триесеттите години, советската критика му посветуваше на ова прашање доста простор. Подоцна, за науката беше од голем интерес дистинкцијата во поглед на поетската структура што ја истакна Р. Јакобсон во огледот ,,Маргиналии кон прозата на Борис Пастернак (в. ,,Slavische Rundschau" VII, 1935).

[4]. Michel Aucouturier ,,Pasternak par lui-même", Paris 1963.

[5]. Guy de Mallac, ,,Pasternak", Paris 1965.

[6]. Yves Berger ,,Boris Pasternak", ,,Poètes d'aujourd'hui", Paris 1958.

[7]. A. M. Ripellino vo Boris Pasternak, ,,Poesie", Einaudi, Torino 1957.

[8]. Robert Payne: ,,Les trois mondes de B. Pasternak", Paris 1963.

[9]. Д. Синявский ,,Поэзия Пастернака" во кн. ,,Б, Пастернак, Стихотворения М. Л. 1965.

[10]. Zdenek Mathauser, ,,Umeni poesie", Vladimir Majakovski a jeho doba, Praha1964

[11]. Илустративен пример за грубата вулгарно-социолошка конфронтација Пастернак-Мајаковски претставува статијата на Н. Маслин: ,,Мајаковски и наша современост " во ,,Октябрь", Москва, кн. 4, април, 1948.

[12]. ,,История русской советской литературы", Академия наук СССР, том 3, 1941—1953, Москва 1968, стр. 350—389.

губројни паралели помеѓу сфаќањето на поезијата од страна на Пастернак и неговиот пандан-Мајаковски. З. С. Паперни, притоа, смета за неопходно да заклучи: „Мајаковски му беше (на Пастернак, бел. наша) крвно сродна поетска фигура, и во чувството на потеклото, и во прославувањето, и во споровите".[13]

Заедничкото помеѓу двајцата истакнати руски поети се разгледува од страна на нивните современи иследувачи и од еден друг контекст — од аспектот на нивната заедничка припадност кон ф у т у р и з м о т и списанието Л. Е. Ф. на чело на кое стоеше Мајаковски. За тоа опширно зборуваат во своите студии веќе спомнатите Ив Берже, Ги де Малак и Мишел Окутирие. На истиот проблем му обрнуваат внимание и чешките русисти Мирослав Дрозда и Милан Храла, во својата студија „Dvacátà leta sovetske literarni kritiky."[14]

Единствено западно-емигрантската критика настои да одрече секаква врска помеѓу Мајаковски и Пастернак, дури и на релацијата на движењето на футуристите и соработката во Л. Е. Ф. Така, В. Степун во статијата „Б. Л. Пастернак[15] децидно истакнува: „За тоа дека тој (т. е. Пастернак), спротивно на Мајаковски, никогаш немаше ништо заедничко со футуристичката улица, не е потребно да се зборува".[16] Одделувајќи го од Мајаковски и од неговиот „футуристички полититизам", Ф. Степун смета дека раното творештво на Пастернак, всушност, му припаѓа на доминантното движење во Европа, во почетокот на новиот век — е к с п р е с и о н и з м о т. — Меѓутоа, тој не ги оспорува другите допирни точки помеѓу младиот Мајаковски и Пастернак (истражувањето на новите форми, експериментирањата во областа на поетскиот јазик). Таа каузалност единствено исцело ја одречува И. Н. Бушман во огледот: „За раните стихови на Пастернак".

„Немајќи ни еден беспорен учител, ни јасно изразен претходник, тврди Бушман, — Пастернак си останува самостоен поет во редовите на своите современици. . . . . „Сличноста" со Мајаковски, од која така се прибојуваше во првиот период самиот Пастернак, беше во голема мерка измислена".[17]

Памфлетскиот тон и нескриено прагматистичкиот карактер на прилогот на Бушман, меѓутоа, во голема мерка, му ја одземаат секаквата научна вердостојност на неговото тврдење. Впрочем, овој осамен обид поезијата и личноста на Пастернак да се истргнат од нивниот природен и генерички контекст и да се прикажат, веќе во својата генеза, како целосно самостојни и независни феномени го имаат својот главен опонент во самиот Пастернак, во двете негови автобиографски книги, во кои тој, на нему својствен начин, но мошне прецизно и експликативно, зборува за својот однос кон Мајаковски.

---

[13]. Исто, стр. 382.

[14]. Miroslav Drozda — Milan Hrala: „Dvacátá leta sovetske literarni kritiky" Universita Karlova, Praha 1968.

[15]. во „Сборник статей посвященных творчеству Б. Л. Пастернака", Минхен, 1962

[16]. Исто стр. 50.

[17]. Исто стр. 210.

I. ПАСТЕРНАК ЗА МАЈАКОВСКИ

„В различие от игры в отдельное, он разом играл во все, в противность разыгрыванию — ролей — играл жизнью".

Б. Пастернак „Охранная грамота"

Во својата прва автобиографска книга „Заштитна грамота" (започната во 1929, а завршена непосредно по трагичната смрт на Мајаковски), Пастернак детално го објаснува својот став кон личноста и раната поезија на Мајаковски. До првиот контакт[18] дошло во мај 1914, во кафеаната на Арбатскаја, при средбата на двете конфронтирани футуристички групи. Од првиот момент Пастернак беше обземен, по однос на Мајаковски, од едно сепронижувачко чувство на воодушевеност и приврзаност. Случајот сакаше, веќе идниот ден, Мајаковски да му ја прочита својата мала трагедија „Владимир Мајаковски".

„Го слушав вон од себе си, со сето свое растреперено срце — пишува Пастернак — ништо слично не бев чул порано.

Овде беше сè: булеварот, пците, тополите и пеперугите; берберите, пекарите, кројачите и локомотивите. Зошто да цитирам? Сите се сеќаваме на тој загушлив и таинствен летен тескт, сега достапен на секого во десетто издание.

Во далечината диво пиштеа локомотиви. Во грлениот крај на неговото творештво постоеше истата онаа безусловна далечина како и на земјата. Беше тоа онаа продуховеност без дно, без која не постои оригиналност, онаа бесконечност што се открива од секоја точка на животот, во било кој правец, без која поезијата е едно недоразбирање, необјасниво во времето.

И како сето тоа беше просто! Уметноста се наречуваше трагедија. Така и треба да се наречува. Трагедијата се викаше „Владимир Мајаковски". Насловот го содржеше генијалното и просто откритие дека поетот не е автор, туку — предмет на лириката која во прво лице му се обраќа на светот. Насловот беше не име на писателот, туку презиме на содржината"[19].

Лав Толстој во раното детинство, потоа — Скрјабин и Рилке, и најодзади, во годините решавачки за неговото творечко зачекорување во литературата — Мајаковски, таква е линијата на духовниот раст на младиот Пастернак. Мајаковски, притоа, добива посебно место во тој редослед. Бидејќи, ако го прифатиме мислењето дека периодот на нив-

---

[18]. Пастернак го сретнал за прв пат Мајаковски во коридорите на 5-та московска класична гимназија во 1906 г., кога во неја се запишал и Мајаковски по преминувањето од Кутаиси во Москва. За ова поподробно в. сведоштвото на помладиот брат на Пастернак, А. Л. Пастернак „Кога бевме гимназисти" во „Литературнаја Грузия" бр. 7 за 1968 стр. 14—17.

[19]. Б. Л. Пастернак: Собрание сочинений, The University of Michigan Press 1961, т. III стр. 272—273.

ното најтесно пријателство го исполнува интервалот помеѓу годините 1914 и 1921, ќе забележиме дека е тоа времето на интензивното творечко и поетско созревање на Пастернак. Во 1914, годината на нивната прва средба, тој ја објавува својата прва стихозбирка. Три години подоцна излегува една од неговите најзначајни поетски збирки ,,Над бариерите", подоцна посветена на Мајаковски. Во крајот на овој период, збирката ,,Братот мој — животот", креативниот врв на поезијата на Пастернак, во ракописни изданија, веќе ја обиколува Русија. Се разбира, тоа време не им припаѓа само на Пастернак и Мајаковски. Цела една нова плејада поети настапува на широкиот постсимболистички фронт. Во центарот на вниманието се словесните новатори и јазичните експериментатори Андреј Белиј и Велимир Хлебников. Но Пастернак нема поголеми афинитети за нивните иновации, бидејќи тие се свртени предимно кон поетската форма. Тој се стреми кон поинаква обнова на поезијата. ,,Наспроти нив, вели тој во својот ,,Автобиографски оглед,,, мојата грижа беше постојано свртена кон содржината, мојата постојана мечта беше песната нешто да содржи за да изрази некоја нова мисла, или некоја нова поетска слика.“[20]

Стихијното и силовито новаторство на Мајаковски е во исто време во полн ек. Но тоа не е она што ја влече кон него страсната напрегнатост на Пастернак. Него го освојува огромноста, немерливоста и непредвидливоста на поетската страст кај Мајаковски. Уште пред да го сретне, тој е заразен од сепронижувачката продорна сила на неговите рани стихови. ,,Нешто пред тоа, (т. е. пред мај 1914 и средбата на Арбат — си спомнува Пастернак — еден негов подоцна страстен поклоник ми покажа неколку од првонапечатените стихови на Мајаковски. Тогаш, тој човек не само што не го сфаќаше својот иден бог, туку и таа напечатена работа ми ја покажа низ смеа и возмутеност, сметајќи ја за бездарна бесмислица. Мене тие стихови ми се допаднаа извонредно. Тоа беа неговите први сјајни обиди, кои подоцна влегоа во збирката ,,Просто како мукање[21]. Во ,,Огледот" Пастернак отворено изјавува: ,,Јас многу ја сакав раната поезија на Мајаковски. Врз фонот на тогашната искривоколченост, нејзината тешка, страшна и жалостива сериозност беше моќне необична. Тоа беше поезија мајсторски сочинета, горда, демонска, истовремено безмерно осудена на пропаст, поезија која речиси повикуваше на помош.“[22] Впрочем, еве што пишуваше Пастернак во необјавената рецензија[23] на зборникот ,,Просто како мукање[24] од Мајаковски:

---

[20]. Исто, стр. 32.

[21]. Исто, стр. 39.

[22]. Исто, стр. 40.

[23]. ,,Простое как мычание", — стихозбирка на Мајаковски, публикувана во издание ,,Парус" во 1916 г. Насловот на книгата претставува парафраза на стиховите од прологот на трагедијата ,,Владимир Мајаковски".

[24]. Колку што ни е познато, тоа е единствената рецензија на Пастернак за една поетска книга. Неколку месеци по излегувањето на стихозбирката ,,Просто како мукање", тој ја испраќа својата статија од Урал, за третиот број на футуристичкиот алманах ,,Центрифуга". Алманахот не бил објавен и рецензијата останала кај изда-

„Каква радост што постои и што не е измислен Мајаковски: талент, кој со право престана да води сметка за тоа како сега кај нас се пишува, но кој со дотолку поголема страст ја гони љубоморно поезијата кон нејзината иднина, творештвото кон судбината на творењето. Тоа него не ќе го изневери. Кон поезијата поетот ќе го приврзат две нешта: — Нескротливоста на неговата творечка совест. Чувството на сеуште несозреаната одговорност пред вечноста — неговото судилиште.

Да се пишува за неговата книга, значи да се составува план на природната историја на современиот талент „in genere".

...„Трагедијата"[25] беше оној пресврт од кој започна брзото преминување на артистот во поет. Мајаковски започнува да ја чувствува поезијата дотаму живо, како некогаш, кога преку еден миг на очите ги опфаќаше мислите на улицата и небото над неа. Тој пристапува на поезијата сè поедноставно и сè поубедливо, како лекар кон удавената, кој со самата своја појава ј а принудува толпата да му отстапи место на брегот. По неговите движења, јас гледам, тој знае како хирург точно каде е срцето, каде белите дробови; знае што треба да прави со неа, за да започне да дише. Едноставноста на тие движења восхитува. Да не веруваш во нив не е можно."[26]

За никого од своите современици Пастернак не ни оставил такви сведоштва! Се разбира од тоа не би смееле да извлекуваме заклучок за едносмерноста во линијата на влијанието. Веќе истакнавме дека станува збор за низа совпаѓања. Споредени со збирката „Просто како мукање" раните стихови на Пастернак тоа взаемнопроникнување недвосмислено го потврдуваат. Впрочем, во своите автобиографски текстови Пастернак вели:

„Кога го запознав Мајаковски, се покажа дека кај мене и кај него постојат непредвидени технички совпаѓања во градењето на поетските слики, во римувањето".[27] Истото го има во предвид, кога уште поодредено изјавува: „Времето и заедничките влијанија ме сродуваа со Мајаковски. Кај нас постоеја совпаѓања. Јас ги забележав. Сфатив дека ако не сторам нешто, тие во иднина ќе станат почести. Требаше да го сочувам него од нивните баналности. Не знаејќи како да го наречам тоа, јас одлучив да се откажам од она што кон нив ме влечеше. Се откажав од романтичарскиот манир. Така беше создадена неромантичарската поетика на „Над бариерите".[28]

вачот С. П. Бобров, во чиј личен архив се чувала повеќе од пет децении. Публикувана е за прв пат во „Литературная Россия" бр. 13 за 1965 г. со посредство на синот на поетот, Евгениј Борисович Пастернак.

25. Станува збор за трагедијата „Владимир Мајаковски".

26. „Литературная Россия", бр. 13 1965 стр. 18—19.

27. Б. Л. Пастернак, Собрание сочинений, (цит. изд.), т. III стр. 41.

28. Исто стр. 281. За ова види и кај Michel Aucouturier: „Pasternak par lui-même", Paris, 1963, pp. 47 — 49.

Исто така и неговиот мошне занимлив реферат на VI-от меѓународен конгрес на славистите во Прага: „Il Tratto di Appel" — manifeste littéraire du modernisme russe" во „COMMUNICATIONS" de la délégation française et de la délégation suisse, Institut d'études slaves, Paris 1968.

Значи — сличности и коинциденции. Воодушевеност од нешто постариот во литературниот јавен живот Мајаковски, но и — решавачка одлука сличностите во иднина да се предодвратат. Чуден парадокс! Проникнувајќи се со титанската магична сила на раните стихови на Мајаковски, Пастернак доаѓа до помисла за неодложна заштита на својата индивидуалност, до сопствена поетска формула. Така се раѓа неговата книга „Над бариерите", која не може да се спореди со ништо пред неа создадено во руската поезија.

За времето и мотивите на разидувањето помеѓу Пастернак и Мајаковски не би требало да постојат поголеми недоразбирања.[29] До раскинот доаѓа по 1921 год., т. е. по поемата „150000000" и втората редакција на драмата „Мистерија—Буф". Причините за внатрешниот раскин кај Пастернак се очигледно од естетски и принципиелен карактер. Програмската, ангажираната и естрадно интонирана поезија на Мајаковски му е туѓа на Пастернак.

Иако дефинитивниот прекин на односите е уште далеку[30], тој нема повеќе афинитети за она што од тој момент па до крајот на својот живот ќе го пишува Мајаковски. Впрочем, да го чуеме едново Пастернак:

„Со исклучок на претсмртниот и бесмртен документ „Со сиот глас", подоцнежниот Мајаковски, почнувајќи со „Мистерија Буф", мене ми беше недостапен. До мене не допират тие несмасно изримувани прописи, таа изострена бессодржајност, тие општи места и излитени вистини предадени така неприродно, магливо и недуховито[31]. Истото мислење го наоѓаме и во „Заштитна грамота". Евоцирајќи ја средбата со

---

[29]. Според некои, прашањето во која мерка оценките на Пастернак за Мајаковски во неговите автобиографски книги можат да се сметаат за дефинитивни, останува отворено.
Така, во редакциската белешка на „Новый мир" бр. 1 за 1967 год. по повод објавувањето на „Автобиографскиот оглед" се вели следново: „За Мајаковски Пастернак пишуваше многу пати. Неговата оценка за творештвото на поетот беше сложена и се менуваше (!?) во времето." Редакцијата, притоа, се повикува на писмото на Пастернак кон Н. Г. Ванчадѕе од 13-XII-1949 во кое тој пишува: „Да, јас навистина од поодамна по нешто не дооценував и не сфаќав во подоцнежниот Мајаковски и во многу други нешта." (Boris Pasternak „Lettres aux amis georgiens", „Gallimard", Paris 1968 стр. 134. Прашање е, се разбира, дали од ова попатно укажување може да се извлече далекусежниот заклучок до кој се доаѓа во спомнатата белешка во „Новый мир". Дотолку повеќе што, само неколку години потоа, при последното и дефинитивното сведување на своите животни искуства и своите книжевни оценки, Пастернак, во „Автобиографскитиот оглед" во 1956 г. ни даде финална и уште построга оценка за творештвото на Мајаковски по „150.000.000" и „Мистерија-Буф". На сличен начин го коментира Пастернаковото мислење и Рита Рајт Ковајлова во своите спомени за двајцата поети. Репродуцирајќи ја својата последна средба со Пастернак (веројатно околу 1956) таа ја истакнува неговата неловкост низ која го изразил своето незадоволство што во „Автобиографскиот оглед"... лошо напишал за футуристите. „Подоцна јас сфатив што сакаше и што не можеше да го изговори тогаш Пастернак: — Јас лошо напишав за Мајаковски". („Oxford Slavonic Papers", vol. XII, 1967, p. 132).

[30]. Конечното разидување е во врска со соработката на Пастернак во списанието Л. Е. Ф. Види „Автобиографски оглед" во спом. изд. стр. 44.

[31]. „Автобиографски оглед" стр. 43.

Мајаковски во станот на поетот Амари и мошне успешната негова интерпретација на поемата „Човек"[32] Пастернак заклучува:

„Таа вечер јас го доживеав за последен пат. Потоа минаа многу години. Измина една година и откако прво нему му прочитав стихови од „Сестрата", чув од него десепати повеќе, отколку што предполагав дека од било кој друг ќе чујам. Помина уште една година. Во тесен круг, тој ги прочита „150000000". И за прв пат јас немав што да му речам. Поминаа многу години во тек на кои ние се среќававме во земјата и во странство, се обидувавме да другаруваме, се обидувавме и заеднички да работиме и јас сѐ помалку и помалку го разбирав. За тој период ќе раскажат други, бидејќи, во тие години, јас се судрив со границите на моето сфаќање, преку кои, — очигледно, — не можев да преминам".

II. МАЈАКОВСКИ ЗА ПАСТЕРНАК

Страниците во кои Мајаковски зборува за Пастернак многу се пооскудни. Во инаку фрагментарно напишаните автобиографски белешки на Мајаковски „Јас самиот", средбата со Пастернак на Арбат во 1914 г. а и подоцнежните контакти воопшто не се одбележани. Притоа, разгледувајќи го материјалот со кој располагаме, забележувме една битна разлика: Мајаковски зборува пред сѐ и исклучиво за поезијата на Пастернак. Личноста на поетот како да не го интересира. Ни во мошне детаљната хроника на неговиот живот и творештвото што ни ја дава Б. Катањан, средбите со Пастернак не се споменуваат. Најверојатно, дека до тој момент (т. е. до средината на 1914) Мајаковски не ги познаваше стиховите на Пастернак. Впрочем, последниов како поет во тоа време одвај ли постоеше. Ситуацијата нагло се менува неколку години подоцна. На поетската вечер во станот на поетот А. Амари,[37] на која Мајаковски со голем успех ја интерпретирал својата нова поема „Човек" (на вечерта, покрај другите биле присутни Андреј Белиј, Илја Еренбург, Марина Цветаева, К. Баљмонт, Ал. Толстој, Д. Бурљук) тој според сведоштвото на Н. Серебров, со посебна почит се однесол кон Б. Пастернак, забележувајќи го меѓу присутните и приоѓајќи му „со зборови на пријателство и признание".[38] Очигледно, тој во тоа време веќе добро ја знаел вредноста на поезијата на Пастернак. По не многу успешното деби со збирката „Близнак во облаци", Пастернак веќе ја беше објавил својата втора

---

[32]. За тоа поопширно кај В. Катанян: „Маяковский," „литературная хроника", Москва, 1961, стр. 94.

[33]. Станува збор за книгата „Братот мој-животот".

[34]. Најверојатно, дека тврдењето на Пастернак и изречено по сеќавање и дека не е најпрецизно. Според Р. Р. Ковалјова, таа прва во ракопис му ги претставила на Мајаковски стиховите од оваа збирка. Види: цитир. статија стр. 124—125.

[35]. Б. Л. Пастернак: Собрание сочинений (цит. изд.) стр. 285.

[36]. В. Катанян; „Маяковский", литературная хроника, Москва, 1961.

[37]. В. Катанян: „Маяковский", литературная хроника, Москва, 1961, стр. 94.

[38]. В. Маяковский в воспоминаниях современников, Москва, 1963, стр. 150.

книга „Над бариерите” (1917). Од тој момент, интересот на Мајаковски за Пастернак нагло пораснува. Неговиот респект за необичната, продорна и на ништо претходно неслична лирика на Пастернак постојано ќе се засилува и можеме слободно да кажеме дека таков ќе остане до крајот на неговиот живот. За жал, не располагаме со неговото учество во дискусијата за поезијата на Пастернак од 2. III. 1921 во домот на печатот во Москва.[39] За тоа дознаваме на посреден начин од Рита Коваљова, блиската пријателка на Пастернак и Мајаковски во првите години по револуцијата. Еве што пишува таа за тоа како Мајаковски за прв пат ги доживеал стиховите од „Братот мој-животот”:

„Ракописот на книгата „Братот мој — животот”, што ми го подари Пастернак, јас, се разбира, му го покажав на Волоѓа Бесмртниот. (Иронично, — станува збор за В. Мајаковски. Бел. наша)... Волоѓа го прочита Пастернак, ми го врати ракописот, кажа неколку многу умни зборови, во кои, мене ми се чинеше, имаше богохулство, — така да се зборува за моето божество! По неколку дена, ми покажа лист хартија со испишани стихови: — Еве, ти набавив нови стихови од твојот Пастернак. Стиховите беа прекрасни. Во нив се чувствуваше дожд и миризба на мокра кора од дрво, вистинити до најтенка нијанса. Се воодушевив, му го одзедов листот, но Волоѓа започна наеднаш силно да се смее: — „Па, тоа јас го напишав. Гледаш, јас можам исто така да пишувам. „Да, тоа беше копија од мајсторовиот оригинал, направена од раката на талентираниот ученик“[40].

Во сличен дух, но без наведенава шеговитост, Коваљова зборува како Мајаковски се однесувал кон стиховите на Пастернак во статијата „Само сеќавања”:[41]

„...Самиот тој многу го сакаше Пастернак и често ме тераше да ги рецитирам неговите стихови.

Тој црташе на терасата, стоејќи крај масата, со неизбежна цигара меѓу забите, а јас седев на скалите или на оградата од терасата и му читав „по порачка” стихови од „Братот мој — животот”. Ракописот ми го подари Борис Леонидович уште зимава и јас го знаев напамет од збор до збор. Најчесто Мајаковски ме молеше да му ги рецитирам стиховите:

„Любимая — жуть! Когда любит поэт,
Влюбляется бог неприкаянный, —“[42]

---

39. В. Катанян .... стр. 143.

40. Р. Р. Ковалева: „Маяковский и Пастернак”, Oxford Slavonic Papers vol. XIII, 1967 p. 143.

41. В. Маяковский в воспоминаниях современников”, Москва, 1963, стр. 270.

42. Почетни стихови од песната „Спуштени весла”.

или:

„Лодка колотится в сонной груди,
Ивы нависли, целуют в ключицы,
В локти, в уключины, — о, погоди,
Это ведь может со всяким случится.“[43]

Уште подетално за приврзаноста на Мајаковски кон стиховите на Пастернак дознаваме од сеќавањата на Лили Брик. Во написот во кој зборува за саканата лектира на Мајаковски,[44] таа истакнува дека нему посебно му биле блиски поедините песни на Љермонтов, Блок, Хљебников, Светлов и — „бесконечно Пастернак”.

„Во тие години (станува збор за почетокот на дваесеттите години, — бел. наша) Мајаковски беше целосно проникнат од Пастернак, — пишува Лили Брик, — не престанувајќи да зборува за него како за извонреден, „задморски” поет. . . Во привлечниот, малку таинствен Пастернак Мајаковски беше вљубен, го знаеше наизуст, низа години ги препрочитуваше „Над бариерите”, „Теми и варијации”, „Братот мој-животот”. Особено често ги рецитираше „Во спомен на Демон”, „За овие стихови”, „Заменичка”, „Степа”, „На Елена”, „Импровизација” . . .Да, навистина, речи си сите — особено често.”[45]

Откако ке наведе поголем број стихови од песните „Дотогаш беше зима”, „Да не се закача . . ., „Образец”, „Ѕвезди летно време”, „Крај”, „Зимско утро”, „Раскин”, „Марбург” и др., Лили Брик завршува со карактеристичното тврдење:

„Уверена сум, дека тој сожалуваше што самиот не ги напишал тие четиристишија, толку му се допаѓаа, толку му беа блиски, до таму го изразуваа самиот него”.[46]

Респект за поезијата на Пастернак Мајаковски ќе пројавува и низа години потоа. Најверојатно, — ке го сочува до крајот на својот живот. Познато е неговото упорно залагање да го привлече Пастернак кон списанието Л. Е. Ф., сметајќи го за еден од најеминентните поети на рускиот футуризам. Во Л. Е. Ф., во текот на 1923 г. Пастернак навистина објави две песни една од кои, по молба на Мајаковски, беше посветена на 1 мај.

Но и пред тоа, Мајаковски упорно го поддржуваше Пастернак. Во врска со проектот на новото издателство „ИМО” во 1919 год. Мајаковски во својот предлог пред Луначарски се залагаше меѓу првите книги да бидат објавени поемите на Хљебников, Каменски и Пастернак.[47]

---

43. Почетна строфа ода песната „Поговор“.

44. Лили Брик во статијта „Туѓи стихови” во книгата „В. Мајаковски в воспоминаних современников”, Москва, 1963, стр. 330.

45. Исто, стр. 341—342.

46. Исто, стр. 344.

47. В. Катанян: стр. 115.

Подоцна, во 1921 г., застапувајќи се за новото издателство на левата уметност („МАФ" — московска асоцијација на футуристите), Мајаковски одново го истакнува Пастернак, како еден од највидните поети на новото движење.[48] Неколку години подоцна, кога Пастернак веќе нема никакви афинитети за неговата нова поетска ориентација, Мајаковски, во својот реферат за поезијата во СССР, за време на патувањата по САД, (Њу-Јорк, 25 октомври, 1925) го истакнува Пастернак во групата на најпознатите советски поети (Асеев, Каменски, Третјаков, Кирсанов и др.)[49] Не пропушта да го спомене ни две години подоцна во рефератот за новата советска поезија, одржан на 26 април 1927 г. во Прага, во Виноградскиот Народен Дом. Според З. Неједли, што го наведува како податок В. Катањан, Мајаковски посебно го анализирал творештвото на групата поети околу списанието Л.Е.Ф. (Асеев, Третјаков, Пастернак, Кручоних и др.) подвлекувајќи го „единството на нивниот пат со револуцијата и нивниот примат во областа на формата на уметничкото творештво."[50]

Очигледно, Мајаковски особено инсистирал врз припадноста на Пастернак кон футуристите, за што во втората половина на дваесеттите години немало поголема оправданост. Пастернак јасно укажува, како што видовме, дека во себе раскрстил со тоа дека нема интерес за новите книжевни сфаќања на Мајаковски и футуристите.

Во втората автобиографија тој го објасни и формалниот повод за подоцнежниот раскин со Мајаковски и Л. Е. Ф.[51]

Сето тоа не му пречеше на Мајаковски во својата позната програмска статија „Како да се пишуваат стихови" (1926), одново да се присети на Пастернак, да ги приведе и нарече „генијални" четирите стиха од неговата позната песна „Марбург".

---

48. Исто, стр. 159.
49. Исто, стр. 253.
50. Исто, стр. 314.
51. „Јас прекинав со Мајаковски, — пишува Пастернак, — еве по каков повод. И покрај моите изјави дека излегувам од кругот на соработниците на Л. Е. Ф. и дека повеќе не и припаѓам на таа група, тие продолжуваа да го наведуваат моето име во списокот на соработниците. Му напишав остро писмо на Мајаковски кое секако него многу го разгневи." (Б. Л. Пастернак: Собрание сочинений т. III, стр. 44).

За раскинот на Пастернак со лефовците зборува и Д. Сињавски во својата веќе спомената студија.

„Во 20-те години Пастернак беше близок до литературната група Л. Е. Ф. (В. Мајаковски, Н. Асеев, С. Третјаков, О. Брик, Н. Чужак и др.). Естетските принципи на Л. Е. Ф.: потенцирана тенденциозност, агитациона уметност, проповедување на утилитаризмот и техницизмот, — нему му беа далечни. Времената и мошне лабава врска на Пастернак со лефовците се поддржуваше преку неговото пријателство со Мајаковски и Асеев, преку заедничките стремежи кон новаторство на стихот и разработување на современиот поетски јазик. Но, во лефовската средина Пастернак се чувствуваше како туѓо тело, што отворено го изјави во 1928 година. Патем, ќе одбележиме дека правилата на групата, приврзаноста кон одредена школа, кон определена литературна платформа му беа секогаш туѓи на Пастернак. Дури и во раниот, дооктомврсики период, истапувајќи заедно со футуристите, тој си го беше протолкувал футуризмот на поинаков, би рекле, импресионистички начин. Затоа, нему му пречеше ограниченоста на групата кон која припаѓаше."

Борис Пастернак: „Стихотворения и поэмы", Москва, Ленинград, 1965, стр. 13).

Подоцна, во 1921 г., застапувајќи се за новото издателство на левата уметност („МАФ" — московска асоцијација на футуристите), Мајаковски одново го истакнува Пастернак, како еден од највидните поети на новото движење.[48] Неколку години подоцна, кога Пастернак веќе нема никакви афинитети за неговата нова поетска ориентација, Мајаковски, во својот реферат за поезијата во СССР, за време на патувањата по САД, (Њу-Јорк, 25 октомври, 1925) го истакнува Пастернак во групата на најпознатите советски поети (Асеев, Каменски, Третјаков, Кирсанов и др.)[49] Не пропушта да го спомене ни две години подоцна во рефератот за новата советска поезија, одржан на 26 април 1927 г. во Прага, во Виноградскиот Народен Дом. Според З. Нејендли, што го наведува како податок В. Катањан, Мајаковски посебно го анализирал творештвото на групата поети околу списанието Л.Е.Ф. (Асеев, Третјаков, Пастернак, Кручоних и др.) подвлекувајќи го „единството на нивниот пат со револуцијата и нивниот примат во обласа на формата на уметничкото творештво."[50]

Очигледно, Мајаковски особено инсистирал врз припадноста на Пастернак кон футуристите, за што во втората половина на дваесеттите години немало поголема оправданост. Пастернак јасно укажува, како што видовме, дека во себе раскрстил со тоа дека нема интерес за новите книжевни сфаќања на Мајаковски и футуристите.

Во втората автобиографија тој го објасни и формалниот повод за подоцнежниот раскин со Мајаковски и Л. Е. Ф.[51]

Сето тоа не му пречеше на Мајаковски во својата позната програмска статија „Како да се пишуваат стихови" (1926), одново да се присети на Пастернак, да ги приведе и нарече „генијални" четирите стиха од неговата позната песна „Марбург".

---

48. Исто, стр. 159.

49. Исто, стр. 253.

50. Исто, стр. 314.

51. „Јас прекинав со Мајаковски, — пишува Пастернак, — еве по каков повод. И покрај моите изјави дека излегувам од кругот на соработниците на Л. Е. Ф. и дека повеќе не и припаѓам на таа група, тие продолжуваа да го наведуваат моето име во списокот на соработниците. Му напишав остро писмо на Мајаковски кое секако него многу го разгневи." (Б. Л. Пастернак: Собрание сочинений т. III, стр. 44).

За раскинот на Пастернак со лефовците зборува и Д. Сињавски во својата веќе спомената студија.

„Во 20-те години Пастернак беше близок до литературната група Л. Е. Ф. (В. Мајаковски, Н. Асеев, С. Третјаков, О. Брик, Н. Чужак и др.). Естетските принципи на Л. Е. Ф.: потенцирана тенденциозност, агитациона уметност, проповедување на утилитаризмот и техницизмот, — нему му беа далечни. Времената и мошне лабава врска на Пастернак со лефовците се поддржуваше преку неговото пријателство со Мајаковски и Асеев, преку заедничките стремежи кон новаторство на стихот и разработување на современиот поетски јазик. Но, во лефовската средина Пастернак се чувствуваше како туѓо тело, што отворено го изјави во 1928 година. Патем, ќе одбележиме дека правилата на групата, приврзаноста кон одредена школа, кон определена литературна платформа му беа секогаш туѓи на Пастернак. Дури и во раниот, доокомврсики период, истапувајќи заедно со футуристите, тој си го беше протолкувал футуризмот на поинаков, би рекле, импресионистички начин. Затоа, нему му пречеше ограниченоста на групата кон која припаѓаше."

Борис Пастернак: „Стихотворения и поэмы", Москва, Ленинград, 1965, стр. 13).

III. МАЈАКОВСКИ ВО ТВОРЕШТВОТО НА ПАСТЕРНАК

а. „СМРТТА НА ПОЕТОТ"
(по повод на еден наод)

Разгледувајќи го во ракописното одделение на ИМЛИ во Москва, во личниот архив на Б. Л. Пастернак,[52] авторскиот примерок на песната „Смртта на поетот"[53] (напишана[54] по повод смртта на Мајаковски во 1930), со ракописни коректурни исправки на авторот, откривме дека во првобитната замисла оваа песна содржела уште неколку строфи или вкупно 12 нови завршни стихови. Во таков, завршен вид, оваа позната песна, меѓутоа, не е објавена, ниту на страниците од „Новый мир" каде што за прв пат била публикувана (во бр. I за 1931 год.), ниту подоцна при повеќекратните преиздавања. Извесен податок за нејзината неинтегралност и колебањата на авторот претставува фактот што за прв пат (во „Новый мир") таа била објавена со поднаслов „Одломка", со многуточие по последниот стих. Подоцна, овој поднаслов отпаднал. Во својот средишен блок песната доживувала неколку варијанти на кои се укажува и во американското издание на собраните дела на Пастернак од 1961 и во советското издание од 1965.[55] Но за варијантата на ваквиот нејзин завршеток, досега не е укажавано.

Но, да ја погледнеме оваа песна во текстот што е познат:

СМЕРТЬ ПОЭТА

Не верили, считали — бредни,
Но узнавали от двоих,
Троих, от всех. Равнялись в строку
Остановившегося срока
Дома чиновниц и купчих,
Дворы, деревья, и на них
Грачи, в чаду от солнцепека
Разгоряченно на грачих
Кричавшие, чтоб дуры впредь не
Совались в грех, да будь он лих.
Лишь был на лицах влажный сдвиг,
Как в складках порванного бредня.

---

[52]. Пастернак, Борис Леонидович, „Смерть поэта", стихотворение, 1930, машинопись с правкой автора, 2 лл. ИМЛИ, фонд — 120, опись — 1, No 11.

[53]. Песната ја наоѓаме вклопена во вториот циклус на збирката „Второто раѓање", со која, како што е познато, започнуваше една нова, пресвртна фаза во животот и творештвото на Пастернак. Иако без некоја потесна тематска или јазичко-стилска врска со другите песни од тој циклус, таа ќе остане во таквиот контекст во сите подоцнежни изданија, вклучувајќи ја и неостварената авторска редакција од 1957 г.

[54]. Песната е напишана најверојатно, во летото 1930 што Пастернак го помина во летовалиштето Ирпењ, недалеку од Киев.

[55]. Собрание сочинений Б. Л. Пастернака в четырех томах, An Arbor the University of Michigan, 1961, т. I, стр. 333—334 и 484—485; како и Борис Пастернак, Стихотворения и поэмы, Москва—Ленинград, 1965, стр. 356 и 676—677.

Был день, безвредный день, безвредней
Десятка прежних дней твоих.
Толпились, выстроясь в передней,
Как выстрел выстроил бы их.

Ты спал, постлав постель на сплетне,
Спал и, оттрепетав, был тих, —
Красивый, двадцатидвухлетный,
Как предсказал твой тетраптих.[56]

Ты спал прижав к подушке щеку,
Спал — со всех ног, со всех лодыг
Врезаясь вновь и вновь с наскоку
В разряд преданий молодых.
Ты в них врезался тем заметней,
Что их одним прыжком достиг.
Твой выстрел был подобен Этне
В предгорьи трусов и трусих.

Без поголеми тешкотии забележуваме дека Пастернак ја гради песната низ нему така често својствен индиректен пристап. Првите три строфи како да воопшто немаат директна врска со предметот. Гласови кои кружат низ градот, чиновнички и трговски куќи, дворови, дрвја, сиви и безживотни, (14 април е, — пролетта во Москва уште не започнала!) и врз нив — црни птици — гаврани, злокобни симболи на ужасната вест. Само двата завршни стиха од тристрофниот блок (11-ти и 12-ти стих) навестуваат дека станува збор за гомилата насобрани луѓе со лица изобличени од влажна гримаса. Четвртата строфа веќе го содржи елементот на обраќањето кон мртвиот поет, но и тоа обраќање е само бегло, индиректно. Одново се јавуваат сликите на насобраните луѓе околу одарот со мртвото тело.

Сета своја песна Пастернак ја засновува врз еден основен контраст — помеѓу анонимните сиви луѓе, толпата, така сликовито назначена во прологот со разцагорените црни птици поседнати врз голите дрвја и — мртвото тело на поетот, кое и во таквата своја положба се противи и востанува против баналноста што го окружува, се крева и стремително извишувајќи се, се врежува во младите преданија на иднината (5-та и 6-та строфа). Поетската тема достигнува кулминација во наредните строфи: елементот на тривијалноста во нив е потиснат, наспроти прославувањето на стремителниот скок во иднината, кој доминира во 23, 24, 25 , 26 стихови, како апотеоза на титанската и неспорлива порака на Мајаковски на идните поколенија. Завршните два стиха одново го донесуваат контрастот помеѓу поетот и

[56]. Парафраза на стиховите на Мајаковски: „Мир огромив мощью голоса, иду — красивый, двадцатидвухлетный" од прологот на поемата „Облак во панталони", означена во поднасловот како „Тетраптих".

неговата средина, но овој пат за, отворено и нескриено, да ја демонстрираат огромната разлика меѓу ними:

„Твой выстрел был подобен Этне
В предгорьи трусов и трусих."

Песната „Смртта на поетот" целосно е заснована врз непосредните впечатоци што Пастернак ги доживувал крај одарот на Мајаковски. За присуството и психичката состојба на Пастернак во Хендриковската улица и станот на Мајаковски потресно сведочи М. К. Розенфельд во своите сеќавања за Мајаковски.[57] По својата содржина песната наполно се поклопува со 16 и 17 глава (двете завршни глави) од „Заштитна грамота" во кои е детально опишана атмосферата крај одарот на мртвиот поет. Тематската диспозиција е сито така речиси идентична: и овде и таму расказот започнува со описите на предградието и улицата во која се наоѓа куќата со мртвото тело на Мајаковски. Централната, петтата строфа:

Ты спал постлав постель на сплетне,
Спал и, оттрепетав, был тих, —
Красивый, двадцатидвухлетный,
Как предсказал твой тетраптих...

е исто така само редуциран и скратен поетски исказ на пасусот од „Заштитна грамота" во кој стои:

„Он лежал на боку, лицом к стене, хмурый, рослый, под простыней до подбородка, с полуоткрытым, как у спящего, ртом. Горделиво ото всех отвернувшись, он даже лежа, даже и в этом сне упорно куда-то порывался и уходил. Лицо возвращало к временам, когда он сам назвал себя красивым, двадцатидвухлетным...[58]

И завршните реченици на „Заштитна грамота" ја донесуваат онаа строга оценка за Мајаковски и неговото време што е содржана во завршните стихови на песната. Би можело со поголема слобода да се рече дека песната „Смртта на поетот" претставува една синтетизирана парафраза на последните поглавја од „Заштитна грамота", парафраза, која во поедини свои делови дури заостанува зад сугестивните пасажи од автобиографската проза.

---

57. „В. Маяковский в воспоминаниях современников", Москва, 1963 стр. 600—601.
58. Б. Л. Пастернак, Собрание сочинений (цит. изд.) том III, стр. 291.

Па сепак, песната „Смртта на поетот", третирајќи го трагичниот крај на Мајаковски, остана неотстранета од сите подоцнежни изданија на книгата „Второто раѓање", окружена од бисерите на новата Пастернакова лирика како циклусот „Бранови", „Балада", „Втората балада", „Лето" и др. Таа остана таму и во изданието од 1957 г. каде што редукцијата беше најсурова. Тоа укажува дека на оваа песна авторот й придавал посебно значење.

Да го погледнеме завршетокот на песната „Смртта на поетот' во првобитната замисла на Патсрнак. Во архивскиот наод во И. М· Л. И. тој е предаден на следниов начин:

Друзья же изощрялись в спорах,
Забыв, что рядом жизнь и я.

Ну что ж еще? Что ты припер их
к стене, и стер с земли, и страх
Твой порох выдает за прах?

Но мрази только он и дорог.
На то и рассуждений ворох,
Чтоб не бежала за края
Большого случая струя
Чрезмерно скорая для хворых.

Так пошлость свертывает в творог
Седые сливки бытия.

Дванаесетте нови и невклучени во интегралниот текст стихови на Пастернак, очигледно уште повеќе ја потцртуваат линијата на основниот контраст помеѓу личноста на поетот и топлата која овде добива дури презрив назив (рускиот збор „мразь" = пган). Вистината за Мајаковски и неговата трагична смрт добива израз на „големиот случај", на „струјата неизмерно брза" т.е. недостапна за болникавите, слаби луѓе. Двата завршни стиха, со својата афористичка концизна збиеност, несомнено стојат како пандан на завршните стихови од усвоената варијанта. Меѓутоа, ироничната нијанса, што е таму присутна, овде преминува во тешка, горчлива, категорична саркастична оценка: сè што се случуваше со Мајаковски, авторот го синтетизира во една остра и груба слика на баналноста која и најценниот слој на човековото битие е кадарна да го претвори во ефтино „сириште". Очигледно, внатрешниот револт на Пастернак дошол до поголем израз во ваквиот завршеток. Не е ли тоа, меѓутоа, случај и со познатата песна на Љермонтов, напишана по повод на смртта на Пушкин? Извесни коинциденции со песната „Смртта на поетот" од Љермонтов паѓаат в очи, не само преку идентичните насови на двете песни, што може да биде и случајно. И овде еден истакнат поет зборува за друг, прерано загинат поет. И овде поентата е во гневот и осудата на вистинските виновници за нивната смрт.

Останува отворено прашањето: зошто Пастернак никогаш не ја публикувал песната во ваквиот, завршен(?) вид?. Во почетокот, начинот на кој таа е објавена во „Новый мир", покажува дека за тоа најверојатна причина биле извесни цензорски услови. Но, податокот дека авторот не пристапил кон ваква реконструкција на песната ниту во последно редактирање на своите собрани дела, укажува дека причината би можела да биде и од чисто книжевно-естетски карактер. Без овие дванаесет стиха, песната изгледа поцелосна, почиста во својот израз и без амбивалентностите и небулозните алузии кои ваквиот крај би ги придодал. Отаде, не е исклучено дека и самиот Пастернак отстапил од нив, сметајќи ги за нефункционално оптеретување на веќе кажаното.

б. „НА МАЈАКОВСКИ"

Освен „Смртта на поетот" располагаме со уште една песна во која Пастернак непосредно зборува за Мајаковски, овој пат, изразувајќи ја својата зачуденост и упрекнувајќи го за неговата поетска трансформација. Станува збор за песната „На Мајаковски" од 1923 година, што благодарение на Жаклин де Проајар[59] за прв пат беше објавена во американското издание на Собраните дела на Пастернак:[60]

МАЯКОВСКОМУ

(Надпись на книге „Сестра моя — жизнь")

Вы заняты вашим балансом,
Трагедией В. С. Н. Х.,[61]
Вы, певший летучим голландцем
Над трапом любого стиха.

Холщевая буря палаток
Раздулась гулящей Двиной
Движений, когда вы, крылатый,
Возникли борт о борт со мной.

---

[59]. Жаклин де Проајар (Jacqueline de Proyart), блиска пријателка на Пастернак во последните години од неговот живот. Автор на книгата „Pasternak", „Gallimard", Paris, 1964.

[60]. Песната „На Мајаковски" не била публикувана во ниедна од познатите поетски книги на Пастернак. На неа укажа за прв пат самиот автор во „Автобиографскиот оглед". Како што објасни Пастернак, станува збор за стихови — посвета врз примерокот на книгата „Братот мој — животот" што му ја беше подарил на Мајаковски. Во „Автобиографскиот оглед", меѓутоа, во претпоследното поглавје, посветено на Мајаковски, Пастернак ги цитира совместно стиховите од првата и четвртата строфа. За интегралниот текст на песната дознаваме подоцна од Жаклин де Проајар.

[61]. В. С. Н. Х. — Всесоозный Совет Народного Хозайства.

[62]. Б. Л. Пастернак, Собрание сочинений. . . (цит. изд.) т. II, стр. 134.

И вы с прописями о нефты?
Теряясь и оторопев,
А думаю о терапевте,
Который вернул бы вам гнев.

А знаю, ваш путь неподделен.
Но как вас могло занести
Под своды таких богаделен
На искреннем этом пути?

Ќе забележиме дека дури и во овие импровизирани стихови, со блага и лежерно-иронична интонација, Пастернак не пропушта да го подвлече генеричкиот идентитет помеѓу раната лирика на Мајаковски и сопствената поезија од тоа време. Неговата осуда, или: неговата неспособност да ја прифати новата, актуелна и дневно ангажираната поезија на Мајаковски веќе во тоа време (во 1923 год.) е свршен факт. Останува неговата вчудоневиденост изразена во финалните три стиха и прашалникот на кој Пастернак никогаш не можеше да најде вистински одговор. Песната „На Мајаковски", без оглед на своите не многу изразити уметнички квалитети, се вклучува, меѓутоа, во оние сведоштва кои ни откриваат дека внатрешниот раскин помеѓу двајцата поети започал веќе во почетокот на дваесеттите години.[63]

в. МАЈАКОВСКИ НА СТРАНИЦИТЕ ОД РОМАНОТ „ДОКТОР ЖИВАГО"

Според В. Франк сиот роман „Доктор Живаго" претставува „длабоко скриена полемика со Мајаковски".[64] Следејќи ја својата претпоставка В. Франк упорно докажува дека во романот на Пастернак постојат неколку ликови за чиј што прототип треба да го сметаме самиот Мајаковски. Според него, тоа се Инокентиј Дудоров, другарот на Живаго, потоа, глувонемиот сопатник на Јуриј Андреевич во возот — Погоревших, најоздади — тоа е и Стрелников, непреклонливиот фанатик на револуцијата.

На тврдењата на В. Франк овој пат не би се задржувале поопширно. Антиномијата „Живаго—Стрелников", како централен контроверзен пункт околу кој се надрадува сета идејно-мисловна и книжевно-естетска структура на романот, сама по себе претпоставува исле-

---

63. Не е исклучено, дека година дена подоцна, во песната „Тамара и Демон" Мајаковски, имајќи ја предвид токму оваа песна — посвета, ја парафразира Пастернаковата песна „Во спомен на Демон" реплицирајќи на сличен начин:

„. . . И пусть,
озверев от помарок,
про это
пишет себе Пастернак."

64. В. Франк: „Реализм четырех измерении", „Мосты", 1952/2, Минхен.

дување што далеку ги надраснува рамките на нашата расправа. Тврдењето на В. Франк ни изгледа карактеристично од еден друг агол: од аспект на оние, во поново време не така ретки, обиди целокупното, творештво на Пастернак да се интерпетира како симбол на руската литерарна и духовна опозиција, наспроти сè она што советската литература го оствари од 1917 г. до денес. Мајаковски, притоа, како главна поетска личност на тој развиток, е сфатен како централен објект на опозиционата полемика.

Но да го погледнеме она место од романот каде што непосредно се зборува и се оценува Мајаковски. Во почетокот на шестата глава Инокентиј Дудоров повеќе пати му упатува на својот пријател Јуриј Андрејевич прашање дали ги прочитал поемите на Мајаковски „Војна и мир" и „Флејта — 'рбетник". Живаго одговара:

> „Мајаковски од секогаш ми се допаѓал. Тоа е некакво продолжување на Достоевски. Или поточно, таа лирика како да е напишана од некоја од неговите помлади бунтарски личности, некој како Хиполит, Раскољников или јунакот на „Момчето". Неверојатна сила на талентот! Тоа е речено еднаш за секогаш, непомирливо и отворено. И како е само сето тоа смело фрлено в лице на општеството и некаде уште подалеку, во просторот!"[65]

Значи, — оценката на Живаго за Мајаковски наполно се совпаѓа со оценката на самиот Пастернак. Тоа се истите мисли, истите судови, истите зборови што и самиот ги упатува на лириката на Мајаковски до 1921.

Да ја погледнеме сега сцената со сопатникот на Живаго — Погоревших:

> „. . .Истури цел куп најфантастични и неповрзани детаљи за себеси. Треба да признаеме, дека, по секоја веројатност, помалку и лажеше. Беше очигледно дека смета на ефект со крајноста на своите погледи и негирањето на сè што беше општопознато. . . Тој самиот, според сфаќањата на чичко му, — тоа го соопшти фалејќи се, — е екстремист и максималист во сè: во прашањата од животот, во политиката и во уметноста. Пак, замириса на Петја Верховенски, не во смисла на левичарство туку по расипаноста и празнословието. „Сега ќе се прогласи за футурист" — помисли Јуриј Андреевич; и навистина, тој започна да зборува за футуризмот. „А сега ќе започне за спортот" — продолжи да прогнозира докторот „за коњски трки, или за лизгање, или за францускиот стил на борење. „И навистина, разговорот се префрли на ловот. . ."[66] и т.н.

Расфрленоста, екстремизмот и површноста на карактерот на Погоревших, не можат, според нас, на никаков начин да бидат иден-

---

[65]. Б. Л. Пастернак, Собрание сочинений, (цит. изд.) т. IV стр. 180.

[66]. Б. Л. Пастернак, Собрание сочинений (цит. изд.), т. IV, стр. 156.

тифицирани со Мајаковски. Споредувањето со јунаците на Достоевски во овој случај битно се разликува од она што го наведовме погоре. Таму авторот на „Војна и мир" и „Флејтата — 'рбетник' се споредува со бунтарските личности на Достоевски, како Раскољников и Хиполит. Овде — со карикираниот псевдореволуционер и терорист П. Верховенски од памфлетскиот роман „Нечисти сили". Таму станува збор за „неверојатната сила на талентот", што „летнува во далечниот простор", овде — за многуглаголив, површен, самофалбен човек, чија што „филозофија" се состои „наполу од поставките на анархизмот, а наполу од чистото ловџиско лажење".

Впрочем, малку уверлива ни изгледа самата претпоставка дека авторот на „Смртта на поетот" би посегнал кон една таква памфлетска пресметка со својот идеал од младите години.

* * *

Првата автобиографска книга на Пастернак „Заштитна грамота" со сугестивните страници за трагичната смрт на Мајаковски е напишана во годините 1930—1931. Втората, „Автобиографскиот оглед", — три и пол децении подоцна. Без оглед на разликите во тонот и одделните формулации, обете носат еднакво живи траги на остро внатрешно преиспитување, сведување на биланси, подведуање црта под крупни, значајни етапи од изминатиот животен пат и творечки опит. Годината 1930 не е само година на трагичната смрт на Мајаковски. Наскоро, по неа, како што е познато ќе настапи ново време за сета советска поезија. По необична коинциденција и во личниот живот на Пастернак во тоа време се одигруваат крупни промени. Тој се разидува со својата прва жена и со својата нова животна сопатничка заминува на проученото патување во Грузија. Веднаш потоа ке се појави неговата нова поетска збирка под карактеристичен наслов „Второ раѓање" (1932 г.). Таа, според усвоеното мислење, претставува почеток на едно ново поглавје од неговата творечка биографија. Годината на вториот автобиографски биланс (1956) исто така не е случајна. Тоа е време на завршувањето на големиот роман" Доктор Живаго", книга за која нејзиниот автор до крајот од животот ке подвлекува дека претставува синтеза и единствено автентична порака на неговото филозофско и естетско кредо.

Дали е случаен, или стои во некоја подлабока внатрешна врска фактот што во двете преломни времиња на својот духовен живот, пишувајќи ги двете свои исповедни и сведувачки дела, Пастернак му посветува толкаво внимание на Мајаковски?

Опседнатоста на младиот Пастернак од личноста и поезијата на раниот Мајаковски е факт кој не подлежи на сомневање. Но Мајаковски за Пастернак е и нешто повеќе — симбол на цела една епоха, на нејзините динамични тензии, но и — осцилации и отпатни скршнувања. До која степен приврзаноста на Мајаковски за необичните и продорни

стихови на авторот на „Братот мој — животот" беше само еден интимен афинитет и какво беше неговото место во личната драма на големиот трибун на револуцијата, — тоа можеме само да претпоставуваме.[67] Податоците за оваа страна на прашањето се мошне оскудни. Рељефот на взаемното влијание и проникнување е многу повидлив согледан низ очите на Пастернак. Тоа е природно. Тој за цели три децении го надживеа Мајаковски, имајќи повеќе време и можности да го објасни и дефинира својот однос кон него. Пастернак беше поетска природа за која феноменот на „проникнувањето" имаше пресудна улога. Без оглед што пријателството со Мајаковски минуваше низ една непостојана синусоида, овој контакт имаше решавачко влијание врз него во годините кога се создаваше неговото уметничко кредо, па и подоцна. Во таа смисла, сметаме за неопходно да го наведеме оној дел од писмото на Пастернак до поетот Паоло Јашвили, по посетата на Грузија во кое тој вели:

> „Какви и да бидат моите проекти, моето идно творештво не ќе може да ја одбегне Грузија. И сето тоа (што, поточно речено? тоа е тешко да се предвиди) ќе се групира околу вашата извонредна татковина, на ист начин како *што приказната за еден дел од мојот живот е сконцентрирана околу Мајаковски*".[68]

Оваа изјава се потврдува со одлуката на Пастернак во 1929 година да му ја посвети на Мајаковски книгата „Над бариерите", збирката што бездруго можеме да ја сметаме како решавачка за неговиот иден поетски облик.

Пастернак и Мајаковски, според прифатеното мислење, се две спротивности, два пола на руската поезија од дваесеттиот век. Но тие се исто така и две дијаметрални точки кои се допираат. Поставувајќи ги едни покрај други нивните изјави и искажувања и оценки, настојувавме да откриеме совпаѓања и меѓусебни влијанија што произлегуваат од една органска врска. Прашањата што ги третиравме во нашиов прилог несомнено заслужуваат и натамошно разработување, бидејќи тие се од суштинска и принципиелна важност за сета руска поезија од тоа време.

---

[67]. Мошне интересен податок ни дава Р. Р. Ковальова во веќе спомнатата статија за времето кога Мајаковски внатрешно „се ломеше". Опишувајќи ја поетската вечер на Пастернак, таа ни го предава настроението на Мајаковски на следниов начин: „Мајаковски... тргна со нас. Потоа, наеднаш проговори со таков глас каков што кај него јас никогаш порано не го бев забележала: особено тивко и мошне тажно. — Среќниот Пастернак. Еве каква лирика пишува. А јас, веројатно, никогаш повеќе..." (Oxford, Slavonic papers, vol. XIII, p. 129.)

[68]. Boris Pasternak — „Lettres aux amis géorgiens, Paris, 1968, p. 19.

Д-р М. Ѓурчинов

„ПАСТЕРНАК И МАЯКОВСКИЙ"

Резюме

В работе „Пастернак и Маяковский "автор указывает на многочисленные точки соприкосновения между этими двумя центральными поэтическими фигурами русской поэзии первой половины 20 века.

В вводной части он говорит о попытках, сделанных ранее другими авторами, болееглубоко осветить взаимоотношения этих двух поэтов, а также проанализировать ту часть мировой русистики, которая в последние годы старается пролить больше света на эти взаимоотношения.

В главе „Пастернак о Маяковском" автор статьи подчеркивает большой и спонтанный интерес Пастернака к творчеству и личности молодого Маяковского, при чем он пользуется автобиографическими свидетельствами Пастернака и указывает на мало известную до настоящего времени рецензию на первый сборник стихов Маяковского „Простое как мычание".

В главе „Маяковский о Пастернаке" говорится о том, что Маковский с большим уважением относился к творчеству Пастернака. Это уважение, по мнению автора, осталось прежним даже и после формального разрыва их дружбы.

Централяная часть статьи посвящена теме: „Личность Маяковского в творчестве Пастернака". Автор подробно анализирует стихотворение Пастернака „Смерть поэта", для создания которого непосредственным поводом явилась смерть Маяковского в 1930 году. К своему анализу автор прилагает архивную находку полного и до сих пор не опубликованного конца этого стихотворения. Согласно с этим концом, это стихотворение вполне подтверждает мнение Пастернака о том, что смерть поэта последовала в результате острого столкновения со средой. В дополнении к своему анализу автор приводит и мало известное, короткое стихотворение Пастернака, посвященное Маяковскому и опубликованное впервые Жаклиной де Пруаяр-близкой приятельницей автора „Доктора Живаго" в последние годы его жизни. В конце своей статьи автор делает полемический обзор некоторых, попыток западной эмигрантской русистики личность Маяковского привести в непосредственную связь с некоторыми персонажами романа „Доктор Живаго".

В заключении автор утверджает, что влияние Маяковского на Пастернака было значительным и решающим в годы, когда создавалось его художественое кредо. Но и в позднейшие времена духовная связь двух поэтов оставалась несомненной.

Иванка Ковилоска-Пойоска

ТРАГЕДИЈАТА НА МАГБЕТ

Магбет спаѓа во редот на најмрачните драми што ги има напишано Шекспир. Тој е, веројатно, пишуван и изведуван во Лондон по сите најпознати Шекспирови трагедии — и **Хамлет,** и **Отело,** и **Крал Лир** — во 1606 г. Единствениот текст според кој се издава **Магбет** се најдува во „Првото Фолио", првото издание на целокупните дела на Шекспир од 1623 г. Многу шекспиролози што се занимавале со прашањето за автентичноста на текстовите на овој драматург, кој сам не се потрудил да напечати ни еден од своите ракописи, веруваат дека постоечкиот текст не е само Шекспиров и дека во него има вметнувања и од страна на други драмски писатели, можеби главно од Шекспировиот современик Миделтон. И така, петтата сцена од третиот чин во која Хеката, божицата на вештерството, се среќава со трите вештерки, обично се смета дека не е пишувана од Шекспир, зашто скоро ништо и не придонесува за развивање на сижето на драмата, па најчесто и се изоставува од сценските изведби на **Магбет.** Изворниот материјал за ова сиже Шекспир можел да го најде и веројатно го презел од Хрониките на Рафаел Холиншед што се појавиле во Англија меѓу 1578—86 г., во кои покрај голем дел од англиската историја е вклучена и оваа шкотска легенда за Магбет.

Една од главните теми на **Магбет** е кинењето на **природните** врски меѓу поданиците и господарите; **природни** во смислата која Елизабетанците, а и Шекспир, како нивен гласноговорник и застапник на идејата за почитување на воспоставениот ред, му ја даваат на овој израз. Со слични теми на оваа, Шекспир се занимавал и пред овој период, всушност негде во почетокот на својата кариера како драмски писател, околу 1592 год., кога го создава **Ричард III.** Оттука и наидуваме и на некои текстуални сличности, на некои говорни совпаѓања меѓу претходната „историја" и трагедијата на Магбет. Паѓа в очи дека и едниот и другиот злочинец забележуваат дека во злочинот навлегле толку длабоко што да се вратат назад од тоа блато низ кое загазиле би им било исто толку заморно колку и да доодат низ него докрај. Со кинење на „природните" врски во општеството Шекспир се занимава и непосредно

пред да се зафати со **Магбет** и тоа во случајот со **Кралот Лир,** каде што „природните“ врски што се кинат се тие меѓу родителите и децата.

За да може да се согледа **неприродното** зло што се одвива низ **Магбет,** нужно е да се погледа во природата на врските што ги соединуваат поединците на ова кралство. Во четвртата сцена на првиот чин, кога кралот Данкан изразува страхување дека можеби Магбета не го наградува доволно брзо и во достатна мера за услугата што му ја врши на кралството, со тоа што ја задушува побуната на Макдонвалд и ги поразува Норвежаните, кои неа се обидуваат да ја искористат за да навлезат во Шкотска, Магбет одговара:

Улогата на вашето величество
е да ги прима нашите должности: а нашите должности
се, кон вашиот трон и држава, деца и слуги;
ние го чиниме тоа што треба да го чиниме
за да ја обезбедиме вашата љубов и чест.*

(**Магбет,** Чин I, сц. IV, стихови 23—27)

Сцената на ова искажување на Магбет е една соба во кралската палата, а неговиот говор е формален во сообразност со свеченоста на приликата: прием кај суверенот на двајцата победнички генерали, Магбет и Банкво, во присуство на синовите на кралот и благородниците. Не навлегувајќи во тоа дали зборовите на Магбет овдека се искрени или не, важно е да се подвлече дека тој зборува за својот долг кон својот суверен, што значи дека има една одредена концепција за тој долг. По овој јавен исказ на сфаќањето на должноста кон кралот следува соопштението на кралот дека својот најстар син, Малколм, тој го одредува за свој наследник. Магбет, кому вештерките веќе му беа претскажале кралска чест, при тоа сфаќа дека

— Тоа е стапалка
врз која јас морам да паднам или да ја прескокнам
зашто ми стои на пат.

(**Магбет,** Чин I, сц. IV, стихови 48—50)

Тој сега зборува за себе си и го напушта претходниот крут, дворски стил со кој му се обраќаше на кралот. А во стиховите што следат тој го искажува своето сознание за злите желби што го

---

* Преводите на овој и сите наредни цитирани одломки од **Магбет** се мои.

опфаќаат и за грозните чинови што треба да се извршат за да се реализираат тие желби кога вели:

Ѕвезди, скријте ги своите огнови!
Нека светлоста не ги види моите црни и длабоки желби;
окото нека замижи пред раката, а сепак тоа нека биди
од кое окото се плаши, кога ќе се стори, да го види.

(**М.,** Чин I, сц. IV, стихови 50—53)

Во претходните сцени, како преку гласниците од војното поле така и преку коментарите на кралот и неговите пофалби, Магбет е претставен како војсководител и борец чии херојски својства се огромни. Шкотскиот крал Данкан, не поседува борбени способности, затоа, претприемчивиот генерал Магбет увидува дека може да дејствува во правец на своите интереси. Неговиот војнички успех му помага да ги затвори своите очи за должностите што знае дека ги има кон Данкан, како негов поданик. Следејќи ја амбицијата да ја носи круната на кралството врз својата глава, тој ги крши сите обврски на лојалност, пријателство и чесност кои го врзуваат за општеството во кое живее. Неговиот акт на насилство кон своите **природни** обврски ќе биде проследен со збрка, безредија и беззаконија кои ќе ја предизвикаат и неговата сопствена пропаст.

Од наредните сцени во замокот на Магбет гледаме дека нему не му е лесно да го убие кралот. Тој е свесен дека неговиот гостин, кралот Данкан, не е само многу добродушен и великодушен човек, дека тој својата служба на суверен совесно си ја врши, но и дека Данкан треба, како негов гостин и роднина, и да се штити, а не тој, домаќинот, да дигне рака на него. И Магбет се колеба да ја изврши својата претходна замисла. Но тука прискокнува неговата жена, Леди Магбет, и ја совладува колебливоста на својот маж. Откога ќе го изврши грозниот злочин на убиството, Магбет повеќе не може да се врати во претходната сигурна состојба на невиност, колку и да е таа сега пожелна и, заигрувајќи го орото на лаги и преправања, тој ја сфаќа трагичната нужност што сега му се налага — да истрае во злото — кога вели дека

Лошо почнатите работи јакеат со зло.

(**М.,** Чин III, сц. III, стих 55)

За да воспостави сега некаков ред во ова одеднаш хаотично кралство, Магбет го подготвува подмолното убиство на својот дотогашен близок пријател и соборец, благородниот и справедлив Банкво, како и на неговиот млад син Клианс, да не би тој, подоцна, да го наследи царството, како што претскажаа вештерките дека ќе се случи. По убиството на Банкво следи свирепото убиство на Леди

Макдаф и нејзините деца, зашто злочинецот сега врз невините мора да го свалува својот бес кога гледа дека тие што би требало да му служат нему како на суверен му го вртат грбот.

Личната трагедија на Магбет лежи во неговата немоќ да ѝ се спротивстави било на својата волја за власт, било на таа од жена му, којашто го води по зли врвици. Оваа драма претставува една извонредна студија на злочинот и свирепостите што го проследуваат тој злочин кога човечката волја ќе се заангажира за лични, нехумани и мрачни цели. Запоставувањето од страната на Магбет на тоа што е **природно** во гореспоменатата смисла, која Шекспир му ја дава на тој израз, ние би рекле на тоа што спаѓа во доменот на воспоставениот ред на нештата и односите, неговото пренебрегнување на човечкиот однос кон својот господар, е потпомогнато со влијанието врз него на трите вештерки и, како што веќе укажавме, со тоа на Леди Магбет.

За општиот план на трагедијата, реалноста на вештерките е од голема важност. Тие не се халуцинации што разболената мисла на Магбета ги проицирала, како што се правело обиди да се претстават: тие се одделни суштества коишто се појавуваат на сцената и пред да го видиме Магбета на таа сцена. Тие, всушност, во првата сцена, и ја најавуваат едната од главните теми што наполно треба да се развие во текот на драмата, кога скандираат во хор:

Убавото е гнасно, а гнасното убаво . . .

(**М.,** Чин I, сц. I, стих 10)

со што го објавуваат превртувањето на вредностите што ќе проследи. Многумина верувале во постоењето на вештерки во времето на Шекспир. И пред и по него се организирале хајки по вештерки и ловови на вештерки. Но многумина и се сомневале во ова празноверие, а имало и луѓе кои наполно сфаќале дека тоа **е** празноверие. Вештерките во Магбет наведуваат на прашање — а тоа било и сериозно третирано — кое од овие неколку возможни мисленња го делел Шекспир? Нас нè интересира сè што можеме да дознаеме за Шекспир човекот, Шекспир творецот на оваа и другите драми. Но драмата не ни дава можност да одговориме на ова прашање, иако вештерките во неа фигурираат како одделни суштества, зашто Шекспир неа ја има пишувано за публиката од своето време која вештерството можела да го прими и како реалност и, нејзиниот пософистициран дел, како драмска конвенција или драмско средство со помошта на кое се изведуваат на видело силите на мракот кои својата битка за влијаење врз вољата на човекот ја водат во психата на самиот човек. Вештерките влијаат на постапките на Магбета и ја помагаат неговата пропаст затоа што тој не ја контролира својата зла волја. Тоа е очигледно во драмата и оттука следува дека неговиот лик е психички уверливо разработен. А тоа

значи дека ако тие дури и се земат, при еден натуралистички приод кон ликот на Магбет, како халуцинации на нездравата психа на Магбета, нивната функција сепак ќе биде иста: да влијаат или во правец на желбите или во правец на стравувањата на човекот — жртва на своите амбиции. Во својството на засебни реалности, како што фигурираат во драмата, вештерките ги отелотворуваат екстремите на моралната нечистотија, простота, подмолност и пакост. Жалосно е, кога ќе помислиме, а и иронично, што тие наоѓаат терен за дејствување кај човекот кому штотуку му се укажани најголеми почести за извонредно големи воjнички заслуги.

Да се потсетиме при оваа прилика дека Шекспир често се служи со драмски средства коишто спаѓаат во доменот на надреалното или нереалното — каков што е и духот на таткото во **Хамлет.** Овие средства, вештерки, духови и сл., налагаат едно растегнување на нашата недоверба; тие, всушност, изискуваат да ги восприемеме нив како традиционални реквизити на ренесансната поетска драма, кои Шекспир, како писател од тоа време, ги искористил за да разработи човечки психи кои се универзално уверливи. Ова, се разбира, значи дека злочинот на Магбет и неговите придружни последици не се невозможни и денес: кога **Магбет** би бил драма **само** за општествените и личните последици на еден прекумерно амбициозен човек во едно одредено време, тој одвај би бил актуелен и игран и денес.

Функцијата на Леди Магбет во драмата е исто толку негативна колку и таа на вештерките. Само што нејзиното поддржување на желбите на Магбет да дојде до кралскиот престол потекнува не само од изворите кои го хранат Магбет — тој да биде на власт, неговото племе да го наследи престолот: таа е и страствено заљубена во својот маж, ги прима сите славопојки за него како најприродни почести и сака да го види како крал по секоја цена, зашто кралската круна и одежда се за него, мисли таа, најубавите и најдостојните украси. Оваа нејзина лична амбиција, којашто не е само себична амбиција туку е и амбиција од љубов кон брачниот другар, ѝ овозможува да биде свирепо решителна кога мажот ѝ се колеба. И така, кога планот за убиството на Данкан се судрува со високо-развиеното чувство на човечност кај Магбета, таа, видовме, успева да го пренаговори тој да го изврши злочинот. Уште кога го добива писмото од својот сопруг со кое тој ја информира за големината што им ја претскажале вештерките, Леди Магбет се колне дека храбро ќе зборува со својот маж за да ги совлада сите пречки што стојат на патот до неговото крунисување, велејќи дека тој мора да го има тоа што судбината и натприродните суштества му го укажуваат како возможна чест:

Ти си Гламис и Кодор; и ќе бидеш
тоа што ветено ти е. — А сепак од природата ти се плашам:
таа е преполна со млекото на човечка љубезност
за да го зграпчиш најблискиот пат. Сакаш голем да бидеш;
не си без амбиција, но ја немаш лошотијата
што да ја придружува треба: таму кајшто сакаш да се искачиш,
сакаш свето да дојдеш; не сакаш лажно да играш,
а сепак сакаш неправо да добиеш; . . .

(М., Чин I, сц. V, стих. 13—20)

Инаку, на патот до златната круна, до положајот што ќе им обезбеди врховна сила и господарство за остатокот од нивниот живот, Леди Магбет не застанува да се подвоуми, како што видовме дека нејзиниот маж го направи тоа: човечките сообразувања искрснуваат пред очи кај неа дури кога треба да го изврши чинот на самото убиство, кога заспаниот крал ѝ заличува на нејзиниот сопствен татко па затоа, вели, не можела да го убие. Пред тоа и долго по тоа таа умее извонредно да ја испланира улогата на дволичност што знае дека треба да ја игра за да се постигне нивната цел. Во сообразност со тоа, „изгледај како невиниот цвет", му советува таа на својот сопруг, „но биди змијата под него". (Чин I, сц. V., ст. 64—65)

Оваа улога што Леди Магбет му ја нуди на својот маж е, всушност, една двојна, многу конкретна претстава за самата неа што ќе ја игра таа сѐ додека не се натрупаат премногу злочини кои ќе ја разбијат и securitiesполека, но сигурно, сосема ќе ја растројат: таа е невиниот цвет во очите на придворниците, а змија отровница во тие на гледачот. Но грубиот злочинец не може долго да се крие под плаштот на невиноста. Кога духот на штотуку убиениот Банкво ќе му се појави на Магбет во време на банкетот што тој го дава за шкотските благородници и лордови, Леди Магбет, не можејќи инаку, прво грубо ќе се обиде да го совлада несфатливиот страв на својот маж, (таа и гостите не го гледаат духот), а потоа, не успевајќи во тоа, грубо, иако прави обид тоа да не изгледа така, ќе ги растера и своите гости, плашејќи се тие да не дознаат што е тоа што го измачува Магбета. Додека Магбет, борецот, наоѓа во себе сили да се бори до последниот час, Леди Магбет, по оваа сцена, сосема ќе падне. Во петиот чин, додека шета во сонот, нешто што и порано го правела, таа повторно ги одигрува своите злочини и со тоа и на докторот што се обидува да ја излечи му ја открива длабочината на тие злочини, како што го сторила тоа и со својата придворничка. „Неприродните дела раѓаат неприродни маки" (М., Чин V, сц. I, стих. 59—60) ќе рече вчудоневидениот лекар за оваа месечарска претстава на Леди Магбет. Со тоа злочинот е, пак, овдека, искажан како неприродно зло, а не само како неморален и грешен акт.

Подоцна, кога Магбет ќе чуе за смртта на својата сопруга (причините за таа смрт не се прецизирани во драмата: се нагаѓа дека Леди Магбет се самоубила), ќе рече дека можело да има и подобро време за таков збор. Време кога, како што е нормално, смртта би значела нешто повеќе. Вака, таа е бисмислица, како што му изгледа и животот сега на Магбета:

Животот е само сенка што се движи, беден актер
што надуено ил' плашливо својот час на сцената го мине,
а потем повеќе не се слуша: тоа е сказна
што ја раскажал идиот, полна со звук и бес,
а не значи ништо.

(**М.,** Чин V, сц. V, стих. 24—28)

Животот е »сказна . . . полна со звук и бес“ која „не значи ништо“ за злосторникот кој по свој сопствен избор ги беше отфрлил сите човечки вредности што го осмислуваат животот. А кои се тие вредности? Самиот Магбет, како веќе многукратен убиец, вака ги искажува:

. . . чест, љубов, послушност, голем број пријатели

(**М.,** Чин V, сц. III, стих 25)

а тие можат да суштествуваат таму каде што постои меѓусебно почитување и љубов, што се основа на пријателството и човечките врски. Магбет не чувствува ништо значајно при веста за смртта на својата жена зашто таа му беше станала другар по злото, а таквата љубов корените на своето неминовно распаѓање ги шири во самите злосторници и тие мораат сами, како прогонувани ѕверки, да се соочат со својот крај.

Концепцијата за бесмисленоста на животот што е содржана во горецитираниот монолог на Магбет често му е припишувана на Шекспира како **негова** концепција на животот. Таа е изразена во таканаречениот „мрачен“ период на неговото творештво. На неговиот споменик, што стои пред Шекспировиот меморијален театар во Страдфорд-он-Авон, родното место на Шекспир, овој извадок е еден од низата стихови што го красат тоа дело. Сево ова нè наведува на заклучокот дека постои можност оваа концепција и да биде на авторот сам, но во одредени услови. Конечно, сите нас нè спопаѓа мислата за бесмисленоста на животот. Тоа, по она, таканаречено, дијалектичко единство на спротивностите: знаеме дека животот има смисла, но често се прашуваме која му е, па ни доаѓа и да мислиме дека е бесмислен. Особено при соочување со нечовечности и трагедии од големи размери како војни, земјотреси и сл. Но да се идентификува Шекспир, овој голем поет и драматург,

како комплетна личност чија хуманитарна насоченост избива од секое негово дело, како што е случај и во оваа мрачна драма, преку контрастот што се провлекува низ неа меѓу доброто и злото, редот и безредието, со ваквата концепција за животот е, несомнено, сосема неточно. Носителот на оваа концепција за животот, каде што животот прво го гледаме како сенка, нешто неопипливо што се движи, а потоа, низ брзата смена на конкретните слики што ни се нудат за да ја следиме мислата, како беден актер кој или се дуе или се плаши на сцената, во една претстава што е типично театарска, а уште понатаму, како бесмислена сказна што ја раскажал некој си идиот, и тоа не смееме да го заборавиме, е Магбет, кралот на престолот што подмолно е приграбен за негова лична корист, од чисто себична амбиција. Животот, значи, станал бесмислен за злочинецот. А творецот на овој злочинец ние не можеме да го идентификуваме со неговата креација.

Магбет е во толкава мера обвиен во темни плаштови и магли кои, всушност, и често се споменуваат, што од овој тежок мрак во кој злото зацарувало, кој како поетски* така и драмски е силно евоциран низ текот на целата драма, ние често заборавиме дека злото е овдека искажано преку контрастот со доброто и позитивното. Позитивните вредности на драмата се сосредоточени околу емотивниот и добродушен Данкан, во ликот на реалистичниот Банкво, на бестрашниот но непромислен Макдаф, неговата фамилија и во синот на Данкан, Малколм, кој на крајот повторно го воспоставува нарушениот ред во шкотското кралство. И Банкво, и Леди Макдаф и Малколм се, во ситуациите во кои се најдуваат, полни со сомневања кои најдуваат и свој израз. Но тие не ги пренебрегнуваат своите човечки обврски. Двајцата од овие се подмолно убиени, но сепак остануваат луѓе кои, на крајот, ќе внесат човечки ред. Со тоа драмата, иако преполна со драматични и свирепи злочини, сепак не завршува во безнадежност и очај. Шекспир знае, или барем постапува така како да знае, дека и по најголемите бури и стравотии доаѓа смирување, дека „честа, љубовта, послушноста и големиот број пријатели“ се и му остануваат верните придружници на човекот. **Магбет** не е трагедија за човекот. Таа, како што укажува и нејзиниот полн насло, е **Трагедија на Магбета.** Зошто на Магбета, на оваа единка? Зашто во него се и доброто и злото, а тој свесно, по сопствен избор, му се подава на злото: на злото што е во него и на злото што го опкружува.

30. XII. 1969.
Скопје

Иванка Ковилоска-Попоска

---

* За разработка на **Магбет** како драмска поема видете во „How Many Children Had Lady Macbeth", L. C. Knights, **Explorations.** London: Chatto & Windus, 1951.

Ivanka Koviloska-Poposka

THE TRAGEDY OF MACBETH

Summary

The essay thus entitled is an attempt at analyses of what could be of interest to Ist or 2nd year students of Shakespeare. Assuming that the treatment of the thematic base of the plays is the first consideration to which the students should be introduced this essay tries to draw some attention to what the writer considers to be the predominant theme in **Macbeth** — the unnaturalness of evil. This is first displayed in terms of the **unnaturalness** used by Shakespeare himself, and then translated in terms that are of meaning to us today. The arguments brought out are also designed to prove that **The Tragedy of Macbeth** is shown as the personal tragedy of a man who chooses to do evil of his own free will, which is in keeping with Shakespeare's conception of character-buildung, and also with the natural development of character though that development is not always naturalistic in Shakerpeare's practice.

Ivanka Koviloska-Poposka

Вера Јанева Стојановиќ

ВИЗИЈА НА ЧОВЕКОТ ВО МЕХАНИЗИРАНИОТ СВЕТ ВО ТВОРЕШТВОТО НА КАРЕЛ ЧАПЕК

Израстено во специфичната атмосфера на агронизираната Австроунгарска империја, во приквечерината на Првата светска војна и пред застрашувањето на Втората, творештвото на Карел Чапек ја има во себе како основен движечки мотор, војната. Таа ги откри изворите на новите конфликти и ја разби старата граѓанска општествена структура. Нејзините последици, како и феномените кои се појавија во новиот општествен процес по војната условија да се создаде ново драмско творештво, чија содржина ќе стане не надворешната реалност, како во импресионистичката драма, туку како таа и на кој начин се одразува во човечката внатрешност. Резултатот на овој процес е секогаш слика на светот, животот и општеството, што е во дијалектичко единство на одраз и израз.

Темата и драмата се дадени како визија, што е резултат на долг процес, при кој визијата сама по себе не е самоцелна, туку станува израз на целокупното познавање на авторот, целото негово гледање на светот и животот, споено во визионерен акт. Она што е карактеристично за чапековската драма тоа е онаа силно изразена спротивност, зголемена, карикатурално претставена во визионерски свет. Околу таа визија се концентрираат натамошни слики, според законот на контрастот, непрестано усмерувајќи кон тоа, да се открие она што е во животот потресно, раскинувачко. И токму таа, визијата, го зголемува и збогатува познавањето на општествената реалност.

Чапековата драма се развива екстатички во слики на светот и животот допрва навестуван, концентрирана силно врз разложувањето на човечката личност, врз граѓанинот и неговиот свет, опфатен во силно движење, немирен хаос, внатрешен вител во темно, гротескни визии.

Главна тематска област во Чапековата драма е критиката на механизираната цивилизција (РУР, Фабрика за апсолутното, се појавува и во романите Кракатит и Војна со даждовниците; таа е впрочем постојано присутна во целото творештво на Карел Чапек),

во која ја обвинува машината која завладеала над човекот и му се заканува да го редуцира и идентификува со автомат.

Низ драмата провева идејата, која ни малку рамнодушна, го движи делото, создава патос на драмата, проникнува во целиот систем на сликите, ги исполнува со емоција во реципрочно зависни функции. Идејата ја бара вистината, сака да ја открие, изрази, објасни, да ја согледа и употреби како оружје, било да се појавува како прашање или одговор. Израснува секогаш од потресите и врелите проблеми на времето, поставувајќи ги историјата и времето пред суд на гледачот и читателот.

Во екстатичен повик по уништување на челичната бестијална цивилизација, која според Чапек ја предизвикува војната, загрижен за судбината на човештвото, Чапек го гледа тој свој свет како хаос на сили ослободени од својата структура, што носат во себе деструктивна моќ и потенцијална сила да ги разбијат и срушат вредностите на граѓанскиот свет. Преплашен и дезориентиран, Чапек не наоѓа усмерување кон хармоничен живот. Од таа неусклаеност се појавува оној трагично — гротескен елемент, кој често прераснува до пеколна травестија.

Во Чапековото творештво е дадена гротескна визија на човекот во еден обешчовечен и опредметен свет. Без сопствена психологија и поврзана развојна животна линија, поставени во гротескно безвреме, со своите механички, конвенционални движења, ослободени од својата човечка супстанца, тие чапековски луѓе делуваат како скаменети, марионетски фигури.

Поставен пред една сложена, неразбирлива реалност и гонет од потреба работите да ги види под нивната конвенционална површина, „зад сид", Чапек во своите драми создава епиграмско-концентрирана говорна уметност, телеграмски згусната. Во афористичко-ироничен стил, агресивно-епиграмски, тој се служи со така наречената „остроумна рефлексија" (термин на Ленин), која е оса на семантичката градба на неговите гротескни хиперболи и афоризми. Остроумната рефлексија се состои во зафаќање на противречноста, која овозможи да „блесне поимот"[1]) на предметите, не именуван директно,туку содржан во неа. Бројните гротескни мотиви, кои се појавуваат во Чапековите драми и утопии врзани се за безизлезната ситуација на капиталистичкот свет, конфронтиран со воената опасност и атомската смрт. Само преку гротескаta можеше Чапек устремите на своето време, како меѓусебно судрени основни сили да ги дестилира од присутното општество и со провокативно задоволство да ја извлече нивната чиста есенција, како е таа во емпирички невозможни човечки примероци инкарнирана. Силата на гротескаta да ја открие суштноста на појавите ја истакнува и Недошивин: „Гротескаta е начин на надворешно-пластичен израз на такви социјални пороци, на такви општествени отворени

[1]. В. И. Лењин: Филозофске свеске, Бгд. 1955, стр. 112—114.

рани, кои во стварноста немаат непосредно посматрачки сетилен лик."[2] Следејќи ги заплашувачките тенденции на современиот свет, Диренмат ќе дојде дури до заклучок дека ништо освен гротескатa не ќе може да ја изрази неговата страотност, трагика: „Нашиот свет дојде како до гротескатa, така и до атомската бомба: гротескатa е сетилен израз, сетилен парадокс, имено облик на нешто безоблично, лик на свет ослободен од лик, исто како и нашата мисла што веќе не може да помине без поимот на парадокс."[3])

Во експресионистичката уметност гротескатa стана навистина еден од најадекватните изразни можности, која најдобро можеше да го одрази и односот кон светот на експресионистичкиот творец. Таа е заправо и условена со субјективистичкиот пристап кон стварноста, како тоа го забележува Руди Супек: „Експресионизмот не го зеде модерниот живот, со неговата техника, темпо, ритам, пронајдоци и сензации во елементарна смисла, во неговиот рационалистички вид ... туку како нов вид на онаа иста ирационалистичка и несовладлива стварност, со уште попотенцирани можности на уживање и урињање, на која фаталистички ѝ се предаваа симболистите. Самото општествено движење со забрзаните промени и поголемата економска и идеолошка нестабилност уште повеќе го засилуваа немирот и тескобноста. Барање на изненадување и ненадејност ја оддава големата интимна вознемиреност и настојување да се отстрани тој немир со помош на интелектуална игра на ненадејно афективно растеретување, најчесто во облик на гротеска. ... „Хаосот од космолошка сфера се пресели во психолошка сфера, но неговата matrix vitae остана иста: ослободување на индивидуалното чувство од општествени спони."[4]) Овјавувачкиот момент меѓутоа на гротескатa, нејзината сила да ја нагризе во име на поетската фикција апсурдната реалност, стравот за човечкиот живот, за судбината на човештвото во машинскиот механизам, истакнување на алиенацијата како централен проблем на раздробената реалност и човечкиот субјект, накусо сета нејзина творечка сила преку негацијата и интуитивната и имплицитната критика на постојните односи да се изрази засилената амбивалентност на противречните тенденции присутни во нашиот свет, содржани се во студијата на Волфганг Кајзер: „Гротескатa, нејзиниот облик во сликарството и поезијата". Кајзер гротескатa ја одделува и како посебна структура, како посебна естетска категорија: „Првобитниот, многу нејасен поим на гротескното се формира веќе во посебна естетска категорија."[5]) Нејзината важност

---

[2]. Г. Недошивин, Очеркы теории искуства, Москва, 1953, стр. 218.

[3]. Fr. Dürrenmat, Предговор кон Физичарите, во „Komorní divadlo" 8. V. 1963, објавен кај нас при премиерата на „Ромул Велики".

[4]. Руди Супек, Психологија грађанске лирике, Згб. 1952, стр. 202—3.

[5]. Wolfgang Kaysec, Das Groteske, seine Gestailtung im Melerei und Dichtung", Hamnurg, 1961; S. 193.

е дотолку поголема, што таа го одразува „отуѓениот свет ... нашиот свет, кој се изменил“[6]) и добил чудовишни размери.

Пред искривените димензии на стварноста изразена во гротеската се сопира човекот зачуден и нем, како пред некакво чудно исконструирано сценарио со најодредена импресија дека доживува кошмарен, морничав сон, како што истакнува и Ј. Б. Борев: „Карактерен признак на гротескното се појавува не само со уриање границите на веројатноста, туку и со појавување на условност со сликањето на некои црти и појави и, што е особено важно, излез на сликата од пределот на веројатното, деформација на сликата“.[7])

Гротеската на Кафка, Мусил, Х. Ман, Брехт, Чапек нема намера да одговори на тоа што го предизвикува отуѓениот свет, туку да ја открие суштинската смисла на тоа утуѓување. „Обликување на гротеската е обид демонското во светот да го совлада и истреби.“[8])

Чапековиот сложен интерпретационен систем, кој често асоцира на Пирандело и германскиот експресионист Георг Кајзер, проткаен е со различни гротескни тенденции, кои во драмата „Од животот на инсектите“ и романот „Војна со дождовниците“ создаваат и целосна структура.

Целта на Чапековата гротескна градба е истакнување на проблем, во кој доминира некаква бесмислица, „non sens“, кој станува средство за откривање на вистинската стварност, стварноста значи содржана во парадоксот. Својата склоност кон гротеската ја забележува Чапек во „Lidove noviny“, во написот „Историјата витлеемска“, во кој вели: „Во детството има човек во извесна мера витешки претстави за светот. Денес во работите најмногу ме интересира вечно човечната гротеска, која е тука очигледно и просто изразена.“[9])

Чапековата гротескно-трагична визија е ослободена од комичното, бурлескното, таа е силен интелектуален протест, судбинска опомена на човештвото да ги зачува своите вредности пред агресијата на машинската цивилизација. Во неговата гротеска феноменот на стравот е морален стимуланс. Тоа е страв од обесчовечување, опредметување, алиенација. Тоа не е страв пред смртта, туку страв за животот, за неговите идни облици, за судбината на човештвото, страв од поробување на човек од човек, страв за неговиот „мал човек“. Во овој страв присутен е пстојано неговиот хуманизам, кој во секојдневниот „мал труд“ и „секојдневниот хероизам“ наоѓа некаква емоционална перспектива во моментот кога големите идеи и пронајдоци му се закануваат да го уништат.

---

[6]. Ibid, S. 198.

[7]. Ј. Борев, О комическом, Москва, 1957, стр. 212.

[8]. W. Kayser Das Dreteske, S. 202.

[9]. V. Na (bčehu) duů, Česk. sp. Praha, 1966

Концепцијата на „малиот човек“ која провева низ целиот негов творечки опус, не само во ликовите, туку и во општата атмосфера, како гледиште, став, систем, ни наложува да се задржиме на овој термин и да ја согледаме неговата права содржина.

„Малиот човек“, централна фигура во Чапековата проза е продукт на војната, на она апокалиптично време, кое создаде можност да се солободи огромна конструктивна и деструктивна енергија, како на полето на техничката цивилизација, така и на полето на социјалната структура на светот. Во рамките на Масариковиот филозофски систем, како и под директно влијание на Дјуиовиот прагматизам и Бергсоновиот витализам, Чапек верува дека сознанието на човекот (ноетички субјект) е психички тоталитет а не продукт на надворешното, па затоа дозволува делување на надворешниот свет преку телото на сознанието, но сознанието во овој процес останува исто така самостојно како и надворешниот свет. „Практички го примаме објективниот свет приближно во облик, во кој се јавува во нашето искуство.“[10]) Несовршеноста, според Масарик (гледиште што го усвојува и Чапек), не му дозволува на човекот да се надживее самиот себе си како апсолутна егзистенција: „Кога би требало човекот сам да си ги одредува сите свои цели, самиот да си ги измислува итн., очигледно е дека нашата интелигенција би требало да биде многу поголема одошто е.“[11])

Рационалноста на човекот е значи деградирана од самата негова природа до релативна слабост наспроти емоционално ослободените елементи на сознанието. Како приврзаник на прагматизмот, Чапек не признава апсолутни критериуми кои го надраснуваат животот, според кои тој би требало да биде вреднуван. Животот има вредност самиот во себе. Филозофија на мала ситна природност, заснована врз неверување дека луѓето би можеле да се сретнат во нешто, што како индивидуи би ги прераснало и надраснало.

Од овој аспект „малиот човек“ станува пасивен одраз на еден тесен колектив и неговите ситни, секојдневни практични интереси. Поставен во таква тесна филозофска рамка, Чапек поставува прашање за неговата индивидуална егзистенција, неговата слобода и одреденост, за моралните релации на неговата животна пракса до неговото вклучување во многуструките социјални врски и неговата ориентација во нив. „Од аспектот на неговото социјално одредување, Чапековиот „мал човек“ е најчесто идентификуван со малограѓанин, а Чапековиот однос кон него како идеализација на малограѓанството. Целото негово творештво, меѓутоа, ја негира

[10]. K. Čapek, Hovory s T. G. M. Praha, 1946, стр. 206.

[11]. T. G. Masaryk, Prakticka filosofie, Praha, 1884—5; стр. (Целата концепција на човекот поставена е кај Чапек врз сигурност на преживеаното, Декартовото: cogito, ečgo sum, што на Масарик му послужи како излез во сите филозофски прашања, а кое Чапек доследно во своето творештво го применува).

оваа концепција започнувајќи од секојдневната весникарска репортажа меѓу кои е и цитираната „Historie betlemská", па до најобемниот епски жанр — романот „Válka s mloky", сведочејќи истовремено за еден култ, апотоеза на „малиот човек" и за сатирична критика на истиот".[12]) „Малиот човек" од „Мачните раскази" затворен во својата мачна и механизирана егзистенција делува тескобно, мачно, одвратно, а неговите инертни, неслободни движења, без јасно изразена внатрешна реакција, ни евоцираат паноптикална фигура. Тој е толку немоќен, толку сложено заплеткан во нитките на механизираниот општествен апарат, што секој негов обид, неспретен и несмел секое негово усмерување кон својот духовен centrum securitatis како да е уште во ембрионот свој заледен до очај. Тоа е повеќе еден изморен, нервозен, растреперен, разбиен гест, одошто свесен, енергичен напор кон реализација на некаква јасно замислена цел. Психологијата на „малиот човек" од „мачните раскази" ја симболизира метежната, хаотичната стварност, полна со антиномии, во која е човекот према надворешниот свет поставен во конфликт. Длабоките и имлицитно дадени како нерешливи односи ги врамуваат луѓето во сопствената несигурност, во која единствено се осознаваат самите како луѓе. Оградени едни од други со ново настанатите бедеми на социјални односи тие се според Чапек судбински определени на осаменост. Совладувањето на тие спротивности Чапек го гледа не во измена на самите односи, туку во моралната преобразба на човекот, во неговиот однос кон другиот човек. Со ова ја совладува солипсистичката изолација на човек затворен во себе и го истакнува проблемот на индивидуалниот субјект спрема целината на објективниот свет („Кракатит")

На овој начин Чапек го поставува човекот човек спрема општеството како автономно суштество; човекот живее и се развива самиот за себе и од себе, но при тоа не смее да ја потиснува својата социјабилност ниту да ја истакнува својата интровертност. Човекот е устремен кон својата целина, но истовремено се осознава како личност преку својата специфична борба против неа. Своето присуство во општеството најдобро ќе го афирмира преку моралниот однос кон својот ближен. Сушноста на човекот и општеството, значи, се духовните сили, конечната цел и смислата на животот е етичка. Во рамките на оваа концепција Чапек ќе ја развива својата критика и својот однос кон „малиот човек".

Во „малите односи" како ни се претставени во драмата „Ze života hmyzů" се потенцираат кај луѓето грабежот, егоизмот, лакомоста како современ идеал. „Малоста" станува ментална појава на граѓанинот, таа ќе стане и сатирична критика засилена до гротеска:

---

[12]. E. Strohsova, Dialektika obyčejného člověka, Lit. noviny, 4. 9. 1965.

Скитникот:

„Малечко јас, има нешто што е над тебе,
наречи го тоа народ, човештво или држава,
како сакаш наречи, само служи;
Ти не си ништо. Најголема цел во животот
е животот свој да го жртвуваш.“ (стр. 62)

А кога штурчето ќе каже:

„Се роди штурче . . . јас се плашам!“

Скитникот ќе одговори:

„Немај страв. Малото лесно се раѓа. (стр. 252)

Користејќи ја семантичката многузначност на зборот браќата Чапек во зборот „малото“ ја внесуваат алузијата на малите односи, сфатени како антрополошка константа.

Целата драма е поставена во такви „мали односи“ кои се тука само затоа, за да ни ги претстават „малите односи“ не како човечки идеал, туку како негова деформација, карикатура.

Но од друга страна пак „малиот“ човек е поставен во сосема спротивна ситуација, во позиција, кога тој со своите концепции делува како коректив на грандомански идеи, кои би биле уништожувачки за човештвото. „Јас не знам што сакаат тие народи постојано со таа нивна големина и моќ; не, не, само да не се распукнете од преголема гордост! (К. Чапек, Патот на Север, 263-264).[13])

Во функција на коректив ќе бидат поставени малите луѓе од драмата „РУР“ и романот „Кракатит“, Нана и дедото. Од ова произлегува дека „малиот“ или „обичниот“ човек на Чапек не е упростена еднозначна фигура, туку сложена и двозначајна, која во зависност од односот, во кој е поставена спрема другите личности во делото реализира една од своите функции: „Вистински мал — да останеме при најгруба шема — Чапековиот човек е таму, каде што е роб на обесчовечениот и механизиран свет, голем онаму, каде што настојува да го пробие неговиот круг, да се реализира како слободен и суверен човек.“ (Штросова).[14]) Но тука пак се појавува проблемот на начинот како да се пробие кругот. Егзистенцијалната проблематика и осмислувањето на човековото суштествување во светот Чапек го решава преку етички проекции кои со својата многубројност му овозможуваат да ја пронајде својата автентичност.

---

[13]. K. Čapek, Cesta na sever, Praha, 1936.

[14]. E. Strohsova, Dialektika obyčejného člověka, Lit, noviny, 4. 9. 1965.

Противречното што никнува „меѓу даденото и очекуваното", меѓу вистината и сликата на неговиот идеал, го поставува нашиот писател во позиција на посматрање, забележување на кризисни ситуации, на истакнување на проблеми. Неспокоен, загрижен за својот „мал човек", а преку него и за целото општество, Чапек, како вешт режисер знае да избере токму онакви ситуации, кои најдобро му помагаат да го истакне и окарактеризира проблемот, да го види во неговата вистинска светлина. Чапек умее да ја истакне функцијата на ситуации. Ситуацијата го отвора сознанието на читателот, го приближува до основната замисла на авторот, создава мисловен, комуникативен спој.

Ситуацијата, добро одбрана во „Мачните раскази" го манифестира оној ненадежен (кај Чапек добива значење на судбински) судир на желбата со реалните можности, односно неможности, ја подвлекува границата на можното, после која настанува пресврт, во кој намерата или чинот го менуваат својот ток, но истовремено го истакнуваат проблемот. Истакнување на проблем, без намера за негово решавање е суштинска содржина на „Мачните раскази", со нив Чапек најмногу ќе му се доближи на светскиот експресионистички контекст. Овој заклучок имплицитно ни го навестува и самиот автор: „Целиот граничен период на словенската литература, одреден број на руски романи, делото на Андреев, Пшибишевски и други, изгледа дека произлегува од духот, кој поставува прашање повеќе заради нашата исповед, кој уште поургено го поставува она, што му претстои на прашањето: положба на болка, песимизам, страв."[15])

Стравот кај Чапек доаѓа на прво место од оној најтежок, скоро нерешлив проблем — интензивниот развој на техниката, на индустријализацијата, која води кон војна. „Индустријализацијата, фабрикувањето и механичкиот систем на нашето време почнува да ме ужасува; и ние чувствуваме дека модерното време е Калипсо, жена образувана, крута и неприродна и со копнеж излегуваме на брег и гледаме по хоризонтот, бараме место од каде ќе нема да се појави никакво облаче од чад; зашто единствено таму може да лежи оригиналната мајчинска Итака и првобитната Пенелопа, природна, ракоделна, последно засолниште на нашата механофобија и нашето почитување кон природата"

Во овој цитат, истргнат од „Краконошева Захрада" (1918) во зборовите Итака и Пенелопа, како во image essentielle е затворен цел универзум од културни, историски, митолошки асоцијации, што како магичен контраст, контрапункт на блаженство и слобода ќе бидат поставени кон главната тема: стравот од механизмот на модерната цивилизација; зашто тој „одвратен механизам" е вовлечен во сите животни сфери на човекот. Со ова враќање на-

[15]. Prehled, XI, 1912, 1913, стр. 464.

зад, кое Чапек го прифати како безусловен идеал, наместо свесен револт, тој се поврза со подлабокиот слој на животот, што доста точно ѝ одговара на бергсоновската виталистичка реалност и Јунговиот поим за колективно несвесното. Спонтаното чувство ја крши кората на интелектуализираното „јас“ и се открива пред ослободениот човек сончевиот хоризонт на визијата. „Визијата“, забележува Супек, “— се појавува како длабоко претчувство, кое бара да биде изразено. А визионерството е израз на колективно несвесното. Тоа се уметнички визии на светот, визии што жедуваат по поинакво општество, во кое би можеле да се совладаат сите длабоки внатрешни спротивности. Тие се чудни, невообичаени, никнуваат од длабината на човечката мисла довикувајќи го натчовечкиот свет со контрастите на светлината и темнината.“

Ова отстапување од реалноста може да се мотивира кај Чапек како длабока дезилузија и неверување во човекот, кој ја злоупотреби во војната техниката во деструктивна цел. Војната, како извор на дезинтеграција на човековата личност ја истакнува и чешкиот литературен историчар Беджих Вацлавек: „Војната го откри човекот и светот до самата основа и го симна од нив сè она што беше лажливо, преживеано, невистинско. Ги потресе досегашните сигурности, а на нивно место настапи сигурноста на инстинктот.“[16]) Тема на војната со сите свои компоненти зазема најголем простор во експресионистичкото творештво. Мартини дословно вели: „Раздразнетоста од војната бараше во експресионизмот свој уметнички израз: како екстаза, како врисок, како револуција на јазик и облик, како револуција на правоверниот дух против голите факти на расклатената цивилизација. Творечкиот човек требаше светот да го обликува: преку визија, преку активизмот на зборот. Експресионизмот не е развиен од војната, но тој беше преку неа една духовно — уметничка консеквенца, која се разрасна во движење . . .“[17])

Но тоа бекство од стварноста и понирање во подлабоките слоеви на животот, во ирационалното, во кое човечката егзистенција се чувствува единствено слободна и креативна, одлучно го осуди Г. Лукач, сметајќи го како спекулација на интелектуалистичкиот дух, зашто „таа ирационална низа им пружа на луѓето комфор во сферата на гледања, им пружа илузија на обична слобода, лично самозадоволство, повисоки морални и интелектуални вредности.“[18])

Непосреден свидетел на војната и нејзините безгранични ужаси Чапек за време на целиот свој живот ќе биде опфатен од опсесијата на војна. Во тој страв закотвен е неговиот хуманизам, кој

---

[16]. Bedrih Vaclavek, Česka literatura XX stoleti, Svoboda, Praha, 1947, стр. 100.

[17]. Fritz Martini, Deutsche Literaturgeschichte, Koner Verlag Stuttgart, 1968, S. 5 38—9.

[18], G. Lukacz, Die Zerstörung der Vernunft, Budapest, 1960, S. 25—26.

се движи од општо неверување во човечките сили до апотеоза на секојдневниот труд на човекот. Но во текот на целиот свој творечки процес, нема да се ослободи од идејата дека механизираниот свет создава отуѓен свет, што содржи некритички однос кон науката воопшто.

Механизмот на модерната цивилизација и човекот поставени се според Чапек во постојан антитетички однос. Тоа е оној факт, кој суштествува како единствено жива реалност, која предизвикува драматична и уште повеќе, хаотична состојба на светот. „Гнасниот механизам"[19]) станува животна сфера на светот. Вовлечен во неговото неритмичко, неповрзано, сèопфатно и сèопшто движење, Славик во расказот „Планината"[20]) со несовладлив впечаток на бесмислен хаос ќе забележи во својот записник: „Сушноста на организацијата: да направи материја од тебе. Да станеш извршно тело, раководено од туѓа волја; ти си нејзин дел — значи објект суштински зависен. Го признаваш раководителот, а со тоа ги пренесуваш во него мотивите и целта, волјата и одлуката; и ништо друго не ти преостанува, освен пасивната душа, што ја чувствуваш како мака". И како ништо друго да не владее во овој свет освен техниката: „Погледнете. Егзистира техниката, овладување на луѓето — всушност техника, зашто се постапува со човекот како со инструмент. Она што беше лична уметност стана техника . . . Сè до што ќе се допреш се менува во инструмент. И човекот. И вие самиот."[21])

На таа чудна, неразбирлива, неприфатлива, многуструка и амбивалентна стварност Чапек ѝ пристапува со својот сложен стилистички систем. Во рафинирана, есеизирана, флуидно ефемерна, филозофска и истовремено дијаметрално спротивна, дијалошка, динамичко, — епиграмска проза, апстрактен, оддалечувачки или експлицитен секогаш е присутен по некој негов аспект.

Стравот од животната автоматизација, здружен со неотичкиот скептицизам и прагматичен релативизам со општата недоверба во каква и да е категорична идејна и општествена концепција се основни компоненти од кои се изградени неговите утописки романи и драми. Во нив се проследени човечките односи во гротесно-сеновишен облик. Чапек се оддалечува од стварноста, од односите кон реалниот свет, оди во конструкција, преобликување, трансформација и гротескна транспозиција на една алегорички поставена, симболизирана реалност. Чапековските визии се ослободени од временско-просторните односи, во раскажувачкиот тон, со истакнување на јазички ефекти провева иронија, силна, сатирична, која му овозможува да ја потенцира деформацијата и слабостите на современата цивилизација и да го истакне проблемот на цивилизацијата воопшто.

---

[19]. Boží muka, Elegie, Praha, 1958, str. 75.

[20]. Boží muka, Hora, Praha, 1958, th, 39.

[21]. Ibid, 41.

Чапек конструира една вештачка сценска реалност, со што се оддалечува од реалистичкиот, натуралистички театар, а се доближува до антиилузионистичкиот, симболичкиот. Разликата од симболичкиот е меѓутоа во фактот, што Чапек не ни дава апстрактни сценски симболи, неразбирливи за просечниот гледач со лирски контемплативен и статички јазик, туку преку разбирливи сценски слики, многу конкретни, се доближува до гледачот, давајќи му преку секоја од нив еден комплекс од идеи.

Мотивските области на Чапековата гротеска се вклучени во заклучокот на В. Кајзер: „Постојаните мотиви се кукли, автомати, вкочанети тела на марионети и вкочанети лица на маскирани ларви.“[22]) Чапек ги набљудува луѓето во аморфен, нечовечки облик. Тоа се „големи и лакоми гасеници“,[23]) „полжав гол и мек“,[24]) „животинче божјо“,[25]) „машина“,[26]) „механичка кукла — андроид“,[27]) „инсект“.[28]) Помеѓу овие одпсихологизирани кукли, претставени само во својот надворешен чин и ликовите од „Трилогијата“, кои се обликувани во најамбициозна аспирација на можна полифонична сложеност, поставена е линија на конфронтација на двојствен човечки тип: човек обесчовечен, автоматизиран, редуциран човек, идниот „Хомо Фабер“,[29]) онаков каков го наоѓа во присутната стварност и идеална човечка личност, неговиот копнежен идеал и опсесија на неговото уметничко сознание.

Метафоричното претставување, таа „image essentielle“ на егзистенцијата му помага на творецот на мал простор, во острина и концентрација да ја претстави надворешната амбивалентност. Овој уметнички принцип на фантастична апстракција е често применуван во експресионистичката проза, која интензивно копнее да го осознае, вистински доживее секојдневието, кое ѝ се појавува како отуѓено, псевдоконкретно.

---

[22]. Wolfgang Kayser, Das Groteske, seine Gestaltung in Malerei und Dichtung Hamburg, 1961, S. 198.

[23]. K. Čapek, Kalemdář, Zahradnikův rok, Česk, sp. 1959, стр. 30.

[24]. K. Čapek, „Italskí listy“, Česk. sp. 1960, стр. 89.

[25]. K. Čapek, „Hry“ (Adam Stvoritel), стр. 212.

[26]. K. Čapek, „Hry“, Česk. sp. 1956.

[27]. K. Čapek, Sloupkový ambit, 1930, стр. 92.

[28]. K. Čapek a Josef Čapek, „Ze života hmyzu“, DILIA, 1958.

[29]. Max Frisch, Homo Faber, Frankfurt, 1957. Во овој роман, германскиот постекспресионистички писател Фриш ја применува интроспективната анализа и преку темата на разложувањето го истакнува проблемот на губење идентитет на човечката личност, која се редуцира до фабрикуван човек, поетски веќе инкарниран во Чапековиот робот од драмата „РУР“.

Деструкцијата на псевдоконкретноста на тоа отуѓено секојдневие ја спроведува Чапек како отуѓување и егзистенцијална модификација. За да го претстави во својата вистинитост, тој отстапува од него, се ослободува од неговото познавање и спроведува насилие врз него претставувајќи го во отуѓена бруталност. Чапековите метаморфози симболизираат идеи, и ни ја откриваат сушноста на една скриена ситуација. Неговите преобразби ни го претставуваат светот онаков, каков е тој вистински. Отуѓувањето е креирано на тој начин, што современиот свет ни се претставува како нешто што треба да се измени, како состојба на негативност, која треба да се негира. Гротескаta му послужи на Чапек како изврсен медиум, преку кој, егзистентната структура на општеството можеше да биде обликувана како неподнослив, неприфатлив универзум, содржан од осамени и чудовишни објекти, лишени од секаков хуманизам. Поставен во контрадикција, во конфликт спрема светот на техничкиот прогрес, раководен од бизниси, кои безобзирно и неодговорно се играат со судбината на човештвото Чапек ја открива потиснуваната димензија на човекот во стварноста пробивајќи го со тоа кругот на енигматичниот универзум и истакнувајќи го проблемот на човечката алиенација. Вистината на Чапековото творештво е во илузиите дека може да се создаде свет, во кој алиенцијата и обесчовечувањето можат да се совладеат преку егзистенцијалната модификација на свесната единка, која, пробудена кон своите можности, ќе ја избере онаа највистинската, за да живее автентично и да внесе ред во надворешниот хаос. Во просторот на овој поларитет отуѓување — егзистенцијална модификација се развива чапековото драмско творештво и гротескните романи Кракатит и Војна со дождовниците, сведочејќи за еден сложен мисловен процес но и една беспрегледна илузија дека со изменетиот однос кон светот на единката ќе може да се измени и светот.

Во првата драма, која е заедничко дело на браќата Чапек „О животот на инсектите“ псевдоконкретноста ќе биде соголувана во најсилна бруталност. При тоа како најважен проблем се истакнува проблемот на отуѓениот труд. како извор за отуѓувањето на човекот. Работа, ослободена од својата морална вредност, како

[30]. Чапековата драма ,,РУР" изведена е прв пат во Народниот театар во Прага, 1921 година, во режија на Карел Хуго Хилар. Ова не е без значење, зашто Хилар, според податоците на Јинджих Хонзл, беше најдобар режисер, кој во допир со најмодерните струења во светот, настојуваше да создаде вистински модерен театар во Чешка. Хилар се вклучува органски во експресионистичкиот театар и во историјата на ческиот авангарден театар ќе останат незабравени неговите масови сцени, типична експресионистичка техника (истакнување на внатрешен судир со призрачно статитичен израз, за да се фиксираат одредени состојби, кои треба да ја изразат ,,сушноста" на карактерот, историскиот момент или конфликт. (B. K. dejiním česki div. avantgardy, ČAV, 1962)

што е претставена во драмата, е отуѓена работа. Во „Рани трудови“[31]) Маркс — Енгелс забележуваат: „Отуѓениот труд го преобраќа односот така, што човекот заправо затоа, што е свесно суштество, ја прави својата дејност, своето битие само средство на егзистенција“. Отуѓениот труд предизвикува деградација на индивидуумот. А таа деградација се состои во тоа, што во условите на отуѓениот труд човекот се чувствува „самодеен само во своите животински функции, јадење, пиење и раѓање . . . а во своите човечки функции се чувствува само како жиовтно. Животинското постанува човечко, а човечкото постанува животинско“.

Како во средновековен мистериум, одредените морални поими, како што се: егоизмот, лакомоста, љубовта, браќата Чапек ги персонифицираат во инсекти. Во тој инсектски свет, кој е јасна алегорија на отуѓениот човечки свет, на место спонтаност, непосредност, непресметлива сетивност и некогашни патријархални и идилични односи се појавува едно општо раскинување, дереализација на сите вредности, за да остане само студена, ефикасно замислена сметка. „Малите односи“ гротескно претставени, сфатени се како антрополошка константа, која има одредена општествено историска содржина.

Во такви „мали односи“ кај луѓето се потенцира грабеж, егоизам, лакомост како современи идеали. Бумбарот Лумек, на пр. е спремен на сѐ, зашто е раководен од своите егоистички, ситно сопственички интереси.

Лумек:

> „Грижа е тоа, да воспитуваш деца. Голема грижа, зарем не? Сериозна задача, господине. Да го прехраниш семејството, размислете само. Да ги нараниш кутрите малечки. Да ги одгледаш, да им обезбедиш иднина, ами не? Ситница ли е тоа?“

И во името на тој идеал ќе тргне да убива.

Деформација на човекот, во кој доминира како иденствено сетиво, сетивото на поседувањето ќе биде транспонирано преку штурците.

Женскиот штурец:

> „О не. Живот, тоа е да имаш своја куќичка, свое гнезденце, свое дуќанче. И завеси. И деца. И да си имаш свој штурец. Свое домаќинство. И тоа е сѐ“.

[31] К. Маркс — Фр. Енгелс, Рани радови, Загреб, Култура, 1953, стр. 202—211.

Тука е рамката на нејзиниот животен идеал, идејна претстава за смислата на животната егзистенција, но дури и туку не отсуствува нејзиниот егоизам, единствено безграничен, зашто таа наеднаш станува радосна, дури среќна што така свирепо загинал штурецот, та ќе може да си ја присвои неговата куќичка.

Деформацијата на човечките сетила укажува дека предметниот свет добил карактер на егоистичко и грубо поседување. Целото богатство на човечките сетива е редуцирано на едно единствено сетиво, на сетиво на „поседување", како е забележено од Маркс и Енгелс. „Наместо сите физички и духовни сетива настапи едноставно отуѓување на сите тие сетива, сетивото на поседувањето" ... „како најтипичен израз на деформација на човечките сетива".

Во ваков отуѓен, деформиран свет, работата не е ништо друго до бесмислено трупање на имот, проследен со безочна експлоатација, ослободена од секаква разумност и сентименталност, неограничена до одвратност. „Штом веќе работата не мириса, ќе мириса заработувачката".

Мравјалникот го симболизира гломазниот, сеновишниот апарат на општествената организација, кој беспоштедно ја поробува единката.

Скитникот:

„Боже, од каде пак сега таа фабрика?
Зошто оној слепиот таму брои? Аха,
дава темпо. И сите се движат како тој што
брои. Рас, два, три, четири. Како машини.
Фуј, главата ми се сомле." (63)

Таа гломазна заедница во име на некакви „народни", општодржавни интереси ѝ служи на империјалистичката експанзија:

Скитникот:

„Тоа ми се допаѓа. Забога, сѐ за заедницата".
I инженер: „За нејзината големина".
II инженер: „И против непријателите".
III инженер: „Што, против кого?"
I инженер: „Против сите".
II инженер: „Опкружени сме од непријатели".
I инженер: „Ние ги победивме Црните мравки".
II инженер: „О ги истребивме Црвените".
I инженер: И ги заробивме Сивите. Ни преостануваат само уште Жолтите. Ќе треба да истребиме сѐ. Интересите ја одржуваат заедницата".
II инженер: „А војните ја потхрануваат". (66)

Во епиграмско-дијалошки стил, опфаќајки ја противречноста на претставите го одредува поимот на односите, кои се недвосмислена алузија на империјалистичкото загрозување на помалите народи.

Во такво едно општество, во чија реалност човекот како единка го губи своето место во светот на „Сопственоста“, се ослободува од својата супстанца и општественото за него веќе не постои — тој станува инсект, се појавува прашање: што сум и каква смисла има мојот живот, моето битисување. Голо суштествување, поинстинктување, промена во елемент, екстремна деперсонализација се неизбежни консеквенци, затоа и Скитникот, вчудоневиден, и ужаснат од сето она што го виде во „животот на мравките“ ќе се свие и самиот тој над соголениот, бедниот, немоќниот инсект и во својот човечки револт „без смокинг“ ќе го удри жолтиот водич на мравките, но притоа и самиот ќе потоне во обесчовечениот инсектен свет.

Општествениот механизам условува никнување на „редуциран“ човек, а со тоа се условува и општата трагедија на човештвото. Во првата своја самостојна драма „РУР“ содржана е мислата на авторот дека големите пронајдоци со кои човекот сака да го унапредува, преобликува светот, се претвораат во уништување на човечките вредности штом општествениот механизам ќе стане сопственик на пронајдокот. Тогаш истиот, иако изум на човекот — се извлекува од неговите раце и станува против него. Тука е изворот на драматичниот конфликт, неговата симболична смисла.

Обесчовечувањето кое во драмата „Од животот на инсектите“ започна од отуѓениот труд, тука е навестено во оној момент, кога човекот „се ослободува“ од работата. Тој навистина го економизира својот физички потенцијал, но истовремено се ослободува и од работата како морален фактор, како извор на радост. Оставен на диспозиција на своето неусмерено, безгранично слободно време, тој неминовно подлежува на деформација, која од извесен аспект го идентификува со механизираниот човек, со роботот.

Вештачкиот робот, тој монструм на пракса, продукт на хипертрофираниот мозок на човекот, по својот надворешен изглед прилега на човек, ги има сите физички човечки својства, освен моќ да чувствува. Знае да зборува, да смета, да работи и најпосле, откако стана совршено модификуван, човекот го употреби во животот како негов прототип и го искористи во војните. Бидејќи роботите можеа евтино да се откупуваат, а со својот совршен механизам го заменија човекот во сите области на дејноста, човештвото престана да се оплодува. На некои роботи при фабрикувањето им е дадена малку чувствителност и таа се појави во облик на омраза кон човекот. Под водство на роботот Радиус роботите се побунуваат и го уништуваат целото човештво. Но роботите немаат

перспектива бидејќи се уништени рецептите за производство на другите роботи. Од оваа безизлена ситуација, случајната појава на љубов меѓу последниот пар роботи ќе помогне да се зачува животот на земјата. Човекот е голема вредност и таа мора да се зачува, по секоја цена. Пронајдокот беше хуманистички замислен, со желба да се создаде нов свет, нов човек, како што вели Домин: „Сакав човекот да стане господар. Да не живее само за парче леб. Сакав никаква човечка душа да не оглупави покрај туѓите машини, за да не остане ништо, ништо од тој проклет социјален дуќан! . . . Нова генерација сакав! . . . Сакав целото човештво да стане аристокрација на светот! . . . Неограничени, слободни и суверени луѓе.[32]) Но Домин тука премолчува дека роботот требаше да биде и социјално условен, како неопходност на капиталистичкиот свет, „како работник со најмал број на потреби" што веќе ѝ напомна на госпоѓицата Глориова. „Младиот Росум пронајде работник со најмал број на потреби. „Тој беше присилен да го упрости. Исфрли сѐ што не можеше да ѝ служи директно на работата. Со тоа всушност го исфрли човекот и направи Робот . . . Механички се посовршени од нас, имаат ужасна рационална интелигенција, но немаат душа".[33]) Таков совршен и евтин работник е идеална и насушна потреба во капиталистичкиот систем. Со најмала претензија за себе, тој му овозможува на сопственикот најголем профит.

Но овој автомат, кој го ослободи човекот од работа, му помогна и да се атрофира, да се автоматизира. „Целиот свет, целите тврдини, целото човештво, сето тоа е единствена лудечка, бестијална оргија!" ќе повика ѕидарот Алквист во својот нем ужас. „Вие би сакале од нив деца, Елено. На излишни мажи жените нема да им раѓаат деца!"

Елена: „Па зарем човештвото ќе загине?"

Алквист: „Ќе загине. Треба да загине, ќе падне како глув цут".

Единствен излез, единствена перспектива за совладување на таа човечка катаклизма, единствено ослободување од таа застрашувачка визија на човековата иднина, лежи во природните човечки својства, во љубов чиста, природна. Она што требаше да го догради, човекот, да го тотализира, му помогна всушност да се деформира, го направи еднострнчив, оклештен, нецелосен, механизиран, во извесна смисла робот, беден продукт на производствениот капиталистички систем, на неговиот дивовски, неорганизиран механизам, управен кон експлоатација. Од овој маѓепсан круг Чапек ќе најде излез да го заштити човекот: „Ќе се распрснат куќите и машините, ќе пропаднат системите, и имињата на големите ќе

---

[32]. K. Čapek, Hry (RUR), 1956, Česk. sp. стр. 258.
[33]. Ibid.

опаѓаат како лисје, само Ти, Љубов, Ти ќе процутиш и на урнатините ќе им го довериш на ветровите семето на животот". Врз алтруизмот и љубовта само, може да се изгради новиот свет. Тоа е Чапековата хуманистичка опомена на забревтаното човештво, вртоглаво сјурнато во својот сопствен уништожувачки вител.

Потресот, што го доживеа Чапек автостилизиран во Алквист, од противречноста меѓу револуционерниот сон и стварноста е тема на многу експресионистички драми, објавени меѓу 1917—1920 год. Во тоа време се појавува Кајзеровата драма „Гас", (трилогија), а 1920 Толеровата „Masse Mensch". Тој извира од прашањето: како да се реализира човекот во новата општсетвена констелација. Проблемот на „новиот човек" тесно срзан со техничкиот свет содржи во себе два аспекта на човечкиот дух; дух, како конструктивно сознание и дух како етички обновувач и спасител. Во оваа синтеза само е содржан експресионистичкиот антропоцентричен хуманизам, закотвен во профетската традиција на Толстој.

Патот до таа синтеза е сложен и долг. Во „РУР" Чапек најдинамично ќе го проживува проблемот на витализмот како екстремна и страсна реакција на интелектуализмот, на неговата хипертрофираност, во која се наоѓа изворот на разложување на сигурностите на модерниот човек, осиромашување на личноста. И наспроти таа осиромашена од чувства церебралност, ќе го истакне чувството, природната љубов. Природноста и етиката, некогаш цврсто закотвени во верата во Бог, ишчезнуваат од животот на човекот. И не е случајно, што преку Нана, од која зборува илјадагодишната христјанска етика" Чапек ќе довикне: „безбожноста е богоулење, вие како боговите сакате да бидете."

Ова ослонување на илјадагодишната христјанска етика е одраз на еден од аспектите на „Lebensphilosofie", кој е присутен во различни варијанти: кај Вилијам Џемс, во неговите религиозноноетички опити, кај Анри Бергсон, во неговата концепција на морал во религијата, кај Масарик, личен пријател на Чапек, кој осознава дека современиот човек (човек во развиениот свет на буржоаското општество (и покрај тоа што се ослободи од религиозните облици, тие сепак уште се провлекуваат и му се наложуваат во неговиот живот такви потреби, кои дотогаш биле задоволувани со религијата. „Модерниот човек" го загуби своето единствено религиозно гледање на свет: оваа загуба означува интелектуална и морална растроеност и анархија, зашто оваа загуба е горе-доле насилно отфрлување на старото гледање, борба на уште неоформено гледање со старото: модерниот човек е незавршен, нецелосен, неединствен, половичав; една уморна, истоштена, нервозна, растреперена борба, тој од животот нема радост полна и свежа — затоа очајува многу лесно и животот самоволно го напушта."[34])

---

34. T. G. M. Modernj človek a naboženství, Praha, 1934, стр. 35.

Разложувањето од природниот витален облик, што личи на распаѓање е суштински белег на експресионистичката проза. Од емотивна стерилност страда Рене, (централна личност во романот на Gottfried Benn: „Lebensweg eines Intellektualisten" in Doppelleben: Zwei Selbstdarstellungen, S. 31)[35]), тој има толку разбиена конституција, што ништо веќе не му останува, освен копнеж по некаков примитивен, далечен идеал на нешто анимално, дури протозоично." Рене, автостилизација на самиот Готфрид Бен е трагично раздвоена личност. Ослободен од континуирана психологија со целата своја внатрешна и надворешна егзистенција тој копнее по една хармонична. Овој судир на човекот со самиот себе си е потврда за отуѓување на човекот и како генеричко суштество. Судирот е манифестиран во homo duplex, што е навестено во самиот наслов: Двострук живот.

Нихилистичкиот очај, презир кон себе, кон своето хипертрофирано сознание, кое го доведува до полна амбивалентност, до уништување на човечките вредности, ја чувствува и Валдер (главниот лик од романот на Макс Брод, Замокот Норнепиг: Роман на рамнодушните). По низа минуциозни анализи на секој настан, на секој факт, на сè што го окружува во животот, Валдер ќе го открие своето ново „јас", односно своето вистинско „не јас" и ќе согледа наеднаш дека сите функции што ги исполнувал во животот се ослободени всушност од неговата вистинска личност. Отуѓената, постварената негова личност ја илустрира следниов цитат: „Дувам со ветерот таму, јас сум проѕирен, јас не сум веќе ништо повеќе освен топла промаја, прашално истакнување, едно мукло X." (С. 104 — 5).

И. Ф. Анексиј ќе ја потенцира емоционалната импотенција, екстремната фригидност на ликовите на Леонид Андреев до таа мера, што ќе им ја оспори егзистенцијата на нивното „јас"; „. . .дотолку призрачни се тие, што во нив никогаш нема да се скрие душата на поетот со својот прекор и ужас . . . Во Јуда има малку црти. Но дотолку поразувачки се ефектите на неговата исцеденост и јагленосаност . . . Кај Андреев не се разликува дури камен од човек."[37])

Чешкиот експресионист Ладислав Клима, во расказот „Како ќе биде после смртта"[38]) ни дава проекција на еден лик во гротескна сфера. Неговото емпиричко јас е дотолку апстрахирано, што се поистоветува со преобразбата. Таа за нас останува вистински факт, посебен затворен, сонлив универзум и никаква светлина,

[35]. Gotfrid Ben: Животниот пат на интелектуалниот во „Двоен живот" Две самопретставувања стр, 31.

[36]. Max Brod, Schloss Nornepygge, cit. sp. Sokel, W, The Writer in Extremis, Stanford University Press, 1959.

[37]. И. Ф. Анескиј, Книга отражении, Wilhelm Verlas g Mцnchen, 1959.

[38]. Ладислав Клима, Vtežiny věčnosti, Odeon, Praha, 1967, стр. 118.

никакво објаснување не е навестено, за да ги пробие неговите граници. Една психичка и егзистенцијална состојба во еден универзум со невозможна положба на принуда.

Во такво едно општество, во кое човекот го губи своето место во светот на „сопственоста", се ослободува од својата супстанца и општественото за него веќе не постои — тој станува инсект или робот, се појавува прашање што сум и каква смисла има мојот живот, моето битисување.

Дури и пронајдокот на еликсир за продолжување на животот (драмата Тајната на Макропулос)[39]) нема за цел да го вреднува, туку обезвреднува животот. Во ваков општествен контекст Емилија Марти смета дека пронајдокот не би имало смисла да се реализира. Иако овде како и во другите драми човекот не е директно социолошки детерминиран, целиот драмски контекст во својата идејно естетска структура ја содржи оваа негова детерминанта. Тоа е онаа определена општествена клима, во која пронајдокот уште во самиот ембрион треба да биде задушен. „Што би правеле луѓето со својот долг живот", се прашува Емилија Марти. Нејзиното тристагодишно искуство зборува: „Човекот тоа не ќе може да го поднесе. До 100—130 години и ќе може да издржи. Но потоа во него умира душата... и човекот не може веќе во ништо да верува. И почнува здодевноста. Уметноста има смисла само додека човекот не ја совлада. Штом ќе ја совлада, гледа дека била излишна...[40]) Од главната филозофска дискусија на сцената избива репликата на Марти, во која е заокотвен статичко-фаталистичкиот поглед на Чапек на сè: „Луѓето никогаш нема да бидат подобри. Ништо не ќе може да ги измени... глупци, вие сте толку среќни и сето тоа само заради тој идиотски случај, што набргу ќе треба да умрете. Вас ве интересира сè како и мајмуните! Верувате во сè, верувате во љубов, во себе, во добродетел, во прогрес, во човештво...[41])

Тоа песимистичко неверување во човечките вредности, е одраз на неговото сопствено лутање и грозничаво трагање по јасност, светлина во реалноста, која му се појавува во облик на хаотична неодреденост. Тоа е истовремено самопрезир на интелектуалец, кој во хипертрофираниот интелект го гледа изворот на атрофија на човечката личност во нејзиниот емоционален и практичен аспект. Врз база на ваквата неодреденост и лабилност се создаваат и провлекуваат низ неговото творештво две противречни тенденции: копнеж по елементарен, природен, од интелект неоптеретен живот и апстракционистичко верување во интелект, непосредно споено со неговата скепса и очај.

---

[39]. К. Чапек, Věc Мчкаропулос, Ческ. сп. 1956. Во оваа драма Чапек се послужи со теоријата на професорот Мечников, за интоквикацијата.

[40]. K. Čapek, Hry (Věc Makropulos), Česk. sp. 1956, стр. 258;

[41]. Ibid.

Проблемот на дезориентиран и неспокоен човек во светот на загатки, истакнат во расказите „Распетие" (1917) ќе се појави пак во заострена, гротескна транспозиција како теза за неможноста на рамнотежа меѓу „идејата и акцијата", меѓу техничкиот прогрес и човекот во утопистичкиот роман „Фабриката на апсолутното".

Во будна контемплација на развојот на техниката и техницизмот Чапек го следи општественото движење и во паничен страв забележува дека техничките ефекти стануваат Weltanschaung на капиталистичкиот систем, дека техничкиот прогрес станува основна цел на едно општество, во кое просторот за хуманистички претстави сè повеќе се стеснува. Сè е потчинето на техниката, па дури и човекот. Утопијата на Чапек, во која обилуваат гротескни елементи, му послужи да го разобличи тоа „отуѓено" општество, во која е можна и катастрофа на човештвото, зашто е целото поставено во ропство на техничките средства. Со утопијата, Чапек ја пробива присутната егзистенцијална состојба, врзана за одреден историски степен на општеството, го доживува своето време во утопистички облик, кој би можел да добие и термин „либерално хуманитарен".[43]) Чапековата утопија се движи кон човековата внатрешност, кон душата. Прогресот Чапек не го бара во револуциите, туку во внатрешните, моралните квалитети на човечката единка, која етиката ја прогласува за самолегитимисување. Усмерена против техниката, односно против злоупотреба на техничките средства во деструктивни, дехуманизаторски цели, во војни, Чапек бара спас во моралната преродба на човекот, зашто човекот како најголема вредност во животот не смее да биде превиден од нашите претстави.

Уште во 1918 година, во списанието „Horký týdehik" се појави збирка од афористички раскази со наслов „Krakonoševa zahrada". Во првиот расказ (Систем), (ефектно компонирана сензација, социјален роман en miniature) даден е современ памфлет за индустријалец, кој се обидува да го трансформира светот според идеалот на максимална фабрикација. Во овој расказ е даден и основниот мотив на романот „Фабриката на апсолутното", преобразба на човек во гола единица на трудот.

Поставен во напрегнато епско дејство, ослободен од психологизирање, свртен кон современите проблеми, овој роман се оддалечува најмногу од традиционалниот, класичниот роман. Дејството се разбива на неколку епизодни поглавија, во форма на роман-

---

[42]. K. Čapek, Tovarna na absolutno, Českí Budejovice, 1968.

[43]. Т. Терминот „либерално хуманитарен" го употребувам прв пат, при тоа се послужив со објаснувањата и распределбата на Карл Манхајм, Идеологија и утопија, Нолит, 1968.

[44]. „Krakonoševa zahrada" е заедничко дело на браќата Чапек, Praha, 1918.

ност, во сè што им требаше на луѓето", работата се зголеми до таа степен, што ја загуби својата вредност. Настанаа војни, во кои човештвото се убиваше заради свои привидни вистини, што ги сметаше за апсолутни вистини. На овој хаос, предизвикан од техничкиот прогрес Чапек ќе му противстави космички хуманизам, истакнат во таа смисла, дека е подобро да веруваш во луѓето, во простите, ситни работи на животот, одошто во некаква апсолутна вистина. „Луѓето најпрвин би требало да веруваат во луѓе, а другото само по себе ќе дојде", вели господин Биндер, а господинот Брих ќе му потврди: „Човек можеби си мисли дека другата вера е лоша вера, но не би требало да мисли, дека оној којшто ја има е лош, прост и заведен човек."[47])

Во романот Кракатит (1924) Чапек се задржува врз релацијата човекот и судбината на човештвото во отуѓениот механизиран свет. Постојниот начин на односот на човекот спрема светот ќе го прогласи за неавтентичен облик на човечкото суштествување, во кој притиснат од техниката човекот ја губи својата човечка егзистенција и ги потиснува сите слободни потврдувања на своите суштински внатрешни сили.

Во дуализмот на конфликт меѓу човечката активност во допир со она што ја ограничува, инженерот Прокоп (главната личност од романот), ќе вложи ужасен напор да се извлече од несопствената егзистенција, ќе се пробуди кон својата можност, во која ќе може како човек да се реализира. На овој начин, Чапек ќе настојува да ги обедини и хармонизира двете противречни тенденции преку етичката проекција на егзистенцијалната проблематика. Но со ова решение Прокоп само ќе се наднесе на таа отуѓена реалност, но неговиот чин, во кој е содржана само промена во ставот кон светот, а не и револуционерна промена на истиот ја негира својата смисла. Зашто во светот, во кој човекот не претставува веќе средиште, ниту има можност да остане свет за себе, туку зазема само едно мало, споредно место во меѓусебната реакција на силите во движење, индивидуалните чинови, колку и да се хуманистички замислени завршуваат како судбински монолози, како индивидуална драма на единка со остро потенциран конфликт, конфликт меѓу трагичен осаменик, затворен во маѓепсаниот круг на својата хуманистичка претстава и севозможниот, неразбирливиот механизиран и отуѓен свет.

---

[47]. K. Čapek, Tovarda na absolutno, Čes. bud. 1968, стр. 88

Vera Janeva — Stojanović

„LA VISION GROTESQUE DE L'HOMME DANS LE MONDE MÉCANIQUE"

Rezumé

L'article „L'homme dans le monde mécanique" comprend avant tout cette partie de l'oeuvre de Karel Tchapek, dans laquelle il s'affirme d'une manière plus éminente comme un philosophe du monde technique, mis en conflit avec le monde du progrés technique, manipulé par les businessmen, qui inconciemment et sans égard jouent avec la destinée de l'humanité.

Les formes caractéristiques des existences humaines élaborées dans un drame contemporain, anti-traditionel, expressionist sont des transpositions grotesques des sphères existantes de l'individu humain jeté dans un monde incompréhensible, dans un quotidien aliéné, insensé et grotesque.

La forme grotesque, dont il se sert, l' aide, comme un médium extraordinaire pour former le mieux possible la structure existante d'une société submergée de présences surnaturelles, d'objets monstrueux (d'insectes, de robots, d'androides, des mollusques). Dans une telle réalité, inacceptable, non authentifié, l'écrivain nous découvre la dimension étouffée (opprimée) de l'homme, en perçant avec celâ le cercle de l'universum énigmatique, mettant en évidence le problème de l'aliénation humaine. Son humanisme est nourri par l'illusion qu'on peut créer le monde, dans lequel, l'aliénation et la déshumanisation peuvent être vaincus par la métamorphose morale de chaque individu conscient, qui éveillé à ses possibilités pourrait choisir sa veritable existence. C'est de cette manière seulement que Tchapek voit la lumière et l'espoir, la possibilité de l'homme de vivre authentiquement dans la monde extérieur, conçu par l'auteur subjectivement comme un chaos

invariable, comme une entité immuable. La métamorphose morale, la modification existentielle doit restituer la communication interrompue de l'homme avec le monde, rétablir les valeurs humaines, anéantie par le travail aliéné, dans une psychose neurotique avec ses menaces perpétuelles de guerre. Il reussit à maîtriser l'isolation solipsiste de l'homme renfermé en soi, la désintégration de personnalité et élever le problème du sujet individuel envers l'entité du monde objectif. Par conséquent l'essence de l'homme et de la société ne sont que des forces spirituelles, le but extrême el le sens de la vie n'est seulement qu'une éthique.

Dans l'univers de cette polarité, — l'aliénation — modification existentielle — par un procédé très compliqué et très ingénieux, Tchapek a créé un drame authentique, qui évoque l'ultime drame de l'homme devant son destin, l'irréductible confusion de la vie psychologigue et sociale, où domine l'impuissance humaine et l'inquiétude fiévreuse de l'avenir, en complétant par de nouveaux aspects le potrait de l'homme dans le monde mécanique, qui fût le souci principal de toute la littérature expressioniste Entre deux guerres.

Aleksandra Papazoglu

LOUIS FÜRNBERGS AUFENTHALT IN JUGOSLAWIEN*

a) Biographische Notizen

Louis Fürnberg ist ein deutscher Dichter, dessen Werk mit Humanismus und Solidarität gefüllt ist, damit überschreitet er die deutsche Grenze. Keiner der deutschen Schriftsteller widmete bis jetzt den jugoslawischen Völkern und ihrem Befreiungskampf so freundliche und warme Verse wie Louis Fürnberg. Stärker als jeder andere setzt Fürnberg die schöne Tradition der geistigen Beziehungen zwischen Deutschen und Südslawen aus dem 18. und 19. Jahrhundert fort. Die Bezihungen des Menschen und des Dichters Fürnberg zu den Südslawen ist ganz unmittelbar. Inspiriert von diesen Kontakten, schreibt er von den Jugoslawen gut und herzlich. Fürnberg wurde am 24. Mai 1909 in Iglau in Mähren geboren. Seine Kindheit und Jugend verbrachte er in Karlsbad, wohin sein Vater übersiedelte. Hier besuchte er das Gymnasium, und später nahm er eine Lehre in einer Porzellanfabrik auf. Über gesellschaftliche und nationale Gegensätze im böhmischen Raum sowie über seine Kindheit schreibt er in seinem „Promemoria„[33]. In Fischern, dem industriellen Vorort von Kalrsbad, wo sein Vater ein kleines Unternehmen besaß, pflegte er in seiner Jugend die Kameradschaft mit Arbeitern. Als Neunzehnjähriger trat er der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei bei. Eine Zeit lang verdiente er sein Brot als Pianist in einer Bar. Unter dem Einfluß der Kommunistischen Partei gründete er im Jahre 1932 die Spielgruppe „Echo von Links„, mit der er im Proletariat bekannt wurde. Den gleichen Titel trägt eine Sammlung seiner Gedichte in der Ausgabe „Vorwärts 1939„. Wegen des großen Erfolges mit dem „Song von Radio-Papst„ nahm Fürnberg das lateinische Pseudonym „Nuntius„ an. Seine Agitprop-Gruppe wurde über die Grenzen seiner Heimat bekannt. Im Jahre 1933 fuhr sie in die Sowjetunion, wo Fürnbergs Kanatate „Die Feststellung„ zum ersten Male aufgeführt wurden und seinen ersten Preis errang. Fürnberg ist einer jener deutschen Schriftsteller, dessen persönlicher und gesellschaftlicher Wert den Wert seiner literarischen Werke übersteigt.

*) Работата претставува IV. капител од трудот ,,Louis Fürnbergs poetische Gestaltung seines Yugoslawien — Erlebnisses — unter besonderer Berücksichtigung des Zyklus ‚El Shatt‘.“

[33]) Louis Fürnberg, Promemoria. In: NDL 5/1959, S. 61 ff.

Unter den dunklen Bedingungen der kapitalistischen Gesellschaftsordnung zwischen den zwei Weltkriegen ging Fürnberg zunächst durch die Walze der bürgerlichen Gesellschaft, wovon manche Spur in seinen frühen Dichtungen zurückblieb. Fürnberg fand aber die Kraft, sich davon zu befreien. Der Zyklus „Der Bruder Namenlos — Ein Leben in Versen" ist das poetische Zeugnis eines schmerzhaften Erkenntnisprezesses, in dem sich Fürnberg mit dem Leben und der Kunst einer ganzen Epoche ausseinandersetzt.

Im Jahre 1939, als die Tschechoslowakei von der Hitlerarmee okkupiert wurde, gingen Fürnberg und seine Frau Lotte in die Illegalität. Als sie versuchten, über die Grenze zu fliehen, wurden sie verhaftet. Seine Frau wurde nach einigen Wochen Haft freigelassen und über die Grenze abgeschoben. Sie gelangte mit einem Flüchtlingsschiff nach England. Louis Fürnberg mußte noch grausame Mißhandlungen in verschiedenen Kerkern erleben. Im Gefängnis von Breslau „verlud man ihn auf einen Lastwagen, der bei allen Bibliotheken von Arbeitervereinen haltmachte, und die dort beschlagnahmten Bücher wurden Fürnberg an den Kopf geschleudert„[34]. Dabei wurde ihm das Trommelfell zerschlagen. Am 8. August 1939 emigrierte Fürnberg nach Italien, wo er seine Frau Lotte traf, die aus England dorthin kam. Am 26. Januar 1940 bekamen fürnbergs Visa nach Jugoslawien. Von da an begann Fürnbergs persönliche Odyssee.

Am 5. Febrar 1940 konnten Fürnbergs von Nervi aus nach Jugoslawien abfahren. Der erste Ort, der die Flüchtlinge empfing, war der kleine slowenische Ort Kranj. Sie dachten, sie würden hier gut beschützt werden, da Lotte Fürnberg hier eine reiche Tante aus ihrer bürgerlichen Familie hatte, die ein großes Haus besaß. Sie glaubten, diese würde sie gut unterbringen. Aber die Fürngergs waren Kommunisten. Sie konnten bei dieser Verwandten nur kurze Zeit bleiben, bis sie sich zurechtfanden. Da lud sie die Köchin ihrer Tante, eine gutmütige Greisin, in ihr Haus ein, das am Ufer der Save lag. Sie stellte Fürnbergs ein Zimmerchen und eine Küche in der Mansarde ihres Hauses zur Verfügung. Hier blieben sie drei Monate. Als die „Alpenveilchen ‚raus waren„ mußten sie, wie es mir Frau Fürnberg erzählte, in eine andere Wohnung, beim Friseur Schimowac, in die Straheca Dolina Straße Nr. 16 umziehen. In dieser Zeit wurden sie materiell von der Tante unterstützt. Fürnberg konnte nicht ruhig bleiben. Er wollte sich die Umgebung ansehen und die Genossen kennenlernen. Darum fuhr er oft nach Ljubljana. Er war begeistert von der Landschaft Sloweniens: Triglav, Bleder-See, Kranjska Gora und Planice blieben ihm unvergeßlich. Er fuhr mehrmals zu kurzem Aufenthalt nach Zagreb. Der Bekanntenkreis Fürnbergs vergrößerte sich. In Zagreb lernte er die Genossen Pavel Breier, einen Buchhändler, Stanislaus Simić, Miroslav Krleža, einen der hervorragendsten und vielseitigen Schriftsteller der jugoslawischen Literatur, August Cesarec, den Schriftsteller und Publizisten, der wegen des Kampfes ohne Kompromiß für die Freiheit im Jahre 1941 erschossen wurde und Karlo Novak kennen. In Zagreb kehrte er am meisten bei Pavel Breier ein, der von Mißhandlungen im Gefängnis Invalide war. Die Begegunng zwischen beiden ist interes-

[34]) Louis Fürnberg — Buch des Gedenkens a.a.O., S. 76.

sant. An einem Tag kam Fürnberg in Breiers Buchhandlung, wo er sein Werk „Fest des Lebens„ unter anderen Büchern sah. Fürnberg fragte ihn, ob er den Verfasser dieses Buches kenne. Der Buchhändler kannte ihn nicht. Seitdem verband die beiden eine herzliche Freundschaft. Jn Kranj vollendete Fürnberg sein Manuskript von „Hölle, Haß und Liebe„[35].

Im Juni oder Juli fuhren Fürnbergs von Kranj weg. Genossen rieten ihnen, Slovenien zu verlassen, weil es an der jugoslawisch-österreichischen Grenze lag und die deutschen Faschisten sich Jugoslawien näherten. Mit Hilfe der Genossen August Cesarec, Aleksandar Vučo, Oto Bihalji-Merin, besonders dessen Bruder Pavel Bihalji, der Buchhändler war, kamen Fürnbergs nach Belgrad. Sie hatten hier einen kurzen Aufenthalt. Wegen der politischen Situation konnten sie in Belgrad nicht bleiben. Dort kannten sie schon Vučo, der ihnen sagte, daß sie sich irgendwo im Inneren des Landes in Sicherheit bringen sollten, und er empfahl ihnen, nach Vrnjačka Banja zu fahren. Dort hätte er seine Freunde Marko Ristić und dessen Schwiegermutter, Frau Živanović, die ihnen behilflich sein könnten. In Vrnjačka Banja wurden Fürngersg am Marktplatz einquartiert. In einem sehr schlechten Hotel hatten sie unter dem Dach ein Zimmer. Das gesammte Leben, das sich auf dem Marktplatz anspielte, mußten sie miterleben: Geschrei, Lärm, den Dunst von verschiedenen Gerüchen. Für den Dichter war aber das südländische Leben sehr interessant. Er konnte nicht selten sehen, wie die Mädel und Jungens in der Runde sehr schnell tanzten. Zur Erinnerung an diese Tage entstand das Gedicht „Kolo„[36], in dem der Rhythmus der Verse mit dem des Tanzes übereinstimmt. Durch Frau Živančević, dessen Mann Arzt war, befreundete sich Fürnberg mit ihrem Schwiegersohn, Marko Ristić. Trotz aller schlechten Umstände, erlebten Fürnbergs in Vrnjačka Banja ein glückliches Jahr. Sie waren wieder zusammen und erwarteten ihr Kind. In diesem Kurort entstand das Gedicht „An das noch Ungeborene", das Fürnberg dem noch nicht geborenem Kind widmete. Marko Ristić berichtet in seinem Tagenuch vom 12. Oktober, daß er an diesem Tag das Gedicht in Belgrad bekam, welches Louis Fürnberg ihm aus Vrnjačka Banja am 3. Oktomer geschickt hatte[37]. Durch Marko Ristić lernte Fürnberg Veselin Masleša, einen hervorragenden marxistischen Publizisten, kennen. In Vrnjačka Banja machte Fürnberg weiter mit der Schriftstellerin Frieda Filipović, deren Mann A. Tasić der Kurortarzt war, Bekanntschaft. Da Fürnberg oft krank war, war ihm Dr. Tasić sehr behilflich: seine Frau unterrichtete ihn kostenlos in serbokroatisch. Der Arzt empfahl Fürnbergs, der nahenden Entbindung wegen nach Belgrad zu fahren. Zu dieser Zeit war es schwer, dorthin zu kommen und ein Zimmer zu erhalten. Aber mit Hilfe der jugoslawischen Freunde konnten sie sich in Belgrad in der Aleksandrova Straße Nr. 87 in der 5. Etage niederlassen. Am 3. 12. 1940 wurde ihr Sohn, „der Bürger der kommenden Zeit„[38], geboren, welcher einen serbischen Na-

---

[35]) Nach Aussage von Frau Fürnberg.

[36]) L. Fürnberg, Ges. Werke Bd. 2, S. 434.

[37]) Marko Ristić, Forum, Zagreb 1962/5, S. 615.

[38]) L. Fürnberg, Ges. Werke Bd. 1, Berlin/Weimar 1964, S. 261.

men, Miša, bekam. Man konnte nicht selten den Dichter sehen, wie er Kohle und Holz die Treppe hochtrug. Damals lernte Fürnberg die Genossin Dr. Ruta Daviĉo in Belgrad kennen. Am 27. Februar kamen Fürnbergs nach Vrnjačka Banja zurück. Dr. Tasić stellte der Familie seine Ordinationsräume als Wohnung zur Verfügung. In Vrnjačja Banja erlebten Fürngergs etwas Ungewöhnliches. An einem Tag, früh gegen 7 Uhr, kam ein serbischer Polizist, um sie wegzuholen. Sie erstarrten, da sie meinten, daß sie nach Deutschland verschleppt werden würden. Sie wurden in ein Gebäude gebracht, wo viele andere Menschen versammelt waren. Es schien eine Razzia zu sein. Plötzlich kam ein Polizist zu Fürnberg und sagte: „Ti poeta?„ („Bist du Dichter?„) „Da„, antwortete Fürnberg. „I ja poeta„ (Ich bin auch Dichter„), setzte der Polizist fort und ließ sie frei. Als sich Fürnbergs im Freien sahen, rannten sie zu ihrem Kind nach Hause und lachten, ohne weitere Worte zu verlieren. Es war ein Lachen, das nicht aus vollem Herzen kam, denn sie erlebten in Serbien einen Frühling, von dem Fürnberg sagte: „. . . und der Frühling war's mit Schrekken..„[39] Diesmal blieben Fürnbergs in Vrnjačka Banja nur drei Wochen. Sie mußten weiter fahren, denn man spürte überall in Jugoslawien den drohenden Krieg. Die Bekanntschaft Fürngergs mit Marko Ristić, der selbst Schriftsteler ist, war ihm in Jugoslawien sehr mützlich. Ristić hatte Kontakte mit Menschen aus höheren literarischen Kreisen. Fürnberg hatte dadurch ebenfalls die Möglichkeit, diese Menschen kennenzulernen. Aus dem Tagebuch von Marko Ristić konnte ich ersehen, daß Fürnberg fast jeden Tag mit Marko Ristić zusammen war, ob sie sich in Vrnjačka Banja oder in Belgrad aufhielten. Die Belgrader Wohnung von Marko Ristić, die sich in der Rige od Fere Nr. 2 befand, diente als Zentrum, wo sich die Freunde des Schriftstellers versammelten, um vertraulich zu diskutieren. Sie redeten über die politische Weltlage, die Unsicherheit in Jugoslawien, über den Krieg, die Kunst und Literatur, über Philosophie. Der alltäglich Besucher Ristićs Louis Fürnberg saß oft am Klavier und spielte[40]. Mit Hilfe der Belgrader Genossen wurde es der Familie Fürnberg ermöglicht, rechtzeiitg nach Palästina zu entkommen. Von Belgrad aus, am 23 März um 24 Uhr, verließen Fürnbergs Belgrad und Jugoslawien. Über Saloniki, Trakien und die Türkei — Istamnul — kamen sie in den Hafen Mersin. Dort bestiegen sie ein Schriff und fuhren über Cypern nach Haifa, wo sie am 30. 4. 1941 ankamen. Louis Fürnberg lebte mit Lotte und Miša bis zum 18. März 1946 in Jerusalem. Die Jerusalem — Periode Louis Fürnbergs war für ihn eine Zeit des Ausreifens.

Mit einem tschechischen Transport brachen Fürnbergs von Palästina aus am 18. 3. 1946 in die Heimat auf. Aber der Weg Fürnbergs hatte noch eine Station. Sie konnten nicht direkt nach Prag fahren, sondern sie kamen nach El Shatt, in ein britisches Lager, wo ein Paar Stunden vorher die letzte Gruppe jugoslawischer Exilierter abgefahren war. Fürnberg mußte 43 Tage in der Wüste Sinai weilen. Er hat in El Shatt noch einmal Jugoslawien und das jugoslawische Volk erlebt. Der heldenhafre Kampf und ihre

---

[39]) Ebda, S. 240.

[40]) Marko Ristić, Forum a. a. O., Tagebuchnotiz vom 3. November 1940, S. 619.

beispielhafte Solidarität inspirierten ihn die freundschaftlichen Gedichte zu schaffen, und sie den Jugoslawen des neuen, sozialistischen Jugoslaweins zu widmen.

b) Dichtungen Fürnbergs

1. „An das noch Ungeborene"

Der kleine fünfteilige Zyklus „An das noch Ungeborene„ entstand im Jahre 1940 unter schweren politischen Umständdn und harten Lebensbedingungen Fürnbergs in Vrnjačka Banja. Zum ersten Male machte der Verfasser dieses Gedicht einem größeren Kreise bekannt, als er aus Vrnjačka Banja Anfang Oktober 1940 seinem Freund Marko Ristić eine Kopie nach Belgrad schickte.[41]

Die Erstveröffentlichung erfolgte dann in der Gedichtsammlung „Hölle, Haß und Liebe„„ die 1943 in London erschien. Diese Sammlung erlebte mehrere Auflagen.[42] Zu der ersten schrieb Arnold Zweig einen „Brief statt eines Vorworts zum Band „Hölle, Haß und Liebe.„ Dort heißt es: „Sie haben die Gabe unmittelbar in ihre zarten und knospenden Wortfügungen zu gießen, was Ihre Seele bewegt. Ihren Glauben an den Menschen der Völker und Massen, an die unmittelbar bevorstehende Zeit, an die Erlösung von dem Übel, wenn erst Faschismus und Nazitum mit ihren Wurzeln im Kapitalismus ausgerottet sind. Und während wir Ihre Gedichte lesen, ist es so, ist es wahr, geschieht es wirklich.„

„Die Verschränkung von Scharfblick und Zartsinn, die Ihnen gegegeben ist, in Musik zu setzen, der ungestüme Glaube, der Sie erfüllt und der einer erkannten, bestätigten, guten und erprobten Sache gilt, der Erweiterung der Menschenrechte auf all unsere Kameraden und Schicksalsgenossen, die geborenen wie die ungeborenen — dies, lieber Fürnberg, schwingt in Ihren Versen, die einfach gute Gedichte sind, dort wo all diese Elemente zwanglos im Ausdruck zusammenschließen, kristallisieren. Wissen Sie noch, wie gegen Ende des vorigen Krieges aus Wien die Fanfare herüberscholl: Ich singe die Gesänge der rotauffschlitzenden Rache? Und so mehr oder weniger sang die ganze Epoche — tatenarm und gedankenvoll.„[43]

Was dort gesagt ist — die „ungeborenen" Schicksalsgenossen werden ausdrücklich erwähnt — gilt auch für diesen bescheidenen Zyklus.

---

41) Marko Ristić, Na rubu rata, Forum, Zagreb 1962/5, S. 615.

42) In der Gedichtsammlung ,,Hölle, Haß und Liebe", Dietz-Verlag 1960, S. 99, steht folgende Anmerkung. ,,Die erste Gedichtsammlung unter dem Titel ,Hölle, Haß und Liebe' erschien 1943 im Verlag ,Die Einheit' London. 1947 veröffentlichte Fürnberg in unserem Verlag eine durchsehene und um Gedichte aus den Jahren 1943 bis 1946 vermehrte Ausgabe. 1951 erschein eine weitere, leicht veränderte Auflage. Die vorliegende Ausgabe enthält nahezu alle Gedichte, die Fürnberg unter dem Titel ,Hölle, Haß und Liebe' veröffentlicht hat. In der Anordnung, wie sie der Autor selbst vorgenommen hatte, wurde nichts geändert".

43) Louis Fürnberg/Arnold Zweig, Briefwechsel während der Emigration, in: Weimarer Beiträge 3/1967, S. 362 f.

In der vorliegenden Untersuchung wird der Zyklus nach Band 1 der „Gesammelten Werke" zitiert. Dieser Zyklus besteht aus fünf Gedichten: einem einstrophigen Auftakt, dem drei dreistrophige Gedichte folgen, während das abschlißende Gedicht sechs Strophen umfaßt. Bei der Gestaltung werden Vierzeiler mit gekreuztem Reim bevorzugt. Nach Umfang und Inhalt weist sich das erste Gedicht als eine Art Einleitung aus, zugleich als Keim des Ganzen. Fürnberg greift sein Thema sofort tief auf, er erweitert, variiert und steigert es jedoch in den übrigen vier Gedichten.

Bereits die Überschrift „An das noch Ungeborene" sagt aus, daß der Dichter aus einer sehr intimen Sphäre sprechen will. Das gilt vor allem für das erste Gedicht, das noch keinen weiteren gesellschaftlichen Bezug erkennen läßt, als eben diesen höchst wichtigen zwischen Eltern und Kindern.

„Dein kleines Leben rührt sich schon,
du unsere Tochter, unser Sohn.
Noch bist du nicht und bist schon hier
und du gehst neben uns
und wir sprechen mit dir"[44]

Erst die folgenden Gedichte sprechen — bisweilen offen, bisweilen verhüllt — aus:

Es sind schwere verhängnisvolle Tage des Exils, in denen sich über unserem unruhigen Planeten schwarze Wolken zusammenballen, die ein schreckliches Gewitter ankündigen.

Es ist eine Zeit der Unsicherheit für alle Exilierten, damit zugleich für den Dichter, aber ebenso eine Bewährungsprobe für den ungebrochenen Glauben an und der Hoffnung auf die Verwirklichung der Ziele einer kommenden Gesellschaft für alle, die die Freiheit und die Menschlichkeit verteidigen.

In dieser Zeit der Bedrängnis erlebt ein „Wir" — aus dem Text ist zu erschließen: ein junges Paar — zarte, subtile Gefühle. Ein Kind soll ihm geboren werden. Eine Tochter, ein Sohn? Jedenfalls ein Wesen, das dieses „Wir" ganz erfüllt. Das ist ein persönliches Erlebnis, das in sich etwas Natürliches, Erhabenes, Edelmütiges und Humanes trägt. Indem es über das sinnende „Wir" hinausweist, bestätigt es dieses „Wir" erst. Das „Ich" wird also vermieden. Ein lyrisches „Wir" wird sichtbar, in das wohl der Dichter und siene Frau einbeschlossen sind, in das aber alle eintreten, mit dem sich alle identifizieren können, die ein entsprechendes Erlebnis haben. Den Symbolcharakter des noch ungeborenen Kindes können wir auch in Anna Seghers' „Die Toten bleiben jung" finden.

Und es ist schon so — damals wie heute —: Trotz allen schweren Umständen kommen Kinder auf die Welt, Bürger der kommenden Zeit. Das Leben geht weiter, „freilich", sagt der Dichter an anderer Stelle und im Bezug auf noch schwierigere Umstände, „es ist nur die Wüste..."[45].

---

44) Fürnberg, Ges. Werke, Bd. 1, S. 259.

45) ebda, S. 506.

I

Das zweite, nun dreistrophige Gedicht nutzt die wirkungesvolle Form des Fünfzeilers (Reimstellung a b aa b). Es gilt für diese fünfzeiligen Strophen genau das, was Erwin Arndt in seiner „Deutschen Verslehre" im Bezug auf cin Gedicht Theodor Storms sagt: „Die vierte Zeile wiederholt rhythmisch die dritte und verzögert damit ausdrucksvoll den Abschluß der Strophe, wordurch die schließende Zeile besonders nachdrücklich wirkt"[46].

Aus diesem zweiten Gedicht spricht das Vertrauen des „Wir", das das Ungeborenne anredet, in die Zukunft, in der die Eltern für das Kind alles erreichen werden, das dessen Leben glücklich macht. Der Dichter verläßt nicht die Sphäre der direkten Anrede, aber er wendet sich bereits gesellschaftlichen Bezügen zu.

Zunächst also wird erneut über die Liebe solcher Eltern zu dem Kommenden gesprochen, die derart groß ist, daß es das Kind niemals ermessen können wird. Das ganze zweite Gedicht wird vom Gespräch über diese Liebe getragen. Es ist ein einziges Versprechen an das Kind. Dieses und die Zukunft werden in hohem Maße miteinander als Einheit gesehen. Es läßt sich kaum entscheiden, wer mehr geliebt wird: das kommende Kind oder die Zukunft. Im tiefsten Sinne gibt es keine Alternative: Liebe zum Kind oder Liebe zur Zukunft. Bereits in den Worten:

„Unsere Herzen vergehn und verbrennen
....
weil dein Name die Zukunft ist".[47].

klingt die Erweiterung des privaten Themas ins gesellschaftliche an.

In den folgenden beiden Strophen spricht Fürnberg unter Nutzung eindrucksvoller Metaphern von der Größe des Kampfes, den Eltern solchen Wesens für ihr Kind und ihre sowie seine Zukunft führen werden. In den Gedanken und Idealen des Dichters gibt es nichts Nebelhaftes und Unbestimmtes, haben die „blinkenden Irrlichter", die in der deutschen Dichtung immer wieder als Sinnbild der Verwirrung, der Ablenkung vom wahren Ziel beschwören werden, keine Macht.

Mit der Wendung:

„Aber wir greifen für dich nach den Strernen" nutzt der Dichter ein anderes bekanntes Bild, um eine Aufgabe daraus abzuleiten:

„. . . wir werden sie reißen lernen
aus der Klammer des nächltichen Blau".[48].

Diese Wendung „reßen lernen" ist recht bezeichnend für Fürnberg. Sie nimmt die Formulierung „nach den Sternen greifen" aus der Unbestimmt-

[46]) Erwin Arndt, a. a. O., S. 121.
[47]) Fürnberg, Ges. Werke, Bd. 1, S. 259.
[48]) ebda, S. 259.

heit eines allgemeinen — menschlichen Aufschwungs — wie ihn z. B. der Expressionismus liebte — und leitet aus ihr eine konkrete Pflicht ab. Der Griff zu den Sternen wird durch die Aktivität des „Entreißens" und die Wissenschaftlichkeit des „Lernens" in den Bereich des Möglichen gerückt. Überhaupt beherrscht der Gegensatz zwischen unkonkreten Zukunftsillusionen und konkreten Leistung für die Zukunft diese Strophe.

Vor allem die dritte Strophe drückt den Willen der Eltern wirkungsvoll aus, alles für das Kind zu tun, was ihnen irgend möglich ist.

Als schönes Zeugnis der dichterischen Präzision, mit der auch dieses kleine Gedicht gearbeitet wurde, erscheint es, daß die beiden ersten Verse der Strophe eins und die drei letzten der dritten Strophe wiederum ein sinnvolles Ganzes ergeben:

„Du wirst es niemals ermessen können,
wie wir dich lieben, eh du noch bist.
—.—.—.—.
Auf der Planeten silberne Scheiben
wollen wir deinen Namen schreiben
mit dem Griffel der kommenden Zeit"[49]

So wird einerseits das zweite Gedicht aufs Schönste in sich gerundet und andererseits wird noch einmal sichtbar: wie dicht es an den letzien Vers des Eingangsgedichten anschließt. Als Fürnberg die zuletzt zitierte Metaphern schrieb, trugen sie noch visionären Charakter. Heute, im Zeitalter des Weltraumfluges, rücken sie in den Bereich des Möglichen.

II

Für die folgenden Gedichte wählte Fürnberg eine der schlichtesten Lyrikformen, die die deutsche Literatur aufweist:
den meist vierhebigen Vierzeiler mit Kreuzreim. Arndt sagt zu dieser Strophenart:

„Mit Vierhebern als Zeilenbausteine ist diese (vierzeilige) Strophe besonders im Volkslied und in der volkstümlichen Lyrik beliebt, ja man hat sie geradezu als Volskliedstrophe bezeichnet"[50].

Und diese Volkstümlichkeit, diese Volksverbundenheit kommt zunächst deutlich im dritten Gedicht zum Ausdruck, in dem Fürnberg in der ersten Strophe in die Intimsphäre zurückkehrt. Die Eltern sitzen beieinander und träumen von dem „noch Ungeborenen". Zum ersten Mal wird unterschieden: „deine Mutter und ich".

Jedoch in der zweiten Strophe drängt das gesellschaftliche Leben in diese Träume. Der Dichter schafft in dieser zweiten — also der mittleren Strophe — einen Kontrast:

---

[49]) ebda, S. 259.

[50]) Erwin Arndt, a. a. O., S. 120.

Auf der einen Seite steht die kommende Zeit — sie steht völlig im Zeichen des Lebens. Ihr wird die „verfluchte Vergangenheit" gegenübergestellt.

Aber die Schönheit „des Abends im dunklen Zimmer" und die Macht der Ahnung von den „Himmeln der kommenden Zeit" sind stark. So kann zunächst der Gedanke an die „verfluchte Vergangenheit" wieder zurücktreten. In der dritten Strophe wird dann versucht, die Zukunft im Detail zu erfassen:

„Braunreifer Saaten welliges Wogen
über jauchzendes, endloses Land
und darüber der Regenbogen
unserer seligen Schnsucht gespannt"[51].

Beachtenswert ist die Verwendung des Symbols „Regenbogen". Dieser Regenbogen wurde in der Literatur von je als ein Zeichen des Friedens betrachtet — zunächst in der religiösen Sphäre als Symbol der Befriedung des Verhältnisses Gott-Mensch. Hier selbstverständlich ist das Symbol völling mediatisiert. Es wird auf den Frieden unter Menschen angewendet.

Überschauen wir das ganze kleine Gedicht, so wirkt es wiederum sehr in sich geschlossen, weil die Stimmung der ersten Strophe auf einer gehobenen Ebene auch die dritte beherrscht, so daß der Einbruch der „verfluchten Vergangenheit" in dies Gedicht nur eine vorübergehende Trübung hervorrufen kann. Aber erst diese Widersprüchlichkeit macht die positive Stimmung echt und vermeidet die Idyllik. In diesem dritten Gedicht mag Fürnberg auch auf die Vorbereitungen des Aufstandes in Jugoslawien anspielen, wenn er formuliert:

„Seltsamer Wonnen seltsame Zeichen
über den Himmel der kommdnden Zeit"[52].

III

Obwohl das vierte Gedicht die gleiche Strophenform verwendet wie das dritte, ist es doch nach Inhalt und Ton ganz anders und zwar von vornherein härter. Schon die tragenden Substantive der ersten Strophe weisen das aus: Sie heißen Blut, Not, Brand, Unverstand... und werden in der ditten Strophe durch die Worte Schorf, Grind ergänzt und überholt. In diesem vierten Gedicht scheint die Zukunftssicherheit verschwunden. Seinem Gange nach läuft es auf die bange Frage zu:

„Wie soll deine kleine Schulter die Last
nur tragen können, du unser Kind?"[53].

---

[51]) Fürnberg, Ges. Werke, Bd. 1. S. 260.
[52]) ebda, S. 260.
[53]) ebda, S. 260.

Den Dichter beschäftigt die Gegenwart und die nahe Zukunft, in die das Kind hineingeboren wird, das ist die Zeit des zweiten Weltkriegen. Es ist traurig, daß das Kind im fremden Land, nicht in der Heimat geboren wird. Schon in der ersten und dann in der zweiten Strophe wird konkret auf das Fremde eingegangen, das das Kind umgeben wird (fremdes Land, fremde Leute, fremde Sterne).

Was das Fremde und die Fremde hier bedeutet, wird wirkungsvoll hervorgehoben durch die Eingangszeile der dritten Strophe.

„Du kommst, ein schlechtgelittner Gast"[54].

Das ist die Situation des exilierten Kommunisten, der in einem imperialistischen Land Zuflucht sucht. Vergleichen wir das dritte mit dem vierten Gedicht, so müssen wir feststellen, daß im dritten die Zukunftssicherheit, im vierten hingegen Bangigkeit, Sorge um die Zukunft dominieren. Die inhaltlichen Verhältnisse des dritten Gedichtes werden im vierten umgekehrt, und dadurch eben kommt die Zukunftsangst im vierten deutlich zum Ausduck. Im dritten Gedicht kann sich die eindringende gesellschaftliche Wirklichkeit mit ihrem Schrecken („verfluchte Vergangenheit") gegenüber der Geborgenheit der Intimsphäre nicht durchsetzen, im vierten ist es umgekehrt.

Eine Verbindung zwischen beiden Gedichten besteht aber sehr wohl. Sie ist eben damit gegeben, daß die gesellshaftliche Wirklichkeit sich schon im dritten Gedicht meldet und daß andererseits die private Sphäre nicht völlig aus dem vierten Gedicht ausgeklammert werden kann.

Ist der Gegensatz zwischen Gedicht drei und vier schon groß, so wird er noch deutlicher, wenn die Gedichte zwei und vier miteinander verglichen werden. Im zweiten Gedicht glaubt das lyrische „Wir" dem Kind noch Großes versprechen zu können. Die Eltern werden für das Kommende in der Zukunft nach den Sternen greifen!

Auffälligerweise scheinen die Eltern aus dem vierten Gedicht fast völlig ausgeschieden. Nur die Schlußwendung „. . . du unser Kind" setzt sie gewissermaßen voraus. Im übrigen erscheint das Kind vereinsamt, vielleicht verwaist, wie ja auch die erwähnte Schlußfrage nicht durch einen Hinweis auf die helfende Kraft der Eltern beantwortet wird. Die Verse:

„Wie solt deine kleine Schulter die Last
nur tragen können, du unser Kind?"

klingen, als ob dieses Kind keine Helfer, keine Hüter haben wird.

In diesem vierten Gedicht wird die Wirklichkeit wieder in ihrer vollen Widerprüchlichkeit erfaßt.

IV

Das fünfte Gedicht hat zwar die doppelte Länge der vorangegangenen, läßt sich jedoch deutlich in drei Teile gliedern:

---

[54]) ebda, S. 260.

Der erste umfaßt die ersten zehn Verse, der zweite die nächsten zehn, während die letzeten vier den Abschluß bilden. Diese lassen jedoch zugleich den abrundenden Anschluß zum ersten Gedicht zu.

Im fünften Gedicht ist das Vertrauen in die Zukunft zurückgewonnen. Wenn in der ersten Strophe das Wort Märchen auch erst im dritten Vers fällt, weisen doch die beiden ersten Verse bereits auf die Märchenwelt und zwar auf jenen Teil, den die Eltern gern von ihrem Kinde fernhalten möchten:

„Wir werden dich nicht mit Gespenstern quälen
und dich nicht schrecken mit Höllenpein"[55].

In den restlichen Versen des ersten Teiles wird das Wort Märchen dann in einem anderen Sinne verwendet, etwa so wie das Hans Christian Andersen tut, wenn er seine Autobiographie überschreibt: „Das Märchen meines Lebens".

Für das Kind wird das Leben der Eltern mit seiner Not und mit seinen Freuden wie ein Märchen sein. Das Fühlen des Kindes wird vorgestellt als bestimmt von den Erfahrungen einer ganz anderen Welt. Es wird sogar die Frage aufgeworfen, ob das Kind dieses „Märchen" des Lebens der Eltern jemals verstehen wird. Im starken Optimismus glauben die Sprechenden offenbar, daß bis zu dem Zeitpunkt, in dem das Verständnis des Kindes voll erwacht, bereits der „Tag der festlichen Wende" eingetreten sein wird.

Die Verse des zweiten Teiles sprechen vom künfligen Leben des Herangewachsenen, dem die quälende Gegenwart längst Vergangenheit ist. Er verwendet die Worte Hunger, Flucht, feindliches Heer. Dem Kinde wird das Sage sein.

Der Dichtr schließt die sechste Strophe (also den dritten Teil dieses Gedichtes) mit dem Wort „Gegenwart" — aber das Wort meint jene zukünftige Gegenwart, in der das Kind sein Leben gestalten wird. Darum kann in der letzten Strophe die derart verstandene „Gegenwart" als gesegnet bezeichnet werden. Der Grundcharakter des letzten — also des fünften Gedichtes ist optimistisch. Es führt von der Zeile:

„Wir werden dich nicht mit Gespenstern quälen" zu den eben besprochenen Schlußversen:

„Du aber gehst zu den Töchtern und Söhnen
einer gesegneten Gegenwart!"[56].

Das Wort „Optimismus" muß jedoch recht verstanden werden, so wie ihn das Gedicht zeigt, wenn wir seinen Gang verfolgen: In der ersten Strophe wird dem Kinde das Versprechen gegeben, es nicht mit Gesprenstern zu quälen, sondern es soll das Märchen des Lebens der Eltern erfahren, d. h. von ihrem Leben hören, das für das Kind wie ein Märchen sein wird. In der

---

[55]) ebda, S. 261.

[56]) ebda, S. 261.

zweiten Strophe ist vom „Tage der Wende" die Rede, die — heiß ersehnt — vielleicht für dieses Kind dieses Märchen unverständlich machen wird. Dieser Gedanke wird in der dritten Strophe abgeschlossen. In der vierten und der fünften Strophe zeigt der Dichter, wie das Kind vermutlich das „Märchen" ihres Lebens sehen wird.

Starker Zukunftsglaube kommt in den letzten beiden Versen zum Ausdruck.

Optimistisch sein heißt also nicht, nur Glück sehen, sondern in der Not der Zeit an die Veränderbarkeit des Lebens hin zum Menschenglück glauben.

V

Die fünf Gedichte bilden eine Einheit, eben einen in sich geschlossenen Zyklus. Diese Gedichte sind ganz gewiß nicht unabhängig von einander entstanden und dann zusammengefügt, sondern von vornherein als Einheit konzipiert worden. Die Überschrifft trifft genau zu: Im Mittelpunkt steht „das noch Ungeborene". Immer spricht das lyrische Ich, das sich als „Wir" präsentiert, dieses noch Ungeborene an. Dieses „Wir'[7] darf in allen Phasen mit dem Dichterpaar Fürnberg weitgehend identifiziert werden, aber das muß keineswegs geschehen. Der Leser ist nicht genötigt, das Gedicht autobiographisch zu lesen und zu interpretieren. In ähnlicher Situation können unzählige Andere Ähnliches erleben, damals und sicher auch heute.

Im ersten Gedicht wird das Kommende einfach angesprochen, ohne daß einzelne Probleme berührt werden. Die Ausnahmelage der Eltern wird nicht erwähnt. Besonders ergreift die Dialektik des mittleren Verses:

„Noch bist du nicht und bist schon hier"[57].

So sicher ist der Sprechende seiner Sache, daß er das Kind gleichsam schon neben den Eltern gehen sieht.

So das erste Gedicht. Das fünfte ist erfüllt von Versprechen, es geht auf die Zukunft des Kindes ein.

Zu den Eigentümlichkeiten des Zyklusses gehört es, daß er sich höchst intim ständig auf das Kind bezieht und trotzdem erfüllt ist vom großen gesellschaftlichen Leben. Intimes und Gesellschaftliches vereinen sich zu einer bedeutenden Aussage.

Das dem Umfang nach kleine Werk ist auf eine weite Perspektive hin konzipiert. Sie wird für den Autor möglich, weil er nicht neutraler Beobachter, sondern parteilich Mitwirkender im Leben ist. Auch das von ihm gestaltete lyrische Ich, das aus seiner Autobiographie gespeist wird, aber—wie Becher sagt — „eine ebenso erfundene Gestalt wie die Hauptfiguren im Roman oder im Drama"[58] ist, hat offen'ichtlich Partei genommen. Aus der Weite der Per-

[57]) ebda, S. 259.

[58]) J. R. Becher, Verteidigung der Poesie, Berlin 1952, S. 69.

spektive läßt sich die künstlerische Methode erschließen, die bei der Gestaltung des Kunstwerkes angewendet wurde. Der Zyklus ist eindeutig eine Dichtung des sozialistischen Realismus.

Sicher enthält er sowohl freudige als auch leidvolle Töne. Einzelheiten können genannt werden: Freude bereitet die Erwartung des Kindes, Leid brachten die Vergangenheit, bringt die Gegenwart, wird wohl noch die nächste Zukunft bringen. Es muß beachtet werden, wie Fürnberg immer wieder mit dem Kontrast arbeitet, etwa wenn er Gegenwartserschütterung und Zukunftsglauben gegeneinander stellt. Aber aus Methode und Konzeption heraus, die auf der Weltanschauung des Dichtrers beruhen, ist es fast selbstverständlich, daß die Freude überwiegt. Es siegt der Zukunftsglaube, der im Abschluß des Ganzen besonders deutlich zum Ausdruck kommt, wie bereits gezeigt wurde. Sehr innig sind die menschlichen Beziehuggen gestaltet. Immer ist die Verbundenheit des Ehepaares zu spüren. Stets wird von „unserem" Kind gesprochen! Diese menschlichen Beziehungen sind durch die im Augenblick der Entstehung des Gedichtes gegebene Außenwelt bedroht. Eine veränderte Außenwelt, das sagt das letzte Gedicht, wird die menschlichen Beziehungen, wird die Familie sich frei entfalten lassen.

Auch ein anderer Vertreter des sozialistischen Realismus, Bertolt Brecht, geht in seinem Zyklus „Wiegenlieder" (19) von der Veränderbarkeit der Welt aus. Das Kind wird ebenfalls in eine Welt des Kampfes geboren, aber der Vater Fürnberg bzw. die Mutter sieht eine andere Zukunft, die erbaut werden muß, vor Augen. Der Ton, in dem die proletarische Mutter bei Brecht spricht ist aber zweifellos viel härter. Außerdem spricht sie nicht aus der Exil-Situation, sondern aus der des Klassenkampfes vor 1933. Während der Sprechende bei Fürnberg immer ein Ehepaar vor Augen hat, ist der Mutter der Ehepartner weggerissen worden[59]. Brechts „Wiegenlieder" denken lediglich an die Zeit, da das Kind ein „noch Ungeborenes war" zurück, diese Zeit ist jedoch bei Fürnberg die Gegenwart.

In diesem Zyklus treffen wir fast durchgehend eine Mischung der Gefühle und Gedanken. Leid und Freude, Zukunftsglaube und Gegenwartserschütterung verhalten sich wie zusammengehörig zueinander. Das stellt eine dialektische Einheit der Gegensätze vor, d. h. dessen, was vorhanden ist und dessen was verkündigt wird. Diese Mischung der Gefühle erinnert an die großen Worte des montenegrischen Bischofs Danilo, in dem größten Werk Njegoš's „Der Bergkranz" (1846):

„Čašu meda još niko ne popi
što je čašom žuči ne zagrči
čaša meda ište čašu žuči
smiješane najlakše se piju"[60].

[59]) B. Brecht, Gedichte Bd. III, Berlin 1961, S. 21 ff.

[60]) Petar Petrović — Njegoš, Der Berkgranz

„Niemand trank noch einen Becher Honig,
Den ein Becher Galle nicht verbittert;
Der mit Galle heischet den mit Honig,
Doch vermischt trinkt sich am leichtesten."
(Ubersetzung Prof. Dr. Alois Schmaus)

2. „Aus dem serbischen Frühling 1941"

Dieses Gedicht gehört in sehr eigentümlicher Weise in den Bereich der politischen Lyrik, insofern es — wie zu zeigen sein wird — die private Sphäre mit der Weltpolitik der vierziger Jahre im Hinblick auf die Lage Jugoslawiens verbindet.

Aus welchem besonderen Anlaß das Gedicht entstand, das deutlich auf zwei Zeitebenen spielt, ist aus dem veröffentlichten Text, der im Band 1 der gesammelten Werke auf S. 239/40 wiedergegeben wird, nicht zu erkennen. Es müssen jedoch auch jene fünfzehn Verse berücksichtigt werden, die im Anhang des gleichen Bandes S. 532 ff. aus einer zweiten, handschriftlichen Fassung nachgefügt wurden. Dort wird ferner vermerkt, daß die erweiterte — in ihrer Erweiterung aber nicht völlig abgeschlossene — Dichtung den Titel „Ballade der Emigration" erhalten sollte[61]

Zunächst soll der veröffentlichte Teil — also das Gedicht „Aus dem serbischen Frühling 1941 — näher betrachtet werden.

Es besteht aus zwölf Strophen, die aus je vier Versen gebildet werden. Nach der Zahl der Hebungen und der Reimstellung ist es verhältnismäßig regelmäßig gebaut. Es überwiegt der umschließende Reim; allerdings verwendet der Dichter auffälligerweise in der dritten und in der drittletzten Strophe gekreuzten Reim, beweist also in der Anwendung der Ausnahme eine gewisse Regelmäßigkeit.

Wesentlich erscheint die inhaltliche Gliederung des Gedichtes, die die Bildung von drei Teilen zuläßt. Zunächst wirk das Poem wie Naturdichtung. In den ersten vier Strophen sehildert Fürnberg den serbischen Frühling 1941 mit schlichten Worten. Örtlich legt er diesen Frühling durch die ausdrückliche Erwähnung des Goč fest, eines Berges in Serbien. Durch Angabe von Ort und Zeit gewinnt das Gedicht gegenüber dem vorher besprochenen an Historizirät. Zur Bedeutung der Historizirät äußert sich ausführlich I. Diersen in ihren „Seghers—Studien" (1965).[62]. Schon der erste Vers gestaltet einen Kontrast:

„Noch war die Sonne kalt, doch schmolz sie schon den Schnee. . ."
Um solchen Kontrast geht es — mindestens zunächst — in diesen vier Strophen. Das Frühlingserwachen vollzieht sich in wildem Kampf gegen den Winter, der nicht weichen will. Der Leser fühlt sich förmlich von dem Übermut des Frühlings mitgerissen, der alles verändert. Von Strophe zu Strophe verändert sich der Charakter der Verben. Zunächst werden solche bevorzugt, die auf gleichmäßige Bewegung deuten. Dann entsprechen sie immer wilderer, ungezügelter Bewegung. Dem Winterbach wird „sein Bett. . . zu schmal". Das kann Gefahr bedeuten! Der Höhepunkt wird in der vierten Strophe erreicht, der wiederum mit einem Kontrast einsetzt:

„Der stille Winterbach ward wilde Frühlingsflut
und tobte, toste, toll von Übermut
die Böschung hoch — sein Bett ward ihm zu schmal"[63].

[61]) Fürnberg, Ges, Werke, Bd. 1 Berlin und Weimar 1964, S. 532 ff.
[62]) Inge Diersen, Seghers-Studien, Berlin 1965, S. 183 ff.
[63]) Fürnberg, Ges. Werke Bd. 1, S. 239.

Der Stabreim im drittletzten und im vorletzten Vers dient Fürnbergs als wirksame Mittel, die Gewalt des talwärts schießenden Wassers darzustellen. Die liebevolle Schilderung der jugoslawischen Landschaft zeugt von Fürnbergs innigen Verhältnis zu diesem Land.

Hier endet der erste Abschnitt des Gedichtes, endet scheinbar die Darstellung des Naturbildes.

Dieses war — noch einmal sei das hervorgehoben — unter weitgehender Nutzung des Kontrastes als Stilmittel gestaltet.

Ein Kontrast kennzeichnet auch den Inhalt der Strophen fünf bis zwölf, zunächst aber des Teiles, der die Strophen fünf bis acht oder neun umfaßt. Das ist der im engeren Sinne politische Teil des Gedichtes.

Zwei Vorgänge werden parallel geschaltet, zwei Fahrten werden miteinander konfrontiert. Die eine ist die eines unschuldigen Kindes, das andere ist die der sehr schuldigen damaligen Herren Serbiens von denen im historischen Teil gesprochen wurde, nach Berlin. Nach der Naturlyrik der ersten Strophen drängt jetzt das gesellschaftliche Leben nicht nur in das Gedicht hinein, sondern bestimmt weitgehend dessen Charakter. Bereits in der fünften Strophe handelt es sich um einen anderen Inhalt, und die Stimmung des Gedichtes schlägt naturgemäß plötzlich um.

Auf das Naturbild, nachdem vom lebensweckenden, wenngleich nicht ungefährlichen Toben des Frühlings gesprochen wurde, erfährt der Leser etwas aus dem Leben der tragenden Gestalten. Das lyrische Ich wird durch die Wahl des Pronomens „wir" unmittelbar in den Vorgang einbezogen, wodurch die Erinnerung an den autobiographischen Hintergrund der Dichtung provoziert wird. Im ganzen gilt jedoch auch für dieses speziele, im Wir angesprochene lyrische Ich die Bemerkung Bechers, daß das lyrische Ich eine erfundene Gestalt sei. Was gesagt wird, erweckt widerspruchvolle Empfindungen. Einerseits scheint es eine Idylle zu sein — es ist von einem Kinderwagen die Rede, den eine Frau schiebt. Andererseits kann keine idyllische Stimmung aufkommen, denn es heißt:

„Im bangem Schweigen schritten wir dahin."[64]

Um was handelt es sich?

Es wird in dieser fünften Strophe zum ersten Mal in dem Gedicht ein autobiographischer Zug bemerkbar, der dann bis zum Schluß des Gedichtes nicht nur beibehalten, sondern sogar etwas verstärkt wird, der jedoch nicht überschätzt werden darf. Das Gedicht hat nicht nur private, sondern allgemein gesellschaftliche Bedeutung. Er verallgemeint private Erlebnisse. Nunmehr deutet sich bereits an, daß es in den ersten Strophen um mehr als um ein Naturbild gegangen sein muß, nämlich um Symbolbildung. Beim Übergang von der fünften zur sechsten Strophe nimmt Fürnberg das Naturbild zwar wieder auf:

---

[64]) ebda, S. 239.

„. . .diesen Frühling, der ein Frühling schien
und keiner war — mocht auch das zarte Grün
im Rasen schimmern. . ."[65]

Diese Verse wären an dieser Stelle jedoch sinnarm, wenn nicht ihr Symbolcharakter berücksichtigt würde. Dieser Frühling zog zwar als Naturereignis in das Land. Er konnte aber für die Menschen nicht wirksam werden, weil über ihrem Lande schon Verrat lag, also Kälte, gewissermaßen Winter. Zwei gegensätzliche, aber fest aufeinanderbezogene Inhalte bergen die Strophen fünf und sechs, und der Dichter nutzt gegensätzliche sprachliche Mittel. Seine Sprache verändert sich. Zuerst schildert er das Gehen im Schweigen, dann noch einmal in zunächst zarten Worten den Frühling. Diese Stimmung wird allerdings schon durch das Verb „stieben" aufgehoben. Dann zerreißen scharfe Worte das Idyll:

„. . .
Er stob durchs Land und dieses Land der Serben war schon
vom Geifer Satans angespien."[66])

In der siebenten Strophe erläutert Fürnberg das Unglück, das dem Lande droht, genauer. Von dei Seite des Königs wurde das Land an Deutschland verraten.

Der erste Vers der achten Strophe ist identisch mit dem der fünften. Hier wird deutlich, wie ein Wortlaut von einem anderen Kontext her und als Wiederholung eine neue Färbung gewinnt. Die Ursache der Bangigkeit ist nun bekannt. Jedoch sind es nicht nur die vorangehenden Verse, die desem ersten der achten Strophe einen neuen Klang innewohnen lassen. Auch die im folgenden Verse zwei bis vier wirken auf ihn zurück. Vor dem inneren Auge der Dahinschreitenden ersteht eine Zukunftsvision, die höchst bedrükkend ist:

„. . . . .
uns war, als sähen wir mit schweren Flügeln die dunklen
Todesboten. . ."[67])

Einen recht eigentümlichen Charakter hat die neunte Strophe. Einmal bringt sie — getönt durch die Strophe acht — leicht variiert eine inhaltliche Wiederholung der siebenten Strophe. Der Dichter stellt dem erwachenden Leben in der Natur den Tod von Menschen gegenüber, der durch Menschen verursacht wird. Durch diese Gegenüberstellung erscheint das Verbrechen besonders schwer. Scheinbar ist das wiederum nur eine verkürzte Wiederholung der genannten Strophe. Jedoch ist zugleich etwas Neues da, mindestens in dieser Schärfe vorher nicht zu Beobachtendes. Es drängt sich

[65]) ebda, S. 239.
[66]) ebda, S. 239.
[67]) ebda, S. 240.

gleichsam eine andere Zeitebene ein, die allerdings früher schon gelegentlich durch die Wahl von Präteritalformen angedeutet wurde.

Es heißt u.a.:

„. . . .
Auch damals sang der Frühling seine Weisen,
auch damals schiente sich der Tod auf Gleisen. . ."[68])

„Auch damals. . .", das bedeutet doch: so wie heute, wie gegenwärtig. Der Dichter muß danach zu einer Zeit und unter dem Eindruck von Geschehnissen sprechen, die ihm in eigentümlichen Weisen denen von 1941 zu entsprechen scheinen und deshalb die Erinnerung an jenen „serbischen Frühling 1941" wachrufen.

Er schreibt offensichtlich nicht nur ein Erinnerungsgedicht, sondern ein Warnungslied.

So gesehen kann angezweifelt werden, daß die neuente Strophe wirklich echt zum zweiten Teil gehört. Sie schiebt sich gewissermaßen — eine andere Perspektive mehr andeutend als aufreißend — zwischen die Strophen acht und zehn.

In den letzten drei Strophen drängt das autobiographische Erelbnis in den Vordergrund. In den Strophen zehn und elf schildert uns der Dichter das fröhliche Gebären des Kindes im Kinderwagen. Er hebt das Geborgensein hervor, das das Kind empfindet:

„Wie fuhr sich's gut in Mutters Zug und Schub!"[69]) Die innigen Beziehungen der Menschen innerhalb dieser Familie — im Gegensatz zu den feindlichen Beziehungen der Menschen innerhalb des vom Verrat bedrohten Landes — werden hier wieder deutlich.

Die letzte Strophe faßt dann noch einmal den Ihnalt des Gedichtes zusammen „. . . und Frühling war's mit Schrecken." Das drohende Unglück steht vor der Tür. Das unschuldige, ahnungslose Lachen ihres bedrohten Kindes muß den Eltern angesischts dieses Wissens besonders wehtun.

Zugleich schließt der Dichter in dieser Strophe kunstvoll zunächst den mittleren und den letzten Teil des Gedichtes zusammen. Dieser mittlere Teil begann:

„Im bangem Schweigen schritten wir dahin. . ."[70])

In Strophe zwölf heißt es dann:

„Und uns — wie tat uns heut sein Lachen weh. . ."[71]

Sodann aber wird hier das ganze Gedicht gerundet. Um diesen Vorgang sichtbar zu machen, sei belegt: Strophe eins setzt ein

„Noch war die Sonne kalt, doch schmolz sie schon den
Schnee"[72]

---

[68]) ebda, S. 240
[69]) ebda, S. 240.
[70]) ebda, S. 240.
[71]) ebda, S. 240.
[72]) ebda, S. 239.

Strophe zwölf schließt:

„Ein Frühling war und Frühling war's mit Schrecken
und rüttelte die Bäume der Allee. . ."[73])

Ganz deutlich ist nun, daß das Naturbild am Anfang zwar als solches tief berührt, seinen vollen Gehalt aber erst sichtbar macht, wenn die Jdentität seines Charakters als Naturbild und als Symbol wahrgenommen wird.

„Aus dem serbischen Frühling 1941" ist — wie sich zeigt — ein sehr tiefes Gedicht mit vielfältigem Bezug. Umso auffälliger ist es, daß Fürnberg die Fähigkeit hat, es mit äußerst einfachen Mitteln zu gestalten. Natürlich entbehrt es auch nicht sehr kunstvoller dicherischer Formulierungen wie etwa:

„Am Strauchwerk fror ein allererstes Grün.
Ein silbergrauer Kuppelbaldachin
schwang sich der Himmel über die Allee."[74]

oder viel später:

„auch damals schiente sich der Tod auf Gleisen
im Extrazug zum Henker nach Berlin. . ."[75])

Der Grundton des Gedichtes ist angstvoll. In banger Erwartung sieht der Dichter der Zukunft entgegen. Das wird besonders in den Strophen fünf, acht, neun und zowlf deutlich. Der beherrschende Grundton hat sich somit gegenüber dem Gedicht „An das noch Ungeborene" wesentlich verändert. Dort finden wir zwar leidvolle, bange Töne, jedoch herrschen die optimistischen vor. In diesem Gedicht ist wenig von Zukunftsglauben und Optimismus zu spüren. Selbst das Lachen des Kindes wirkt bedrückend.

Der Kontrast kann bis zuletzt als wichtigstes Gestaltungsmittel beibehalten werden, weil der antagonistische Widerspruch, auf dem der Inhalt des Gedichtes beruht, zu jener Zeit nicht aufgelöst werden konnte. Das Gedicht ist in besondere Weise von einem tragenden Konflikt bestimmt und erhält von daher einen dramatischen Zug. Da es gleichzeitig Vorgänge erzählt, kann von einer balladesken Anlage des ganzen gesprochen werden.

In diesem Zusammenhang sollte eine Bemerkung von Horst Haase beachtet werden: „Die Einheit vom Balladeskem und Empfindungslyrischem bzw. von balladesker Dichtung und Weltanschauungsdichtung oder auch aller drei Elemente zusammen ist. . . eine bedeutende Errungenschaft der sozialistischen Poesie."[76]) Sie hilft, den literarhistorischen Standort dieses und anderer Gedichte Fürnbers genau zu bestimmen.

Das Gedicht „Aus dem serbischen Frühling 1941" wirkt also geschlossen. Das wurde deutlich, als die erste Strophe mit den beiden letzten Versen

[73]) ebda, S. 240.
[74]) ebda, S. 239.
[75]) ebda, S. 240.
[76]) Horst Haase, J. R. Bechers Deutschland-Dichtung, Berlin 1964, S. 269.

des Gedichtes vereint betrachtet wurde. Deshalb überrascht es im Anhang zum Band I der Gedichte eine Anmerkung zu finden, die etwas recht Neues sagt. Sie lautet: „Das Gedicht Aus dem serbischen Frühling 1941" ist in einer zweiten handschriftlichen Fassung, die unter dem Titel „Ballade der Emigration" vorliegt, wesentlich umfangreicher."[77])

Danach plante Fürnberg also ursprünglich ein größeres Ganzes, der Entwurf blieb jedoch Fragment. Von diesem größeren Ganzen liegen insgesamt 27 vierzeilige Strophen vor. Ihr fromaler Aufbau stimmt im wesentlichen mit dem des Gedichtes „Aus dem serbischen Frühling 1941" überein. Der Wechsel zwischen umfassendem Reim und Kreuzreim kommt bereits im abgeschlossenen Gedicht vor. Ebenso wurden hier wie dort männliche und weibliche Kadenzen frei genutzt.

Wie schon erwähnt, ist die „Ballade der Emigration" Fragment. Das ergibt sich u.a. aus der Unabgeschlossenheit der Strophe 23 (der letzte Vers fehlt) und aus sprunghaften Übergängen, z. B. von Strophe 12 zu Strophe 13, wobei Strophe 12 überflüssig erscheint, denn Strophe 13 schließt direkt an Strophe 11 an. Vor allem kann das Ende des Fragments nicht als Schluß der Ballade angesehen werden. Fürnberg nimmt hier einen völlig neuen Gedanken in die Dichtung hinein — er spricht vom „Exil der Menschenhaie"[78]) und bricht ihn dann brüsk ab.

Wird dieses Fragment als Einheit betrachtet und mit dem Gedicht „Aus dem serbischen Frühling 1941" verglichen, dann tritt seine wesentlich andere Struktur deutlich hervor. Bevor ich darauf eingehe, möchte ich zunächst kurz den Gang des Inhalts von Strophe 13 an darstellen (Der Gang des Inhalts der ersten 12 Strophen wurde bereits im vorher behandelten Gedicht dargelegt). Die 13. Strophe bringt eine Stimmungsänderung, des Gedichtes mit sich. Während in der 12. Strophe, die vielleicht in der Ballade überflüssig ist, noch einmal der Schrecken und das Unglück dieses Frühlings erwähnt werden, finden wir in Strophe 13 plötzlich optilmistische Töne. Durch den Frühlingswind werden gute Geister wachgerüttelt. Das Lachen des Kindes tut den Eltern nicht mehr weh, sondern es stimmt sie, vermischt mit dem Frühlingswind, froh, so daß „. . .die Gespenster wankten und verreckten"[79]). Die pessimistischen Gedanken, die hier als Gespenster bezeichnet werden und die den ersten Teil der Ballade beherrschen, scheinen zu verschwinden. An der Wortwahl des Dichters — er verwendet das Wort „. . . verrecken!"[80]) kann der Leser den Abscheu erkennen, den er selbst nachträglich vor diesen Gespenstern empfindet.

In Strophe 14 triumphiert der 1. Vers über den Tod der Angstgespenster. In den nächsten drei Versen schlägt die Stimmung schon wieder um: die Henker bleiben, wenn auch die Angst vor ihnen verschwunden ist. Der Dichter sieht die Situation, in der sich er und die anderen Winderstandskämpfer befinden, realistisch. Ein letztes Mal spricht er in diesem Gedichte von seinem Kind:

---

[77]) Fürnberg, Ges. Werke, Bd. 1, S. 532.
[78]) ebda, S. 534.
[79]) ebda, S. 532.
[80]) ebda, S. 532.

„Ein Kinderlachen wird sie nicht vertreiben!"[81])

Nur die Tat kann die Henk r jagen.

In Strophe 15 spricht er weiter von den Henkern, die er als Geißel der Erde bezeichnet. Er wirft die Frage auf, wann die Befreier endlich diese Henker gehenkt haben werden. Strophe 16 und 17 stehen wiederum im Zeichen des Konstrastes. Von einem „Wir" ist in Strophe 16 die Rede — also bezieht der Dichter sich und die Seinen ein —, das „eingehüllt" ist von den Phrasen der Herren, obwohl (Strophe 17) keiner ist, „der nicht ihr Spiel durchschaut".

In den Strophen 18 bis 23 wird alles aus einer anderen Perspektive gesehen. Das „Wir" bekommt einen anderen Inhalt. Es geht dabei um die Gedanken der Herren.

In Strophe 25 spricht Fürnberg von den Bürgern, die er und seine Freunde aufriefen, mit ihnen zu gehen und zu kämpfen, die aber gegenüber de. Not, des Volkes gleichgültig sind. Fürnberg nennt sie in Strophe 26 die „Käuflichen, die großen Klasse-Huren"[82]), die weder durch Gebete noch durch Flüche zu erweichen sind.

In der letzten Strophe berichtet Fürnberg, wie sich die „Menschenhaie" gegenseitig bedrohen und bekämpfen, denn diese Verräter sind jetzt selbst im Exil; doch in der Fremde setzen sie ihr altes Spiele fort. „Sie" sind die Verräter des jugoslawischen Volkes, die auch bereits im Gedicht „Aus dem serbischen Frühling 1941" genannt werden (Strophe 7 und 9). Fürnberg spricht hier ganz klar von Herren, die, Verrat im Sack, nach Berlin zum Herrn der Henker fahren. Aus der Zeile „Am Extrazug blitzte ein Königswappen"[83]) ist klar zu ersehen, daß es sich um die jugoslawische Regierung handelt. Die historischen Vorgänge, die im Gedicht „Aus dem serbischen Frühling 1941" und der „Ballade der Emigration" berührt werden, entsperchen dem Untergang des alten königlichen Jugoslawiens, wie sie im Kapitel III dargestellt wurden.

Die Grundkonzeption ist im 2. Teil der „Ballade der Emigration" weitgehend verändert. Während im Gedicht „Aus dem serbischen Frühling 1941" in mehreren Strophen der autobiographische Zug hervortritt (Strophe 5) bzw. im Vordergrund steht (Strophen 10—12), klingt er in der Weiterführung nur noch zweimal an (Strophen 13 und 14) und dient dabei als symbolisches Mittel:

„Und alle guten Geister wachten auf und weckten
die guten Geister, die uns Leben sind!
Sein Lachen flocht sich in den Frühlingswind
und die Gespenster wankten und verreckten!

[81]) ebda, S. 533.
[82]) ebda, S. 534.
[83]) ebda, S. 240.

O Angstgespenster, euer Tod ist gut!
Und wenn auch tausendmal die Henker bleiben!
Ein Kinderlachen wird sie nicht vertreiben!
Die deutschen Henker sind aus Fleisch und Blut!"[84])

Alles andere im Gedicht gehört dem politisch-gesellschaftlichen Sektor an·

Unabhängig davon, ob bei der Durchführung der Ballade die zwölfte Strophe bestehen bleiben könnte oder nicht, haben die Strophen 13 bis 16 Übergangscharakter. Privates und Gesellschaftliches sind eng miteinander verschränkt.

Im politisch-gesellschaftlichen Sektor tritt in der „Ballade der Emigration" eine starke Erweiterung auf. Schon der letzte Vers der oben zitierten Strophe 14 leitet die wesentlich stärkere Darstellung des „deutschen Henkers" ein. Im Gedicht „Aus dem serbischen Frühling 1941" wird der „deutsche Henker" nur in den Strophen 7 und 9 erwähnt, in der Weiterführung dagegen spricht Führnbeıg in den Strophen 15, 16, 17, 18, 21, 22 von ihm. Dabei spricht Fürnberg jetzt den Namen „Hitler" als Henker direkt aus und macht die Schwere seiner Verbrechen durch die Wortwahl, deutlich. Er sagt:

„. . .von Phrasen eingelullt, um unser Blut geprellt
den Spaß, vor dem sogar den Teufle graut. . .
der deutsche Teufel treibt es zwar zu arg. . ."[85])

Seine Macht, Politik und Stärke werden dargestellt. Sodann müssen die Storphen 17 bis 23 als Einheit betrachtet werden. Wie groß die Lücke bei der Strophe 23 sein soll, die durch Punkte angedeutet wird, läßt sich nicht sagen. Die genannten Strophen sind eindeutig politisch. Sie sprechen von den Herren der Welt, in die die Herren Jugoslawiens einbezogen sind, ihrem Kapitalismus, ihrem Antikommunismus und ihrer zwiespältigen, Haltung gegenüber Hitler.

Fürnberg übt jetzt Kritik an der Haltung der imperialistischen Mächte die das „Welttheater", welches Hitler inszenierte, mitspielen:

„Denn keiner ist, der nicht ihr Spiel durchschaut,
das Welttheater, das sie mit uns treiben,
den Spaß, vor dem sogar den Teufel graut,
dem sie mit Haut und Haaren uns verschreiben."[86])

Sie haben allen Grund, Hitler den starken Mann sein zu lassen, denn dabei können sie ihrer Meinung nach ihren ärgsten Feind, den Kommunismus, gleichzeitig vernichten.

[84]) ebda, S. 532.
[85]) ebda, S. 533.
[86]) ebda, S. 533.

„Uns, Herrn der Welt, kommt's auf das Ende an!
Mit Hitler läßt sich's schließlich fertig werden!
Uns aber geht's um einen andern Feind auf Erden, —
bleibt er am Leben, ist's um uns getan!"[87])

Der Antikommunismus der Imperialisten wird auch im Poem „Die spanische Hochzeit" und im Zyklus „El Shatt" gestaltet. In diesen beiden Dichtungen wird die Haltung der imperialistischen Mächte besonders stark kritiseirt. Die sehr problematischen Strophen 24 bis 27, die gewiß nicht zufällig unabgeschlossen geblieben sind, behandeln noch ein neues Problem, das des eigenen Versagens. Dabei werden Fragen des Widerstandskampfes berührt. Strophe 16 leitet bereits dieses Thema ein:

„Wir gehn dahin, als wären wir verloren;
den Herren ausgeliefert, dieser Welt;
von Phrasen eingelullt, um unser Blut geprellt;
wir wissen es und wir sind mitverschworen!"[88])

Fürnberg bezieht jetzt auch die gleichgültigen Bürger mit ein (Strophen 25, 26). In diesem Zusammenhang macht er eien unausgereifte Aussage zum Bündnis von Sozialisten und Bürgern. Das Problem ist im Fragment undialektisch gesehen.

„Was hofften wir von Bürgern, als wir sie
in unsre Ordnung, unsre Reihen riefen?
Die Bürger ächzten, gähnten oder schliefen
im Lotterbette ihrer Perfidie!"[89])

Fürnberg nennt hier die Bürger ohne Blick auf die Mitwirkung progressiver, humanistischer Bürger im Widerstandskampf. Der Bürger fördert also die „großen Klasse-Huren" durch Indolenz. Diese Darstellung wird nur verständlich aus dem politisch-historischen moment heraus, den der Dichter zunächst im Auge hat. Sie ist jedoch nicht realistisch, denn in Wirklichkeit ist das Verhältnis der Sozialisten zu den Bürgern dialktisch zu sehen. Möglicherweise könnte diese Nichtbewältigung des genannten Problems ein Grund für die Verwerfung der Ballade durch den Dichter sein.

Schließlich tritt in der letzten Strophe der Ballade noch ein überraschendes Moment zutage: Es gibt neben dem Exil der progressiven, der humanistischen und der sozialistischen Kräfte von einem bestimmten Zeitpunkt an zugleich das Exil der „Menschenhaie", der „Hauslakaien". Dabei werden Namen aus der tschechischen Geschichte genannt, die Historizität des Gedichtes wird so vestärkt. Mit dieser Problematik wird eine neue Gedankenreihe aufgenommen. Fürnberg wäre nun genötigt gewesen, die zwei Arten der Emigration zu charakterisieren. Das hätte gewiß die veränderte

[87]) ebda, S. 533.
[88]) ebda, S. 533.
[89]) ebda, S. 534.

Struktur begünstigt und ein ganz entschiedenes Übergewicht des gesellschaftlich-historischen Aspekts wäre entstanden. Es wäre nahezu unmöglich gewesen, den rundenden Anschluß an die Eingangsstrophen 1 bis 4 zu gestalten.

Aus dem Fragment wird die Gesamtkonzeption der „Ballade der Emigration" nicht völlig deutlich. Züge der Verzweiflung, mindestens aber des Zweifels, überwiegen darin. Charakteristisch dafür ist der letzte Vers der Strophe 15:

„Wann endlich werden wir die Henker henken?"[90])

Unklar bleibt der vierte Vers der Strophe 16;

„. . .wir wissen es und wir sind mitverschworen!"[91])

Ein ähnlicher Eindruck entsteht im Gedicht „Aus dem serbischen Frühling 1941", er ist jedoch uncharakteristisch für das Gesamtbild der politischen Dichtung Fürnbergs. Möglicherweise war eine „lange Ballade" beabsichtigt, die auch die positiven Kräfte apostrophierte.

Mit der beabsichtigten veränderten Grundkonzeption der Ballade gegenüber dem vorher besprochenen Gedicht, der starken künstlerischen Verallgemeinerung der politischen und gesellschaftlichen Grunderlebnisse, ist auch die veränderte Überschrift verbunden. Dieser Veränderung, auf welche die neue Überschrift hinzielt, entspricht eindeutig der Entwurf nicht, so daß dadurch der Charakter des Ganzen als Fragment mitbestimmt wird.

Überwiegen auch die Züge des Zweifels, so werden doch die positiven Kräfte in das „Wir" der Strophen 13 bis 16 mit einbezogen. Bereits in Strophe 13 wird ganz klar, daß Fürnberg den Personenkreis erweitert und mit dem „Wir" sich und seine Freunde bzw. Gleichgesinnten meint, mit denen er die Erde befreien will.

Das jugoslawische Schicksal wird in das gesamte Weltgeschehen eingebettet, wie das auch in der „Spanischen Hochzeit" und „El Shatt" der Fall ist.

Das Gedicht ist keine eigentliche Ballade, weil eine richtige Handlung fehlt, auch ein echter Dialog ist nicht vorhanden.[92]) Geeignet wäre der Begriff „balladeske Dichtung". Der Gegenstand „Emigration" erscheint überhaupt für eine Balladenbehandlung wenig geeignet. Es wäre eher ein Thema für eine große Weltanschauungsdichtung.

Der Abbruch der Arbeit an der „Ballade der Emigration" erfolgte offenbar weniger aus subjektiven als aus objektiven Gründen. Fürnberg spürte wohl die Widersprüche zwischen Inhalt und Form und verwarf die Dichtung. Dieses Beispiel zeugt von Fürnbergs selbstkritischer Haltung und gibt somit einen Einblick in seine „Dichterwerkstatt".

---

[90]) ebda, S. 533.
[91]) ebda, S. 533.
[92]) Epische Elemente: Str. 1, 5, 7, 8, 18, 27.
Dramatische Elemente: Str. 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23—27.
Lyrische Elemente: Str. 1—12, außer 7, dann 13, 15, 19.

3. „Rige od Fere, Nummer zwei”

Unter den Jugoslawien-Dichtungen Louis Fürnbergs nimmt dieser Zyklus aus sieben Gedichten den ersten Platz ein. Keine andere Dichtung vereint gleich stark den engen persönlichen Kreis mit der Weite und Tiefe gesellschaftlicher Problematik.

Diese Dichtung ist ihrem Inhalte nach Marko Ristić, einem nahen Freund Fürnbergs, gewidmet. Diese Freundschaft ist ins Poetische erhoben und damit künstlerisch verallgemeinert. Hinter dem Freundespaar des Gedichtes stehen die Personen Fürnbergs und Ristić als Urgestalten, jedoch sind die im Gedicht Dargestellten „erfundene Gestalten” im Sinne der Literaturtheorie. Es dürfen daher die diesen Freundesgestalten gegebenen Charakterzüge nicht unmittelbar auf Fürnberg und Ristić übertragen werden. Die Charaktere im Gedicht entsprechen dessen Konzeption.

Zwischen 1945 und 1948 sandte Fürnberg diesem seinem Freunde wiederholt literarische Arbeiten, darunter diesen Zyklus,der aus dem Jahre 1943 — also aus Fürnbergs Palästina- Zeit — stammt[93]. Von dieser Palästina-Zeit schreibt Gerhart Wolf:„Er haust in einer dürftigen Wohnung, in der Stadt krachen die Bomben arabischer und zionistischer Nationalisten, auf dem Heimweg gerät er in Schießereien, die Engländer verhängen Ausgangssperren, in der heiligen Stadt toben Straßenkämpfe. Wir wissen nicht, wie er. . . in dieser Umgebung zum Schreiben kam, seine größten Dichtungen vollendete“[94]. Louis Fürnberg selbst hat sich wiederholt bitter über die Zustände in seinem Exilland geäußert, so in der Erzählung „Die laute Nacht zu Bethlehem”[95].

Durch die Überschrift wird der Zyklus räumlich sehr genau festgelegt. ”Rige od Fere” ist eine Straße, die sich unmittelbar im Bereich des Kalemegdan, der alten Burg Belgrads, befindet. Von der Hausnummer zwei können die Bewohner auf die Burg blicken, die einerseits von der Donau, andererseits von der an dieser Stelle mündenden Save geschützt wird, so wie sie selbst diese wichtige Übergangsstelle schütz. Ob der Kalemegdan als alte, aus der Feudalzeit stammende Feste oder als „Museum des jugoslawischen Befreiungskampfes gegen die türkische Herrschaft” betrachtet wird, immer wird mit seinem Namen Nationalgeschichte beschworen. Alle Gespräche des Zyklus finden gewissermaßen angesichts dieses historischen Monuments statt.

Das Werk besteht aus einem Eingangsgedicht und sechs Kerngedichten, die den Zyklus im engeren Sinne des Wortes bilden,. . . bei dem durch „Zusammenordnung zu einem Ganzen ein Mehr gegenüber der bloßen Addition” entsteht. (W. Kayser). Das Eingangsgedicht bezieht sich auf Erlebnis Serbiens, an das sich das lyrische Ich erinnert (erste Zeitebene), auf das Palästinaerlebnis, aus dem heraus der Dichter schreibt (zweite Zeitebene) und auf die Zukunft (dritte Zeitebene). Insofern das Gedicht die Geschichte des jüdischen Volkes in der Diaspora einbezieht, könnte sogar von einer weiteren Zeitebene gesprochen werden.

---

[93]) Marko Ristić, Forum 1962/5, Zagreb, S. 657.

[94]) Wolf, Der Dichter Louis Fürnberg, a.a.O., S. 46.

[95]) Fürnberg, Die laute Nacht zu Bethlehem, NDL 12/1954, S. 14 ff.

Der Zyklus im engeren Sinne hat einen sehr eigentümlichen Aufbau. Den "Kern im Kern" bilden die in sich gegensätzlichen Gedichte drei und vier: der Preis der Sowjetunion und die Verdammung der ewig Alten, der Vertreter des Kapitalismus—Imperialismus. Dieser innerste ganz gesellschaftsbezogene Teil wird von vier Gedichten umrahmt (eins und zwei, fünf und sechs), die weitergehend die erste Zeitebene zur Voraussetzung haben und dem Freundschaftserlebnis in Rige od Fere gewidmet sind.

Was die Form anbelangt, behandelt Fürnberg Strophen und Verse sehr locker und variantenreich. In den Versen überwiegen die Vier- und Fünfheber.

Das Eingansgsgedicht besteht aus 7 Strophen verschiedener Länge (15, 25, 4, 12, 10, 9, und 8 Verse). Von den Kerngedichten weist das erste den regelmäßigsten Bau auf (sechs Vierzeiler mit umschließenden Reim wie ihn Fürnberg auch im Gedicht „Aus dem serbischen Frühling 1941" oft verwendet).

Das dritte Gedicht erinnert schon vom äußeren Aufhau her an eine Hymne, während das vierte spruchhaften Charakter trägt. Am deutlichsten ordnet Fürnberg in den übrigen drei Gedichten die Strophenform völlig dem Inhalt unter. Die Aufmerksamkeit gilt nunmehr dem Inhalt und der inneren Gestaltung der einzelnen Gedichte.

Das Eingangsgedicht ist seinerseits wiederum als Rahmengedicht aufgebaut. Die erste und die siebente Strophe beziehen sich unmittelbar auf das Haus „Rige od Fere, Nummer zwei", die „übrigen Strophen widerspiegeln die palästinensische Gegenwart des Dichters aus der heraus das Gedicht entsteht, wobei in die Zukunft vorausgeschaut (z. B. Strophe 4, Vers 1—3), aber auch an die Vergangenheit gemahnt wird. — Was den Inhalt des inneren Teiles anbelangt, sei daran erinnert, daß er von einem Juden geschaffen wurde. Allerdings gehört der Autor nicht zur herrschenden Klasse, sondern zu den Unterdrückten, exakt: Er gehört zu den jüdischen Kommunisten. Er ist sehr aufschlußreich, daß aus diesem Gedicht die Klassenstruktur Israels deutlich wird, von der manche Zeitgenossen heute nichts wissen oder nichts wissen wollen. Was hier dargestellt wird, entspricht dem jüngst veröffentlichten Briefweschel zwischen Louis Fürnberg und Arnold Zweig[96] sowie den einschlägigen Partien in Arnold Zweigs Roman „Traum ist teuer" (1962)[97].

Dieses Eingangsgedicht setzt ein:

„Dort dehnte sich aus Epenzeit
der Kalemegdan weiß in weißer Pracht".

Es bedarf kaum der Hinweise auf den Anfang der zweiten Strophe:

„Da sind wir nun ins Heilige Land verbannt".

---

[96]) Gerhard Wolf, Zum Briefwechsel Louis Fürnberg/Arnold Zweig in: Weimarer Beiträge 3/1967, S. 355 ff.

[97]) Arnold Zweig, Traum ist teuer, Berlin 1962.

um aus diesem Einsatz zu begreifen, daß es sich in dieser ersten Strophe um einen Rückblick handelt (erste Zeitebene). Nicht nur die Adverbialbestimmung „dort", auch die Imperativformen weisen auf einen anderern Ort und eine andere Zeit. Wenn es nun im „Serbischen Frühling" der Goč, war, der die Lokalisierung konkretisierte, so ist es hier der Kalemengdan, der diese Funktion erfüllt. In seiner Nähe liegt das Haus, dessen sich das lyrische Ich erinnert. Das erquickt ihn in der Fremde. Selbst die vorbeipolternde Trambahn ist eine wertvolle Erinnerung.

Teuer ist ihm das Serbenland geworden:

„. . . . .
wir aber nahmen es mit uns hinaus
in dieser trocknen Herzen Wüstenei,
daß uns der Trunk Erinnerung Labe sei. . .
o Serbenlano. . . o Volk. . . o gutes Haus
Rige od Fere, Nummer zwei. . ."[98].

Während diese erste Strophe in der ersten Zeitebene liegt, der Erinnerungszeit, haben die folgenden fünf die Zeit des — damals gegenwärtigen — Palästinaerlebnisses zur Voraussetzung, also die zweite Zeitebene,. Die beiden Zeitebenen sind miteinander verschränkt, weil die Erinnerung hilft, über die schwere Gegenwart hinwegzukommen.

Der Leser muß sich dessen bewußt sein, was es bedeutet, wenn ein Jude, den das nazistische Deutschland und seine von den Hitlerarmeen besetzte tschechische Heimat vertrieben hatten, den Aufenthalt in Paläastina als Verbannung betrachtet! Auf Grund der in diesem Lande herrschenden politischen Zustände ist dieser Teil seiner Exilzeit für das lyrische Ich — den Dichter und seine Kameraden — härter als das, was sie zuvor erlebten. Im Gedicht wird jene Gruppe Juden angeprangert, die ihre eigenen Brüder um des eigenen Vorteils willen verrät.

Sie haben aus ihrer Geschichte, vor allem aus der Qual der Diaspora nichts gelernt; sie wollen herrschen und faktisch stehen sie den Nazis nahe. Der Dichter wählt das Bild:

„das Hakenkreuz schlingt sich zum Zionsstern".

Schon in der 2. Strophe erinnern die Worte „Händler" und „Wucherzinsen" an die biblische Geschichte, die Austreibung aus dem Tempel.

Wenn es dann in der kurzen dritten Strophe heißt:

„In welche Wüste klangt mein klangend Lied?. . .
Mit meinen Sternen bin ich ganz allein. . . . "[99]

so klingt hier direkt das Christus Motiv an. Diese Stelle wirkt wie ein Vordeutung auf die spätere Gestaltung von „El Shatt", der Wüstendichtung.

[98]) Fürnberg, Ges. Werke, Bd. 1, S. 338.
[99]) ebda, S. 339.

Die fünfte Strophe setzt diese Klage-Anklage fort, während die sechste wieder stärker ins Autobiographische zurückweist und zu der abschließenden siebenten Strophe leitet, die unmitteilbar an die erste Strophe anschließt und damit den Rahmen um das Eingangsgedicht schließt.

Noch aber wurde nicht von der vierten Strophe gesprochen, die in die Klage-Anklage-Strophe eingebettet ist. In ihr erhebt sich das Ich aus seiner Verzweflung. Es sieht die Zukunft (Dritte Zeitebene), es weiß auch, daß es gilt im Kampf — nun der Klassen — diese Zukunft heraufzuführen. Für alle Juden hießt das, neue Einsichten zu gewinnen, heißt es — wie Fürnberg formuliert — den Ghetto-Sinn, das Ghetto-Denken abzulegen. Von der individuallen und jüdisch—nationalen Problematik kommt Fürnberg hier zur welthistorischen, denn er spricht vom „Weltenmorgen". Seine Aussage erhält also hier große Weite und Tiefe.

Zwar nicht der Strophenzahl, wohl aber dem Sinn nach ist diese vierte Strophe der Höhepunkt dieses Eingangsgedichtes, von dem aus durch das Leid der Gegenwart Licht strahlt.

Das Gedicht ist also so aufgebaut, daß das Leid der palästinensischen Gegenwart zweifach erhellt wird: einmal von der Erinnerung an Rige od Fere, Nummer zwei-, also von der Vergangenheit her, die nun im Jahre 1943 hell erscheint, dann aber von der Gewißheit des Heraufsteigens einer neuen Zeit, also von der Zukunft aus. Von beidem sagt der Dichter im Zyklus noch mehr aus.

Dieses Eingangsgedicht schließt an einer Stelle besonders fest mit dem Gedicht „Aus dem serbischen Frühling 1941" und mit dem Zyklus „An das noch Ungeborene" zusammen. Das geschieht am Ende, wo der Sohn angesprochen und ihm diese Anschrift „Rige od Fere, Nummer zwei" fest eingeprägt wird. — Das Thema und das Land, von dem Fürnberg in der Mehrzahl der Strophen spricht, ist wie geschaffen für biblische Bilder, und und der Gestalter nutzt das. Er gebraucht Methaphern wie „Hure Babylon", „Auf allen Straßen stirbt ein Gottessohn. . ." usw.[100]. Andrererseits geben ihm seine kämpferischen, die Imperialisten angreifenden Strophen Gelegenheit, seine Sprache hart zu machen. Formulierung wie „erbärmliches Gelichter", „Speckgesichter der Bande", „Leichenfraß", „Zionspack" verdeutlichen, wie eng die Dichtung Fürnbergs mit der sozialistischen Kampfdichtung der zwanziger Jahre und des antifaschistischen Widerstandes verbunden ist.

Ist erst der Aufbau des Eingangsgedichtes durchschaut, wird deutlich, daß im eigentlichen Zyklus die Kerngedichte gewissermaßen parallel angeordner sind. (Sie sind im Teht mit den Nummern 1 bis 6 versehen).

Die vier Gedichte der Freundschaft, die neben dem Redenden den Freund sichtbar werden lassen (1,2, 5, 6) umlagern gewissermaßen die zwei Gedichte der gesellschaftlichen Wirklichkeit, die sich ihrerseits wie Hymnus und „Anti-Hymnus" (4) zueinander verhalten.

Das erste der sechs Gedichte wirkt, als wolle das lyrische Ich sich rechtfertigen, weil es sich in einer intimen Sphäre aufhält.

---

[100]) ebda, S. 338 f.

So heißt es:

„. . . . . Nie ward
ein Wort uns Flucht aus dieser Gegenwart"[101].

In diese geistige Atmosphäre wird der Name eines Dichters-Baudelaire — gefügt, der geradezu zur Wohnung des Freundes gehört. Dort hängt sein Bild. An die Erlebnisgrundlage zu erinnern: Offenbar hatte Ristić zu Baudelaire besondere Beziehungen.

Aber diese Erwähnung Baudelaires bedeutet doch mehr als eine Charakteristik des Freundes. Für viele Dichter des deutschen Bürgertums — vor allem vor und während des Expressionismus—, selbst für manche, die dann zum Sozialismus fanden, hatte gerade Baudelaire hohe Bedeutung. Hans Richter macht darauf aufmerksam, daß Fürnberg in seinem autogiographisch bedingten „Bruder Namenlos" (1947 bzw. 1955) ausdrücklich auf den Franzosen hinweist[102]. Sehr nachdrücklich kommt Johannes R. Becher immer wieder auf seine Beziehungen zu Baudelaire zurück und auf seine spätere Distanzierung von diesem Dichter. Rückblickend sagt Becher, z. B. im „Poetischen Prinzip" (1957): „. . . Ich kann nicht sagen, daß Dantes Hölle, daß die Sonette Petrarcas, daß Rimbaud, Baudelaire, Swindburne oder daß Flaubert, Stendhal mich nicht aufs tiefste ergriffen und mich gleichsam aus meiner bisherigen Bahn geschleudert hätten. Vielleicht ist es für viele heute schwer vorstellbar, was für ein Weltereignis die Lektüre mancher Bücher für uns bedeutet hat"[103].

Wenn in dem Gedicht Fürnbergs also gesagt wird:

„. . . . . Wir nicht — niemand mehr—.
berauschte sich am Duft der ‚Fleur du mal"[104].

dann ist das eine Aussage, die weit über die Darstellung des freundschaftlichen Zusammenseins hinausgeht und auf wesentliche Veränderung im Bereich der deutschen Literatur als Spiegel gesellschaftlichen Veränderungen hindeutet. Das Gedicht reflektiert eine Phase weltanschaulicher und künstlerischer Entwicklung der Freunde, in der sie eine enge Beziehung zur spätbürgerlichen Kunst hatten, die aber jetzt überwunden ist. Für diese Überwindung spielen die gesellschaftlichen Erfahrungen eine entscheidende Rolle. Besonders zu beachten scheint dies:

Obwohl der Dichter betont, wie an die Stelle der „Fleur du mal" die Mörderstiefel getreten sind, deren Knall alle Illusionen zerstört, dringt bereits hier als Bild einer besseren Zukunft ein, das sie sich bei den „Flügen" der Ferunde — ihren Gesprächen und Gedankenflügen also — ausmalen.

---

[101]) ebda, S. 340.
[102]) Hans Richter, Das lyrische Werk. . . a. a. O., S. 275.
[103]) J. R. Recher, Das poetische Prinzip, Berlin 1957, S. 105 f. Becher kommt in vielen autobiographischen Aussagen, besonders aber in seinen „Bemühungen" immer wieder auf Baudelaire zu sprechen. Zu seinen Frühdichtungen gehört auch eine Dichtung auf Baudelaire. vgl. Sinn und Form. Zweites Sonderheft, J. R. Becher, S. 111.
[104]) Fürnberg, Ges. Werke, Bd. 1, S. 341.

Auch bei ihren kühnsten Träumen, die sie als Dichter träumten, blieben sie der Erde mit ihren großen Möglichkeiten stets verbunden. — Fürnberg bezeichnet den Boulevard als „blutige" Leiche" (Str. 4), das ist sicher kein gutes Bild. Die Variante des „Singens und Fluchens" dagegen ist verständlicher.

Marko Ristić veröffentlichte in der Zeitschrift „Forum" (1962) eine Variante dieses Gelichtes[105]:

Aus „Rige od Fere No 2"

(1943)

Ich weiss, die Zeit der geistigen Idyllen
ist hingestorben mit gestorbner Zeit
und keine Sehnsucht habe ich zu stillen
beschwör' ich heute die Vergangenheit.

In unsre allerstillsten Stunden brachen
die Schreie der Gemarterten. Nie ward
ein Wort uns Flucht aus dieser Gegenwart.
Nicht einmal dann, wenn wir von Sternen sprachen.

So überschattet von der Zeiten Qual
hing das vergilbte Bildnis von Baudelaire
in einem Winkel. Wir nicht — niemand mehr
berauschte sich am Duft der „Fleur du Mal".

Es waren Andre, Bösre aufgegangen
und Mörderstiefel stampfetn am Boulevard
dem einst die Dichter fluchten, dem sie sangen,
als noch der Himmel voller Sterne war.

Es liess der Gott in uns sich nicht betrügen
mit Rauschgebilden einer Illusion.
Doch ob wir sprachen oder ob wir schwiegen,
hob uns aus kleinsten Zeichen oder Zügen
das Kommende sein helles Antitzt schon.

Bemerkenswert ist schon die Veränderung. die Vers 4,4 erfährt:

„. . .
als noch der Himmel voller Sterne war"
wird: „und der nun eine blut'ge Leiche war"[106].

[105]) Marko Ristić, Forum 1962/5, Zagreb, S. 657.
[106]) Fürnberg, Ges. Werke, Bd. 1, S. 341.

Hier wird nicht nur der Text verändert, sondern es wird von einer anderen Zeit gesprochen.

Vor allem jedoch ist beachtenswert, daß die fünfte Strophe in der Forumfassung fünfzeilig ist (a b aa b) und eine andere Funktion hat. Sie schließt das Gedicht ab.

In der endgültigen Fassung wird diese fünfzeilige Strophe in zwei vierzeilige aufgelöst (5, 6).

Die zwei Eingangsverse stimmen in beiden Ausgaben überein. Die drei zukunftsweisenden Abschlußverse der Forumfassung weiten sich in dem endgültigen Text zu sechs Versen. Damit werden die Proportionen des Gedichtes wesentlich verändert. Durch die Umschreibung erhält das positive gesellschaftliche Element ein weit größeres Gewicht als vorher. Darauf zielt wohl die Veränderung.

Das zweite Gedicht endet mit einem Doppelpunkt! Das heißt: Es ist weitgehend als Auftakt zum dritten Gedicht aufzufassen. Wenn das erste Gedicht überwiegend dem erzählenden Ich gewidmet ist, so steht im Mittelpunkt des zweiten der Freund, natürlich gesehen durch das lyrische Ich. Ein bewegter Dialog legt seine Gedanken dar. Er weiß, daß die Vergangenheit ihm schöner erscheint als sie war. Aber selbst in dieser verschönten Vergangenheit steht fest das Bild des mit sich selbst und mit ihm, dem Gesprächspartner, zweifelnd ringenden Fraundes. Dieser fürchtete, ihre Traume um eine bessere Zukunft seien Selbstbetrug. Deswegen hält sein Partner ihm nicht Meinungen entgegen, sondern das Beispiel, also das in der Wirklichkeit außer dem Bösen—Vorhandene — Bessere. Auf dieses Neue beziechen sich die triumphierenden Verse der abschließenden dritten Strophe.

Das dritte Gedicht fügt sich organisch an das zweite; es ist eigentlich seine Fortsetzung. Es enthält den ausgeführten Beweis, den der Freund braucht, damit seine Zweifel zerstreut werden. Dennoch empfiehlt es sich, wie bereits angedeutet, das dritte und das vierte Gedicht als Einheit zu betrachten, als Einheit im Gegensätzlichen. Vom zweiten Gedicht her ist ihr Inhalt zu erfassen als Beispiel und Gegenbeispiel.

Das dritte Gedicht ist der Sowjetunion gewidmet, Es rühmt und ehrt dieses Land. Dabei schlägt es hymnenartige Töne an, wie es überhaupt bis in den Aufbau hinein Verwandtschaft mit der Hymne im klassischen Sinne zeigt. Johannes R. Becher sagt: „Hymne ist Gewißheit des Siegs und Sicht auf große Tage". Der realhumanistische perspektivische Inhalt sozialistischer Hymnendichtung ist hier bereits zu erkennen.

Der Dichter ehrt dieses Land, weil es den Menschen „durch Tod und Brand" Hoffnung auf Frieden und Beendigung des Krieges gibt. Der tiefe, humanistische Charakter der sozialistischen bzw. kommunistischen Gesellschaftsordnung ist bestimmend für dieses dritte Gedicht.—

Im Gegensatz dazu greift Fürnberg im vierten Gedicht jene Menschen an, die der Kriegsideologie Glauben schenken. Für den Dichter erscheint das Verhalten des verführten Volkes schwer verständlich und er beginnt das Gedicht mit einem spruchartigen Ansatz:

„O Rätsel. leicht gelöst und doch so schwer,
so offenbar und doch nicht zu ergründen"[107].

Diese Menschen bewegen die beiden Freunde besonders, denn es gilt ja, sie aufzuklären und auf sie mit dem Dichterwort einzuwirken.

Die Gedichte drei und vier stehen in unterschiedlichen Traditionen.

Die Hymne auf die Sowjetunion ist einmal im Zusammenhang mit der übrigen Dichtung Fürnbergs auf die Sowjetunion zu sehen, etwa von den Gedichten „Aus dem Moskauer Reisetagebuch" (1933) an.[108] Auch in „El Shatt" taucht die Sowjetunion als Symbol des Sozialismus auf, als das große Vorbild. Gleichzeitig gehört diese Hymne und die gesamte Dichtung auf die Sowjetunion, in den großen Strom der deutschen sozialistischen Dichtung, die seit 1917 zum Ruhme des ersten Arbeiter — und Bauernstaates geschaffen worden ist. Als einziges Beispiel dafür sei die repräsentative Anthologie Becherscher Dichtungen „Sterne unendliches Blühen — Die Sowjetunion in meinem Gedicht 1917—1951" genannt[109].

Genauso hat das vierte Gedicht seine Vorgeschichte in der Gesamtproduktion Fürnbergs etwa von den Kapmfgedichten „Echo von links" (ab 1932)[110] an bis den Kalendergedichten (1957)[111] hin. Gleichzeitig gehört es in den weiten Bereich der antiimperialistischen Kampfdichtung deutscher sozialistischer Dichter, von denen vielleicht Erich Weinert hervorgehoben werden darf.[112].

Aus der Tatsache, daß die innersten Gedichte des Zyklus „Rige od Fere, Nummer 2" in einer hohen literarischen Tradition stehen, in der großen Bewegung der deutschen sozialistischen Literatur einen festen, genau zu bezeichnenden Platz haben, wird deutlich, daß es sich — trotz aller privaten Bezüge — um viel mehr handelt, als um Gelegenheitsgedichte. Ein Dichter — Kämpfer spricht von Möglichkeiten und Gefahren seiner Zeit, und er wirbt um Mitkämpfer, so wie er seinen Freund als Mitkämpfer liebt und hoch schätzt.—

Das fünfte Gedicht schließt unmittelbar beim zweiten an. Nach dem Ausblick in die gesellschaftliche Wirklichkeit, führt der Dichter in die Stube zurück, in der die Freunde beisammen sitzen.

Dieses Gedicht ist in sich sehr still. Es ist dem Freund in besonderer Weise gewidmet. Sein innerstes Wesen wird sichtbar gemacht.

Die nächtliche Stimmung, die im Zimmer zu finden ist, trägt das Gedicht. Zunächst ist diese Stimmung traut und anheimelnd. Die Freunde

107) ebda, S. 343.

108) ebda, S. 123 ff.

109) Sinn und Form, Sonderheft Johannes R. Becher, Berlin 1951. Diese Sammlung bildete die Grundlage für die zwei Bände Johannes R. Becher, Sterne unendliches Glühen. Die Sowjetunion im Dichten und Denken eines Deutschen, Berlin 1960.

110) Fürnberg, Ges. Werke, Bd. 1, S. 23 ff.

111) Fürnberg, Ges. Werke, Bd. 2, S. 436 ff.

112) Erich Weinert, Rufe in die Nacht, Ges, Werke, Berlin 1955 und Das Zwischen spiel — Deutsche Revue von 1918 bis 1933, Ges. Werke, Berlin 1956.

fühlen sich geborgen bei ihrem nächtlichen Gespräch. Die Stille ist umso stiller — würde Becher sagen —, weil dem Schweigen und der Stille im Raume der heulende Nachtsturm draußen vor dem Fenster gegenübergestellt wird, der an dieser Stelle als Naturgeschehen und als Symbol aufgefaßt werden darf. In den übrigen Strophen bleibt die Stimmung nicht anheimelnd. Die Einsamkeit wirkt sogar berdrückend auf die Bücher, die wie Menschen „frösteln". Aber im Grunde herrscht nicht Traurigkeit, sondern Nachdenklichkeit. Der Freund prüft sich. Er denkt über den Sinn des Lebens und über den seiner eigenen Arbeit nach. Er sieht keinen Erfolg. Es bedrückt ihn, daß das im vierten Gedicht geschilderte verführte Volk nicht auf seine Mahnungen gehört hat. In den letzten beiden Versen wird sogar vom Tode gesprochen, in einer sehr tiefen Weise:

„Die Stille spricht vom Tod und er begreift,
sie kündet ihm das Postulat des Lebens"[113].

In diesem fünften Gedicht finden wir einen tiefen Konfliktreichtum, die Probleme werden voll ausgeschöpft bis an den äußersten Rand, bis zur letzten Not. Darurch bekommt der Optimismus des Schlusses des Zyklus erst sein volles Gewicht, wird überhaupt erst möglich ohne schöngefärbt zu erscheinen. Wührend im fünften Gedicht die Gestalt des Freundes-gesehen durch das lyrische Jch im Vordergrund steht, rückt dieses selbst im letzten Gedicht wieder ins Blickfeld. Durch das, was es mit dem Freund erlebt, was dieser ihm aus der Erinnerung erzählt, werden Erinnergungen wach. Im zweiten Vers ist von einer „erlebt-, erlittnen Nacht" die Rede. Aus dem Zusammenhang mit dem Kontext wird meiner Auffassung nach klar, daß damit nicht nur eine bestimmte, einzelne Nacht gemeint sein kann, sondern daß diese „erlebt-, erlittne Nacht" als die jüngste, böse Vergangenheit zu interpretieren ist. Das Ich — mit Fürnberg nahe verwandt — erinnert sich, wie es schlimme Zeiten gegangen ist, wie es verschiedene Stadien der Entwicklung durchgemacht hat. Diese führten über Angst, Verirrung, Wankelmut zum festen Entschluß.

„zur letzten Liebe und zum letzten Grimme"[114]. Das letzte Bild läßt die Freunde deutlich beieinander sehen.

Einer trinkt dem anderen zu:

„Er hob sein Glas, es funkelte und glühte
als rote Sonne in die Nacht hinein"[115].

Es ist kaum nötig zu sagen, daß in diesem Symbol die sozialistisch-kommunistische Zukunft noch einmal gezeigt wird. Der Schluß des Zyklus ist also vom Optimismus getragen. Die Gedichte fünf und sechs gehören fest zusammen. Zunächst steht der Freund mit seiner bösen Vergangenheit und der Ungewißheit der Gegenwart im Vordergund, während im sechsten

---

113) L. Fürnberg, Ges. Werke Bd. 1, S. 344.

114) ebda, S. 345.

115) ebda, S. 345.

Gedicht zunächst das lyrisehe Ich, der eigentliche Sprecher, die Szene beherrscht. Allerdings sehen wir — noch einmal sei es hervorgehoben — zuletzt das Freundespaat vereint im Glauben an die Zukunft. Die Freundschaft steht hier als ein positives Motiv dem Bruderverrat aus den vierten Gedicht gegenüber. Die Blume („rote Blüte") und der Stern („rote Sonne") sind die Metaphern, welche dem Gedicht den Optimismus verleihen wie schon im dritten Gedicht. Im ersten Gedicht finden wir sie auch schon, aber nur als die lichten Punkte in der Vergangenheit. Der Zyklus bildet eine feste Einheit. Dazu sind die vierzeiligen Eingangs- und die zweizeiligen Schlußstrophen zu hören:

1 „Ich weiß, die Zeit der geistigen Idyllen
ist hingestorben mit gestorbner Zeit
und keine Sehnsucht habe ich zu stillen,
beschwöre ich auch die Vergangenheit".

6 „Er hob sein Glas, es funkelte und glühte
als rote Sonne in die Nacht hinein".

Vom Besinnen der Vergangenheit geht es vorwärts zur Auschau in die Zukunft. Gleichsam in der Mitte, als „Angelpunkt" befindet sich das Erlebnis Rige od Fere, Nummer zwei. Wenn das ganze Kunstwerk eine Einheit bilden soll, mußte die eben zitierte Schlußstrophe eine Doppelfunktion haben und auch mit dem Anfang des Rahmen- oder Eingangsgedichtes korrespondieren. Das tut sie auch. Es herrscht ein ähnliches Verhältnis wie das eben geschilderte, das zwisehen der ersten und der letzten Strophe des Zyklus im engeren Sinne besteht, nur weist der Anfang des Gesamtkunstwerkes noch weiter zurück. Es hebt an:

„Dort dehnte sich aus Epenzeit
der Kalemegdan weiß in weißer Pracht. . . "

Wir haben es also, wie eingangs angedeutet, mit einer in jeder Hinsicht weit angelegten Dichtung zu tun. Sie kommt von fern und leitet den Blick über die Zeit hinaus. Sie sieht das Äußere Geschehen ganz deutlich und leitet zugleich in die Tiefe der Geschehnisse.

Aus dieser perspektivischen Anlage erwächst jener optimistische Grundzug, der echter sozialistischer Dichtung eigen ist.

4. „Die Spanische Hochzeit" Teil IX

Das Poem „Die Spanische Hochzeit" wurde an der Jahreswende 1944/45, noch vor Kriegsende geschrieben[116]. Louis Fürnberg selbst bezeichnet dieses sein Werk als eine „lange Ballade"[117]. Gerhard Wolf schreibt dazu:

[116]) Wolf, Der Dichter. . . a. a. O., S. 52.

[117]) Fürnberg, Ges. Werke Bd. 1, S. 426.

„Das ist nach Gehalt und Gestalt des Werkes unangemessen", da der Autor durch seine Identifizierung mit der Gestalt Garcia Lorcas selbst hervortritt[118].

Kennzeichnend für das Poem ist folgendes: „Die große Dichtung faßt gewaltige Lebensvorgänge in ein paar Zeilen und Strophen. Zeiträume werden reduziert auf ein Bild, einen Satz, eine Metapher. Es geht um das Bleibende, um den Sinn. . . Das Ganze der menschheit — die Tiefe der Erscheinungen..."[119]

In dieser schönen Charakteristik müßte das Wort „reduziert" durch „verdichtet" ersetzt werden, damit der Leistung Fürnbergs voll Rechnung getragen wird, denn „reduziert" meint in solchem Zusammenhang leicht etwas Abwertendes. Louis Fürnberg hat der „Spanischen Hochzeit" zwei Zeitungsmeldungen vorangestellt. „Die Agentur Reuter meldet am 16 Dezember 1944 aus Lissabon"[120] von der prächtigen Hochzeit des spanischen Thronfolgers.

Konstantin Simonow berichtest in einer Reportage im Dezember des gleichen Jahres über das Konzentrationslager Auschwitz. Fürnberg selbst schreibt in seinem Vorwort zur ersten Auflage dazu: „Die Prinzenhochzeit von Selvilla über den Zehntausenden Schühlein der gemordeten Kinder. . . Aus Schmerz und Zorn ist meine lange Ballade gemacht"[121]. Über den historischen Hintergrund ist bei Gerhard Wolf zu lesen: „Es geschah in diesen Tagen vieles, was der Beobachter zwar registrierte, aber nicht in den historischen Prozeß einzubeziehen wußte: englische Söldner schießen auf griechische Patrioten und in die empörte Menge, als mit dem Marionettenkönig wieder die Restauration in Griechenland einzieht. In Belgien werden Freiheitskämpfer entwaffnet; in Frankreich kann die Bildung einer Volksfrontregierung verhindert werden.

Churchill hat den Gedanken, mit Resten der deutschen Wehrmacht gegen die Sowjetunion zu marschieren. Er trägt Franco Freundschaft an, der vielen deutschen Faschisten Unterschlupf gewährte — der Kreis ist geschlossen. Diese Zusammenhänge bilden den historischen Hintergrund für Fürnbergs Dichtung[122]. Obwohl viel Schreckliches erzählt werden muß, wird von vornherein eine weite, positive Perspektive gezeigt. Schon im I. Gesang sagt der Dichter:

„Dann rührt sich's, auch drunten im Palast
dann stößt das Leben, der Überwinder,
der alles mit Riesenarmen umfaßt,
den Tod aus dem labyrinthischen Stollen
und treibt die Säfte hinauf in die Schollen
und sättigt die Wurzeln, die trinken wollen. . ."[123]

Der vereinte Widerstand der Völker gebietet dem Zweten Weltkrieg Einhalt

118) Wolf, Der Dichter. . . a. a. O., S. 59.
119) ebda, S. 52.
120) Fürnberg, Ges. Werke Bd. 1, S. 429.
121) ebda, S. 426.
122) Wolf, Der Dichter. . . a. a. O.. S. 53.
123) Fürnberg, Ges. Werke Bd. 1, S. 432.

„Die Bilder wechseln, des Dichters Stimme schwillt zur Hymne auf den heroischen Kampf der sowjetischen Armee, der Partisanen in Frankreich, der Befreiungsarmeen von Bosnien bis zu den italienischen Alpen"[124].

Eines der Bilder ist das poetische vom Schlag der Nachtigall, das im II. Teil einerseits für die revolutionäre Leistung Garcia Lorcas steht und andererseits als Weckruf an das Volk gedeutet wird.

In den vereinten Widerstand der Völker Europas gegen den Faschismus ist der Jugoslawiens eingeschlossen. Unmittelbar widmet Fürnberg der Leistung der jugoslawischen Freiheitskämpfer allerdings lediglich folgende Zeilen im Teil IX des Poems:

„Wie Mensch und Erde ineinanderflossen.
Wie war es gut. Sie sprachen längst nicht mehr
mit Namen zueinander wie vorher.
Die Partisanen bargen ihr Gewehr
in Bosniens Wald und nannten ihn Genossen.
Und wenn Dalmatiens Sonne tiefe Rillen
ins Felsland brannte, wo die Kämpfer hausten,
sprang eine Quelle, ihren Durst zu stillen.
Und wenn der Tod dem Wald mit Feuer drohte,
warf sich der Mensch, der Feuersnot entgegen
und gab sein Leben um des Waldes willen"[125].

Bosnien ist ein Gebiet, das sich im Zentrum Jugoslawiens befindet. Hach der Revolution wurde es mit Herzegovina zu einer sozialistischen Republik zusammengeschlossen.

Im zweiten Weltkrieg wurde es durch den heldenhaften Kampf der Partisanen in der Fünften und Siebenten feindlichen Offensive besonders bekannt.

Dalmatien ist ein Gebiet, welches an der Küste der Adria liegt. Dort wurden schwere Kämpfe in der Sechsten feindlichen Offensive ausgetragen. Die deutschen Faschisten übten schrecklichen Terror aus, so daß die Bevölkerung ihre Häuser und Heimat verlassen mußte. Über die Insel Vis und Italien wurde sie nach El Shatt gebracht, um sie vor der Vernichtung zu bewahren.

Hier, in der „Spanischen Hochzeit", erwähnt Fürnberg also bereits die Heimat der Menschen von El Shalt, denen er später seinen Zyklus widmet.

Natur und Partisanenkämpfer bilden eine dialektische Einheit. Für die Menschen ist der Wald ein Genosse, denn er verbirgt sie vor dem Feind in seinem Dunkel. Das lebenspendende Wasser springt hilfreich aus dem Felsen, um ihnen den Durst zu löschen. Der Mensch aber ist andererseits jederzeit bereit, sein Leben für den Wald zu opfern, um ihn vor dem Feuertod zu retten.

Diesem wunderbaren, reinen Verhältnis zwischen dem einfachen Volk und der Natur ist auch die Dichtersprache angepaßt. „. . . die Volksdi-

---

[124]) Wolf, Der Dichter. . . a. a. O., S. 54.

[125]) Fürnberg, Gesl Werke Bd. 1, S. 447 f.

chtung atmet in den schönen Schilderungen, die die Wiedergeburt der befreiten Länder besingen"[126]. Das Besondere der Aussage ist darin zu sehen, daß die Jugoslawienpartien eingeschmolzen, eingeschreint werden in den allgewaltigen, großen Freiheitskampf der Völker.

An der oben zitierten Stelle über Jugoslawien spricht Fürnberg zugleich von seiner Heimat, der Tschechoslowakei und hebt das Gebiet Böhmen besonders hervor:

„Wann rochen Böhmens Wälder so nach Beeren—
wann dunkelten im Vardartal die Föhren
so voller Liebe und so voller Schutz —
sogar der nackte Karst bot Nahrung dar,
und wo der Boden hart und geizig war,
war er auf einmal mild und voll Gewähren"[127].

Überall, wo die Menschen für ihre Freiheit kämpfen, besteht dieses innige Verhältnis zur Natur.

In diesem Kampf wird die Leistung der Sowjetunion als Beispielleistung stark hervorgehoben und das erneute Leiden des griechischen Volkes besonders geschildert. Fürnbergs Aussagen über Griechenland sind heute wieder aktuell, denn dieses Volk kämpft heute noch gegen eine erneut aufgerichtete Militärdiktatur.

Wenn es im III. Teil der „Spanischen Hochzeit" z. B. heißt:

Die Ausgestoßnen
„ahnten:
es war nicht immer so!
erkannten:
es muß nicht immer so bleiben!—
und reckten und streckten sich"[128], so bezieht sich das auf die Unterdrückten aller Länder.

Im V. Teil läßt der Dichter einen Bomben werfenden Flieger fühlen:

„Der oben spürt, wie ihm sein Flügel splittert in
No surrender!
im
.. No pasaran!
Oh, den fliegenden mordenden Toren
dämmert noch lang nicht, was gegen sie schwillt"[129].

Die „drohenden Sonnenflecken" auf der „gleitenden Blutbahn ihrer Gewalt" werden von allen um ihre Freiheit kämpfenden Völkern, auch dem jugoslawischen, verursacht.

---

[126]) Wolf, Der Dichter. . . a. a. O., S. 56.

[127]) Fürnberg, Gesl Werke Bd. 1, S. 447.

[128]) ebda, ß. 435.

[129]) ebda, S. 439.

Im VII. Teil dichtet Fürnberg:

„O Partisanen!
Dem Dunkel entsprossene,
liebende, tötende Falter der Nacht!"[130]

Im VIII. Teil wird das Bild von dem Partisanen weitergeführt:

„Von seinen Bergen stieg der Partisan
und in den Städten fing ein Grollen an
im Smrt faszism! im No pasaran!"[131]

Fürnberg spricht die Partisanen aller kämpfenden Völker an und besingt ihren Heldenmut. Die übernationale Bedeutung der Kämpfer bringt er noch verstärkt dadurch zum Ausdruck, daß er einige Wörter in fremder Sprache in seine Dichtung trägt.

In der Wendung „Träumerhände hielten Gewehre!"[132] steckt die Haltung der später geschaffenen Vuk-Gestalt aus dem Novellenfragment „Vuk". Auch in seinem Gedichtzyklus „El Shatt" greift Fürnberg später das Thema des Partisanenkampfes, speziell auf Jugoslawien bezogen, auf. Die führende Rolle der Sowjetunion wird ebenfalls im eben genannten Novellenfragment hervorgehoben und gibt auch in „El Shatt" den jugoslawischen Freiheitskämpfern und Kraft. Überhaupt finden manche Verbindungen der „Spanischen Hochzeit" zu Fürnbergs Jugoslawien Dichtungen. Den unschuldigen Kindern, welche ermordet wurden, gilt in der „Spanischen Hochzeit" Fürnbergs besonder Liebe. Das kann ebenfalls in „El Shaltt" festgestellt werden, wo der Dichter vor allem die Kinder erwähnt, welche auf dem Mirogoj, dem Friedhof der Wüste, begraben sind. Im Zyklus „An das noch Ungeborene" wurde Fürnbergs inniges Verhältnis zu den Kindern als der Generation der Menschheit welche das Begonnene fortsetzen und vollenden soll, schon klar.

In „Rige od Fere, Nr. 2" war es der Dichter, welcher die Zweifel des Freundes zerstören konnte. Im Novellenfragment „Vuk" ist die Hauptgestalt ebenfalls ein Dichter. Fürnberg geht in seinem Poem „Die Spanische Hochzeit" weiter, er spricht hier in einem hymnischen Gesang „. . . von der Sendung der Dichtung in unserer Zeit. . . Während der Tod mit den grellgeschminkten Tänzern der überlebten Welt Kehraus tanzt, erhebt sich die Stimme des Dichters":[133] „Und ist einer Nachtigall schmetterndes Lied, das draußen im Garten erklang.

Ach Volk von Sevilla, ach Volk von Madrid!
Das ist Garcia Lorcas Gesang!"[134].

Dabei ist wichtig, daß die Dichtung nicht nur nationale, sondern internationale Bedeutung hat.

[130]) ebda, S. 443.
[131]) ebda, S. 444.
[132]) ebda, S. 445.
[133]) Wolf, Der Dichter. . . a. a. O., S. 61.
[134]) Fürnberg, Ges. Werke Bd. 1, S. 457.

„Umfängt's nicht schon der Händedruck,
der Bruderkuß der Welt?"[135].

„In dieser von Schiller ideal gedachten Utopie, die im sozialistischen Zeitalter an Realität gewinnt, treffen sich Erbe und Gegenwart wie Fürnberg später in seiner Schiller-Rede sein Verhältnis zu Gefährten der Französischen Revolution umreißen sollte"[136].

Auch in den Gedichten „An das noch Ungeborene" und Rige od Fere, Nr. 2" interessieren den Dichter die Probleme der gesamten Menschheit. In dem Gedichtszyklus „El Shatt" wird klar, daß der Morgen nicht nur für die exilierten Jugoslawen, sondern für alle Unterdrückten anbricht bzw. sogar schon angebrochen ist.

5. Das Novellenfragment „Vuk"

Die Arbeit wendet sich nun für kurze Zeit von Fürnbergs lyrischer Dichtung weg und seiner Epik zu.

Fürnberg hat auch in der Prosadichtung Hervorragendes geleistet. Seine beiden bedeutenden Veröffentlichungen in diesem Bereich gehören der letzeten Phase seines Schaffens an. Sie waren Ausdruck der gewonnenen dichterischen Reife und ließen weitere Werke von künstlerischer Tiefe erwarten. Seine „Mozart-Novelle" (1947) und seine Goethe-Erzählung „Begegung in Weimar" (1952) gehören zum Besten der deutschen Prosa der Gegenwart. Für beide Werke gilt das, was Gerhard Wolf zu der späteren Arbeit schreibt: „Die theoretischen Diskussionen bewegeten sich damals (1947 ff. A. P.) gerade um diese Kernfrage: Das Verhältnis des Künstlers zumVolk, die Problematik des Dichters überhaupt, wie er sich zu den dringenden ‚Forderungen des Tages' zu stellen habe, das politische Geschehen zu reflektieren und es doch als Dichter zu reflektieren, in den Formen der Kunst und nicht als bloße Stellungnahme. Er ging um das Verhältnis von Wirklichkeit und Wahrbeit im Werk des Dichters"[137].

Mit beiden Werken dokumentiert Fürnberg also zugleich seine tiefe Verbundenheit mit Problemen seiner unmittelbaren Gegenwart und seine innige Verbundenheit mit dem nationalen kulturellen Erbe. Im Fall der „Mozart—Novelle" geschieht das doppelt. Die Erinnerung an Mozart und seine allzeit lebendige Musik wird beschworen, zugleich die Erinnerung an Eduard Mörikes „Mozart auf der Reise nach Prag" (1855). Die verschiedenen Epochen, in denen die Dichter Mörike und Fürnberg lebten, bedingen ein unterschiedliches Mozartbild. „Was jedoch bei Mörike ganz feinsinniger Würdigung des Genies im Schatten des Todes ist, enthüllt sich bei Fürnberg als dialektisch gestaltetes Aufeinanderprallen von großen Gegensätzen"[138]. Mörike

---

[135]) ebda, S. 458.

[136]) Wolf, Der Dichter... a. a. O., S. 62.

[137]) Wolf, Der Dichter., S. 107.

[138]) Hans Jürgen Geerdts, Louis Fürnbergs Mozart-Novelle, Sonderdruck aus dem Greifenalmanach 1959, S. 363.

war bereits um ein echtes Mozartbild bemüht. In der „Deutschen Literaturgeschichte in einem Band" können wir dazu lesen: „Die Novelle 'Mozart auf der Reise nach Prag' (1856?) gestaltete... (die) Widersprüchlichkeit der Künstlernatur, wie sie Mörike selbst als Widerstreit zwischen dem Rückzug auf das Innerliche und dem Anspruch gesellschaftlicher Auseinandersetzung empfand"[139]. Beno von Wiese stellt das Verhältnis des Dichters Mörike zu Mozart so dar: „Mozart war in erster Linie für Mörike eine ihm unmittelbar verwandte Natur, ein Spiegelbild der schönsten Möglichkeiten und verborgensten Gefahren des Dichters, aber auch noch ein erhöhtes Wunschbild seiner selbst... Zu solchem Künstlertum gehörte die Vereinigung des höchsten Schönen... mit dem höchsten Tragischen..."[140]. Gerhard Wolf zeichnet Fürnbergs Stellung zur Novelle, wenn er sagt: „Nur die Novelle schien ihm gemäß, Gedankenkomplexe, die man im Gedicht nicht meistern konnte, um das Zentrum einer Handlung zu verdichten"[141].

Fürnbergs „Mozart-Novelle" kommt seinem Novellenideal nahe, denn, was der Dichter von einer Novelle fordert, wird hier verwirklicht. Mit Meisterschaft erreicht er die dramatische Zuspitzung, welche in der Begegnung Mozarts mit Casanova liegt. Er kann auf „Beschreiben, Ausmalen, psychologische Wendungen verzichten; bei ihm genügt die kanpp gezeichnete Situation und der kurze Dialog, um das Wesen der Handlung zu verdeutlichen"[142].

Diese Novelle muß uns also als Maßstab für Fürnbergs Fragmente dienen.

Die „Mozart-Novelle" und das Novellenfragment „Vuk" können vom Stoff her nicht als verwandt angesehen werden. Sie haben aber gemeinsam, daß deutsche Meister slawischen Gestalten begegnen. Mozart, der große Musiker, arbeitet im Kulturzentrum Prag und traf dort mit Slawen, z. B. seinem Freund Duschek zusammen. Der Dichter Fürnber läßt die Handlung in „Vuk" im revolutionären Belgrad spielen, wo er selbst slawische Freunde besaß. Beide Arbeiten beschwören den bürgerlichen Humanismus auf ihrem Gipfel. Gerade in der Peirode der antifaschistisch-demokratischen Erneuerung Deutschlands hieß das, diese Humanität gegen die Reste faschistischen Denkens zu stellen. Schon Franz Mehring hatte entschieden (z. B. in der „Lessing-Legende") darauf hingewiesen, welch verzerrtes Bild die bürgerliche Gesellschaft von ihren großen Schöpfern malte. Thomas Mann hatte im Exil das Beispiel der Besinnung auf die wahren Werte der Klasik in „Lotte in Weimar" geschaffen. Nun greift Fürnberg solche Gedanken auf und sucht sie poetisch zu realisieren. Gerhard Wolf gibt folgenden Hinwels: Sein (Fürnbergs) poetisches Temperament drängte immer zur novellistischen Zuspitzung. Zu weitgespannten erzählerischen Werken hatte er wohl weder Zeit noch Geduld; sie wurden, soweit sie sich im Nachlaß finden, unter einer strengen Selbstkritik immer wieder zurückgestellt"[143].

---

[139]) Deutsche Literaturgescchichte in einem Band, Berlin 1965, S. 390.

[140]) Benno von Wiese, Die deutsche Novelle von Goethe bis Kafka, Düsseldorf 1956, S. 235 f.

[141]) Wolf, Der Dichter... S. 106.

[142]) Hans Jürgen Geerdts, Louis Mozarg-Novelle a. a. O., S. 363.

[143]) Wolf, Der Dichter... S. 106.

Einen Einblick in die Fülle des Unabgeschlossenen gab bereits 1962 die Veröffentlichung der Novelle „Urlaub". „Hintergrund des Romans sind die entscheidenden Jahre vor dem Einmarsch der Hitlerwehrmacht in die Tschechoslovakei. Über den Widerstand der Antifaschisten, die sich dem aus Deutschland eindringenden Nationalsozialismus in den Grenzgebieten des Landes entgegenstellten, wollte der Autor, der selbst mitten in den Kämpfen gestanden hatte, Zeugnis geben. 'Der Urlaub' sollte das Buch sein, das den Helden vorstellte, der nach schwerer Krankheit und persönlicher Prüfung zu sich selbst und seinen menschlichen Aufgaben fand"[144]. Diese im ganzen als Fragment zu betrachtende Werk entstand bereits in den Jahren der Jerusalemer Emigration 1942/43. Im Unterschied zur „Mozarthnovelle" und zur „Begegnung in Weimar", die vergangenheitsgeschichtliche Stoffe behandelten, nimmt es einen gegenwartsgeschichtlichen Stoff zur Grundlage, historische Ereignisse, an denen der Dichter unmittelbar Anteil hatte. Im Nachwort können wir dazu lesen: „Sicher wird der Leser an ein Motiv erinnert, das schon in Fürnbergs Dichtung 'Der Bruder Namenlos' aufklingt und als Leitmotiv sein dichterisches Prosawerk 'Das Fest des Lebens' beherrscht: das Problem der Gesundung zum Leben"[145].

Das Novellenfragment „Vuk", die einzige Prosaarbeit Fürnbergs, in welcher er sein Jugoslawienerlebnis gestaltete, entstand 1946. In einem Brief von I. C. Schwarz schrieb der Dichter am 24. 8. 1946: „Ich habe eine neue Novelle geschrieben, spätimpressionistisch in der Form, hart und gegen-wärtig im Inhalt, sie heißt „Vuk", das ist ein serbischer Vorname. . . ‚Vuk' soll in der Zeitschrift 'Erbe und Zukunft', gleichzeitig aber als Buch erscheinen"[146]. Der Brief an den Schriftsteller Ondra Lysohorsky, ebenfalls vom 24. 8. 1946, sagt über die Novelle im wesentlichen das gleiche aus wie die eben zitierte Außerung. Fürnberg schrieb damals: „Heute habe ich eine neue Novelle beendet, sie heißt „Vuk". Halbtöne, — ein wenig später Impressionismus, ein sehr hartes und lebendiges Thema"[147].

Am 18. 10. 1946 bot er in einem Brief an den Dietz-Verlag Berlin den Novellenband für das Jahr 1947 an, in dem „Vuk" und anderes enthalten sein sollte[148].

Erstmals wurde die Novelle jedoch erst 1966 in der Zeitschrift „Sinn und Form", bald danach in „Louis Fürnberg Gesammelte Werke in sechs Bänden", Band 3, veröffentlicht. Bevor ich auf den Inhalt eingehe, möchte ich auf die Schwierigkeit hinweisen, den Inhalt knapp zusammenzufassen, da ein „Kapitel" oder „Abschnitt" sich ganz auf einen Gegenspieler bzw. Partner des Helden bezieht, nämlich auf den Tschechoslowaken Jan, der von Belgrad nach Palastina weiterfloh. Auf die besondere Bedeutung dieses Abschnittes werde ich später noch eingehen.

---

144) Louis Fürnberg, Der Urlaub, Berlin 1962, Nachwort der Herausgeber, S. 264.

145) ebda

146) Fürnberg, Brief aus dem Fürnberg-Archiv vom 24. 8. 1946, zitiert nach einem Brief von Lotte Fürnberg vom 12. 2. 1968.

147) Fürnberg, Brief aus dem Fürnberg-Archiv vom 18. 10. 1946, zitiert nach einem Brief von Lotte Fürnberg vom 12. 2. 1968.

148) Fürnberg, Brief aus dem Fürnberg-Archiv vom 18. 10. 1946, zitiert nach einem Brief von Lotte Fürnberg vom 12. 2. 1968.

Zunächst soll eine knappe Inhaltsübersicht gegeben werden, welche dieses 12. Kapitel voresrst ausklammert.

Wie schon erwähnt, spielt die Handlung in Belgrad. Vuk lebt mit seiner Frau Mara zusammen, welche im Sekretariat eines Theaters arbeitet. Er selbst ist von Beruf Rechtsanwalt übt aber seinen Beruf seit Jahren nicht mehr aus, sondern betätigt sich als Essayist und Lyriker.

Das Ehepaar hat häufig Gäste, zu denen auch Jan, ein junger tschechischer Emigrant zählt. Im 1. Kapitel findet eines der üblichen nächtlichen Symposien zwieschen Vuk Petrović und Jan statt. Daraus können wir die Grundhaltung der beiden Freunde erkenen: Vuk ist pessimistisch, Jan optimistisch. Vuk hofft nicht mehr auf eine Änderung der Zustande in der Welt, er glaubt an den Sieg des Feindes, während Jan das stark bezweifelt. Jan fordert Vuk zum Emigrieren auf. Das lehnt Vuk ab mit den Worten: „Weshalb? Es bleibt doch egal"[149].

Im 2. Kapitel hören die Freunde miteinander eine Hitlerrede im Radio, die die Herzen der Petrović schwerer macht. Sie haben Angst vor der Zukunft—

Inzwischen ist der Winter bald vergangen, der Frühling hält langsam seinen Einzug. Die politischen Verhältnisse haben sich zugespitzt. Es gehen Gerüchte um, daß das Königreich Jugoslawien den Anschluß an die „Achse" hergestallt hat. Jan verläßt Belgrad und Vuk geht mit seinem Freund Kolja, einem jungen Maler, vom Bahnhof aus nach Hause. Dieser fordert ihn auf, seine Manuskripte in Sicherheit zu bringen, bevor die Nazis einbrechen. Vuk hält das jedoch für sinnlos. Er sagt: „Wenn wir einmal fort sind und die Welt dem Geschlecht der Hitlers gehört, dann hat alles seinen Sinn verloren. Auch das Pantheon, auch die Mona Lisa, auch Homer"[150]. Er glaubt, daß auch eines Tages die SU erliegen wird. Er resigniert und gibt sich währenddessen den ewigen Werten der Literatur hin.

Im 8. Kapitel demonstrieren die Volskamassen gegen die Nazis. Vuk läßt sich einen Moment von Enthusiasmus der Menschen anstecken, sagt sich dann sofort, daß der Krieg Hitlers mit Jugoslawien noch kommen wird. Inzwischen haben sich die innepolitischen Verhältnisse wieder geändert. Die Menschen sind verstört, denn die Regierung des Generals Simonović kriecht plötzlich vor Hitler. Dauernd werden Probealarme durchgeführt, so daß die Menechen schon nicht mehr auf die Sirene reagieren. Auch Vuk und Mara sind von der Nervosität der Leute angesteckt worden; sie hören Radio, lesen Zeitung und studieren die Landkarte. Einmal allerdings haben sich sich davon losgerissen und sind in den Wald gefahren. Sie haben nur Augen füreinander und für den jungen Frühling.

Schließlich ist es doch soweit: Die Bombardierung Belgrads hat eingesetzt. In dieser Hölle helfen die beiden Gatten unermüdlich den Verwundeten. Das 11. Kapitel endet mit der Schilderung der Hölle von Belgrad, in welcher das Ehepaar aufopferungsvoll den Verwundeten hilft.

Im Kapitel 13 befinden sich Vuk und Mara plötzlich in einem von den deutschen Soldaten verwüsteten Dorf, wo sie in eine Partisanenbrigade eingegliedert sind. Den Inhalt dieses Abschnitts bildet vor allem die Tätigkeit

[149]) Fürnberg, Ges. Werke Bd. 3, S. 299.
[150]) ebda, S. 306.

der Partisanen. Erst ziemlich am Schluß werden Vuk und Mara erwähnt, ohne einen Hinweis, wie sie zu den Partisanen gekommen sind: „Vuks Nachbar spricht nus dem Schlafe. Er ist jung, fast ein Knabe noch. Der Mond scheint ihm ins Gesicht. Vuk nimmt seine Mütze und deckt damit dem Jungen die Augen. Mara ist drüben in der Schule bei den Verwundeten"[151]. Die Handlungslinie, welche von Kapitel 11 zu Kapitel 13 führt, ist durch eine offensichtliche Lücke unterbrochen, die auf den Charakter des Ganzen als Fragment hindeutet. Der Leser erfährt nicht, was die Wandlung Vuks, die als Genesungsprozeß bezeichnet werden kann, bewirkt. Das Leitmotiv aus dem „Urlaub", das Problem der Gesundung zum Leben, taucht dennoch hier wieder auf. Offensichtlich haben sich Vuk und Mara aus ihrem Pessimismus aufgerafft und kämpfen mit ihrem Volk. Sie sind glücklich darüber, denn Vuk denkt: „Welch ein Glück, daß man beisammen ist! das Leben ist eine endlose Wohltat!"[152]. Mit einem Hinweis auf weitere, bevorstehende Kämpfe klingt die Novelle aus: „Das dorten, drüben hinterm Walde das Tier zum Sprung geduckt, mit entzündeten Augen auf der Lauer liegt. . . " Für den Feind wählt Fürnberg das Symbol des Tieres.

Die Arbeit hat also, wenn von Kapitel 12 abgesehen wird, einen deutlich erkennbaren Helden. Wie sieht dieser Held aus? Der Dichter hat es verstanden, seine Gestalt lebendig zu machen. Eines seiner Mittel ist die Beschreibung. Zum Äußeren Vuks sagt er: „. . . er ist von zarter Konstitution und einer äußersten Verfeinerung des Geistes"[153]. Jan sieht in seiner Erinnerung Vuk später so vor Augen: „Beim Schreibtisch saß Vuk, feierlich fast und mit verschränkten Armen, lauschend und den feinen ironischen Zug um den Mund, der Güte war und ein bißchen Skepsis." Zu seinem zarten Äußeren paßt die passive, pessimistische Haltung.[154]. Wenn der Dichter das Zimmer Vuks beschreibt, so will er gleichzeitig etwas über die Verbindung des Helden zur Literatur sagen: „Das Zimmer ist groß, die Wände sind mit Bücherregalen bedeckt; auf einem freien Plätzchen hängt eine alte, vergilbte Photographie von Baudelaire"[155]. Besonders gelungen ist Fürnberg die Beschreibung des frühlingshaften Walde, worin sich des Helden Liebe zur Natur widerspiegelt, zugleich die Fähigkeit, sich von der allgemeinen Misere einmal für Studien loszureißen. Der Dichter findet hier folgende Worte: „Sie freuen sich der samtenen Kätzchen von den Haselnußstauden, sie finden Veilchen, sie sprechen von tausend Dingen und scheuen sich auch nicht heiter zu sein, von jener Heiterheit nämlich, die zum Frühling gehört"[156].

Ausgezeichnet konnte Fürnberg die „Hölle Belgrad" während der Bombardierung und den damit verbundenen schrecklichen, selbstlosen Kampf Vuks und Maras um Menschenleben schildern.

Die Aufeinanderfolge einer Reine treffender, lautmalender Verben läßt vor den Augen des Lesers die brennende Stadt entstehen und sich ein

[151]) ebda, S. 322.
[152]) ebda, S. 322.
[153]) ebda, S. 296.
[154]) ebda, S. 319.
[155]) ebda, S. 295.
[156]) ebda, S. 313.

Bild von der aufopferungsvollen Tätigkeit des Helden und seiner Frau machen. „. . . sich bückend, zerrend, der Glut nicht achtend, des Steinschlags, der spritzenden, rauchenden, trommelnden, röchelnden, berstenden, brüllenden, krachenden, tobenden Orgie des Todes. . .''[157]) Noch vor dem eigentlichen Handlungsumschlag finden wir Vuk tätig; er zegt sich mutig und tapfer.

Auch das künstlerische Mittel des Sprachporträts dient Fürnbergs zur Charakterisierung seiner Gestalt. Der anfängliche Pessimismus Vuks drückt sich in seiner Redeweise aus. Er antwortet ruhig und gelassen auf die Fragen Jans, nicht ohne eine gewisse Selbstironie. Auf die Frage Jans, weshalb der denn arbeite, entgegnet er: „Aus einer albernen Pedanterie, um an dem Tag, an dem ich umgebracht werde, mit einem reinen Gewissen vor Gott zu erscheinen als einer, der alle seine Tage tätig verbracht hat und mit verhältnismäßig harmolsen Dingen.''[158])

In politischen Angelegenheiten ist Vuk ängstlich, es fehlt ihm der Weitblick. Was ihm sein Freund Jan über Hitlers Untergang voraussagt, kann er nicht glauben. Gegenüber Jan äußert er, daß ihre Zeit vorläufig vorbei sei. Anstelle von politischer Aktivität flüchtet er sich in die „ewigen Werte'' der Literatur: „Ich lese Baudelaire, ich lese Goethe, ich lese den Cervantes, ich lese kurzum am Ende der Ewigkeit die ewigen Werte.''[159])

Wenn der Dichter die Vorbilder seiner Gestalt erwahnt, gibt er damit einen Einblick in deren Gedankenwelt und ihre Ziele. Wir finden im Zimmer des Ehepaares das Porträt des französischen Dichters Charles Baudelaire (1821—1867) an der Wand hängen. Wie in der Analyse zu „Rige od Fere, Nr. 2'' schon erwähnt worden ist, beeinflußten die Werke des französischen Lyrikers viele Dichter. Vuk hält offenbar wie sein dichetrisches Vorbild ebenfalls nichts von den Scheinwerten bürgerlicher Moral.[160]) Er übersetzte seine Verse „in vorbildliche Übertragungen''[161]), wie Fürnberg sagt.

Neben Vuk verschwindet dessen Gattin Mara fast völlig, sie und Vuk bilden enie Einheit. Sie zeigt die gleichen Eigenschaften wie ihr Gatte und geht vollkommen in seiner Gedankenwelt auf, Vuk ist es gewöhnt, von ihr keinen Widerspruch zu erfahren. Auf die Frage Jans, was denn Mara zu seiner Skepsis meine, antwortete er: „Es sind Überzeugungen. Ihre Frage zu beantworten, fällt mir schwer. Ich vermute, sie teilt sie.''[162])

Auch die Freunde des Ehepaares betrachten fortan die beiden in diesem Sinne. Als Jan später im Spital in Palästina viel an Vuk denkt, ist selbstverständlich Mara mit eingeschlossen: „Bisweilen trat Mara ins Zimmer, legte ihren Arm um Vuks Schulter und horchte zu, warf ein leises Wort dazwischen und machte das Sanfte durch ihre Gegenwart sanfter.''[163])

Die Gestalt Maras ist im ganzen gesehen etwas blaß geraten.

---

[157]) ebda, S. 317.
[158]) ebda, S. 308.
[159]) ebda, S. 308.
[160]) vgl. Verfasserkollektiv, Lexikon der Weltlitertur, Weimar 1963, S. 70.
[161]) Fürnberg, Ges. Werke Bd. 3, S. 296.
[162]) a. a. O., S. 298.
[163]) ebda, S. 319 f.

Der Held bekommt zwei klar erfaßbare Gegenspieler. Diese sind aber keine Feinde, sondern Partner. Ihre Funktion als Gegenspieler erwächst daraus, daß sie bis zum Kapitel 13 dem Grundkonflikt anders genenüberstehen als Vuk. Am Ende der Novelle nimmt der Held die Position seiner Gegenspieler ein, er hat sich gewandelt.

Warum bekommt der Held zwei Gegenspieler? Als die meisten Emigranten aus Jugoslawien ausreisen, weil es dort für sie wegen Hitlers Aggressivität zu gefährtlich wird, schließt sich auch Jan an. Er zieht fort, um in einer Auslandsarmee zu kämpfen. Er gerät dabei in einen Zwiespalt, weil er die Freunde allein läßt, beruhigt jedoch sein Gewissen, indem er sich sagt, daß er zum Kampf fährt. In Belgrad müßte er untätig sitzen und warten. Der zweite Freund, Kolja, der jugoslawische Kommunist, bleibt jedoch, kann weiter als Gegenspieler des Helden fungieren.

Jan wird charakterlich als das Gegenteil von Vuk dargestellt: temperamentvoll, optimistisch, aggresiv, revolutionär, politisch weitsichtig.

Beschreibend sagt der Dichter von ihm: „Und wie schon bemerkt: da ist sein Temperament, seine Aggressivatät, die kein Zaudern zuläßt, sich bald da, bald dort Luft macht und nicht fragt, ob sie anstößig wirkt oder nicht. Dazu kommt sein Optimismus, der in dieser trostlosen Zeit wie Trotz anmutet. Jedes Fünkchen Licht, mag es noch so schnell verlöschen, dient ihm zum Beweis gegen das Dunkle und Abgründige.''[164])

Seine politische Weitsichtigkeit tut Vuk wohl. Jan, welcher Frankreich „. . . — mit der Liebe und der überspitzenden Logik des Revolutionärs, dem unverrückbaren Glauben an die Beweiskraft der Geschichte''[165]) liebt, spricht z. B. von diesem Land „merkwürdig unterrichtet und mit einer Ruhe, die Vuk wohltut.''[166]) Jan ist im Gegensatz zu Vuk derart temperamentvoll, daß die Petrovićs seine Gegenwart sogar einmal störend empfinden, denn er schimpft. Als echter Revolutionär erkennt er bereits aus einer Hitlerrede die Schwächen dieses Diktators und prophezeiht optimistisch dessen Untergang. Die Sprache Jans gestaltete Fürnberg dementsprechend aggressiv: „Ja, der Frühling! sagt er und versucht Hitlers —Krächzen und Kreischen nachzuahmen. ‚Der Frühling wird es machen! Wenn Herr Hitler auf dem letzten Loch pfeift, dann wird der Frühling zum Sturm blasen! Natürlich! Der neue Bundesgenosse, nachdem Herr Mussolini schmählich versagte!'''[167])

Als echter Revolutionär begrüßt Jan es, endlich eine kämpferische Aufgabe zu erhalten. „Zur Auslandsarmee, denkt Jan. Zur Auslandsarmee! . . . Endlich geht es los, endlich bekommt alles einen Sinn . . .''[168])

Kolja, der junge Zagreber Maler, hat fünf Jahre wegen kommunistischer Aktivität im Zuchthaus verbracht. Das konnte ihn aber nicht einschüchtern. Er beneidet Jan, weil dieser in den Kampf fährt: „. . . wahrend wir hier still krepieren.''[169])

---

[164]) ebda, S. 297.
[165]) ebda, S. 296 f.
[166]) ebda, S. 296.
[167]) ebda, S. 300.
[168]) ebda, S. 303.
[169]) ebda, S. 303.

Sobald Jan nach Palästina abgereist ist, tritt Kolja als Gegenspieler Vuks in Erscheinung. Aus dem Gespräch zwischen den beiden Freunden Vuk und Kolja, welches direkt nach der Abreise Jans auf dem Bahnhof, beginnt, erfahren wir von dem starken Glauben Koljas an die Kraft seines Volkes. Er entgegnet auf die Zweifel Vuks an den erfolgrechen Widerstand des jugoslawischen Volkes: „Hitler in Jugoslawien, — das geht einfach nicht. Du kennst unsern Bauern und unsern Arbeiter nicht.''[170]) Er ist begeisterungsfähig, weil er volksverbunden ist, und somit auch glücklich über eine Demonstration in Belgrad gegen die Nazis. Die Sprache hat der Dichter wieder dem Temperament seiner Gestalt angeglichen. Es paßt zum jugendlichen Enthusiasmus Koljas, wenn er ausruft: „Du bist verrückt! jetzt wird gelebt und gelebt, daß es eine Lust ist!'''[171]) und an anderer Stelle Vuk wegen seines Pessimismus als „Wrack'' bezeichnet. Vergleichen wir die beiden Gegenspieler Vuks, so können wir feststellen, daß sie einander sehr ähnlich sind. Aus ihrer konsequenten revolutionären Grundhaltung ergibt sich ihre Handlungsweise. Wahrend die revolutionäre Haltung Koljas durch den nationalen Aspekt gefärbt ist, breitet sich Jans revolutionäre Tätigkeit auf internationaler Ebene aus. Jan kämpft in der Auslandsarmee in Palästina für soziale Gerechtigkeit. Das ist natürlich die Folge seiner Emigration aus der Tschechoslowakei und wiederum aus Jugoslawien. Er will auf jeden Fall gegen die Reaktionäre kämpfen und sich nicht in der Heimat verstecken müssen. Kolja dagegen sieht seinen Platz trotz drohender Gefahr für sich in seiner Heimat, bei seinem Volk. Er emigriert nicht. Trotz dieses Unterschiedes in ihrer revolutionären Tätigkeit dienen sie doch dem gemeinsamen Ziel, der Zerschlagung des Faschismus. Die revolutionäre Gemeinsamkeit schlägt auch eine Brücke zwischen ihnen, als sie längst getrennt sind, und läßt Jan Kolja klar erkennen: „Manchmal nun trat in dieses Spiel der Dämmerung auch die Erscheinung Koljas. Aber nicht in so schattenhaften Zügen, wie Vuk und Mara. Für Jan stand fest, daß er lebte. Er mußte leben. Er war aus einem anderen Holze geschnitzt als die beiden Zarten. Er trat ins Zimmer, er brachte den Winter mit von draußen. Um die Schulter trug er ein Gewehr. . .''[172]) Obwohl Fürnberg beiden Personen im großen und ganzen gleiche Eigenschaften verlieh, so hat er es doch verstanden, durch Schattierungen innerhalb der Eigenschaften eigenständige Gestalten zu schaffen. Beide Gestalten sind temperamentvoll. Wenn Jan mit Vuk diskutiert, außert sich sein Temperament in aggressiven Sätzen. An Kolja dagegen fällt seine Begeisterungsfähigkeit auf. Jan begegnet Vuks Pessimismus mit schärferem Spott als Kolja. Jan sagt zu Vuk: „„Das ist wie mit dem Fenster, das Sie so selten öffnen. Sie leben in Ihrer Stickluft und haben Angstzustände. . . Sie sind ein Held, wenn auch nach der negativen Seite.'''[173])

Kolja äußert ironisch: „Du bist ja ein schönes Wrack, . . . Und darf man fragen, womit du dich im Untergang beschäftigst?'''[174])

---

[170]) ebda, S. 307.
[171]) ebda, S. 310.
[172]) ebda, S. 320.
[173]) ebda, S. 298.
[173]) ebda, S. 298.
[174]) enda, S. 308.

Alle Personen, vor allem der Held und seine Gegenspieler, werden vor den gleichen Grundkonflikt gestellt. Das Wesen des zugrunde liegenden Widerspruches besteht in folgendem: Die Zukunft der Völker Jugoslawiens hätte beim eindeutigen konzentrierten Widerstand gegen den Faschismus bzw. Nazismus gelegen. Die Verantwortlichen in der Regierung bringen bestenfalls halbe Absagen auf und sind zum Teil mit dem Herzen beim Feind. Sie kapitulieren und sind also nationale Verräter. Die nationale Bedeutung des Grundkonfliktes wird an Vuk und Kolja gezeigt, das internationale Ausmaß wird durch die Einbeziehung von Jan besonders deutlich. Hierin ist meiner Ansicht nach die Bedeutung des Kapitels 12 zu sehen, das die Kämpfe in ganz anderen Bereichen als in Jugoslawien sichtbar werden läßt. Wie in den Ausführungen schon gesagt wurde, entscheidet sich der Held am Schluß für den Widerstandskampf. Seine Gegenspieler stehen ihm selbstverständlich von Anfang an bereits positiv gegenüber. Für sie kommt noch ein anderer Konflikt hinzu: „Wie kämpfe ich für die Freiheit meiner Heimat?'' Wie sich Jan und Kolja bei der Konfrontierung mit dieser Frage entscheiden, wurde bereits gesagt.

In dem Grundkonflikt und seiner Darstellung wird das Wesen des Werkes als historische Dichtung ganz deutlich. Hier liegt überdies die nationale und überzeitliche Bedeutung des Gegenstandes, den Fürnberg wählte, als es galt, in ganz Deutschland die faschistische Vergangenheit kompromißlos und restlos zu bewältigen. Die Auffassung dieser historischen Ereignisse, die Vorstellung von der Möglichkeit und dem Weg der Lösung der nationalen Grundkonflikts, weist Fürnberg als Vertreter des sozialistischen Realismus aus. Er zeigt, daß eine Entscheidung ohne werktätige Menschen und Revolutionäre unmöglich ist.

In den Kapiteln 1 bis 11 stehen Vuk und seine Gegenspieler in der gleichen historischen Situation. Vor ihren Augen verschärft sich der genannte Widerspruch und führt zu schweren historischen Konflikten. In der Ausgangssituation finden wir Vuk voller Angst vor dem Faschismus, er glaubt fest an dessen Siegeszug und die Gewalt seiner Vernichtungskraft. Pessimistisch blickt er in die Zukunft: „ ‚Es kommt eine Zeit, Herr Kollege, wo man die Humanität für die Weltanschauung der Steinzeit halten wird.'''[175]) Jan dagegen ist voller Zuversicht, wenn er sagt: „. . . zu allem Ende bleibt es doch ein Spuk. Eines Tages wird man sich die Augen reiben und fragen, ob man geträumt hat.'''[176]) Im zweiten Kapitel, als die Freunde die schon erwähnte Hitlerrede hören, hat sich die politische Situation für Jugoslawien bereits verschlechtert. Die Herzen der Petrović' sind noch schwerer geworden, während Jan seine gute Laune weiterbehält, die sich sogar zur Heiterkeit steigert. Als sich die historische Situation zuspitzt und der Krieg des Hitlerregims mit Jugoslawien nahe bevorsteht, entschließt sich Jan zur Emigration wie seine tschechoslowakischen Landsleute. Vuk emigriert nicht, weil sowieso alles „egal'' sei. Einfach macht sich Jan jedoch seinen Entschluß nicht, denn er wird hin und hergeworfen zwischen den Pflichten, auf Vuk, Mara und Kolja aufzupassen oder mit der Waffe in der Hand gegen

[175]) ebda, S. 297.

[176]) ebda, S. 298.

die Nazis zu kämpfen. Folgende Gedanken gehen ihm dabei durch den Kopf: „Du fährst ja zum Kampf, beruihgt ihn sein Gewissen. Du wirst die Waffe tragen, du wirst vielleicht durch die Hölle gehen, um gegen die Nazis zu kämpfen. Wo du gegen sie kämpfst, ist doch egal. Wo immer du zuschlägst, dort schlägst du zu. Und hier? Sie werden das Land überrumpeln, wie sie Rumänien überrumpelt haben und Ungarn und Bulgarien. Es wird kein Schuß fallen und du wirst allein sein. Du wirst ins Versteck gehen und wenn du Glück hast, werden sie dich nicht finden. Du wirst in einem Keller sitzen oder anderswo und warten und warten und die Zeit vertun und Angst haben und alles wird keinen Sinn haben. Heute beneiden sie dich und schauen dich mit Augen an, in denen du genau den Vorwuf lesen kannst, weil du sie verläßt. Aber morgen werden sie begreifen, daß du gegangen bist, um deine Pflicht zu tun. Und sie? Auch sie werden ihre Pflicht tun. Wenn sie nicht in die Gefängnisse wandern, werden sie, jeder auf seine Weise, ihre Pflicht tun. Sie sind Serben. Aber der Verrat wird ihre Möglichkeiten schmälern. Die Kroaten werden abfallen und die Slowenen werden abfallen, und die großen serbischen Herren werden nicht besser sein als die großen Herren überall. Du mußt keine Zweifel haben, denkt er, du mußt ihrem Vorwurf deine Vernunft entgegensetzen. Du tust das Richtige. . .''[177])

Obwohl er glaubt, in der Emigration mehr vollbringen zu können für die Befreiung vom Faschismus als in der zeitweiligen Heimat, sieht er die Pflichten derjenigen, die in Jugoslawien zurückbleiben. Für ihn aber gibt es, seinem Temperament entsprechend, nur diesen einen Weg.

Kolja glaubt in dieser Situation fest an die in den Völkern wohnenden Kräfte und die Unbesiegbarkeit der Sowjetunion. Er jubelt, als die Menschen gegen Hitler demonstrieren. Vuk wird ein wenig angesteckt, kann sich jedoch von seinem Pessimismus nicht lösen. Diesmal paßt die nahe Zukunft in seine pessimistische Linie, der Krieg zwischen Hitler und Jugoslawien kommt.

Wie Jan schon vorausgesehen hat, tun die Zurückgebliebenen in der Heimat ihre Pflicht Vuk und Mara kämpfen gegen die Flammen und helfen den Verwundeten. Die Schrecken des Krieges zwingen sie, sich aus ihrer Lethargie aufzuraffen.

Der Optimismus Jans und Koljas entspringt ihrer kommunistischen, materialistischen Weltanschauung. Sie besitzen einen „. . . unverrückbaren Glauben an die Beweiskraft der Geschichte.''[178]) Diese Weltanschauungg bildet ein sicheres Fundament für ihre zuversichtliche Haltung. Er ist im großen und ganzen unerschütterlich. Nur einmal meint man, Koljas Stimmung sei umgeschlagen, als er Jan wegen seiner Fahrt zur Auslandasrmee beneidet: „Weil ihr kämpfen werdet, während wir hier still krepieren.'' Doch sein späteres Gespräch mit Jan über die objektiven Verhältnisse in Jugoslawien hebt diese Außerung sofort wieder auf. Wo liegen nun die Ursachen für den Pessimismus Vuks? Er selbst gibt uns im Gespräch mit Kolja eine klare Antwort darauf: „Die Frage ist, ob die Verteidigung einen Sinn hat oder nicht, ob Hitler eine Epoche ist oder nicht, das heißt: ob endgültig die Barbarei anbricht, weil sie offenbar die Mittel hat, sich zu behaupten

---

[177]) ebda, S. 304 f
[178]) ebda, S. 297.

und sich als Weltanschauung zu girieren oder nicht. Und weil ich glaube, daß unsere Zeit vorläufig zu Ende ist, daß wir die Waffen strecken müssen, ehe wir sie erheben, — einfach deshalb, weil alles gegen uns verschworen ist, weil die deutsche Hysterie — du siehst es in Frankreich — Schule zu machen beginnt, resigniere ich."[179]) Er glaubt, man müsse sich der Macht Hitlers beugen, weil sie unbesiegabr sei.

Fürnberg versucht, die Massen in diesem Konflikt zu zeigen. Sie treten nur einmal aktiv auf, als sie im Kapitel 8 gegen die Nazis demonstrieren und General Simović hochleben lassen, welcher mit der Regierung der SU ein Freundschaftsabkommen und einen Nichtangriffspakt unterzeichnet hat.

Vuk erkennt diesmal richtig, daß sich das Hitler nicht gefallen lassen wird, daß das der Krieg ist. Die Massen zeigen keine politische Weitsichtigkeit, sie lassen sich von der enthusiastischen Stimmung, welche aus einem politischen Ereignis heraus entsteht, tragen. Außerdem zeigt Fürnberg die Massen noch als die Leidtragenden der Bombardierung. Sonst bleiben sie unsichtbar. Der Leser erfährt zwar, daß das Volk bereit ist, seine Freude zu zeigen, wenn das Heimatland gerettet zu sein scheint, weiß aber nichts von seiner Haltung und vor allem Tätigkeit in der vor und nach dem geschilderten Ereignis liegenden Zeit.

Wenden wir uns aber nun dem Schluß der Novelle zu! Im Kaptel 13, welches das vorletzte der Novelle bildet, finden wir Vuk und Mara plötzlich in einem Dorf als Angehörige einer Partizanenbrigade. Mara hilft den Verwundeten, während Vuk sich ausruht und über die letzten Wochen nachdenkt: „Wenn man ein paar Tage wenigstens Ruhe hätte bleiben könnte, so wie jetzt. Die letzten Wochen waren schwer. Gewiß, — die Müdigkeit zählt nicht, fast ist man zu müde, um noch müde zu sein. Die Paradoxen werden zur Regel. Die drüben hinterm Wald haben alles: Tanks und Flugzeuge und Munition und trotzdem. . ."[180])

Die Worte „und trotzdem" zeigen, wie sehr sich die Ansichten und das Leben der Petrović' geändert haben müssen, wie groß ihr Glaube an den Sieg über den Faschismus sein muß. Ihren Pessimismus, verbunden mit Ängstlichkeit, haben sie offenbar abgeworfen wie eine schwere Last. Vuk denkt: „Das Leben ist eine endlose Wohltat!"[181]) Eine Erklärung für dieses plötzlich veränderte Leben Vuks gibt es nicht. Kapitel 12 kann nicht als Übergang zählen, da es Jan gewidmet ist. Er denkt zwar viel an seine Freunde in Belgrad, sieht sie aber noch so, wie er sie verlassen hat, unverändert. Der Tod Vuks und Maras scheint ihm sogar gewiß zu sein. Kapitel 12 gliedert sich deutlich in zwei Teile: Die Zeilen 1 bis 40 gelten Jan und seiner augenblicklichen Situation. Er befindet sich in einem Spital am Toten Meer, um hier von einer Verwundung zu gesunden. Das Schlimme für ihn ist, nur noch ein Bein zu besitzen. Manchen gemahnt an „Der wahre Mensch" (1946) von Polewoi, wird aber von einem englischen Zeitungsbericht hergeleitet.

Es quält Jan, daß er nicht an den Kämpfen teilnehmen kann. Er, denkt dabei an Stalingrad. Sein Schicksal läßt ihm ein Gedicht von Jiři Wal-

[179]) ebda, S. 307.
[180]) ebda, S. 322.
[181]) ebda, S. 322.

ker nicht aus dem Sinn gehen, in welchem ein Jüngling, welcher fallen wollte, verurteilt ist, in einem Krankenhaus zu sterben.

Das gegebene Bild wird mit Perspektive versehen durch den Hinweis auf ein großes historisches Ereignis (Stalingrad) und auf die revolutionäre Poesie Jiři Walkers. Der folgende zweite Teil des Kapitels 12 reflektiert auf das Leben in Jugoslawien und imaginiert den jetzigen Zustand Vuks, Maras und Koljas. Jan traut Vuk und Mara auf keinen Fall die Kraft zum Widerstehen zu, sondern nur Kolja. Insofern kontrastiert Kapitel 13 mit Kapitel 12 in gewisser Weise, da es gerade Vuk und Mara sind, die nicht mehr wie „die beiden Zarten'' aussehen, sondern echte Partisanen sind.

Mit Kolja, dem Revolutionär, fühlt sich Jan fest verbunden, daß die Erinnerungen an ihn sogar die Quelle seines neu entstehenden Mutes wird: „Nicht nachgeben. Widerstehen. Noch ist viel zu tun.'' Hinzu kommt die Heldentat eines englischen Fliegers aus dem oben erwahnten Zeitungsbericht, welcher auch nur ein Bein hatte und trotzdem eine Heldentat vollbringen konnte.

Die Novelle hat fragmentarischen Charakter, da die Antwort auf die Frage: „Auf welche Weise wurden Vuk und Mara verwandelt?'' fehlt. Das „einmalige, unerhörte Ereignis'', das für jede Novelle unabdinglich erscheint, und schlagartig den Wandel der beiden herbeiführen konnte, ist nicht vorhanden. Vielleicht hätte es mit Kolja zusammenhängen können? Nicht nur in diesem Zusammenhang wird die Unabgeschlossenheit evident. Die Funktion des Abschnittes 12 bleibt ungeklärt. Er arbeitet die Gestalt Jans zu stark heraus, als daß diese einfach fallen gelassen werden könnte.

Auch das Kapitel 13 trägt mehr den Charakter einer Impression in lyrischer Prosa. Allerdings erinnert gerade dieses Kapitel daran, wie großartig Fürnberg in siener Prosa Natur gestaltet und dem Naturbild Symbolcharakter gibt.

Fürnberg schreibt: „Über dem Walde hebt sich blaß der Morgen. Noch ist die Sonne nicht aufgegangen, aber in dem feinen graublauen Schleier, hinter dem die weißen Wolken ziehen, ist schon ein fernes Leuchten.''[182])

Auch wenn die Sonne des Sieges noch nicht aufgegangen ist, verheißt doch ihr fernes Leutchen eine siegreiche Zukunft. Die Novelle endet mit den zuversichtlichen Worten: „Allmählich färbt sich der Himmel. . .''

Auch die Namen Vuk, Jan, Kolja wirken symbolisch. Hinter Vuk und Jan mögen die Gestalten Ristić und Fürnberg stehen. Sie bilden aber höchstens den Erlebnisursprung. Alle Namen der Dichtung sind weitverbreitete Namen. Was diesen Gestalten geschah, kann vielen geschehen und ist vielen geschehen.

Das Freundes-Bild in „Rige od Fere, Nr. 2'' und das Bild Vuks in der gleichnamigen Novelle haben viel Gemeinsames. Vuk ist ein Zweifler, ein Pessimist, gleich dem Freund im Gedicht. In beiden Dichtungen ändert sich die Gestalt:

Der Freund im Gedicht nur in der Gedankenwelt, Vuk in der Novelle dagegen in der Tat. Beide sind auch als Dichter tätig.

---

[182]) ebda, S. 322.

Der Freund Vuks, Jan, trägt Züge Fürnbergs. Er ist der optimistische von beiden, der auf den Freund positiven Einfluß nimmt. Im Gedicht kann der Zweifel seines Partners zerstreuen, in der Novelle gelingt das Jan nicht. Hier geht die Veränderung Vuks durch ungeklärte Vorgänge vor sich.

Es sind außer den Bezügen in den Gestalten weitere, rein äußerliche Gemeinsamkeiten vorhanden. Beide Dichtungen spielen in Belrgad im Winter; der Kalemegdan, in dessen Nähe sich das Haus befndet, wird genannt. Das Zimmer des Freundes, hinter dem der Kenner Ristić sieht, wird beschrieeben, in dem viele Bücher stehen und ein Bild von Baudelaire hängt. Sowhl das Leben des Freundes als auch das Vuks gewinnt erst wahre Gestalt in der Nacht. Nächtliche Gespräche werden in beiden Dichtungen geführt. Auch die Themen sind dabei gleich: weltpolitische Lage, Dichtung, Persönliches, Vergangenheit. Alles aber zielt auf ein zentrales Thema: die nationale Problematik Jugoslawiens, das vom Faschismus bedroht ist, wobei in „Vuk" der Aufstand der Heldenvölker bereits einbezogen wird.

6. Zwischenergebnisse

Die fast alle unter schweren politischen Umständen und harten Lebensbedingungen entstandenen Jugoslawiendichtungen Fürngers spiegeln die Probleme der Exilierten wider. Es wird deutlich, daß diese Zeit eine Bewährungsprobe für die Hoffnung auf die Verwirklichung einer kommenden neuen Gesellschaft ist, in der Humanität und Freiheit erstmals in der Geschichte verwirklicht werden sollen.

Dabei geht der Dichter vom Privaten aus, oder Erlebnisse aus senner privaten Sphäre bilden die Grundlage für seine Dichtung. Was der Dichter erlebt und empfindet, spiegelt sich in seinen Werken derart wider, daß es über das einmalige Erlebnis allgemeine Gültigkeit gewinnt. Z. B. die zarten Gefühle aus „An das noch Ungeborene" und die Freundschaft aus „Rige od Fere, Nr. 2" werden ins Poetische erhoben und damit künstlerisch verallgemeinert. Vor allem aber erfolgt die Erweiterung des privaten Themas ins Gesellschaftliche. Die derzeitige golitische Lage, gestaltet aus der Sicht des Kommunisten Louis Fürnberg heraus, findet aus diese Weise Eingang in seine Dichtung. Die jüngste „verfluchte Vergangenheit", die Gegenwart, die unmittelbare und ferne Zukunft bilden die Zeitebenen der Dichtungen. Die Zukunftssicherheit Fürnbergs wechselt mit Bangigkeit und Sorge um die Zukunft. sogar Züge des Zweifels finden sich („Ballade der Emigration"). Freude und Leid stehen miteinander im Wechsel. Die Freude und der damit verbundene optimistisćße Grundton überwiegen jedoch.

Das Schicksal des Landes Jugoslawiens, das dem Dichter Exil gewährt, interessiert ihn besonders. Er versteht es ausgezeichnet, es mit seinem privaten Erleben zu verbinden. Die Historizität wird standig deutlich durch das Nennen von Namen und Orten, die in der Geschichte eine Rolle gespielt haben.

Als Gestaltungsmittel finden wir bei Fürnberg vor allem das wirkungsvolle Mittel des Kontrastes. Weiterhin verwendet Fürnberg oft Gestaltungsmittel, die der Ballade und der Hymne eigen sind. Gern gibt er seinen Zyklen einen Rahmen. Indem der Autor seinen Dichtungen weite Perspektive verleiht und nicht als neutraler Betrachter, sondern als parteilich Mitwirkender im Leben erscheint, weist er sich als Dichter des sozialistischen Realismus aus. Er hat sein ganzes Leben und Werk in den Dienst um eine bessree Zukunft gestellt.

Александра Папазоглу

ПРЕСТОЈОТ НА ЛУЈ ФИРНБЕРГ ВО ЈУГОСЛАВИЈА

Резиме

Луј Фирнберг (1909—1957) е германски поет и раскажувач, по потекло чешки Евреин. Неговиот тежок живот му го одредува животниот пат и тој му пристапува на работничкото движење на Чехословачка, а на 19-годишна возраст станува член на Комунистичката партија. Во триесеттите години ја оснива и раководи познатата агитпропска работничко-театарска група „Ехо од лево". Кога фашистичките германски војски ја нападнаа Чехословачка, Фирнберг беше како Евреин и комунист затворен. Тој бега од затвор и живее како политички емигрант, кратко време во Италија, а нешто повеќе од една година во Југославија (1940—1941), задржувајќи се најмногу во Белград и Врњачка Бања. Таму воспоставил широки контакти со југословенски напредни писатели, особено со групата луѓе поврзани со Марко Ристиќ, чија што куќа во Белград им пружала заштита и со чие пријателство е инспириран поголемиот дел на Фирнберговите песни, свртени кон Белград и воопшто кон Југославија. Еден циклус на песни носи и наслов „Рига од Фере, номер 2", т.е. бројот на куќата во улицата покрај Калемегдан, каде што живеел Марко Ристиќ. Од неговите доживувања во Југославија настанале циклусите на песни „На уште нероденото" (подоцна му се родил син и му дал српско име Миша), „Од српската пролет 1941", „Балада на емиграцијата", 9. дел од „Шпанската свадба", како и новелата „Вук". Пред навлегувањето на Германците во Југославија Фирнберг заминува со фамилијата во Пакестина. По завршетокот на војната, пред да се врати во татковината, морал Фирнберг, како и другите политички бегалци ,да помине неколку недели, како низ некое чистилиште, во англискиот логор Ел Шат, на Синај. Во овој логор, наречен град на шатори, живееле полни три години ранети партизани, жени и деца, евакуирани од Далмација во 1943 година. Одејќи по трагите на Југословените во Ел Шат на поетот Фирнберг уште посилно му оживееле спомените за Југославија и нејзиното гостопримство. Во врска со ова доживување Фирнберг и посветил на Југославија циклус од 37 песни под наслов

„Ел Шат”. Фирнберг е прв чехословачки амбасадор во Германската Демократска Република (1949—1952). До крајот на својот живот живее во Вајмар (1959) како истакнат функционер во културниот живот на Германија.

Скоро сите песни на Фирнберг, сврзани со Југославија, а настанати под тешки политички околности и немилосрдни животни услови, одразуваат проблеми на човек изгнаник. Поетот јасно ситакнува мисла дека се ближи време, кога ќе се оздаде ново општество, во кое првпат во историјата ќе се реализираат вистинскиот хуманизам и слобода. Во своите стихови тргнува Фирнберг од своите лични доживувања и неговите приватни сфери ја чинат основата на неговото Jugoslawien-Dichtung. Личните доживувања добиваат често и општо значење. На пример, нежните чувства од „Уште нероденото” и пријателството од „Рига од Фере, номер 2” ги подига до поетска висина, а потоа уметнички ги, воопштува. Приватната тема поетот ја проширува на општествена.

Фирнберг има наклоност за создавање на лирски циклус. Во првите песни за Југославија „На уште нероденото!” се јавува лирско „Ние”, кое доминира со главната мисла, додека во останатите циклуси лирското „Јас” стои во преден план, кое скоро никогаш не е идентично со поетот Фирнберг, Тоа лирско „Јас” говори од три временски рамништа. Оно се сеќава на настаните од блиското „проклето минато” (првото рамниште), на настаните од Палестина (второ рамниште) и размислува за непосредната и далечна иднина (трето рамниште). Кога станува збор за иднината, се јавуваат тонови на неспокојство (Балада на емиграцијата) Радоста и страданијата се стални присутни мотиви, кои се во постојана меѓусобна промена. Радоста, поврзана со основниот, оптимистички тон на творештвото на Фирнберг, победува. Метафорите и контрастите имаат големо дејство. Неговите лирски циклуси се карактеристични по тоа што им дава рамови и потсетуват на Rahmennovellen од 19. век. Со својата наклоност за создавање на лирски циклуси Фирнберг стои во редот на истакнатите поети на социјалистичкореалистичката литература, како што се Јоханес, Р. Бехер со својот, „Епос на социјалистичката изградба”, Куба (Курт Бартел) со „Песната за човекот” и Георг Маурер со „Поетското патување”.

Божо Видоески

КОНТИНУАНТИТЕ НА ВОКАЛНИТЕ *Р* И *Л* ВО ДИЈАЛЕКТИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1, 0. На македонската јазична територија место прасловенските групи *tъrt*, *tьrt* и *trъt*, *trьt* денеска ги наоѓаме следниве вредности: *р̥*, *ър*, *ръ*, *ър—ръ*, *ôр*, *ôр—а̣р*, *ôр—êр*, *êр*, *ар* и *а̣р*[1]).

1, 1. Вокалното *р̥* (р) зафаќа најширок простор. Тоа се јавува во северните, централните, штипско-струмичките и пијанечко-малешевските говори. Со други зборови, се шири на целата северна и централна македонска територија северно од линијата Лерин—Демир Капија—Струмица. На исток изоглосата на оваа фонема оди нешто позападно од реката Струма на правецот Петрич—Благоевград (карта 1,1)[2]). Сп.: *вр̥ба*, *вр̥ти*, *вр̥сник*, *гр̥ми*, *др̥во*, *др̥жи*, *зр̥но*, *кр̥с*, *кр̥ф*, *р̥ш* (Кр. Паланка, Кратово, Куманово, Скопје[3]), *вр̥*, *кр̥ф*, *пр̥сти*, *ср̥п*, *тр̥н*, *цр̥но* (Штип, Радовиш, Берово, Струмица, Неготин, Рожден[4]), *пр̥во*, *ср̥це*, *р̥ѓа*, *р̥т*, *штр̥п* (Прилеп, Битола, Кичево, Галичник, Порече, Скопје, Велес[5]).

---

[1]) Во текстот се употребени покрај другите и следниве знаци: *а̣* = затворено *а*, *ê* = отворено (широко) *е*, *ô* = отворено (широко) *о*, *ъ* = вокал од среден ред.

[2]) Со бројките на картите се означени некои поголеми населби и тоа по следниов ред: 1. Дебар, 2. Струга, 3. Охрид, 4. Ресен, 5. Битола, 6. Прилеп, 7. Македонски Брод, 8. Кичево, 9. Гостивар, 10. Тетово, 11. Скопје, 12. Титов Велес, 13. Свети Николе, 14. Куманово, 15. Крива Паланка, 16. Кратово, 17. Злетово, 18. Штип, 19. Кочани, 20. Делчево, 21. Пехчево, 22. Берово, 23. Радовиш, 24. Струмица, 25. Дојран, 26. Гевгелија, 27. Неготино, 28. Кавадарци, 29. Лерин, 30. Бобошчица, 31. Костур, 32. Кајлар, 33. Острово, 34. Воден, 35. Пазар, 36. Гуменџа, 37. Кукуш, 38. Лагадина, 39. Сухо, 40. Серес, 41. Валовиште, 42. Петрич, 43. Мелник, 44. Свети Врач, 45. Благоевград, 46. Разлог, 47. Банско, 48. Гоце Делчев.

[3]) Б. Видоески, Вокалната система на кривопаланечкиот говор, *Македонски јазик*, IV, 1953, стр. 156; — *Кумановскиот говор*, Скопје 1963, стр. 58; Р. Угринова, *Говорите во Скопско*, Скопје 1951, стр. 8.

[4]) И. Филиповски, *Неготинскиот говор*, Скопје 1954, стр. 13; М. Кушевски, Делчевскиот градски говор, *Македонски јазик*, IX, 1958, стр. 70.

[5]) Б. Конески, *Прилепскиот говор* (отпечаток од Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 2, 1949), Скопје 1949, стр. 8; Б. Видоески, Кичевскиот говор, *Македонски јазик*, VIII, 1, 1957, стр. 40; N. Reiter, *Der Dialekt von Titov-Veles*, Берлин 1964, стр. 58.

1, 2. Континуантот *ър* се шири по западната македонска јазична периферија на целиот простор од Тетово до Преспанското Езеро. Границата на тој дел меѓу *ър* и *р̥* ја сочинува планинскиот венец Сува Гора, Буковик, Бистра, Стогово, Караорман, Исток (кај Охрид), Бигла, Баба (кај Битола) и Нередската Планина (југозападно од Лерин). Освен тоа вредноста *ър* го исполнува и македонскиот терен јужно од линијата Нередска Планина — Нице — Кожуф — Беласица (карта 1, 2). Сп.: *бърдо, бърчиш, вършиш, гърдо, гърло, ършиш* (Гостивар), *бързи, дърво, цървен* (Челопек[6]), *мърдаш, смъркнаш, пърстен* (Маврово), *бърго, върниш, кърст, търчиш* (Дебар[7]), *вършиш, върниш, църкоф* (Струга), *дърво, мъртоф* (Охрид[8]), *вършиш, се кърстиш, пърсти, ържје* (Ресен[9]), *гърст, кърф, напърсник, пърст* (Костур[10]).

1, 3. Во воденско-кукушкиот, дојранско-гевгелискиот, солунскиот и сушко-височкиот говор паралелно со групата *ър* во одделни случаи (најчесто во едносложни зборови и во групи од повеќе согласки) се јавува и изговорот *ръ*. Сп.: *гърне, зърну*: *кръф, пръс, трън, сръп* (Воден[11]), *връх, кръс* (Луковец, Воденско), *вършам, сърце*: *връфут, дръжи, кръсти, цръкфа* (Кулакија[12]), *върба, държе, сърце, църно*: *бръс, връшник, кръс, кръхче, пръс, църн, ръѓа, ръжоф, ръжаница* (Богданци, Гевгелиско), *върне, мързне, цървен*: *връх, ръш* (Гевгелија[13]), *дръш, кръф* (Ватилак, Солунско[14]), *връх, ръш* (Градобор[15]), *върба, сърп, църно*: *ръш, ръѓа* (Киречкој[16]), *бъркам, дърву, гърбач, зърну*: *дръва, дръжим, кръхча, връфт, трън, хръскам* (Сухо, Висока[17]), *кърпа, кърф*: *пръс, трън* (Сухо[18]), *гърло*: *гръп* (Секавец, Серско), *върба, гърп* : *кръс, пръс, връхци* (Календра, Серско), *кървав, цървен* (Горно Броди), *кърф, кърс, сарцето* : *красто̀сах, смръдлиф, тръне, трънлиф, тръгна* (Неврокоп — Гоце Делчев[19]), *свекърва, Гърмен* (Гърмен, Неврокопско).

Во пиринските говори втората варијанта (*ръ*) е уште почеста, негде таа и преовладува (во разлошкиот, банскиот), а во благоевградскиот може да се смета и како единствена. Сп.: *върше, цървен* : *бръза,*

[6]) А. М. Селищев, *Полог и его болгарское население*, Софија 1929, стр. 309.

[7—9]) Според мој материјал.

[10]) А. Кузов, Костурският говор, *Известия на Семинара по славянска филология*, IV, 1921, стр. 96.

[11]) В. Думев, Воденският говор, *Македонски преглед*, XIII, 1943, кн. 3, стр. 25.

[12]) A. Mazon et A. Vaillant, *L'évangéliaire de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar*, Париз 1938, стр. 24.

[13]) Д. Иванов, *Гевгелискиятъ говор*, Софија 1932, стр. 72.

[14—15]) V. Oblak, *Macedonische Studien*, Виена 1896, стр. 39.

[16]) M. Vukčević, Jezik u Kirečkom s udiljnim obzirom na opće maćedonizme, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, кн. 145, 1905, стр. 116.

[17]) З. Голомб, Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско), *Македонски јазик*, XIII—XIV, 1962—1963, стр. 237.

[18]) V. Oblak, *Macedonische Studien*, стр. 39.

[18a]) Материјалот од серските села Секавец и Календра е запишан од мене.

[19]) К. Мирчев, Неврокопският говор, *Годишник на Софийския университет*, I. Историко-филологически факултет, т. XXXII, 1936, стр. 36.

врьба, врьх, дрьво, срьп, црьлаф (Петрич), *бьрдо, дьрво, дьржиш : врьбница, закрьпка, крьвник, стрьшал, брьс, врьх, крьс, срьпове, трьн* (Банско[20]), *дрьво, крьпа* (Разлог[21]), *дрьво, зрьно, етрьва* (Покровник, Благоевградско[22]); в. карта 1, 3).

1, 4. Континуантот *ôр* зафаќа мало пространство. Ваков изговор познаваат десетина села во дебарската област Дримкол (меѓу Струга и Дебар), исто толку во областа Голо Брдо (на албанска територија) и торбешкото население во струшките села Лабуништа и Подгорци (в. на картата 1, под 4). Сп.: *бôршлен, вôрт, гôрклен, вôрзанка, дôржеле, дôрво, вôрнит, кôрт, кôртица, кôрф, кôрчит, кôрстит, пôрст, пôрстен, ôржâјнца, сôрце, сôрп, чôрф, тôрнинка* (с. Луково, Дримкол[23]), *бôргу, вôрба, вôрнит, дôрво, јôтôрва, кôрша, мôртоф, ôрбет, ôржит, ôрш, ôрѓа, сôрна, тôрчат, фôрлит* (во говорот на Торбешите во Џепишта), *бôрзина, завôртиле, тôрпиле* (Дренок), *вôрвит, забôржал, цôрвено* (с. Гиновец, Голо Брдо), *вôрзи, пôрвиот, ôржнал* (с. Малестрани[24]).

1, 5. Во говорот на струшките села Радожда, Вевчани и Мали Влај, како и во говорот на селото Лин, кое се наоѓа на западниот брег на Охридското Езеро на албанската страна, изговорот *ôр* се јавува само зад лабијална согласка, додека во другите случаи (зад нелабијални) имаме континуант *êр* (в. на картата 1, под 5). Сп.: *бôрдо, бôрго, вôрвит, вôрф, твôрдо, мôрдат, пôрстен, фôрл'ат : гêрне, гêрци, се гêрчит, дêрво, дêржит, êрш, êрѓа, зêрно, кêрф, кêрт, кêрстој, цêрно* (Радожда[25]).

1, 6. Во неколку села во областа Река (Дебарско) широко *о* пред *р* (*ôр*) место вокалното *р* се јавува само во едносложни и двосложни зборови. Во трисложните и повеќесложните имаме варијанта *ạр* (в. на картата 1, 6). Сп.: *вôр, вôрон, гôрп, кôрф, кôрст, пôрст, сôрп, ôрш, шчôрк; бôрзо, бôрдо, вôрба, гôрло, дôрво, дôржит, зôрно, мôртоф, ôрѓа, ôрбет, пôрво*, но: *дạржава, четвạрток, дạржиме, ạрѓата, пạрвите*. Уште подобро тоа се гледа во формите на ист збор: *кôрст : кạрстови, ôрѓа : ạрѓоса, дôрво: дạрвото, дạрвено, цôрвен : цạрвено, цạрвеница, бôркат : бạркаме, сôркат : сạркате, дôржит : дạржиме, издạржаф, издạржафте*. Ова правило важи и за акцентски целости од типот: *вạрзи-го, вạрзете-го : вôрзи, по-пạрсти : пôрсти, кривá—вạрба, нá—вạрба : вôрба* (Жерновница[26]).

Ваков резултат за *р̥* наоѓаме и во говорот на Торбешите во Маркова Река (Скопско). Говорот на скопските Торбеши со жерновничкиот се совпаѓа и по ред други важни особености врз кои може да се заклучи

[20]—[21]) Н. Алексиев, Разлошкият говор, *Македонски преглед*, VI, 3, 1931, стр. 101; Д. К. Молерови, Народописни материали от Разлошко, *Сборник за народни умотворения и народопис*, кн. XLVIII, 1954, стр. 10.

[22]) Според Тасуда М. Христова, Етнографско иследване на с. Покровник, Горноџумајско.

[23]—[24]) Б. Видоески, Дебарските говори, *Македонски јазик*, XIX, 1968, стр. 87, 67.

[25]) Според мои белешки.

[26]) М. Д. Петрушевски, Неколку црти на говорот од Жеровница, *Македонски јазик*, II, 1951, стр. 58; А. Поповски, Реканскиот говор, *Македонски јазик*, X, 1959, стр. 112.

дека во постаро време тие претставувале една целост. Сп. од овие села: *вôрба* : *варбата*, *варбете*, *вôрнеш* : *наварнаш*, *гôрне* : *гарнија* (с. Г. Количани, Држилово[27]).

1, 7. Континуантот *êр* ни е познат досега само во говорот на крајното југозападно костурско село Езерец: *бêрзо*, *бêршлен*, *вêрсник*, *гêрне*, *ģêрво*, *ģêржéље*, *êрш*, *êршта*, *кêртица*, *пêрсти*, *сêрце*, *шêрн*, *чêрн*, *чêрвен* (в. на картата 1 под 7)[28].

1, 8. Во говорот на корчанското село Бобоштица *р̥* е заменето со *ар*: *аржи*, *баргуј*, *царква*, *чарн*, *чарф*, *чарвéник*, *чарнúчка*[29]) (в. на картата 1 под 8).

1, 9. Континуантот *ар* се среќава во југозападните костурски села на просторот меѓу Костур и Грамос, со исклучок на селото Езерец. Сп.: *парст*, *парстен*, *царви* (Желин), *варба*, *варни*, *ģарво*, *карф*, *чарно*, *чарви* (Радогожде), *арш*, *арженица*, *арца*, *варба*, *варни*, *гарло*, *ģарво*, *чарн* (Галишча), *варо*, *варни*, *гарми*, *гарло*, *сарт*, *чарвен* (Гратче), *барзо*, *варнешно*, *вар*, *царно* (Псоре[30]), *арш*, *варба*, *се варна*, *ģарво*, *мартовец*, *чарвено* (Смрдеш[31])), *арт*, *парст*, *сарце*, *тфарģо* (Нестрам), *варба*, *карт*, *парсток*, *старшен*, *харчи* (Мањак[32]) (в. на картата 1 под 9).

2. Место групите *tъlt*, *tьlt* и *tlъt*, *tlьt* ни се познати вредностите: *л̥*, *ъл*, *лъ*, *ал*, *ол* (*ол̣*), *ôл* (*ôл̣*), *ал*, *êл*, *лу*, *ъ*, *о*, *ô*, *у*.

2, 1. Вокалното *л* (*л̥*) се среќава на доста ограничена територија: во малореканскиот (галичкиот) говор, вклучувајќи ги тука и мијачките оази во Битолско (с. Смилево) и Велешко (Папрадиште и Орешје), и во дел од кичевското и поречкото говорно подрачје. Сп.: *бл̥ва*, *бл̥скот*, *вл̥к*, *вл̥на*, *ģл̥к*, *ģл̥жен*, *ģл̥го*, *жл̥т*, *јабл̥ко*, *кл̥к*, *кл̥нет*, *мл̥зет*, *мл̥ња*, *мл̥чит*, *спл̥знет*, *пл̥жај*, *пл̥н*, *сл̥за*, *тл̥чет* (Галичник)[33]), *вл̥к*, *вл̥на*, *мл̥зет*, *пл̥жаф*, *сл̥за* (Македонски Брод), *јабл̥ко*, *кл̥нит*, *пл̥но*, *сл̥за* (с. Вранештица, Кичевско[34]); карта 2, 12).

2, 2. Континуантот *ъл* се јавува претежно во јужните македонски говори: во дел од леринскиот и во костурскиот, во кајларскиот, воденскиот, гевгелискиот, дојранскиот, кукушкиот, солунскиот, лагадин-

---

[27]) Според мои белешки.

[28]) Според мои белешки.

[29]) A. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, Париз 1936, стр. 32.

[30]) Примерите од Желин, Радогожде, Галишча, Гратче и Псоре се забележани од мене.

[31]) A. Mazon, *Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale*, Париз 1923, стр. 19.

[32]) M. Małecki, Text gwarowy z Kosturskiego (Macedonia), *Lud słowiański*, III, 2, 1934, стр. 323.

[33]) А. Белић, *Галички дијалекат*, Белград 1935, стр. 104—105.

[34]) Б. Видоески, Кичевскиот говор, *Македонски јазик*, VIII, 1, 1957, стр. 49.

ските, серскиот и гоцеделчевскиот. Освен тоа ваква замена се среќава и во некои западни периферни говори: на еден тесен појас северно од градот Тетово (на линијата Теарце—Прељубиште), во гостиварскиот, струшкиот, во говорот на дебарска Жупа, а во централните области на еден тесен појас по долината на Вардар од Скопје до Велес и Бабуна (в. на картата 2 под 1). Сп.: *вълна, гълта, жълња, кълчиста, пължењ* (с. Теарце, Тетовско), *бълваш, вълкош, дълго, јабълце, сълза* (Маврово), *бълваш, бълвајца, вълнен, дължина, пълн* (с. Баниште, Дебарско), *гълташ, мълчиш, мълзница, пълф* (Ржанов, Дебарско), *вълна, дълго, сълза, гълташ* (Струга), *вълк, кълниме, мълѕи* (с. Зрноско, Преспанско[35]), *бълви, гълта, кълк, жълш, кълни, мълчелиф* (с. Граждено), *кълк, гълта, дължина* (Габреш, Костурско), *бълфи, вълци, гълта, сълѕи, шълчиш* (Рупишча), *вълна, мълчи, стълба* (с. Куманичево, Костурско), *гълта, жълтница, кълк,, мълчи, сълѕа, шълчник* (Лерин), *вълк, дълго, мълѕи* (Емборе, Кајларско), *бъла, вълна, дължина, закълне, кълве, кълчишче, мълзница, пълно* (с. Луковец, Воденско), *вълна, вълнено, жълтица, кълнаш, мълзница* (с. Градовци, Скопско), *бълви, јабълка, вълци, кълчиште, мълземе, сълзи, пълно* (Блатце, Скопско), *вълна, жълчка, кълк* (с. Богомила, Велешко)[36].

2, 3. Во крајните југоисточни говори на просторот источно од Вардар и јужно од линијата Гевгелија — Гоце Делчев покрај континуантот *ъл* во одделни примери се јавува и *лъ*, сп. *вълк, вълна, сълза*: *блъха* (с. Киречќој, Солунско[37]), *кълна, пълни* : *млъкнаа* (Кулакија[38]), *мълзе* : *млъзница* (Богданци), *вълна, жълт, пълни* : *млъкнувум, слъба, жлъшка, жлът, жлатникаф* (Сухо[39]), *вълна* : *блъха, влък, влъчица, влъчка* кожа, *злъчка, плъжок* (с. Секавец, Серско), *пълн* : *блъа, влъко, глъта, жлъчка, млъзница, млъче, клък* (с. Костурино, Струмичко), *дълго, кълк, вълнен* : *злъчка, жлътец* (Дервишан, Серско, в. карта 2, 2).

2, 4. Замената *лъ* со поголема доследност се јавува и во северните говори, но само зад дентално-алвеоларните консонанти *д-т, с*: *длъго, длъжи, длъжан, тлъче, тлъчник* или *клъче* (*тл* > *кл*), *слънце, слъза слъба, слъбица* (Кр. Паланка, Куманово, Св. Николе, Скопска Црна Гора, Вратница[40]); в. на картата 2, 5).

2, 5. Во штипско-струмичките, тиквешко-мариовските, малешевско-пиринските говори место *л̥* наоѓаме еднофонемна вредност — *ъ*. Сп.: *вък, въна, гъта, да ъцне, жъто* (с. Дабиле, Струмичко), *дъго, пън, жът* (Радовиш), *жъчка, жъто, пъно* (Штип), *къне, мъзе, мъња, съба, съзи* (с. Тркање, Кочанско), *мъчи, мъња, пъно, тъчник* (Кавадарци[41]), *бъа, вък, гътка, жът* (Старавина, Мариово), *бъа, въна, жът, пъх, пъно* (Берово,

---

35) Б. Конески, Материјали за преспанскиот говор, од збирката на С. Н. Томиќ, *Македонски јазик*, VIII, 2, 1957, стр. 179.

36) Примерите од Граждено, Габреш, Рупишча, Емборе, Луковец, Градовци, Блаце и Богомила се запишани од мене.

37) *Rad JAZU* 145, стр. 116.

38) A. Mazon—A. Vaillant, *L'évangéliaire de Kulakia*, стр. 25.

39) *Македонски јазик*, XIII—XIV, стр. 239.

40) Б. Видоески, *Кумановскиот говор*, стр. 55.

41) Според мои белешки.

Пехчево), *йъх*, *съза* (Благоевград[42]), *въна*, *мъчи*, *съзи* (с. Покровник, Благоевградско[43]), *вък*, *въна* (Петрич), *съза*, *къне* (с. Мендово, Петричко[44]), *въна*, *вънес*, *дъго*, *гъшка*, *йъх*, *къцам*, *мъчи́ш*, *къне́ш*, *съзи* (Разлог[45]). Јужната изоглоса на континуантот ъ оди по правецот Гоце Делчев (поминува северно) — Петрич—Демир Капија—Острово—Лерин. На просторот меѓу Лерин, Преспанското Езеро и Битола се мешаат примери со ъ и ъл, а негде и со о, ол. Сп.: *бъа*, *вък*, *гъша*, *къве*, *мъња*, *мъзиме*, *йъшек*, *съзи*, *шъчник* : *вълна* (с. Драгош, Битолско), *гъшка*, *жъш*, *кък*, но: *йълно* и *волна* (Буково), *бъва*, *мъзе*, *йъшаф* : *вълна*, *йълн* (Сакулево, Леринско), *вък*, *дъго*, *съза* (Барешница), *кък*, *жътка*, *съза*, *гъша*, *бъва*, *шъчи*, *йъшок*, *жъш*, *дъго* : *кълни*, *дължина*, *вълк*, *вълна*, *йълни* (Лък, Преспанско), *вък*, *дък*, *йън* (Неред, Турје[46]). Западната граница на замената на л̥ со ъ допира до Перистер, Црна Река и Велес. Во областа Клепа (југоисточно од градот Велес) примерите со ъ преовладуваат, а колку што се оди по на север од Велес бројот на примерите со оваа замена се смалува. Веќе во граничното село Рудник и во Летевци ъ може да се сретне само во одделни лексеми, сп. *къца*, *кък*. — Северната граница оди приближно по правецот Катланово (на скопскиот дел)—Свети Николе—Кратово. Во одделни лексеми ъ може да се сретне и посеверно од споменатава линија (в. карта 2, 3).

2, 6. Континуантот *ол* (со разновидноста *ол̣*) се јавува во западните говори и тоа: во говорот на Скопска Каршијака, во градот Тетово и неколку североисточни села, во северниот дел на поречкиот говор, во дебарскиот, охридскиот, ресенскиот, битолскиот, прилепскиот, мегленскиот и во крајните југозападни костурски села (в. на картата 2, под 4). Сп.: *долго*, *молзе*, *јаболкница* (с. Нерези, Скопско), *колк*, *молзница*, *солза* (Драчево), *жолња*, *жолчка*, *молкум* (Солње), *вол̣к*, *гол̣ша*, *жол̣ш*, *кол̣к*, *кол̣чишша*, *йол̣жаф* (Тетово[47]), *волци*, *волна*, *жолња*, *колнеш*, *йолф*, *йолжаф* (Звечан, Порече)[48], *голшаш*, *йолџаф*, *йолн*, *сшолчеш* (с. Пласница, Кичевско)[49], *болва*, *долго*, *јаболко* (Дебар[50]), *волк*, *солза* (Обоки), *волна*, *жолшица*, *колчишша* (с. Горенци), *молчиш*, *солѕи*, *йолно* (Папрадник), *болва*, *долго* (Збажди[51]), *мол̣чиш*, *йол̣но*, *сол̣за* (Оровник, Охридско), *вол̣к*, *вол̣на*, *жол̣шо*, *закол̣ниш*, *кол̣кој* (Ресен), *волна*, *волци*, *долго*, *жолчка*, *колк*, *йолно* (Битола, Прилеп[52]), *бол̣ска*, *бол̣ва*, *вол̣на*, *жол̣чка*, *кол̣ве*,

[42]) С. Стойков, *Българска диалектологи*я, Софија 1962, стр. 104.

[43]) Според материјалот на Тасуда Христова (в. бр. 22).

[44]) Според материјалите на Илија Георгиев, Етнографско иследване на с. Мендово, Петричко.

[45]) *Македонски преглед*, VI, 3, стр. 101.

[46]) Примерите од споменатите битолски и лерински села се дадени според мои записи.

[47]) Т. Стаматоски, Градскиот тетовски говор, *Македонски јазик*, VIII, 1, 1957, стр. 232.

[48]) Б. Видоески, *Поречкиот говор*, Скопје 1950, стр. 14.

[49]) *Македонски јазик*, VIII, 1, стр. 50.

[50]) П. Михаилов, *Градскиот дебарски говор*, Скопје 1954, стр. 13.

[51]) *Македонски јазик*, XIX, стр. 67.

[52]) Б. Конески, Прилепскиот говор, стр. 7.

йолну, шолчник (с. Тресино, Мегленско), *болха, волк, волнено, долго, голша, жолшак, жолшица, колк, молчи, йолна месечина, солза, солце* (Езерец, Костурско), *волнен, волци, голша, молчи, йолно* (Нестрам), *бола, молѕи, солѕа* (Стенско)[53].

2, 7. Во јужните преспански села во бројни примери консонантската компонента на континуантот на вокалното *л* се загубила (*ол* > *о*). Така имаме, покрај *волна, колниш, йолно*, и: *боање, Богарин, вок, дого, гоша, жошица, јабоко, мози, мочи* (Љубојно, Штрбово, Долно Дупени), *кочишше, мокни, мозе, шоче, шочник* (Брајчино), *вок, соза, са смокнаф, шочи, шочник* (Герман), *бови, кок, жошица* (Крани, Арвати), *Богарин, бова, вок, вочица, гоша, дого, жош, жошница, јабока, кок, мозница, сози, шочук*, но: *волна, йолн, колни, колчишша* (Нивица, Роби). По некој пример со *о* место *л* може да се сретне и во југозападните битолски села, сп. *боа, дого, жочка, јабоко, кок, кофа, йошок, шочник* (Диово), *јабока* (Буково[54]). Треба само да истакнеме дека континуантот на *л* фонетски не се реализира еднакво во сите преспански села. Во појужните, каде што е носовката *ж* заменета со *ô*, поотворено се изговара и *о* од *л* (карта 2, 6).

2, 8. Во областа Дримкол (на левата страна на реката Дрим, меѓу Струга и Дебар) и во Голо Брдо за вокалното *л* наоѓаме двофонемна група — *ôл* (со многу отворено *о*) и тоа во сите позиции: *вôлна, јабôлко, сôлѕа* (Клење), *бôлва, вôлк, гôлшај, дôлк, жôлш* (Модрич), *дôлго, жôлња, јабôлко, жôлшок, кôлк, мôлѕиме, мôлчиш, йôлцаф, йôлф, йôлно, сôлѕи, шôлчник* (Луково[55]) (в. карта 2, 7).

2, 9. Во говорот на струшките села Радожда, Вевчани и Мали Влај има две вредности, како и место вокалното *р*: *ôл* (зад лабијални и дентални согласки), сп. *бôлви, вôлк, вôлчица, вôлна, мôлѕиме, мôлѕница, јабôлко, мôлнаша, йôлн, йôлцаф*; *дôлго, сôлѕа, шôлчек, йôлцаф*, и *êл* (зад меконепчена согласка): *гêлшка, гêлшаме, кêлк, кêлкој, кêлчишша, кêлниш* (Радожда[56]); в. карта 2, 8).

2, 10. Две разновидности се јавуваат и во торбешките говори во Река (Дебарско) и во Маркова Река (Скопско): *ôл* — во еднослoжни и во двосложни зборови и *ал* — во трисложни и повеќесложни. Сп.: *бôла, вôлна, гôлшаш, дôлго, жôлшо, кôлнал, мôлчиш, йôлно, сôлѕа*, но: *валнено, йрогалша, далжина, йожалше, калнееш, малчеме, замалчи, йалнеме* (Жерноница[57]), *бôла, вôлк, сôлѕа, гôлшаш* : *валчица, валчицана, галшаме* (Д. Количане[58]), *сôлѕа, жôлшок, вôлци* : *салѕаша, жалшица, јабалко* (Држилово, Скопско; в. карта 2, 9).

[53]) Според мои белешки.

[54]) Примерите од сите споменативе села во Преспанско и Битолско се дадени според мои белешки.

[55]) *Македонски јазик*, XIX, стр. 87.

[56]) Според мои белешки.

[57]) *Македонски јазик*, X, стр. 111.

[58]) Според мои белешки.

2, 11. Во корчанскиот говор *л̥* е заменето со *ал* : *бала, вална, далго, жалт, калк, кални, малчи, малѕи, алџица, пaлн, салѕа, салце* (Бобоштица[59]; в. карта 2, 10).

2, 12. Сличен резултат наоѓаме и во југозападните костурски села, само што во нив вокалната компонента се изговара нешто малку позатворено отколку во корчанскиот (*ал*): *бала, валк, валчица, далго, жалто, калк, кални, пално, салнце, салѕи* (с. Радогожде), *вална, малчи, малѕи, салѕа, салце, сталбја, талчи* (Галишча), *валнено, жалтукок, малчи* (Гратче), *вална, пално* (Псоре), *валк, вална, далк* (Желин[60]); карта 2, 11).

2, 13. Континуантот *у* се шири во северна Македонија на југ до линијата Вратница (северно од градот Тетово) — Скопје—Свети Николе —Пробиштип. Сп.: *бува, вук, вучица, вуна, јабука, музе, муња, пужаљке, пун, спузна се, жут, кук, кучиста* (Куманово), *вуче, жуч, жуња, куне, дубоко* (Кучевиште, Скопска Црна Гора[61]); в. карта 2, 5).

Зад лабијалните согласки во одделни лексеми *у* < *л̥* се среќава и значително појужно од споменатава линија, сп. *бува, вук, жучка, јабука, музе, пужав* (Скопје), *бува, вуци, музница* (Билимбегово, Скопско) *буа, јабука* (Тетово), *буа, вук, јабука, пуно, пужајка, пузна се* (Кочани, Штип), *јабука* (Радовиш, Струмица), *јабука* (с. Миравци, Гевгелиско) *буа, јабука, мучи, пух* (с. Мендово, Петричко[62]).

2, 14. Во северните говори покрај *у* се среќаваат и континуантите *лу* и *лъ*. Тие се јавуваат само зад забно-венечните консонанти *д-т, с* (в. погоре). Првиот континуант (*лу*) е почест во најсеверните кумановски и скопско-црногорски села, сп. *слуба, слубица, слупъц, слуза, слунце* (Кучевиште, Скопско; Куманово[63]). Во кривопаланечкиот со *лу* се познати и лексемите *жључка* и *жљуна*[64]). Сите приведениве примери во разновидноста со *лу* (одн. *љу*) познати се и во граничните српски јужноморавски дијалекти[65]).

Во јужниот појас на кривопаланечкиот, кумановскиот и скопско-црногорскиот, како и во вратничкиот говор во Долни Полог, потоа вократовскиот и овчеполскиот во споменатава фонетска позиција се јавува *лъ*: *длък, длъжан, слъза, слънце, заслъни, слъп, слъба, слъбица, тлъчник, тлъче* покрај *клъче* (*тл* > *кл*), отаде после и *клъцање*. На овој терен со *лъ* почесто се среќава и *глъта* со изведенките *глътне, глът, глътка* (во Кривопаланечко, Кумановско); сп. и кумановското *лъцне, лъцка* (< хл̥цне, хл̥цка).

---

59) А. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud,* стр. 32.

60) Според мои белешки.

61) Б. Видоески, Северните македонски говори, *Македонски јазик,* V, 2, 1954, стр. 138.

62) Според материјалот на И. Георгиев (в. бр. 44).

63) *Македонски јазик,* V, 2, стр. 139; Б. Видоески, *Кумановскиот говор,* стр. 55.

64) *Македонски јазик,* IV, стр. 207.

65) А. Белић, *Дијалекти Источне и Јужне Србије,* Белград 1905, стр. 114.

Како континуант на вокалното *л* треба да се смета во северните и источните говори и вредноста *лъ* во *глъбок*[66]).

2, 15. Некои од горниве примери во разновидноста со *лъ* се јавуваат на поголем ареал во источна и југоисточна Македонија.

Формата *глък* (дльга, дльго) се употребува и во кочанскиот, штипскиот, благоевградскиот, во областа на Беласица од Дојран до Петрич, во Лагадинско, а не е непозната и во долновардарските говори, сп. *глънук* (Сухо[67]), *глъгу* (Ново Село, Солунско[68]), *глъжи* (Кулакија[69]).

Фонетската разновидност *слънце* континуирано се јавува на два ареали: во северна и во југоисточна Македонија. Јужниот ареал ги опфаќа серскиот, лагадинските и долновардарските говори (в. на картата 3, 1).

Меѓу овие два ареали и на запад до Пчиња, Вардар и Црна се употребува формата *сънце*. Спорадично таа се среќава и по западната и југозападната јазична периферија: во некои горнополошки и дебарски села, во Струшко, Преспанско, Леринско и во јужните битолски села.

Најчесто компонентата *л* се губи и во ред други западни говори, сп. *сонце* во Скопска Каршијака, поречкиот, прилепскиот, битолскиот, охридскиот, преспанскиот и во некои дебарски и кичевски села, *сêнце* во радошко-вевчанскиот, *санце* во некои западни костурски села. Но во споменативе говори не се необични и форми со запазено *л*, сп. *солнце* во кичевскиот, *солце* во костурскиот (западниот), *салнце* и *салце* во Бобошчица, *сълце* во северозападните костурски села, *сълнце* во скопските и велешките села што се наоѓаат западно од Вардар и Тополка. Со вокално *л* е позната само во малореканскиот (в. т. 2, 1).

2, 16. Најголем број од примерите со вокално *л* се совпаѓаат и во поглед на резултатот од развојот на *л*, а и во поглед на географската распространетост на тој резултат. Некои посебности покажуваат само зборовите *бугарин*, *јаболко*, со нивните изведенки, и, како што видовме, *сонце*.

а) Формата *бугарин* (*бугарија*, *бугарски*) зафаќа најголем ареал: се јавува готово во сите македонски дијалекти со исклучок во костурско-преспанските и крајните југоисточни говори. Во костурско-преспанските познати се и разновидностите: *болгарин* (Бобошчица), *богарин*, *богарски—богарцки*, *богарија* (во преспанскиот; забележени се во селата Герман, Нивица, Роби, Ошчима, Лък, Љубојно), *балгарин* (Радогожде) и *булгарин*, *булгари*, *булгарија* (Езерец, Гратче, Стенско, Въмбел; в. карта 4). Последнава разновидност (*булгарин*) позната е и во лагадинските и серските говори[70]).

б) За **јаблко* ни се познати разновидностите: *јабл̥ко* (во малореканскиот), *јаболко* (во сите *л̥* > *ол* — говори), *јабоко* (во преспанските)

[66]) Б. Видоески, *Кумановскиот говор*, стр. 56.
[67]) *Македонски јазик*, XIII—XIV, стр. 239.
[68]) V. Oblak, *Macedonische Studien*, стр. 39.
[69]) A. Mazon—A. Vaillant, *L'évangéliaire de Kulakia*, стр. 25.
[70]) *Македонски јазик*, XIII—XIV, стр. 240.

јабъко (во *л̥* > *ъ* — говори), *јабука* (во северните и штипско-струмичките); во разлошкиот се јавуваат напоредно *јабука* и *јабъко*, а во малешевскиот — *јабака*. Во долновардарските се среќава и формите *јабулка* (Валандово, Гевгелиско), *абулка* (Кукушко), во сушко-височкиот и *јабљко, јаблъчко*, а во југозападните костурски села се јавува и разновидноста *лаика* (Бобошчица[71]), Рупишче, Радогожде, Галишча; в. карта 5).

3) Анализирајќи ја географската распространетост на континуантите на вокалните *р* и *л* можеме да го констатираме следното.

На некои говорни подрачја имаме идентичен развој на двата гласа. Така е во серско-лагадинските, долновардарските, во дел од костурско-леринското говорно подрачје, во струшкиот, централниот дебарски и во горнополошкиот говор. Во сите нив *р̥* > *ър*, *л̥* > *ъл*, одн. *р̥* > *ър/ръ*, *л̥* > *ъл/лъ* во долновардарските и серско-лагадинските.

Ист развој имале овие два гласа и во некои други западни периферни говори. Во дримколскиот и голобрдскиот, како што видовме, *р̥* > *ôр*, *л̥* > *ôл*, во радошко-вевчанскиот: *р̥* > *ôр/êр*, *л̥* > *ôл/êл*, во жерноничкиот: *р̥* > *ôр/ар*, *л̥* > *ôл/ал*; во малореканскиот и *р* и *л* се слоговни.

Како што се гледа, на целата јужна и западна периферија место вокалните *р*, *л* се развиле двофонемни групи од вокална компонента и сонант, освен во малореканскиот, каде што наоѓаме еднофонемни вредности.

На другата македонска јазична територија резултатите од развојот на споменативе гласови е различен. На едно широко подрачје во северна и централна Македонија *р̥* се задржало, додека *л̥* се рефлектирало во *у*, *ъл*, *ъ*, *ол*, во ограничен број случаи и *лъ*, одн. *лу*. Во пиринските говори исто така наоѓаме разлики во континуантите; таму *р̥* > *ръ* (*ър*), *л̥* > *ъ*.

4. Приведениот погоре материјал укажува на следниов развиток на вокалните *р* и *л*.

4, 1. Во старомакедонскиот *р* и *л* слоговна функција имале само како континуанти на прасловенските групи *tъrt*, *tъrt* — *tьlt*, *tъlt*. Така старословенските примери од типот чрьнъ, грьло — жльтъ, длъгъ покриваат изговор чр̥̭ьн, гр̥̭ьло — жл̥̭ьт, дл̥̭ъг (< *čьrnъ*, *gъrdlo* – *žьltъ*, *dъlgъ*. По губењето на еровите се добиле и нови, секундарни *р̥*, *л̥* — од прасловенските *trъt*, *trъt* — *tlьt*, *tlъt* и тоа негде по фонетски пат, како во *др̥ва* — *сл̥за*, *бл̥ха* (< *drъva* — *slьza*, *blъcha*), а во ред случаи и морфолошки, сп. *кр̥ст̄*, *кр̥в* (< *krьstь*, *krъvь*[72]).

[71]) A. Mazon, *Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud*, стр. 32.

[72]) Само зборовите *крест̄* и *рож* во некои југозападни костурски села се задржале со изјаснети *ь* > *е*, *ъ* > *о*.

По таков начин во македонскиот јазик во периодот што следи веднаш по губењето на еровите сонантите *р* и *л* биле слоговни како оние добиени од групите *tьrt, tъrt — tьlt, tъlt* така и оние од групите *trьt, trъt—tlьt, tlъt*.

4, 2. Во некои говори оваа состојба се задржала до денеска, сп. *кр̥в, вл̥к* во малореканскиот. Особено е простран, како што видовме, ареалот на *р̥*.

4, 3. Но во повеќето говори и *р̥* и *л̥* понатаму се развиле во двофонемни групи од вокал + *р, л,* а негде и во групи од *р, л* + вокал.

Како прва фаза од разложувањето на вокалните р и л, секако, е појавата на еден вокален пристап, кој подоцна се изделил во посебна фонема — *ъ*. Значи, процесот се одвивал по следниов начин: *р̥* > *ъ̑р̥* > *ър, л̥* > *ъ̑л̥* > *ъл*. На овој стадиум од развитокот тој се задржал во јужните и во западните периферни говори.

4, 4. Во некои говори вокалниот призвук се развил зад сонантот и таму останал и подоцна кога се развил во самостојна фонема. Тоа можело да биде како редовна појава, сп. *п̄ръс̄т̄, сръце* во пиринските говори, или само во одредени фонетски позиции, на пример, во едносложни зборови, пред краен консонант или пред консонантска група, сп. *кръв, връшник* и сл. во серско-лагадинските, или пак зад определени согласки, сп. *дльго, слъза, т̄лъче* во северните и во некои источни дијалекти.

4, 5. Во крајните југоисточни говори (гоцеделчевскиот, серскиот, лагадинскиот) покрај континуантите *ър/ръ* и *ъл/лъ* се среќаваат и вредностите *ạр/рạ, ạл/лạ* како фонетски варијанти на првите (во неакцентирана позиција). Сп. *т̄арп̄иш, сạрце́т̄а/т̄рạнли́ф* (во гоцеделчевскиот), *т̄ръ̣н / т̄рạнот̄, влако́(т̄)* (во сушко-височкиот[73]).

4, 6. **Во** други говори вокалната компонента во групите со *р, л* претрпела нови промени. Таа се изменила во некои од веќе постојните вокални фонеми во системот (*а, о*) или пак се развила во нова фонема: *ê, ạ, ô*. Така настанале групите: *ар, ал* во корчанскиот, *ạр, ạл* во западните костурски села, *ôр, ôл* во дримколско-голобрдскиот, одн. *ôр, ôл — êр, êл* во радошко-вевчанскиот, *ол* во централните и др.

4, 7. Процесите сврзани со развојот на вокалното *л* се уште посложени во споредба со вокалното *р*.

На едно широко подрачје сонантот *л* се загубил, така што останал само вокалниот дел на групата (в. на картата 2 под 3, 5, 6). Таков е случајот во преспанскиот, каде што процесот се одвивал по следниот начин: *л̥* > *ъл* > *ол* > *ол̦* > *о*. Единствено вака на односниов терен може да се објасни постоењето на двојни форми — со *о* и со *ол̦*, сп. *вок, жот* : *вол̦на, кол̦нит̄, п̄ол̦но*. Дека сонантот *л* во овој говор пред неговото полно

[73]) *Македонски јазик*, XIII—XIV, стр. 238, 239.

исчезнување се изговарал со силна лабијализација укажуваат околните говори. На целиот појас од Перистер до Караорман *л* на крајот на слогот, а тоа значи и во групата *-ол-*, се изговара лабијално.

Дали ваков изговор треба да претположиме и во источните говори каде што го наоѓаме рефлексот *ъ*? За тие говори ни се чини поприемливо искажувањето на Конески дека сонантот *л* се апсорбирал во *ъ*[74]). Во северните говори, како и во српскохрватскиот, вокалното *л* со лабијализација дало *у* (*л̥* > *л̥̑* > *ў* > *у*)[75].

Во одделни случаи *л* се загубило и во други наши дијалекти, сп. *сълнце* > *сънце*, одн. *солнце* > *сонце*. Во некои говори консонантската група *-лнц-* се упростувала со испаѓање на назалниот сонант, сп. *сълце*, *салце*, *солце* во Костурско (в. т. 2, 15).

4, 8. Целиот процес на развојот на вокалните *р* и *л* во македонските дијалекти графички можеме да го изразиме на следниов начин.

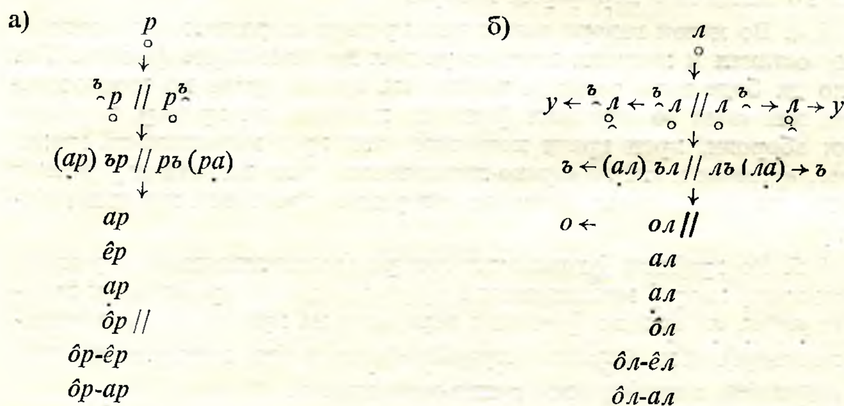

4, 9. Од општиот развој на вокалното *л* нешто отстапуваат разновидностите *јабулка* (*абулка*) во долновардарските, *лаӣка* во костурските, како и фонетските варијанти *бугарин*, *булгарин* и нивните изведенки (в. т. 2, 16).

Географската распространетост на обликот *јабулка* упатува на претпоставка за контаминација на формите *јабулка*, која е карактеристична за штипско-струмичките говори, и *јабълка*(*о*), одн. *јаблъка*(*о*). — Корчанската форма *лаӣка* е добиена со метатеза од *балка* со претходна елизија на почетниот слог предизвикана од фонетски причини.

Формата *бугарин* од северните говори (каде што е добиена фонетски), а и со посредство на српскохрватскиот, се проширила во сите македонски дијалекти, со исклучок во некои југозападни периферни

[74]) Б. Конески, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1966, стр. 34.

[75]) А. Белић, *Основи историје српскохрватског језика*, I *Фонетика*, Белград, 1960, стр. 76—78.

6, 3. Во говорите каде што место р̥, л̥ се јавуваат двофонемните групи ър, ъл редовно има шест вокали. Со оглед на корелационите односи што суштествуваат меѓу фонемите целиот систем ни се претставува во следниов вид:

у ъ и
о а е

Фонемата *ъ* овде се опонира со *а* како дифузен корелат. Овој систем е карактеристичен за долновардарските, костурскиот, западниот дел на преспанскиот, струшкиот, дебарскиот и горнopoлошкиот говор. Во сите овие говори и носовката *ж* е заменета со *ъ* (*п̄ът̄, ръка*).

6, 4. Горниов состав на фонеми го наоѓаме и во скопскиот, велешкиот, тиквешко-мариовските, штипско-струмичките и пијанечко-малешевските говори, само со таа разлика што во сите нив фонемата *ъ* има поограничена дистрибуција, зашто се јавува како рефлекс на *л̥* (во скопскиот и велешкиот *ъл*, во другите *ъ*); носовката *ж* и овде се рефлектирала во *а* (*п̄ат̄, рака*).

6, 5. Во пиринските говори *ъ* е добиено од *л̥* и *р̥* (*п̄ърс̄т̄и — п̄ръс̄т̄и п̄ъно, съза*), додека *ж* > *а* (*рака*).

6, 6. Во северните говори *р̥* како самостојна фонема егзистира и при постоење на фонемата *ъ*, која се јавува во нив како континуант на етимолошките *ъ, ь* (*дъш, дън*) и во ограничен број примери е добиена од *л̥* (*дльго, слъза, т̄лъче*). Во другите случаи *л̥* > *у* (*вук, п̄уно, кук, жут̄о*), како и носовката *ж* (*п̄ут̄, рука*). Целиот систем во овие говори изгледа како што следува:

у ъ и
о а е (+ *р̥*)

6, 7. Фонемата *ъ* во серско-лагадинските говори има поголема дистрибуција, зашто таму таа се развила како рефлекс на *р̥, л̥*, назалот *ж* (*ръка*) и етимолошкото *ъ* (*дъш, сън*), а во говорот на Висока во *ъ* се рефлектирала и самогласката *ы* (сынъ > *сън*, кыселъ > *късел*[79]). Меѓутоа, во овие говори има и широко *е* како континуант на *ѣ*. Според тоа серско-лагадинските говори имаат седумчлен вокален систем:

у и
о ъ е
а ê

[79] Македонски јазик, XIII—XIV, стр. 236.

Самогласката *ъ* и овде е корелат со *а* по признакот дифузен — компактен, а вокалот *ê* се наоѓа во корелација со *а* како негов висок (преден) парник.

6, 8. Во дримколско-голобрдскиот, каде што *р̥* > *ôр* и *л̥* > *ôл*, шесточлениот вокален систем има поинаква корелација. Како важен дистинктивен признак се јавува лабијалноста и спрема тоа вокалите се сопоставуваат на следниов начин:

у и
о е
ô а

Вокалот *ô*, кој се опонира како лабијален корелат на *а*, се јавува и како рефлекс на носовката *ж* (*п̄ôт̄*, *рôка*).

6, 9. Горниот состав на вокалните фонеми го наоѓаме и во нестрамскиот говор. Меѓутоа, во него фонемата *ô* е добиена од *ж* (*рôка*), додека *р̥* > *ар*, а *л̥* > *ол*.

6, 10. Во радошко-вевчанскиот говор има седум вокални фонеми:

у и
о е
ô ê
а

Вокалите *ô* — *ê* (опонирани како лабијален — нелабијален) и овде имаат многу ограничена дистрибуција: *ô* може да стои само зад лабијална согласка, а *ê* само зад нелабијална. Тие се добиени од *ж* (*п̄ôт̄* — *рêка*) и вокалните *р* и *л* (*вôрба* — *сêрце*, *вôлк* — *кêлк*).

6, 11. Претходниов систем го познава и говорот на костурското село Езерец. Но во него *ô* е добиено само од *ж* (*п̄ôт̄*, *рôка*), а вокалот *ê* потекнува од *р̥* (*бêрго*, *зêрно*). Вокалното *л* е заменето со *ол*.

6, 12. Фонемата *ô* ја познава и говорот на реканските и скопските Торбеши. На овој терен таа е позиционо уште поограничена: се среќава само во еднoсложни и двосложни зборови и форми, а во трисложни и во повеќесложни алтернира со *а̣*, (сп. *п̄ôш*, *п̄ôт̄от̄* — *п̄ат̄ишча*; *п̄ôрст̄*, *п̄ôрст̄и* — *п̄арст̄ит̄е*; *вôлк*, *вôлци* — *ва̣лцит̄е*, *ва̣лчица*). Така и во тие говори се сложил систем од седум вокални фонеми, но со поинаква корелација во споредба со радошко-вевчанскиот. Двете фонеми (*ô*, *а̣*) добиени како континуанти на *ж*, *р̥* и *л̥* во различни фонетски позиции се опонираат со самогласката *а*, и тоа *ô* по динстикцијата лабијалност, а *а̣* како дифузен корелат.

6, 13. Во говорот на Бобошчица шесте вокали се поредени во три корелативни пара по признакот ниски — високи (задни — предни):

у *и*
о *е*
а *ê*

Вокалот *ê* е рефлекс на акцентираните ѣ и ѧ (*лêто*, *говêндо*). Вокалната компонента на континуантите *р̥* и *л̥* се изедначила со етимолошкото *а* (*дарво*, *пално*), како и рефлексот на носовката *ѫ* (*дамбје*, *пат*).

7. Од претходниов материјал забележливи се две тенденции: прво, поврзаноста меѓу рефлексите на вокалните *р*, *л* и на носовката *ѫ* на некои терени, и второ, тенденцијата за постигнување сооднос на фонемите-континуанти на *р̥*, *л̥*, и *ѫ* со другите вокални фонеми.

7, 1. На едно широко дијалектно подрачје во јужна и западна Македонија, каде што *р̥* и *л̥* се разложиле во двофонемни групи, вокалните компоненти на континуантите на споменативе гласови (*р̥*, *л̥*) звуково се поклопуваат со рефлексите на носовката *ѫ*. Така, на пример, во говорите каде што *ѫ* се заменило со *ъ* и *р̥* > *ър*, *л̥* > *ъл*, сп. *път*, *ръка* — *сърце* — *сълза* во серско-лагадинските, долновардарските, костурските, струшкиот, дебарскиот и горнополошкиот. Во дримколско-голобрдскиот *ѫ* > *ô*, *р̥* > *ôр*, *л̥* > *ôл* (*рôка* — *дôрво* — *сôлѕа*). Во реканскиот под исти фонетски услови *ѫ* > *ô* — *а̣*, *р̥* > *ôр* — *а̣р*, *л̥* > *ол* — *а̣л* (*пôт*, *пôтот* — *па̣тишча* : *тôрн*, *тôрње* — *та̣рњето*; *сôрп*, *сôрпот* — *са̣рпови*, *са̣рповите*). Полн паралелизам во развојот на *ѫ*, *р̥*, *л̥* наоѓаме и во радошковевчанскиот говор, сп. *пôт* — *рêка* : *пôрст* — *кêрст* : *вôлна* — *гêлтат*. Во корчанскиот говор исто така континуантите на сите три гласа даде еден резултат — *а*: *пат* — *парст* — *валк*, а во југозападните костурски села тој резултат е *а̣* : *па̣т* — *па̣рст* — *ва̣лк* (Галишча, в. карта 1, 9; 2, 11).

Уште е поголема врската меѓу континуантите на носовката *ѫ* и вокалното *р*. Во охридско-преспанското говорно подрачје и двата гласа се измениле во *ъ*, одн. *р̥* > *ър*, сп. *ръка*, *пърсти*, а *л̥* > *ол* (*ол*) *волк*, *волна*. Во некои *ѫ* > *ъ* — говори во западна Македонија настанала дури и метатеза на групата *-ръ-* (< рѫ) во *-ър-* за да се изедначи со рефлексот на вокалното *р*, сп. *прът* > *пърт* (прѫть), *обърч* (обрѫчь), *дърк* (дрѫгъ), *стърга* (стрѫга), *търба* (трѫба), како *пърст*, *дърво* и др. (во преспанскиот и костурскиот).

Во оние говори, пак, каде што рефлексите на *ѫ* и *р̥* не се совпаѓаат наоѓаме паралелизам во развојот на овие гласови на друг план. Во сите говори со запазено вокално *р* рефлексот на *ѫ* се совпаднал со некој од постојните вокали во системот на односниот говор. Така, на пример, во северните говори *ѫ* > *у*, во малореканскиот *ѫ* > *о*, а во централните и во источните *ѫ* > *а*. Нема говори со *р̥* во кои *ѫ* би се развила во посебна фонема. И уште еден податок. Јужната и југозападната изоглоса на вокалното *р* наполно се совпаѓа со изоглосата на *ѫ* > *а*.

7, 2. Покажаниот паралелизам во рефлексите на носовката *ж* и вокалните *р*, *л*, особено на првото, нѐ упатува на следниве размислувања.

Во еден период од развојот вокалниот дел на континуантите на *р̥* и *л̥* звуково се доближил или совпаднал со рефлексот на *ж*. Потоа нивниот развој одел во еден правец — кон реализација на фонемите *ъ*, *а*, *ô*, *ê*, а во некои говори тие (континуантите) се стопиле во *а* (на пример во корчанскиот). Во кое време дошло до ова доближување на резултатите од споменативе гласови? Секако тогаш кога *р̥* и *л̥* го загубиле статусот на самостојни вокални фонеми и кога од нив се изделил вокалниот елемент. Тие звучеле *әр*, *әл*; така звучел и континуантот на *ж* — *ә*, негде и *ән* (*әм*) — со запазен назализам. Оваа претпоставка може да се однесува само за јужните и крајните западни говори. Во централните и во северните сме имале друга ситуација. Во тие говори деназализацијата се извршила многу порано, а вокалната компонента се слеала во една од постојните фонеми — *а*, *о*, *у*. При веќе стабилизиран вокален систем вокалното *р* во споменативе говори се конзервирало. Не го исклучуваме при тоа и влијанието на српските дијалекти.

Вокалното *л* во својот развој на односниов терен се одделило од *р̥*. Во северните говори во едни позиции тоа се изменило во *у*, како и во соседните српски дијалекти, а во други дало *лъ*. Значи, тоа се слеало во веќе постојните гласови. На еден широк ареал во централна и во источна Македонија неговиот развој одел по друг пат и со цел да се постигне фонолошки сооднос. Имено, на тој терен *л̥* > *ъл* (во Скопско и Велешко), или само *ъ* (Тиквешко, Штипско, Пијанец, Малешевско). Само на еден мал простор во западна Македонија покрај вокалното *р* се задржало и слоговно *л* (Мала Река), а во поречкиот и во говорите во Пелагонија *л̥* > *ол*.

7, 3. Во говорите каде што се развиле место *р̥*, *л̥* и *ж* нови фонеми, тие по правило стапуваат во корелација со *а*. По тој начин фонемата *а*, која дотогаш виреела како осамен член во системот на вокалите, во повеќето македонски дијалекти добива свој корелат. Самата корелација во одделни дијалекти се устројувала по различни признаци. Така настанале корелативните односи: *а* — *ô* во дримколско-голобрдскиот и нестрамскиот, *а* — *ê* во говорот на Езерец, *а* — *ą* во западните костурски села, но во најголем број говори *а* се опонира со *ъ*: во цела северна, источна, јужна Македонија и во повеќе западни периферни говори.

7, 4. Вокалните *р* и *л*, како што се гледа од претходното излагање, изиграле многу важна улога во формирањето на вокалните системи во македонските дијалекти. Таму каде што се запазиле тие слоговни (или само еден од нив), по правило имаат статус на посебни фонеми. Особено тоа е показателно за *р̥*, за кое можат да се најдат и потребни минимални парови што ќе ја потврдат неговата двофонемност, сп. *п̄р̥ут̄* (< прхут) : *п̄рут̄* (< пржтъ) во северните, или *вр̥о(т̄)*, *вр̥он*, *вр̥ови* во ред други говори.

Во оние говори, пак, каде што *р̥* и *л̥* се разложиле, вокалната компонента во системот најчесто се јавува како нова фонема, која придонесла за создавање на нови односи меѓу фонемите, а негде и за преструктуирање на целиот вокален систем.

Božo Vidoeski

LES CONTINUANTES DES *R* ET *L* VOCALIQUES DANS LES DIALECTES MACÉDONIENS

Résumé

Dans la première partie du présent article, l'auteur décrit l'état présent des continuantes des *r* et *l* vocaliques dans les divers parlers macédoniens. Il constate les résultats suivants à la place du *r* vocalique: r̥, ъ*r*, *r*ъ, ъ*r*-*r*ъ, *ôr*, *ôr-ar*, *ôr-êr*, *ar*, *ar*, tandis qu'à la place du *l* vocalique on trouve: l̥, ъ*l*, *l*ъ, ъ*l*-*l*ъ, *al*, *al*, *ol*, *ôl-al*, *ôl-êl*, *lu*, ъ, *ô*, *o*, *u*. Il examine aussi l'extension géographique de chacune de ces particularités.

Dans la seconde partie, l'auteur étudie l'évolution de chacune des constituantes en question, tant sur le plan historique que dans les cadres de la constitution des systèmes vocaliques dans les dialectes macédoniens. Il met particulièrement en évidence les relations entre les continuantes des *r* et *l* vocaliques et les phonèmes qui se sont substitués à la nasale *ǫ*. Dans les parlers méridionaux et occidentaux, *où* la nasale *ǫ* a évolué en phonèmes à part (ъ, *ô*, *ê*, *a*), on trouve presque régulièrement à la place des *r* et *l* vocaliques des groupes à deux phonèmes *où* la composante vocalique est identique aux phonèmes remplaçant la nasale *ǫ*. Cf. *p*ъ*t*, *r*ъ*ka*: *p*ъ*rsti*, *s*ъ*rce*— *v*ъ*lk*, *ž*ъ*lt*; *pôt*, *rôka*: *pôrsti*, *sôrce* — *vôlk*, *žôlt*; *pôt*, *rêka*: *pôrsti*, *sêrce* — *vôlk*, *sênce*; *pat*, *raka*: *parsti*, *sarce* — *valk*, *žalt*; *rôka*, *rakata*: *pôrsti*, *parstite* — *vôlk*, *valcite*. Dans les parlers septentrionaux et centraux, on trouve d'autres rapports et d'autres lois: à la nasale *a* se sont substitués *u* ou *a*, tandis que le *l* vocalique a donné des résultats divers (*u*, *l*ъ, ъ*l*, ъ, ъ*l*) et le *r* vocalique a conservé sa fonction silabique.

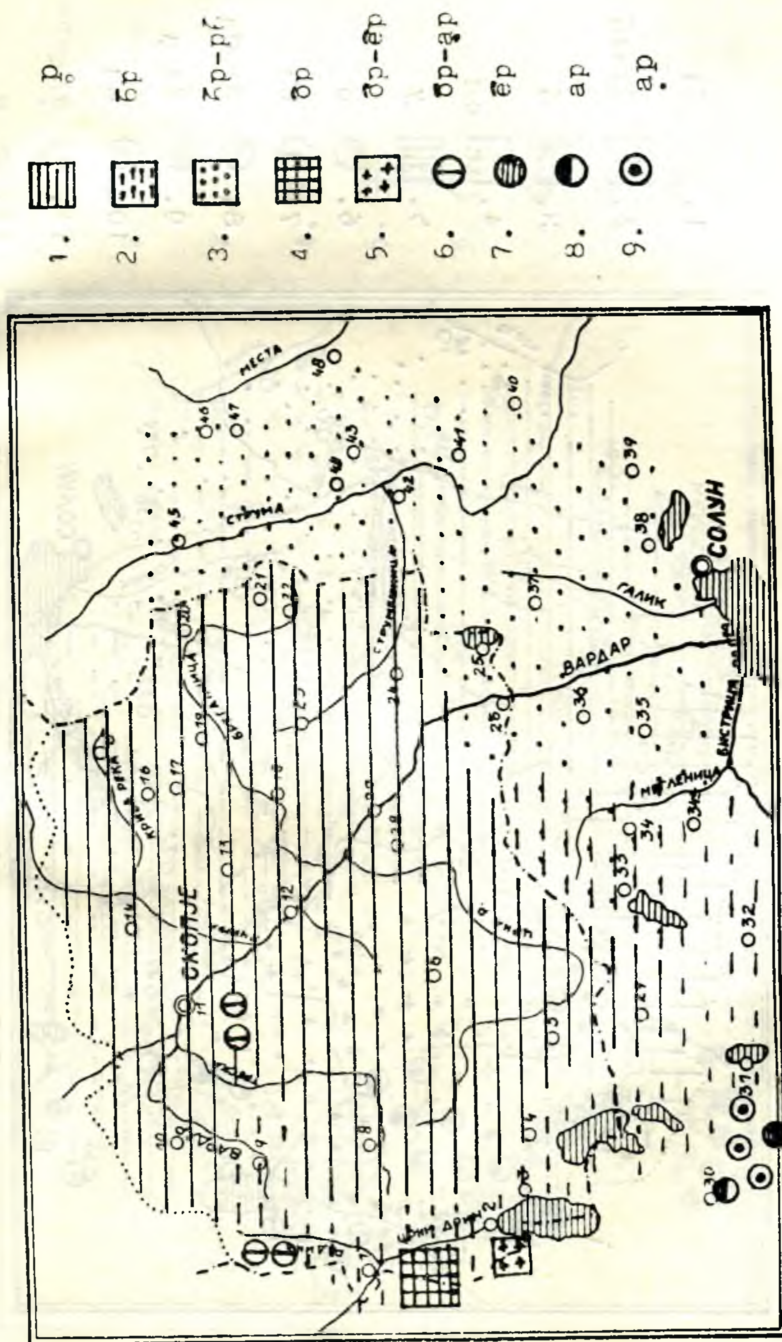
Карта на континуантите на вокалното р
1. р̥
2. ъ̆р
3.
4.
5.
6.
7.
8. ар
9. ар
МЕСТА
СТРУМА
ВАРДАР
ГАЛИК
СОЛУН
СКОПЈЕ
БИСТРИЦА
КРИВА РЕКА

Карта 1

Карта на континуантите на вокалното л

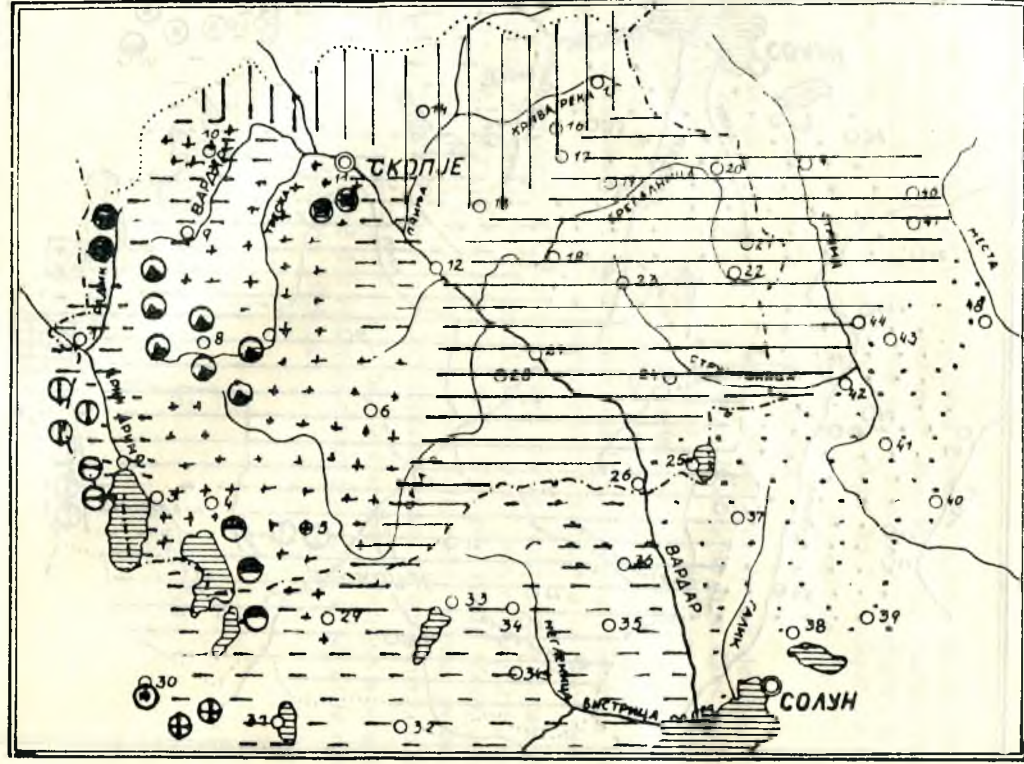

1. ъл
2. ъл-лъ
3. ъ
4. ол
5. у
6. о
7. ъ̂л
8. ъ̂л-ъ̂л
9. ъ̂л-а
10. ал
11. а̣л
12. л̥

Карта 2

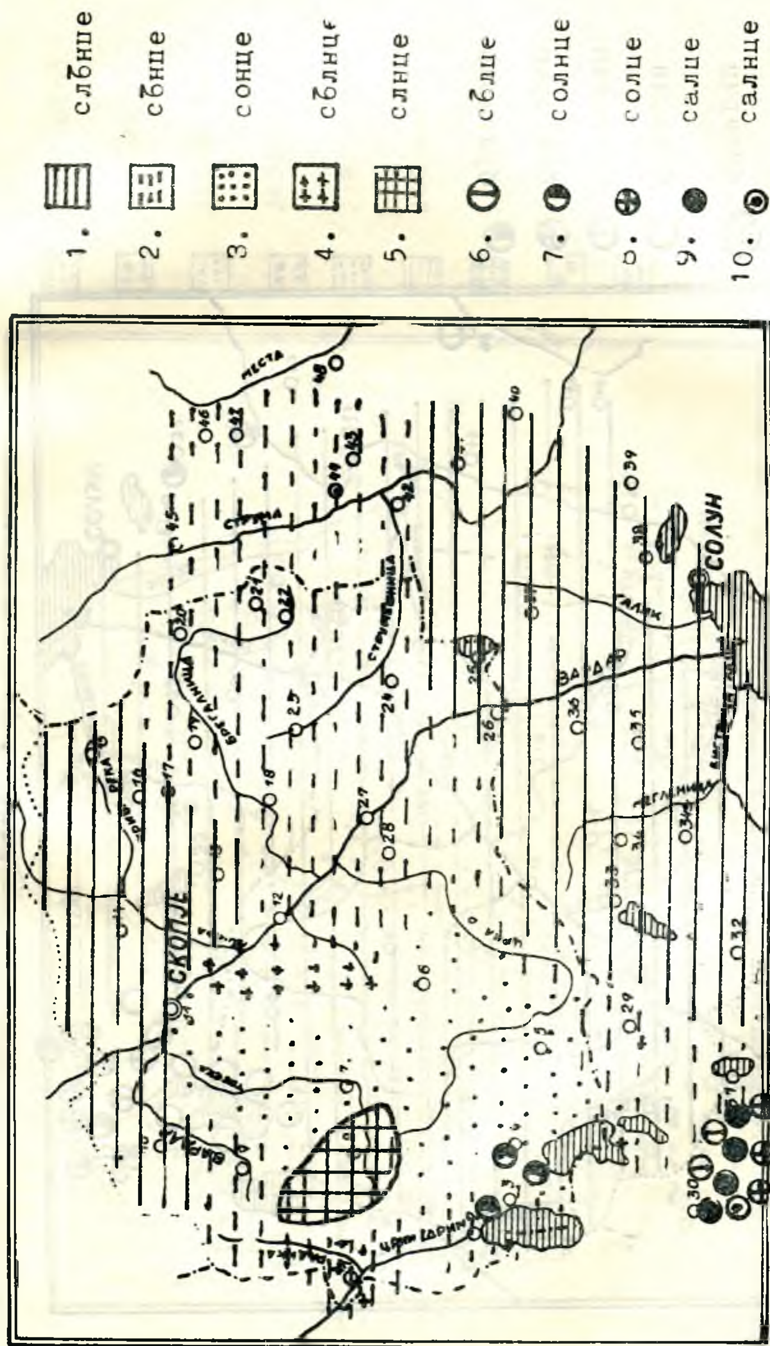
1. слъ̆нце
2. съ̆нце
3. сонце
4. съ̆лнце
5. слнце
6. съ̆лце
7. солнце
8. солце
9. салце
10. салнце
СКОПЈЕ
СОЛУН
ВАРДАР
СТРУМА
МЕСТА
ГАЛИК
СТРУМЕШНИЦА
БРЕГАЛНИЦА

Карта 3

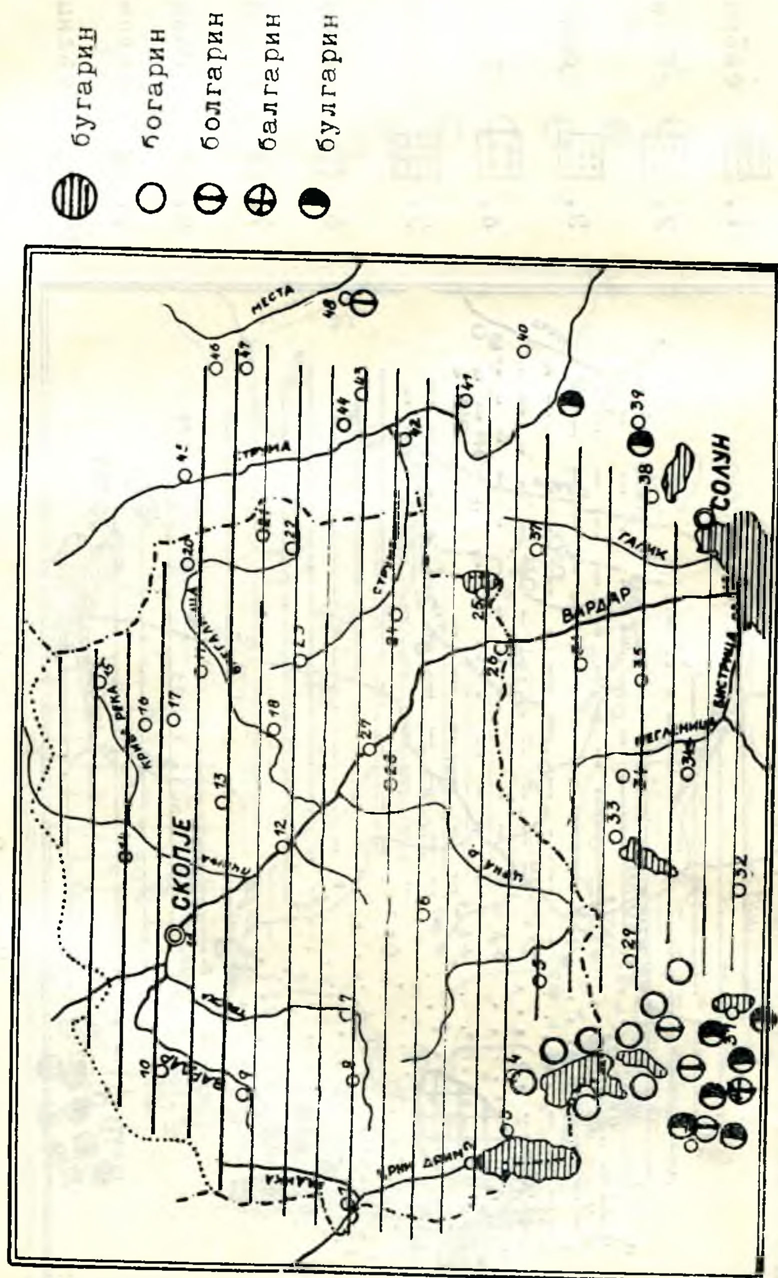
бугарин
богарин
болгарин
балгарин
булгарин
СКОПЈЕ
СОЛУН
ВАРДАР
СТРУМА
МЕСТА
ГАЛИК
МЕГЛЕНИЦА
БИСТРИЦА
КРИВА РЕКА
ЦРНИ ДРИМ

Карта 4

јабука(о)
јабълко(а)
јабъко(а)
јабако(а)
(ј)абулка
јабоʌко
јабоко
јабл̥ко
лапка

СКОПЈЕ
СОЛУН
ВАРДАР
МЕСТА
СТРУМА
БРЕГАЛНИЦА
СТРУМЕШНИЦА
КРИВА РЕКА
ЦРНИ ДРИМ
ГАЛИК
БИСТРИЦА
МЕГЛЕНИЦА

Карта 5

на прашањето за ТЈ се задржуваат патем или пак му посветуваат посебно внимание.

По втората светска војна интересот за прибирање материјали од ТЈ и нивното делумно изучување продолжува скоро со несмален интензитет на страниците на списанието *Македонски јазик*. Првите прилози од оваа проблематика се на нашиот јубилар проф. Полenaковиќ[24].

Сите овие запишани и објавени материјали денес претставуваат единствен извор за проучување на ТЈ во Македонија. За некои нови усни извори сметаме дека сè помалку може да станува збор, макар што не е сосем исклучена можноста дијалектолошките испитувања на теренот да извлечат од заборав некој непознат ТЈ[25].

3. Макар што научното изучување на ТЈ воопшто датира од поново време, паѓа в очи дека првите осврти врз материјалите од македонските ТЈ се јавуваат веќе непосредно по нивното објавување и дури, паралелно со нивната појава. Така на пример, веќе во 1885 г. К. Јиречек ја објавува својата статија *Conventionelle Geheimsprachen auf der Balkanhalbinsel*[26] во која констатира дека му се познати само три места на Балканот во кои се среќаваат тајни ,,жаргони'' кај Јужните Словени[27]. Станува збор за: ,,брациговскиот'' или ,,дулгерскиот'' кој се зборувал во западнородопското село Брацигово; за ,,осатскиот'' или ,,мајсторскиот'' што се зборувал во Осат, во североисточниот дел на Босна и за ,,мутавџискиот'' од околината на Врање. Додека за двата последни ТЈ се служи со материјалите што ги објавил Миличевиќ во *Кнежевина Србија*[28] и *Краљевина*

---

24) Cf.: a) Поленаковиќ Х., *Прилози кон македонските тајни јазици*, MJ II, 49—56 (понатаму: Поленаковиќ, *Прилози*),

b) ibid. *Уште два прилога кон македонските тајни јазици*, MJ II, 209—211 (понатаму: Поленаковиќ, *два прилога*),

c) ibid. *Нов прилог кон македонските тајни јазици*, MJ III, 57—57, (понатаму: Поленаковиќ, *Нов прилог*).

d) Јашар-Настева О., *Албански зборови во македонските тајни јазици*, MJ, IV, 60—65, 84—92, 132—140 (понатаму: Настева, *Албански зборови*).

e) Ховенберг Х.—Марков Б., *Прилог кон тајните јазици*, MJ V, 208—230 и MJ VI, 4—21 (понатаму *Ховенберг—Марков*) cf. исто така Константинов Душко Х., *Таен јазик на смилевските печалбари*, Битола 1960.

25) Во нашава работа се служевме и со необјавените материјали за ,,гусларскиот'' и ,,ремундоскиот'' ТЈ кои ги добивма од унив. професори д-р Бранислав Русиќ и д-р Божидар Видоески. Овде уште еднаш им се заблагодаруваме.

26) Jireček Konstantin, *Conventionelle Geheimsprache auf der Balkanhalbinsel*, Archiv für slavische Philologie VIII, 99—103 (понатаму: *Јиречек*).

27) Во врска со ова тој изјавува: ,,Auf der Balkanhalbinsel sind mir in dem slavischen Theil derselben bis jetzt drei Orte bekannt, wo solche geheime Localjargons vorkommen, natürlich ganz abgesehen von den Resten wirklicher lebender Sprachen, wie z. B. . . .'' (*Јиречек* 99).

28) Миличевић М. Ђ., *Кнежевина Србија*, Београд 1876 (на стр. 566 авторот дава 25 збора од ,,осатскиот'' ТЈ а на 590—591 примери за ПГ од Ужичкиот округ), /понатаму: *Миличевић*, *Кнежевина*/).

Србија[29], за ,,брациговскиот" ТЈ Јиречек се служи со материјалите што две години порано, во 1883, г., ги добил на теренот[30].

Десет години подоцна, во 1895 г. се појавува и исцрпната студија *Die Geheimsprachen bei den Slaven*[31] на В. Јагиќ во која, откако ги анализира пословечките говори и ТЈ главно кај Русите и Малорусите, авторот се задржува и на ТЈ кај Јужните Словени. Во овој дел тој зборува за ,,просјачкиот" од Србија (стр. 24), за ,,ѕидарскиот" од Осат (стр. 25), за ,,мутавџискиот" од Врање (стр. 26), за ,,плинтовска шпраха" од Словенија (стр. 27) и за ,,дулгерскиот" од Брацигово (стр. 27), при што ги користи материјалите објавени од Јиречек[32].

Прикажувајќи ја студијата на Јагиќа и поттикнат од неа, бугарскиот научник И. Шишманов во *Бележки за българскитѣ тайни езици и пословечки говори*[33] изнесува низа свои забелешки по однос на ТЈ воопшто и посебно за тие од Македонија. Всушност, приказот претставува една опсежна анализа во која Шишманов донесува истовремено и нови материјали за некои веќе познати македонски ТЈ. Така, за: ,,брациговскиот" (30—34), ,,папуџискиот" од Прилеп (34—37), ,,ѕидарскиот" ТЈ од Дебар, Неврокоп и Крушево (37—40; 40; 40—41), ,,дрндарскиот" од Неврокоп (41), ,,питачкиот" од Прилеп (49—50) и др.

Врз основа на објавените материјали, осврти и одделни прилози би можело веќе да се направи една целосна анализа на македонските ТЈ што би претставувало и еден чекор поблиску кон компаративното изучување на сите балкански ТЈ.

4. Осврнувајќи се на бројните ТЈ што во минатото биле распространети на Балканот би можеле да констатираме дека се изделува посебно една поголема област која се карактеризира со изразито голем број ТЈ. Се работи за област во чиј јужен дел се изделува зона која би ја зафатила југозападната територија на Полуостровот а во која би влегле Епир, југоисточна Албанија и југозападна Македонија. Втората зона би го зафатила централниот дел на Полуостровот, со источна Босна, Косово и Јужна Србија. Овие две зони би можеле да се третираат како два ирадијациони центри од кои понатаму се шреле ТЈ. И во двата случаи се работи за изразито плурилингви зони поради што тие претставуваат посебни целости наспрема околните територии кои се предимно населени со монолингвно население. Во овие зони, со оглед на тоа дека биле населе-

---

[29]) ibid. *Краљевина Србија*, Београд 1884 (на 31 стр. авторот дава 21 збор од ,,мутавџсикиот" од Врање), /понатаму: Миличевић, *Краљевина*/.

[30]) Иречек К., *Пътни бележки за Средна-Гора и за Родопскитѣ планини*, Периодическо списание XI, 5—6.

[31]) Jagić Vatroslav, *Die Geheimsprachen bei den Slaven* Sitzungsberichte der kaiserischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Classe, B, CXXXIII, I. Bibliographie des Gegenstandes und die slavischen Bestandtheile der Geheimsprachen. Wien 1895.

[32]) Cf. *Јиречек* o. c.

[33]) Шишманов Ив. Д., *Бележки за българскитѣ тайни езици и пословечки говори*, СбНУ XII, 15—50 (понатаму: *Шишманов*).

ни со хетерогено население, се создале грчки[34], албански[35], аромански[36], македонски[37] и српски[38] ТЈ, кои служеле како средство за комуницирање меѓу одделните занаетчии припадници на една етничка група. Покрај низа заеднички особености сите тие ТЈ содржеле и бројни елементи преземени од јазиците на околното население со кое нивните носители доаѓале во секојдневен контакт.

Кога се споменува феноменот плурилингвизам во овие две зони треба секако да се укаже на фактот дека некои од балканските јазици како што се: *албанскиот*, чиишто елементи скоро преовладуваат, на пример, и во ѕидарските ТЈ во Македонија[39] и во мајсторските ТЈ од Србија[40] од Босна[41], а според Триандафилис[42] и во грчкиот „дорстки" ТЈ; *аромански́от*, кој бил во основата на „калаџискиот" од Крушево, Велес[43], Призрен и Босанска Крајина[44], и *турскиот*, се присутни и во двете зони, факт кој понатаму, особено кога станува збор за елементите од туѓо потекло, ќе одигра посебно значајна улога. Овде треба секако да се истакне и фактот дека и за двете зони биле значајни и контактите со циганскиот јазик[45], се разбира, некаде во поголема, а некаде во помала мера. Оваа плурилингвна ситуација, карактеристична и за јужната и за северната зона од оваа област на Балканскиот полуостров, се јавува истовремено и како значаен фактор во создавањето посебно поволни услови за развој на ТЈ[46]. Кон ова треба да се додаде и тоа дека занаетчиите што се движеле

---

[34]) Извесни библиографски податоци за грчките ТЈ дава Барић Х. во Архив за арбанаску старину, језик и етнологију II, 1, 163—164.

[35]) Во врска со албанските ТЈ на нашата територија, нажалост, наоѓаме многу малку податоци. Но, дека такви постоеле не информираат меѓу другото Гбјув (о. с., 843 во забелешката) кој успеал да забележи само неколку збора (*рочко, теле, цапи, бузреч*) што се употребувале во ТЈ на албанските ѕидари од Дебарскиот крај и Поленаковиќ (*Прилози* 54).

[36]) Не е исклучено дека билингвните аромански занаетчии (сп. случајот со аромансните калаџии и забелешките што во врска со нив ги дава *Филиповић*, 182) освен со македонскиот ТЈ се служеле и со некој аромански ТЈ. Забележано е исто така дека и Вангел, гусларот од Охрид, употребувал многу голем број аромански зборови. Спореди *Русић—Шмаус* (130, заб. 12) кои констатираат следново: „Више пута нам је изражена сумња да је Ванђел можда и сам в л а ш к о г порекла. Горње констатације говоре донекле за ову претпоставку, иако то Ванђел одлучно пориче. Сигурних доказа засада нема". Не е исклучено дека, доколку не бил Влав, владеел со аромански ТЈ. Извесни материјали од аромански ТЈ поседува Поленаковић, *Прилози*, 54).

[37]) Cf. заб. 4 и 24.

[38]) Cf. *Ђорђевић* кој ја дополнува библиографијата за српските ТЈ излезена во *Караџић* 1900 г.

[39]) Cf. Јашар-Настева, *Албански зборови.*

[40]) Cf. Миличевић, *Краљевина*, 317.

[41]) Cf. Миличевић, *Кнежевина*, 566, заб. 1.

[42]) Цитирано според Барић, cf. заб. 34.

[43]) Cf. *Филиповић*, 182.

[44]) Cf. *Трojановић*, 225.

[45]) Сп. на пример *Uhlik Rade, Ciganizmi u šatrovačkom argou, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu,* sv. IX, 1954, 5—31.

[46]) Зборувајќи за условите во кои се образуваат ТЈ, францускиот аргоиста Albert Dauzat во својата студија *Les argots. Caractères—Evolution—Influence* Paris 1946 со право констатира дека „... *l'argot se développe de préférence dans les régions*

по другите балкански земјиноселе со себе, од својата билингвна и плурилингвна средина, и релативно големо јазичко искуство и богатство.

5. Во однос на прашањето за бројот на запишаните ТЈ на македонското јазично подрачје, би можело да се констатира дека е тој прилично голем, дури и особено голем со оглед на тоа дека се работи за една релативно мала и географски доста ограничена лингвистичка област. Овој факт изненадува, посебно затоа што се знае дека во некои области на Балканот, ТЈ се јавуваат во поограничен број а некаде дури наполно отсуствуваат. Според нас, оваа лингвистичка појава би можела да се објасни главно со низа екстралингвистички фактори, меѓу кои секако посебно место зазема географската положба на Македонија, економските и општествените прилики во овој дел на Балканот во текот на минатите векови и, како што веќе видовме, посебната јазичка ситуација во која билингвизмот играл изразита улога.

Меѓутоа, со оглед на тоа дека прибирањето и објавувањето на материјалите од ТЈ, ниту во почетокот ниту подоцна, не се вршело организирано и систематски и, посебно, поради тоа што носителите на ТЈ, како што е познато, многу нерадо и со голем отпор давале информации во врска со нив, може да се заклучи дека извесен дел од нив останал незарегистриран.[47]. Поради истите причини и добар дел од лексичкото богатство на одделните ТЈ засекогаш паднал во заборав.

Макар што во периодот кога се запишувал најголемиот дел од македонските ТЈ тие биле веќе зафатени од процесот на нивното гу-

---

où se fait sentir l'influence de langues étrangères. L'action de ce facteur a été mise en doute, mais on n'a pu expliquer autrement une série de concordances remarquables, qui ne peuvent être l'effet du hasard" (16), (понатаму: Dauzat, *Les argots*).

[47]) Интересно е да се одбележи, на пример, дека колку што ни е познато, не се сочувани посебни лексички материјали за „мутавџиски" ТЈ од македонско јазично подрачје. Меѓутоа, дека таков ТЈ бил во употреба наоѓаме податоци кај Поповић Сретен Л., *Путовање по Новој Србији*, Књижевна задруга 1950², коло XLV, књ. 310—311. Давајќи многу значајни и интересни податоци за „мутавџискиот" ТЈ тој меѓу другото вели: „*Мутавџиски језик је тежак, скоро тако исто као кад би се какав страни језик учио; јер иако речи на српски изгледају, не можеш знати шта значе и какве су док не знаш мутавџиског језика*, који када се говори, речи се тихо изговарају и не заплиће се, нити се брза као иначе у говору. Најглавније је што овај језик нема многа наречија и покварености, него га све мутавџије подједнако говоре. Вредно би било да се ко ода на изучавање овог језика, само је мучно, јер мутавџије здраво крију тај свој језик и другима нерадо казују. *Ја што сам нешто знао од тог језика, научио сам од неког Трајчета из Велеса, који је код мога оца служио, а био је на своме вилајету мутавџиски шегрт. Но и у Крагујевцу сам као ђак* 1834 *године слушао тај језик. И у Врањи сам* распитивао за тај језик и рекоше ми да га знају, али никако не хтедоше преда мном да говоре" (521—522).

За „мутавџискиот" пак од Врање, пишува, како што веќе спомнавме, Миличевић кој констатира: „У врањском округу многи се људи баве *мутавџиским* занатом. Отуда многи знају и *језик мутавски* (*Мутавџиски*). Томе језику нисмо моглиући у траг, него ево бележимо из њега тек неколике речи, које су нам умели казати познаници скојима смо о том говорили" (*Краљевина*, 317). Од приложениот список кој содржи 21 збор, поголемиот дел, особено оние што се од албанско потекло, се среќаваат и во другите македонски ТЈ. Дали се работи за ТЈ пренесен од Македонија (во врска со ова cf. посебно првата констатација која се однесува на впечатокот што го добил Поповић по однос тежината при неговото разбирање и сфаќање) е прашање

бење од активна употреба[48], колку што ни е познато од литературата, досега е собран и објавен многу богат материјал од следните ТЈ:

I *ѕидарски*
1. „мајсторски"
 а) Дебарско
 б) Крушевско
 ц) Битолско
 д) Брацигово
2. „бошкачки"
 а) Велешко
 б) Јанче
 ц) Ростуше
 д) Дојранско
3. „вешкарски"
 а) Прилепско
4. „гурабарски"
 а) Струшко
5. „ремундоски"
 а) Велешко
6. „форнички"
 а) Кривопаланечко
 б) Шлеговско

II *папуџиски*
 а) Прилеп
 б) Скопје

III *терзиски*
 а) Дебарско
 б) Велешко
 ц) Прилепско

IV *терз.-алваџиски*
 а) Дебарско

V *пиштачки*
 а) Битола
 б) Прилеп
 ц) Охрид

VI *цигуларски* (тупарски)
 а) Прилеп
 б) Битола
 ц) Охрид
 д) Крушево
 е) Велес

VII *дрндарски*
 а) Неврокопско

VIII *калајџиски*
 а) Крушевско
 б) Велешко
 ц) Прилепско

IX *ликарски*
 а) Скопје
 б) Велес

X *мутавџиски*
 а) Велес

XI *копаничарски*
 а) Дебарско

XII *ластовечки*
 а) Дебарско[49]

на кое ке може донекаде само компаративното изучување на македонските и српските ТЈ да одговори. Тоа што Филиповић, кој во периодот од 1926 до 1930 г. живејќи во Велес и прибирајќи материјали за ТЈ, не успеал да констатира постоење и на „мутавџискиот" ТЈ (cf. неговата изјава во спомнатата статија: „Колико сам могао да сазнам, у Велесу су била у употреби четири тајна говора: бошкачки или мајсторски, калајџијски, терзиски и пословички" — 179), би можело да се објасни со намалувањето бројот на мутавџии и отпаѓање од активна употреба на нивниот ТЈ со оглед на тоа дека е во прашање период од скоро стотина години.

[48]) За илустрација само cf., меѓу другото, изјавата на Гбјув (о. с. 875) по однос на „тупарскиот" („цигуларскиот"), или на Филиповић (о. с. 1882) по однос на „калајџискиот" и на Русић—Шмаус (о. с. 129) во врска со „петљачкиот" ТЈ од Охрид.

[49]) Од горниот преглед може да се констатира дека при именувањето на ТЈ како главен елемент се јавува името на занаетот. Ова доаѓа оттаму што говорните субјекти и составувачите на одделните ТЈ, во Македонија и изопшто на Балканот, биле луѓе од определен општествен слој и се занимавале со иста професија. Запишу-

Врз основа на објавениот материјал и од досега изнесеното би можело да се заклучи дека македонското јазично подрачје претставувало област со изразито поволни услови за создавање на вака импозантен број ТЈ. Ова се однесува посебно за краевите на Југозападна Македонија[50], област во која со векови најгусто се вкрстувале етничките и јазичните граници, факт кој на лингвистичен план предизвикал не само интерференција на системите на одделните национални јазици, туку и на системите на таканаречените секундарни јазици какви што биле и ТЈ. Јиречек, кон кого се придружува и Шишманов[51], дури смета дека Македонија била татковина на ТЈ на Балканот. Иако сè уште не располагаме со една компаративна студија за сите балкански ТЈ, ова мислење би можело да се смета како сосем прифатливо, со тоа што под поимот „татковина" би требало да се вклучат и териториите на Епир и Југоисточна Албанија. Познато е инаку, дека токму оваа област одиграла посебно значајна улога како во развојот на македонската така и во развојот на албанската, и ароманската културна историја.

6. Југозападниот дел на Македонија истовремено претставувал област од која, во последните два-три века, поради посебните географски и економски услови, најголем број луѓе одел редовно на повремена сезонска работа, „на гурбет", во соседните балкански земји, кои влегувале во границите на Отоманската империја. Се одело, како што е познато, во помали или поголеми групи, „тајфи", кои во голема мера претста-

---

вачите скоро редовно ги именуваат ТЈ онака како што ги именувале и нивните составувачи. Само ретко има отстапувања од оваа пракса. Во ваквите случаи, најчесто се даваат двата, трите називи. Сп. на пример: „цигуларски" и „туцарски" (*Гбјув* 870—873) или „петљачки", „г'егаечки" и „питачки" (*Русић—Шмаус* 130).

Меѓу разните називи на ѕидарските ТЈ, називот „бошкачки" е најраспространет. Тој се среќава и на српското јазично подрачје (во Сириниќ, Шар планина, cf. *Тројановић*, 222).

Меѓутоа, во врска со разните називи на ТЈ треба да се истакне и еден друг значаен момент а тоа е дека занаетчиите биле секогаш свесни за посебноста на својот ТЈ кој се разликувал не само од националните јазици на соседното немакедонско население, туку и од нивниот мајчин јазик. Овој факт се забележува и кај Пулевски според кој една од посебностите што придонесуваат Мијаците да претставуваат една целина е токму тоа што тие имаат и свој „ластовечки" ТЈ. Сп.: „*А мијаци се вељад и за това зашто имаед уште еден јазик од овја кои је одељен а тои им је ластовечки и тајни, медју себе кога им треба си зборувајед*" (*Пуљевски* 160—161).

Секако дека и нивното љубоморно чување на ТЈ може да се објасни со тоа што им била јасна посебната функција и општествениот значај на ТЈ.

[50]) Cf. приложената карта за распространетоста на одделните македонски ТЈ. Бројките на картата ги означуваат следните балкански градови: 1. Дебар, 2. Струга, 3. Охрид, 4. Ресен, 5. Битола, 6. Прилеп, 7. Македонски Брод, 8. Кичево, 9. Гостивар, 10. Тетово, 11. Скопје, 12. Т. Велес, 13. Св. Николе, 14. Куманово, 15. Крива Паланка, 16. Кратово, 17. Злетово, 18. Штип, 19. Кочани, 20. Делчево, 21. Пехчево, 22. Берово, 23. Радовиш, 24. Струмица, 25. Дојран, 26. Гевгелија, 27. Неготино, 28. Кавадарци, 29. Лерин, 30. Корча, 31. Костур, 32. Кајлар, 33. Островo, 34. Вовен, 35. Пазар, 36. Гуменџе, 37. Кукуш, 38. Лагадина, 39. Сухо, 40. Серез, 41. Валовиште, 42. Петрич, 43. Мелник, 44. Св. Врач., 45. Благоевград, 46. Разлог, 47. Банско, 48. Гоце Делчев

[51]) Cf. *Шишманов* 41.

вувале организирана и затворена целина. Новата економска, јазична и национална средина, во која занаетчиите поминувале добар дел од својот живот, придонесувала понатаму врските меѓу членовите на одделните „тајфи" да станат уште поцврсти[52]. Животот во ваквиот вид заедници, релативната изолираност од околниот свет, секојдневната борба за опстанок во непозната и туѓа средина, разните неволи, нужноста да се заштитат личните и еснафските интереси, пред сè од работодателите, ги принудил да побараат и усовршат уште едно средство за одбрана и заштита. И токму јазикот, и тоа таков што би се разликувал од познатите околни, стандардни национални јазици[53], станува значајно орудие за постигнување на оваа цел. Така, јасно изразениот стремеж за лингвистичко диференцирање се јавува главно како резултат на посебниот општествен статус што го имале занаетчиите и како резултат на специфичните економски услови во кои тие живееле. Вакво диференцирање, инаку, среќаваме во слични ситуации и во други јазични средини и тоа доста рано, околу XIV век, на пример, во Франција.

Од југозападна Македонија TJ, посебно тие со кои се служеле ѕидарите, понатаму се ши申еле и распространувале и тоа главно во два правца: кон север и исток, токму онака како што оделе и патиштата на македонските печалбари. Во врска со ова се забележува дека во новите средини TJ понатаму се развиваат дополнувајќи се со нови елементи кои се често карактеристични за новата јазична средина[54]. Поради ова, како и поради низа други иновации, доаѓало до дивергентни појави кои предизвикувале одделување и оформување на нови варијанти, кои не ретко се третираат како посебни TJ.

Кога веќе станува збор за распространетоста на одделните TJ, би можеле да констатираме дека таа е прилично неизедначена. Колку што можевме да забележиме, степенот на распространетоста е во директна зависност од природата на занаетот и начинот на стопанисувањето. Така на пример, со поголема распространетост се одликуваат оние TJ чиишто носители биле не само побројни туку и поподвижни и обратно. Во оваа смисла би изделиле три групи. Првата група би ги опфатила TJ на ѕидарите кои во времето на урбанизацијата на Балканот, а и подоцна, во времето на економското издигнување, претставувале многу барана работна сила. Одејќи од еден градежен објект на друг и и од еден балкански град во друг, тие со себе ги носеле и распространувале и своите TJ. Во оваа група би влегле и TJ на слепците кои, исто така, биле

---

[52]) Cf. меѓу другото Доза, кој вели: „Les argots se développent dans les *milieux isolés* ou se pratique la *vie en commun*" (Dauzat, *Les argots* 15).

[53]) Така на пример низа елементи од бугарскиот јазици во TJ на ѕидарите, преселници од Македонија. Во врска со ова cf. и *Мишев* 185 и 187).

[54]) До Првата светска војна, кога по наредба на тогавашната власт им било забрането движење надвор од родниот крај, гусларот Ванѓел освен Битола, ги посетувал уште и Дебар, Гевгелија, Штип, Куманово како и Приштина, Митровица, Пеќ, Ѓаковица и др. места (*Русиќ—Шмаус* 122).

многу подвижни[55]. Тие одиграле секако значајна улога во пренесувањето и импортирањето на низа фолклорни и јазички елементи од една во друга јужнословенска територија, а исто така, и во пренесувањето и заемањето елементи од ТЈ[56]. Втората група би ја сочинувале помалку распространетите ТЈ какви што биле тие од типот на „терзискиот". Ова затоа што терзиите и абаџиите се движеле главно во најблиската околина на своето село и град или, во најарен случај, на подрачјето на еден поголем економски центар[57]. Од овој тип се секако и „дрндарскиот" и „калајџискиот". Во третата група, меѓутоа, би ги издвоиле оние ТЈ што се јавувале со многу ограничена употреба. Тоа би биле јазиците како „папуџискиот", со оглед на тоа дека работата на папуџиите била често врзана дури само за еден дел од чаршијата на еден град. Таков случај бил на пример со „папуџиското одларе" во Скопје[58] а и по другите градски центри.

Во врска со распространетоста на ТЈ е секако и прашањето за евентуалните контакти меѓу некои од нив. За поставање на ова прашање не наведуваат низа заеднички особености и паралелизми кои се јавуваат кај одделните ТЈ. Би можел да се издели цел регистар на лексички елементи, од домашно и туѓо потекло, од различни семантички групи а исто така и низа слични метафори и компарации, подбор на зборови, основи и морфолошки елементи при образување на неологизми и низа други особености што се јавуваат како заеднички за група блиски или подалечни ТЈ. Нема сомнение дека некои од овие појави би можеле да се објаснат со фактот дека занаетчиите живееле и се бореле за својот опстанок во исти или слични услови и дека според тоа биле исти нивните потреби и желби, иста стварноста од која тргнувале, и според тоа исти, често за нас необични и нејасни, асоцијации. Тргнувајќи од истата јазична материја, своите сфаќања и својот однос кон светот што ги опкружувал тие можеле да ги реализираат со слични јазички средства. Меѓутоа, треба да се одбележи дека постојат и такви особености кои зборуваат за директни меѓусебни контакти и кои ќе можат да се објаснат само како резултат на заемните врски меѓу носителите на одделните ТЈ[59].

7. Прашањето за употребата на ТЈ е секако во тесна врска со претходните прашања. Како што е случај и со најголемиот број арго воопшто, и за ТЈ во Македонија е карактеристична нивната орална употреба. Досега не сме забележале никакви индикации за нивното писмено упо-

---

[55]) На извесни заеднички елементи меѓу „петљачкиот" од Охрид и „гегавачкиот" на Караџика укажуваат и *Русић—Шмаус*, 131—132, а меѓу „питачкиот" од Прилеп и истиот, „гегавачки", укажува *Шишманов* 50. Според *Тројановић* 222, „бошкачкиот" од Дојран, кој не ни е сочуван, имал сличности со „бошкачкиот" од Сиринић и со тој од Неврокопско.

[56]) Cf. *Филиповић* 182.

[57]) Cf. *Шишманов* 34.

[58]) Cf. *Димитријевић* o. c., 31.

[59]) Прашањето за зборообразувањето и збогатувањето на лексиката на македонските ТЈ го разгледуваме посебно во прилогот што ќе се печати во следниот број на ГЗб.

требување[60]. Со оглед на природата на овие јазици, нивниот карактер и намената што ја имале, и пред сè, со оглед на фактот дека нив ги употребувале, главно, неписмени луѓе, постои мала веројатност тие да биле изопшто употребени и во писмен облик. Инаку, ТЈ се предавале на помладите занаетчии исто така по устен пат[61]. Ретки се случаи кога постарите занаетчии не сакале да ги упатат младите чираци во учењето на ТЈ[62].

Како што е познато, ТЈ се употребувале редовно на работа, тогаш кога се сакало нешто да се сокрие од работодателот, домаќинот или непожелните присутни[63]. Инаку, во секојдневниот живот, надвор од работата и дома, занаетчиите го употребувале својот местен говор. Фактот што ТЈ се јавувале како секундарни јазици и што нивната употреба била релативно ограничена на посебни ситуации, придонесувал од своја страна за зачувување на нивниот криптолошки карактер.

Со ТЈ се служеле скоро исклучиво мажите. Меѓутоа се среќаваат податоци од кои се гледа дека некои од нив ги разбирале и употребувале, во многу помала мера и жените. Така на пример, жените ги разбирале, одделните зборови од прилепскиот „папуциски"[64], а во случајот на некои други ТЈ, запишувачите не известуваат дека некои од нив биле толку распространети што покрај мажите и жените, ги разбирале и донекаде зборувале уште и децата. Таков бил случајот и со „брацигoвскиот" и со „дрндарскиот" во Неврокопско[65]. На мислење сме дека во овие случаи имаме една нова фаза од развојот на одделните ТЈ која, во извесна смисла, би можела да се окарактеризира како фаза на нивното раслојување.

Кога станува збор за нивната употреба би требало да се констатира дека имало случаи кога еден ист ТЈ бил „заеднички" за две различни еснафски средини. Таков бил, на пример, случајот со тајниот „терзиски" јазик од Лазарополе и некои други дебарски села, со кој се служеле и алвациите од истиот крај[66]. Поради ова, Арнаудов предлага овој ТЈ да се наречува „терзиско-алвациски"[67]. Макар што запишувачот не дава некои други, подетални информации, би можело да се претположи, поради разликите во двата занаети, дека терзиите и алвациите од овој крај се служеле со еден заеднички основен речнички фонд, а покрај тоа располагале и со низа посебни лексички елементи, чисто технички термини, кои се однесувале поспецијално до нивниот терзиски, односно, алвациски занает. Интересно е да се одбежи дека и терзиите од Невро-

[60]) Така на пример би можел да се извлече цел регистар на зборови што се заеднички не само за една група блиски ТЈ (cf. заб. 55) туку и за поголемиот дел македонски ТЈ и понатаму, и за тие од српското јазичко подрачје.

[61]) Ова е впрочем особеност и на другите арго (cf. Dauzat, *Les argots* 8). Меѓутоа, треба да се одбележи дека во поголемиот број ТЈ се среќаваат зборови што влегуваат во семантичкото поле на „писмо, пишува".

[62]) Cf. меѓу другото *Вукановић*, о. с. 65.

[63]) Cf. *Филиповић, 180, 182.*

[64]) Во врска со ова cf. *Мишев* 155, *Филиповић* 182 и низа други.

[65]) *Шишманов* 34.

[66]) *Шишманов* 41 и *Гбјув* 861.

[67]) Арнаудов, *Таен терзијски* 1.

требување[60]. Со оглед на природата на овие јазици, нивниот карактер и намената што ја имале, и пред сè, со оглед на фактот дека нив ги употребувале, главно, неписмени луѓе, постои мала веројатност тие да биле воопшто употребени и во писмен облик. Инаку, ТЈ се предавале на помладите занаетчии исто така по устен пат[61]. Ретки се случаи кога постарите занаетчии не сакале да ги упатат младите чираци во учењето на ТЈ[62].

Како што е познато, ТЈ се употребувале редовно на работа, тогаш кога се сакало нешто да се сокрие од работодателот, домаќинот или непожелните присутни[63]. Инаку, во секојдневниот живот, надвор од работата и дома, занаетчиите го употребувале својот местен говор. Фактот што ТЈ се јавувале како секундарни јазици и што нивната употреба била релативно ограничена на посебни ситуации, придонесувал од своја страна за зачувување на нивниот криптолошки карактер.

Со ТЈ се служеле скоро исклучиво мажите. Меѓутоа се среќаваат податоци од кои се гледа дека некои од нив ги разбирале и употребувале, во многу помала мера и жените. Така на пример, жените ги разбирале, одделните зборови од прилепскиот „папуциски"[64], а во случајот на некои други ТЈ, запишувачите не известуваат дека некои од нив биле толку распространети што покрај мажите и жените, ги разбирале и донекаде зборувале уште и децата. Таков бил случајот и со „брациговскиот" и со „дрндарскиот" во Неврокопско[65]. На мислење сме дека во овие случаи имаме една нова фаза од развојот на одделните ТЈ која, во извесна смисла, би можела да се окарактеризира како фаза на нивното раслојување.

Кога станува збор за нивната употреба би требало да се констатира дека имало случаи кога еден ист ТЈ бил „заеднички" за две различни еснафски средини. Таков бил, на пример, случајот со тајниот „терзиски" јазик од Лазарополе и некои други дебарски села, со кој се служеле и алвациите од истиот крај[66]. Поради ова, Арнаудов предлага овој ТЈ да се наречува „терзиско-алвациски"[67]. Макар што запишувачот не дава некои други, подетални информации, би можело да се претположи, поради разликите во двата занаети, дека терзиите и алвациите од овој крај се служеле со еден заеднички основен речнички фонд, а покрај тоа располагале и со низа посебни лексички елементи, чисто технички термини, кои се однесувале поспецијално до нивниот терзиски, односно, алвациски занает. Интересно е да се одбежи дека и терзиите од Невро-

---

[60]) Така на пример би можел да се извлече цел регистар на зборови што се заеднички не само за една група блиски ТЈ (cf. заб. 55) туку и за поголемиот дел македонски ТЈ и понатаму, и за тие од српското јазичко подрачје.

[61]) Ова е впрочем особеност и на другите арго (cf. Dauzat, *Les argots* 8). Меѓутоа, треба да се одбележи дека во поголемиот број ТЈ се среќаваат зборови што влегуваат во семантичкото поле на „писмо, пишува".

[62]) Cf. меѓу другото *Вукановић*, о. с. 65.

[63]) Cf. *Филиповић, 180, 182.*

[64]) Во врска со ова cf. *Мишев* 155, *Филиповић* 182 и низа други.

[65]) *Шишманов* 34.

[66]) *Шишманов* 41 и *Гбјув* 861.

[67]) Арнаудов, *Таен терзијски* 1.

копско, според Арнаудов[68] немале свој ТЈ, туку се служеле со „дрндарскиот" од истиот крај. Ова секако поради тоа што во оваа област дрндарскиот еснаф бил поброен. Од овој вид се и податоците што ги дава Гбјув кој нè известува дека со „ѕидарскиот" ТЈ во Прилеп се служеле уште и папуџиите, бојаџиите и терзиите[69] и дека ТЈ на прилепските папуџии имал многу заеднички зборови со „ѕидарскиот" од Дебар[70]. Во оваа смисла е и информацијата што Цепенков му ја дал на Шишманов, а според која казанџиите од Прилеп немале свој посебен ТЈ туку се служеле со ТЈ на папуџиите[71]. Исто така и калајџиите од Велес, според Филиповиќ, немале некој посебен ТЈ, туку се служеле со јазик што бил „исто што и ароманскиот"[72].

Во врска со прашањето за употребата на македонските ТЈ секако дека посебен интерес претставува прашањето за нивното користење во писмениот македонски јазик. По однос на ова прашање, макар што тоа изискува посебни испитувања и анализи, општо земено би можело да се рече дека материјалот од ТЈ досега не е многу употребуван. Така,, како средство за карактеризација и средство за создавање на „couleur locale", елементите од ТЈ се среќаваат многу ретко во јазикот на постарата и поновата македонска литература[73]. Во секој случај, тие ни оддалеку не го заземаат она место во македонскиот литературен јазик какво што го имаат на пример, елементите од францускoто арго во јазикот на Вијон, Рабле или Иго. Меѓутоа, се забележува, дека судбината на одделните лексички елементи од овие јазици во разговорниот јазик е нешто поинаква. Имено, елементите од разните ТЈ се среќаваат најчесто во „фамилијарниот" стил и тоа повеќе кај говорните субјекти од Западна Македонија, каде што всушност влегле како дел од дијалектната лексика. Во врска со нивната денешна употреба забележавме дека тие се здобиле, во новата средина, со посебна експресивност. Тие, од неутрални зборови како што бездруго се употребувале во ТЈ, станале стилски обоени.[74].

8. Прашањето за употребата на ТЈ на македонското јазично подрачје во минатото имплицира и едно друго прашање, а тоа е дали постоел еден ТЈ за секој занает или пак постоеле повеќе ТЈ, односно нивни варијанти, за одделните занаети. Од анализата на податоците што ги среќаваме кај разните запишувачи, се добива впечаток како да се работи, на пример, за еден ист „ѕидарски", односно, ист „папуџиски" ТЈ и така натаму. Некои од запишувачите и информаторите дури овој факт посебно го истакнуваат. Таков е, на пример, податокот што ни го дава Шишманов,

---

[68]) ibid. o. c., l. c.
[69]) ibid., o. c., l. c.
[70]) *Гбјув* 843 (забелешката).
[71]) ibid., o. c., 842.
[72]) *Шишманов* 34.
[73]) *Филиповиќ* 182.
[74]) Сп. на пример кај Блаже Конески: „Стариот бил мајстор. Тој кажуваше како правеле негде мовче, па едните крадат кочани, а другите од скелето гледаат наоколу и ако се зададе газдата, Турчинот, тие се разбираат на *бошкачки јазик*: *Еј лупари, брееј, гура лајче*". (курзивот мој) *Закланото крувче*, Лозје, Скопје 1967, 96.

а според кој Цепенков бил на мислење дека постои еден ѕидарски, „општодулгерски" ТЈ кој се зборувал „во цела Македонија, Тракија и Бугарија"[75]. Во оваа смисла, а не е исклучено дека и поттикнат од ова тврдење се искажува и Гбјув во трудот *Принос към българските тайни езици*, каде во главата *Дулгерски език*[76] се собрани околу 360 збора што авторот ги запишал во Софија од мајстори ѕидари кои потекнувале од разните краеви на Македонија[77]. Токму поради ваквото третирање на материјалот без временска и просторна перспектива, Гбјув, во овој инаку значаен прилог, доаѓа во ситуација да има, на пример, и по дваесетина збора, синоними за означување еден ист поим или предмет — нешто што е невообичаено дури и за „природните" јазици кои се одликуваат со големо лексичко богатство. Всушност, се работи за материјал кој им припаѓал на повеќе варијанти, односно повеќе „ѕидарски ' ТЈ што се употребувале во разните краеви на Македонија и во разните периоди од нивниот историски развој. Тргнувајќи само од претпоставката дека се работи за еден ист „дулгерски" ТЈ тој сиот собран лексички материјал го дава во хоризонтала[78].

Во однос на ова прашање за дивергентниот развој на ТЈ би можело да се претположи дека во почетокот постоел еден ТЈ кој можел да послужи како „langue source". Со раселувањето на населението и работењето во разните краеви на Балканот, со текот на времето, дошло до дивергентен развој при што се одделувале разни варијанти кои понатаму продолжиле да се развиваат по својот сопствен пат до оформувањето во посебни јазици. Таков би бил, на пример, случајот со „брациговскиот" ТЈ кој бил пренесен во родопското село, од мајстори преселници од Костурскиот крај[79]. Како поткрепа на една ваква претпоставка би можел да се приведе и случајот со „ѕидарските" ТЈ од Крушево, Битола, Велес, Неврокоп и други места, каде се работело за преселници од Дебарскиот крај. Овој факт, како и присуството на голем број лексички елементи од албанско потекло во сите „ѕидарски" ТЈ, не упатува секако на барање на „langue soucre' на територија која била населена со хетерогено население, меѓу кое процентот на субјекти со говорен албански јазик бил прилично голем.

За формирање на разни варијанти и одделни ТЈ придонесол секако и фактот што се работи за „јазици" со отворен систем, јазици кои се упо-

---

[75]) Така на пример *шиттнува* „продава" но, со нијанса на пејоративност: „измамува", „продава со измама"; *манук* „човек" но повеќе: „пријател, љубовник" како и *манука* „жена", „пријателка, љубовница".

[76]) *Шишманов* 37.

[77]) *Гбјув* 843—860.

[78]) ibid., o. c., 844.

[79]) И покрај тоа што некои од овие јазици функционирале во една поширока област, базирајќи се врз лексичкиот материјал и литературата со која располагаме, на мислење сме дека би било тешко во моментов да се претположи дека некој од нив бил толку познат и распространет што би можела да му се припише улога каква што ја имаат некои хибридни јазици, на пример, макар што во извесна смисла разните „ѕидарски" ТЈ, поради бројноста на говорните субјекти и нивната распространетост, даваат можности за една таква претпоставка.

требувале и пренесувале по устен пат и каде што активниот однос на говорниот субјект бил редовно присутен. Оттаму се забележани и во многу блиски села разни варијанти, односно разни TJ[80].

9. Во склопот на оваа проблематика не помалку значајно место зазема и прашањето за времето кога се појавуваат TJ. За жал, запишувачите не ни даваат доволно информации за ова прашање. Доколку некои од нив и обрнувале внимание на овој момент, тие од своите информатори, како што не известуваат, добивале редовно многу воопштени и неопределени одговори, меѓу кои најчесто „одамна", „од старо време" и слично. Но, и ваквите непрецизни одговори донекаде нè упатуваат во нивното хронолошко ситуирање.

К. Јиречек во спомнатата студија од 1884 г., на пример, зборувајќи за населението во Брацигово, меѓу другото констатира дека македонските преселници дошле таму стотина години порано[81], што би значело некаде околу 1780 година. И мислењето на Мишев е приближно исто (според него, околу 1730 година[82]. Нема сомнение дека TJ што со себе го донеле од Костурско[83] бил во жива употреба барем неколку децении порано во нивниот роден крај. Во времето на Али-паша Јанински и неговиот татко, забележани се инаку значајни преселувања. Во овој период е забележано и преселувањето на повеќе мијачки ѕидарски фамилии од селата Тресонче, Могорче, Осој и Гари, во Велешко[84], факт кој би ни помогнал за определување појавата на „ѕидарскиот" TJ во Велешко. За поблиското датирање на некои други TJ од Македонија би можеле да ни помогнат и резултатите од проучувањето на економскиот живот како и етнолошките и етнографските изучувања на одделните области.

Во врска со сето ова би можеле засега да претположиме дека како време на појавата на поголемиот дел TJ, особено, за ѕидарските од Дебарскиот крај, може да се земе најдоцна втората половина на XVII век. Од овој период, TJ се развиваат и распространуваат понатаму за да ја достигнат својата кулминациона точка во последните децении на минатиот век, во време кога започнува и нивното регистрирање. Со знатно намалена употреба и фреквенција, тие се среќаваат и во периодот меѓу двете војни за да исчезнат од активна употреба по Втората светска војна во новосоздадените општествени и економски услови.

---

80) Во врска со крајот од кој потекнувале Јиречек не известува: „Ihre alte Heimath ist das Gebiet von Kastoria (slav. Kostur, Landschaft Kostursko) und zwar die Dörfer Slimnica, Omutsko und Orešec"). o. c. 100.

81) Спореди ги на пример „бошкачки" и од Јанче, од Ростуше, села кои се наоѓаат во непосредна близина на Дебар. Во врска со ова cf. и мислењето на *Тројановић* 222.

82) По однос на ова прашање Јиречек во 1883—1885 г. го констатира следново: „Die Einwohner zerfallen in zwei Theile, welche sich durch Dialect und Kleidung (besondere die weiblichen Costüme) klar unterscheiden, in die rhodopischen Altbürger und die macedonischen Einwanderer. *Die letzteren kamen von nicht ganz 100 Jahren, einige früher, andere später, zum Theil erst in der Zeit des berühmten Ali Pascha von Janina*" (o. c.,).

83) И податоците што ни ги дава *Мишев* во 189 г. се приближно исти: „*Не йорано отъ преди 150 години въ него с се преселили из Македонич българи македонци, наричани отъ тукашните „арнаути"*. (o. c. 181).

84) *Филиповић* 179.

Olivera Jašar—Nasteva

SUR LES LANGUES SECRETES MACEDONIENNES

(*Résumé*)

Dans la présente contribution, l'auteur examine certaines questions relatives à l'apparition des langues secrètes en Macédoine, à leur évolution, à leur distribution et à leur emploi.

Partant des matériaux lexicaux qu'offrent les autres 'angues secrètes balkaniques, l'auteur avance l'opinion selon laquelle il existerait dans les Balkans une région plurilingue considérable se caractérisant par un nombre important de langue secrètes. Cette région comprend, selon l'auteur, deux zones: l'une embrassant au sud l'Epir, la Macédoine et l'Albanie du sud-est, l'autre englobant, au nord, le Kosovo la Serbie du sud, et le nord-est de la Bosnie. On peut considérer ces zones comme deux centres d'irradiation d'où les langues secrètes se propageaint sur le reste du territoire balkanique.

L'auteur constate qu'à la suite d'une série de facteurs favorables, un grand nombre de langues secrètes ont pu se développer dans le sud-ouest du territoire macédonien. Pour ce qui est du degré de leur diffusion, on peut dire qu'il est assez inégal étant en dépendance directe de la nature du métier et du nombre de locuteurs. L'auteur distingue trois groupes de langues secrètes employées en Macédoine.

Une des questions qui attire l'attention de l'auteur est celle de savoir si, dans les cas de différenciation au sein d'un même groupe artisanal, il a existé autrefois, une langue-source.

Quant à l'époque où les langues secrètes ont fait leur apparition sur le territoire linguistique macédonien, l'auteur estime qu'on peut la situer dans la seconde partie du XVIIe siècle au plus tard.

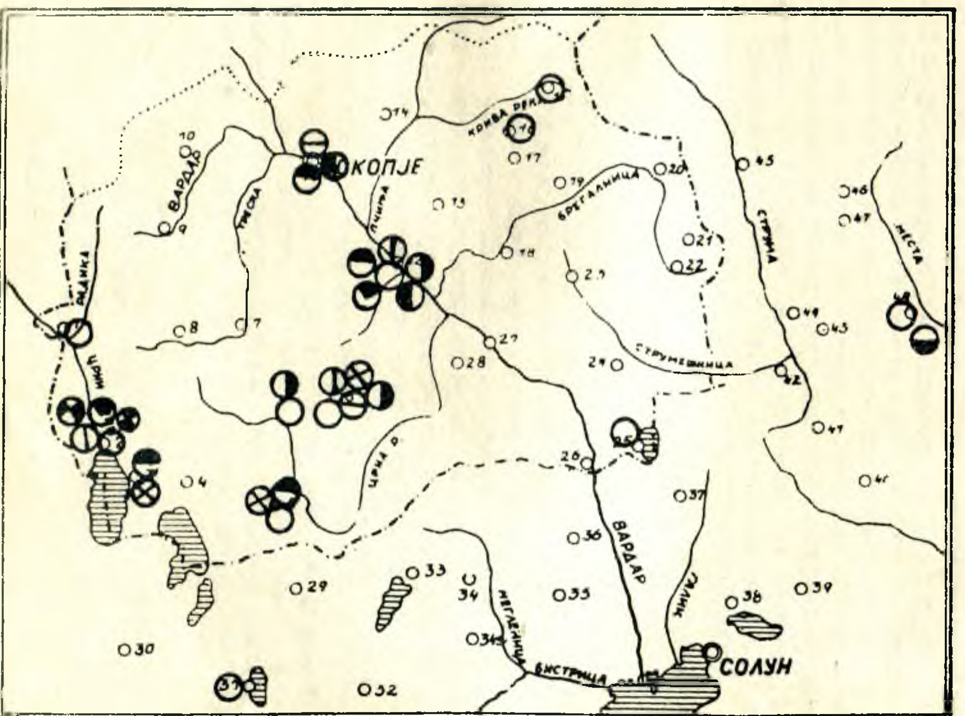

- zidarski
- papudžiski
- terziski
- terz.-alvadžiski
- pitački
- cigularski
- drndarski
- kalajdžiski
- likarski
- mutavdžiski
- kopaničarski
- lastovečki

Д-р Радмила Угринова—Скаловска

ТРАГИ ОД ГЛАГОЛСКАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЈА ВО МАКЕДОНСКИТЕ КИРИЛСКИ ТЕКСТОВИ ОД 12 И 13 ВЕК

Општоважечка е констатацијата дека најстарата словенска писмена традиција во Македонија, што се одвивала главно во рамките на Охридската книжевна школа на Климента е превосходно глаголска. Глаголицата, писмото што го создал Кирил, е „највидлив израз" на „доследното продолжување на делото на Кирила и Методија"[1]. Траењето на оваа традиција се согледува во неколкуте значајни глаголски ракописи настанати во периодот од крајот на X и почетокот на XI век, а што носат видливи македонски одлики, на пр. Асемановото евангелие и двата синајски ракописи (Синајскиот псалтир и Синајскиот требник).

Од друга страна состојбата на епиграфиката што датира од овој период не придонесува ни малку за збогатување на нашите сознанија за размерите на употребата на глаголицата кај нас. Напротив, ако ги исклучиме двата досега познати глаголски натписи, едниот во манастирот св. Наум во Охрид, на двата мраморни столба[2], и новопронајдениот глаголски натпис во музејот во Прилеп, кој чека на своето разгатнување и објавување, а што се однесуваат на истиот период од кој потекнуваат споменатите книжевни споменици, состојбата на глаголската епиграфика, т. е. речиси нејзиното отсуство, наспроти побројните кирилски од тоа време, поставуваат некои прашања во врска со таа состојба. Вј. Штефаниќ[3] се сомнева во достатноста на образложението дека глаголицата се употребувала како црковно писмо, а дека кирилицата рано станала писмо на администрацијата. Наспроти ова стои мислењето на Б. Конески во врска со кирилското писмо од Самуиловата плоча, дека тука се работи за доста јака традиција да се пишува по словенски со грчко писмо и не само во Бугарија, туку и во Македонија и дека таа традиција припомогнала за истиснување на глаголицата и од нашата земја. Кон 12 век кирилицата

---

1. Блаже Конески, Охридската книжевна школа, Зборник Словенска писменост, 1050-годишнина на Климент Охридски. Охрид 1966, стр. 58.

2. Вјекослав Штефаниќ, Првобитното словенско писмо и најстарата глаголска епиграфика, споменатиот зборник, стр. 25.

3. Вјекослав Штефаниќ, таму.

и кај нас се јавува веќе како азбука во нормална употреба[4]. Оваа констатација на Б. Конески ќе ја потврдат и фактите што следат во овој прилог.

Излегува на лице една интересна состојба според познатите досега книжевни и епиграфски споменици од најстариот период на словенската писменост кај нас: додека епиграфските споменици се јавуваат, макар и во мошне ограничен обем, паралелно, на двете азбуки, кај книжевните текстови случајот е поинаков: крајот на 11 век претставува и крај на глаголските ракописи, а почекотот на 12 век, почеток на кирилската писмена традиција во текстовите. Додека охридските глаголски натписи се тукуречи врсници со кирилските (Варошкиот од 996, Самуиловиот од 993, Битолскиот од 1016—1018), со Синајските ракописи и Асемановото евангелие завршува глаголската писменост, за на нив да се надоврзе Добромировото евангелие од почетокот на 12 век, на преминот од стариот канонски, кон средниот период од старословенскиот јазик. Тоа би значело дека во Македонија канонскиот период се поклопува со глаголскиот, а дека средниот започнува со кирилскиот.

Вака претставена сликата на најстарата словенска писменост кај нас дава впечаток на остар премин од глаголица кон кирилица. Но дека таков заклучок е пребрз покажуваат кирилските книжевни текстови од 12 и 13 век, што без сомневање се надоврзуваат на книжевните традиции на Охридската школа. Тоа важи за книжевните текстови од 12 век во поголема и за оние од 13 век во помала мерка.

Пред сè и од посебно значење се архаичните особености на кирилометодиевскиот јазик во македонските ракописи од 12 и 13 век, што потешко се напуштале одошто глаголицата[5]. Но тие особености во моментов ќе ги оставиме настрана и ќе обрнеме внимание на остатоците од глаголско писмо во некои кирилски споменици од тоа време, а што се манифестираат на неколку начини: со вметнување на глаголски букви или зборови пишувани со глаголица, лигатури по углед на глаголските, нацрти на некои кирилски букви оформени според глаголските, мешање на бројната вредност на кирилските букви со тие во глаголицата, некои ортографски елементи, како на пример правописот на є и ѥ, разликувањето, односно неразликувањето на ѣ и ꙗ и сл.

Од дванаесеттиот век за нас се најинтересни во овој поглед Охридскиот апостол и Битолскиот триод, иако повремено им обрнуваме внимание и на некои други ракописи од тоа време, а од тринаесеттиот — Болоњскиот псалтир, Македонското евангелие на поп Јована, Вранешничкиот апостол, Битолскиот изборен октоих и некои други. Овие неколку ракописи се одбрани без претензии за некоја исцрпност, но со уверување дека и тие се достатни за создавање на одредена слика за патиштата во заменувањето на глаголицата со кирилица кај нас.

Дванаесеттиот век со двата погоре наведени ракописи пружа извонредна слика за уште живата употреба на глаголското писмо, толку

[4]. Б. Конески, таму, стр. 59.

[5]. Б. Конески, таму, стр. 59.

повеќе што се обата од западномакедонско јазично подрачје, со сите карактеристики (ортографски и јазични) на охридскиот книжевен круг.

Во Охридскиот апостол[6] глаголските вметнувања се мошне чести и тие им го свртуваат вниманието на сите иследувачи[7] и на тој споменик, и на целокупната наша стара книжевна продукција. Глаголските вметнувања во него изиграле важна улога во сите нивни обиди за определување староста на ракописот посебно, и на глаголската азбука општо.

Со глаголица во Охридскиот апостол се напишани последните 6 реда од обратната страна на 13 лист и првите 9 реда на 14 лист, 13 реда на обратната страна од 99 лист и на уште четири места одделни букви или цели зборови. Едно од нив е на 101 лист, името на Климента, во заглавието на текстот што се чита на денот посветен нему. Глаголските вметнувања се среќаваат во сите три ракописи од тројцата пишувачи што работеле на Охридскиот апостол, но е интересно дека познавањето на глаголицата кај одделните пишувачи било различно: додека главниот пишувач[8] слободно и вешто ги заоблува глаголските букви покажувајќи несомнена извежбаност, првиот пишувач ги предава глаголските букви во несмасна форма, со груби агли (спореди ја обратната страна од 99 лист со обратната страна до 13 лист и 14). Анализирајќи ги нацртите на глаголските букви во Охридскиот апостол Ст. Кульбакин[9] заклучува дека нивните форми се доближуваат делумно до глаголските нацрти во најстарите споменици (Зогр. и Клоц.), но почесто до македонските споменици од подоцната епоха (Син. пс., помладиот дел од Зогр.) и особено до најстарите хрватски глаголски текстови. Оттаму тој установува постоење на тесна врска помеѓу доцната македонска глаголица и најстарата хрватска глаголица, но со право се оградува од можноста за утврдување на хронолошки редослед помеѓу едните и другите. Најмали се можностите за правење паралели со глаголските редови од првиот пишувач, кај кого глаголските букви се толку искривени и невешто предадени, што не е возможно никакво споредување. Оттаму може да се изведе заклучок дека главниот пишувач убаво ја знаел глаголицата и употребувал нацрти какви биле тогаш вообичаени, а првиот пишувач, не знаејќи ја добро, се поведувал по глаголската предлошка и ги прецртувал буквите.

Факт од особен интерес е што во глаголските вметнувања во Охридскиот апостол не е спроведено т. нар. мешање на носовките, кое инаку, во останатиот текст е спроведено според познатите утврдени принципи

---

[6]. С. М. Кульбакин, Охридская рукопись апостола конца XII века, Български старини кн. III, София, 1907.

[7]. В. И. Григорович, Очерк путешествія по европейской Турціи, 1848; — О древней письменности Словян, Ж. М. Н. П. 1852; П. J. Шафарик, Pohled na prvověk hlaholského písemnictví, Časopis Českeho Museum, 1852 и др.

[8]. Како што е познато, Охридскиот апостол го препишувале тројца препишувачи. На првиот му припаѓаат првите 15 листа, потоа започнува „главниот" (втор по ред) препишувач од 16 лист кој препишал најголем дел од книгата; само третиот лист и дел од четвртиот ги препишал третиот пишувач.

[9]. Ст. Кульбакин, Охридская рукопись...

што одразуваат состојба на живиот народен говор. Исклучоците од тие правила за употребата на носовките што се наоѓаат токму во глаголските вметнувања, укажуваат на механичкото однесување кон глаголската предлошка во која секако имало правилна употреба на овие знаци.

Б. Велчева во својот прилог објавен во Български език, XVI, за 1966, кн. 1[10], ги разгледува глаголските нацрти на носовките и се обидува да ја утврди нивната фонолошка вредност, тргнувајќи од нивната дијалектна замена во охридскиот говор, но нејзиното објаснување страда од извесна нејасност, толку повеќе што инсистира на сето згора, и на „еднојусовиот" правопис на апостолот.

Иако нема сигурна основа да се изведуваат некои посебни заклучоци од пишувањето на името на Климента со глаголски букви (на 101 л., на денот на поменот на Климента — 8. XII/25. XI стои:

мца с̃те ·кг· [illegible] [illegible] . . .

па се наметнува помислата дека глаголицата овде е употребена можеби во знак на особена почит кон светецот.

Друг текст од 12 век што исто така пружа прилично јасна слика за постепеното изместување на глаголицата од страна на кирилицата е Битолскиот триод, малку разгледуван и малку познат македонски ракопис кој содржи мошне интересни јазични црти и во основниот текст (посниот триод) и во бројните приписки[11]. И Ј. Иванов, и Б. Цонев го истакнуваат мислењето дека овој ракопис е препишан од постара глаголска предлошка, судејќи по многубројните глаголски редови растурени низ целиот ракопис; од 101 лист од целиот ракопис, од кои многу се оштетени и тешко читливи (судејќи по фотокопиите на Институтот за македонски јазик), на 51 место има по повеќе редови испишани со глаголица. Од нив се гледа дека препишувачот ги пишувал со глаголица и формите во кои се одразени извесни гласовни, одн. ортографски промени, својствени на средниот период, како што е на пример мешањето на носовките. Ова е една од битните разлики помеѓу Битолскиот триод и Охридскиот апостол. На пр., на 30 лист најдуваме: [illegible] (ѡбраштаѫштѧѧ) а на 100 лист: прѣпо [illegible] [illegible] (прѣпоѣсашѧ сѧ).

За овој ракопис е интересно што многу често зборовите или речениците се започнати со кирилица, а завршени со глаголица: пощениемь припа [illegible] [illegible]; подви [illegible] итн.

---

[10]. Б. Велчева, Въпроси на късната глаголица. Носовките в първия почерк на Охридския апостол.

[11]. Й. Ивановъ, Български старини изъ Македония, София 1931, стр. 452; Б. Цоневъ, История на българский езикъ, т. I, София 1940.

Глаголското писмо во Битолскиот триод е аглесто со извесни елементи на обла глаголица, па и овие нацрти на буквите наведуваат на мисла за врска со хрватската глаголица, како што е случај со Охридскиот апостол.

Споменициите од 13 век ја одразуваат глаголската писмена традиција во многу поограничен обем и тоа главно во некои ортографски црти.

Болоњскиот псалтир, еден од најинтересните текстови од 13 век, препишуван во охридското село Рамне, како што се кажува во една приписка во него, и кој јазично ги носи сите одлики на охридската книжевна школа, во поглед на глаголските вметнувања е мошне сиромашен, иако бисме ги очекувале во поголем број. Затоа веројатно и Б. Цонев (История на българский езикъ, т. I, София 1940, стр. 171) си позволил да каже дека е препишан од глаголски оригинал и дека тоа го заклучил од многубројните глаголски вметнувања. Очигледна е, а тоа го потврдува и И. Дујчев во своето најново издание на овој ракопис, произволноста на оваа изјава на Цонев, кој сигурно не го видел оригиналот на ракописот.

Иако Болоњскиот псалтир не е помлад од Охридскиот апостол за повеќе од педесетина години, според датирањето на нивните иследувачи[12], тој временски интервал бил достатен за неговото многу големо графичко оддалечување од глаголицата, што не би требало да го очекуваме според неговата провениенција. Имено, во Болоњскиот псалтир има глаголско вметнување само на едно место и тоа кај четвртиот (според поделбата на Шчепкин) пишувач, на обратната страна од 157 лист, во толкувањето кон 96 псалм, стих 9 б. и некои букви во првиот збор од толкувањето на следниот псалм. Од снимките на изданието на И. Дујчев[13] и од приложените таблици кај В. Шчепкин[14] може да се прочита следниот текст пишуван со глаголица: м'ѣнитъ во ѫ богъї

[illegible]
[illegible]
[illegible]

в [illegible] в [illegible]въшии...

Во текстот на псалмите, во колоните од десната страна на ракописот, како и во толкувањата кон нив, нема ниедно глаголско вметнување кај првите тројца пишувачи. Тоа важи и за текстот на псалмите кај четвртиот пишувач. Ако бисме сакале да ја протолкуваме оваа појава, би требало да претпоставиме дека таа е одраз на толку висок степен на писменост на сите пишувачи, што можеле да се сочуваат од механичкото влијание на глаголската предлошка, ако споменикот е препишуван од

---

12. В. Јагиќ, Psalterium Bononiense, Vindobonae, Berolini, Petropoli 1907, В. Шчепкин, Болоньская псалтырь, Санктпетербург 1906; Ст. Кульбакин, Охридская рукопись...

13. И. Дуйчев, Болонски псалтир, Български книжовен паметник от XIII век, БАН, София 1968.

14. В. Шчепкин, споменатото дело.

глаголица, или пак како резултат на посебно внимание со кое е препишуван текстот поради неговата намена. Тоа било особено нужно, дека за 13 век треба секако да се претпостави сè поретко познавање на глаголицата. Но исто толку е наметлива и претпоставката дека тука просто се работи за желба од страна на четвртиот пишувач да се пофали со знаењето на глаголицата, а дека отсуството на такви вметнувања во останатиот текст е поради тоа што Болоњскиот псалтир бил препишуван од кирилска предлошка во која веќе било свршено со селекцијата на глаголските графички елементи. Вака ја толкува појавата на глаголските вметнувања во Болоњскиот псалтир и Шчепкин[15], кој за другите глаголски влијанија во графиката вели дека се заеднички за сета македонска кирилска писменост општо.

Кон овие книжевни споменици се придружува и одломката од Октоих од збирката на Семинарот за југословенски книжевности на Филозофскиот факултет во Скопје, инв. бр. 1511. Неа ја објави и ја обработи Б. Конески[16]. Врз основа на јазичните и ортографските белези се гледа дека се работи за еден кирилски текст настанат во кругот на охридската книжевна школа во 13 век. На предната страна од вториот лист, ред 19, со глаголица стои напишано во продолжение на кирилскиот текст:

не ѿтъıми ѿ на҃ лиц҃ [illegible] ·:·

Се работи за подоцнешен преоден тип аглеста глаголица со елементи на обла, како во Битолскиот триод и во Охридскиот апостол (особено е показателна формата на В — [illegible] и на А — [illegible] со додолу спуштените вертикални извивки на хоризонталната пречка, како што се среќаваат во хрватскиот епиграфски материјал од 12 век). Има замена ѧ > ѫ : твоѭ, f. gen. sg. и во глаголскиот текст, па и тоа ја потврдува определбата на овој ракопис како охридски.

Иако излегуваат надвор од рамките на овој преглед, посебно се интересни глаголските записи и вметнувања во Изборниот битолски октоих од втората половина на 13 век од збирката на ЈАЗУ (IIIа, 45—46)[17]. Овие записи сите заедно В. Мошин ги датира во 15—16 век и од нив се гледа дека пишувачот не ја знаел гласовната вредност на глаголските букви, но им ја одредувал истата, споредувајќи ја погрешно бројната вредност на кирилските букви со таа на глаголските. На една приписка на 74 лист е испишан и почетокот на глаголската азбука.

Покрај глаголските вметнувања, на мошне тесна, ако не и директна врска со глаголската писменост укажуваат и начинот на поврзувањето на лигатурите и системот на натпишувањето на одделни букви над

---

15. В. Шчепкин, споменатото дело, стр. 141, фуснота.

16. Блаже Конески, Една одломка од XII век — споменик од Охридската школа, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 3, Скопје, 1950.

17. V. Mošin, Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije, Zagreb 1955. knj. I, str. 204, br. 137.

редот. Бројните глаголски лигатури во Битолскиот триод имаат свои соодветни кирилски во истиот текст:

(мл) (дв) (ѿ)

Но посебно се интересни надредните букви и лигатурите во Болоњскиот псалтир. Сите сочетанија со надредно *О* во него со ретки исклучоци имаат прототипови во глаголските лигатури и укажуваат на зависноста на овој систем од глаголскиот. Покрај лигатурите со надредно *О*, распространети се и други (на пр. МЛ, ЛД, ЕМ итн.) кои, како и онаа со *О* се засновани на поврзувањето на заедничките елементи што ги имаат и во глаголицата и во кирилицата.

И некои нацрти на одделни кирилски букви укажуваат на глаголско влијание. Особено паѓа в очи нацртот на (:) во Охридскиот апостол, Битолскиот триод и Болоњскиот псалтир, кој јасно упатува на својот глаголски прототип. Во Битолскиот триод, во кирилскиот текст редовно го наоѓаме нацртот за ери на начин според глаголскиот: ъи ().

Во Болоњскиот псалтир, посебно во толкувањата што му се припишуваат на четвртиот пишувач (од 127 лист до крајот), интересни се нацртите на буквите *Т* и *Д*. Имено, *Д* со својот заоблен горни дел и со ноженца свиткани навнатре, често оформени како исполнети круженца, многу напомнуваат на глаголскиот нацрт на буквата (:), а Т со кратко стебленце што виси на редот и со краиштата на хоризонталната пречка, завиени надолу и кон внатре, исто така напомнува на глаголскиот нацрт на таа буква (;). Поточно, обете букви изгледаат како преодни облици од глаголските кон кирилски.

Општо е распространето во кирилските текстови употребувањето на знакот ѕ со бројна вредност 6, како во глаголицата. Ова го наоѓаме и во Охридскиот апостол, и во Болоњскиот псалтир (освен кај четвртиот пишувач), Македонското евангелие на поп Јована, Вранешничкиот апостол, а освен нив и во многу други текстови од тоа време, па и тоа би требало да се сфати како нивна заедничка црта што ги води кон глаголски предлошки, директно или индиректно. Вториот пишувач од Охридскиот апостол е особено зависен од глаголската нумерација што се гледа и од овој пример: въ по^к^ ·г҃· нѣ. каде на буквата ·г҃· тој ѝ придава бројна вредност 4, како во глаголицата.

Зависноста од глаголската нумерација се гледа и во еден ракопис понов од Охридскиот апостол. Во Вранешничкиот апостол Б. Конески[18] ја наведува оваа интересна грешка во текстот на апостолот што произлегува од непознавањето на бројната вредност на глаголските букви. Во Дејан. XIII во Вран. ап. стои: и разори же ѧзыкь вь земи... наспроти и разори ·ѕ҃· ѧзыкъ во Охридскиот апостол и во други современи ракописи на Апостолот. Партикулата же во Вранешничкиот апостол се јавила поради погрешното читање на глаголското (ж) место број 7.

[18]. Б. Конески, Вранешнички апостол, Скопје 1956, стр. 59.

Во истиот ракопис смешувањето на нацртите од некои букви (на пр. глаголските Н и Д со кирилските Т и П) исто така довело до погрешно предавање на броевите.

Од ортографските елементи што укажуваат на врски со глаголицата најважно е секако отсуството на прејотираните вокали ѥ, ѩ, ѭ во повеќето од ракописите од овој период. Во Охридскиот апостол ѥ се среќава мошне ретко, инаку секогаш место него стои є. Во Битолскиот триод без исклучок се пишува само є. Така е и во Добромировото евангелие во кое обајцата препишувачи доследно се служат само со є место обата знака[19].

Во Болоњскиот псалтир употребата на прејотирано ѥ е различна кај одделните препишувачи: додека кај првиот препишувач ѥ се среќава само двапати, вториот пишувач го употребува редовно, особено во почетокот на работата, и не го меша со є: четвртиот пишувач пак покажува колебање и несигурност во употребата на обата знака што покажува дека неговиот жив говор уште немал потреба од такво разликување.

Вранешничкиот апостол[20] разликува два знака: є, ѥ, но нивната употреба не е установена зашто има колебања кај исти зборови (ѥго и єго, ѥсть и єсть). Употребата на є без прејотација е далеку пораспространета во овој споменик за сметка на прејотираното ѥ. Исто така и Македонското евангелие на поп Јована[21] ги разликува обата овие знаци, но и во него употребата на прејотираното ѥ е потполно неустановена: тоа се јавува почесто во почетокот на зборот, но паралелно со є без јотација (єтєрь : ѥтєрь, єго: ѥго), но мошне ретко во средината на зборот. Фреквенцијата во употребата на ѥ на одделни страници Мошин[22] ја доведува во врска со влијанието на предлошката.

И мешањето во употребата на ѣ и ꙗ мнозина иследувачи на книжевните споменици од 12 и 13 век го земаат како една од најважните црти што се дојдени под влијание на глаголската писмена традиција. Ова особено може да се разгледува во поголем обем во текстовите од 12 век, додека кај оние од 13 век често доаѓа до израз развиток типичен за македонските дијалекти кој се покажува во мешањето ѣ : ѧ: є, па смешаната употреба на ѣ и ꙗ доколку ја има треба да се сфаќа како далечен одглас од глаголската традиција (во глаголицата за ѣ и ꙗ има само еден знак ⰰ). Така, за обајцата пишувачи на Добромировото евангелие ѣ зад вокал се употребува редовно место ꙗ: творѧѣ, благаѣ. Понатаму, Јагиќ укажува дека за обајцата пишувачи знакот има уште една гласовна вредност (ě) и дека тие го употребуваат на етимолошкото место.

---

19. V. Jagić, Evangelium Dobromiri, Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der k. Akad. der Wissenschaften, Bd. 138, Wien, 1898.

20. Б. Конески, Вранешнички апостол, стр. 14.

21. В. Мошин, Македонско евангелие на поп Јован, Скопје 1954, стр. 42.

22. В. Мошин, таму.

Охридскиот апостол стои наспроти овој ракопис, во кој сите негови препишувачи остро го разликуваат ѣ од ꙗ. Обете букви се употребени строго разграничени на нивните етимолошки места, со ретки исклучоци кај првиот пишувач.

И Болоњскиот псалтир и Македонското евангелие на поп Јована покажуваат колебање во употребата на ѣ и ꙗ, но и во обата текста и кај сите пишувачи на Болоњскиот псалтир ѣ се пишува редовно зад палаталните л҄, р҄, н҄, с҄:

волѣ, морѣ, конѣ, всѣ (Бол пс.)

римлѣне, оставлѣнѣ (поп Јован).

Овој иако доста бегол преглед на дел од македонските книжевни текстови од 12 и 13 век позволува да се изведат одредени заклучоци во поглед на нивната врска со постарата глаголска книжевна писменост во Македонија:

Постепеноста во заменувањето на глаголицата со кирилица е очигледна во кирилските ракописи и таа се огледува во спомениците од 12 век во бројните глаголски вметнувања: тие се понекогаш резултат на механичко поведување по предлошката, но некогаш не е исклучено дека се работи за свесно експонирање на познавањето на друго писмо освен кирилското — глаголско — кое секако имало одреден обем на употреба како што се гледа од некои места во Охридскиот апостол (главниот пишувач). Во 13 век само Болоњскиот псалтир има на едно место глаголски вметнувања, кај другите споменици такви нема. Но стои укажувањето дека глаголицата била позната, не само од глаголското вметнување во Болоњскиот псалтир, туку и од доста поновите глаголски приписки во Изборниот окоих од Битолско од крајот на 13 век, што го спомнавме понапред.

Додека за текстовите од 12 век може со поголема сигурност да се зборува за глаголски предлошки од кои се препишувани, поради поголемиот број глаголски црти во нив, за текстовите од 13 век таа можност е речиси сосема исклучена поради сè помалиот број на такви елементи, па треба да се претпостави дека врската со глаголската писменост кај нив е посредна.

Ортографските елементи за кои би можело да се каже дека се дојдени под влијание на глаголицата во спомениците од 12 век покажуваат поголема доследност во употребата, додека во оние од 13 век таа е расколебана и недоследна. Тука е важно да се потцрта сè помалиот обем на застапеност на некои такви црти, а кај некои и нивно потполно исчезнување.

Најдолго се задржало угледувањето на глаголската писменост во однос на лигатурите и бројната вредност на буквите. Врската со глаголицата во поглед на последниве често се открива и од нивната погрешна употреба.

Радмила Угринова—Скаловска

СЛЕДЫ ГЛАГОЛИЧЕСКОЙ ПИСЬМЕННОЙ ТРАДИЦИИ В МАКЕДОНСКИХ КИРИЛЛОВСКИХ ТЕКСТАХ 12 И 13 ВВ.

Резюме

В настоящей статье рассматривается состояние самых древних литературных и эпиграфических памятников Македонии с точки зрения употребления двух древних славянских алфавитов. Автор пришел к выводу, что в то время как эпиграфические памятники в начале славянской письменности в Македонии были писаны одновременно и кириллицей и глаголицей, литературные памятники того же времени показывают несколько иное положение: до начала 12 столетия они писаны глаголицей, а с того времени начинается употребление кирилловскаго письма. Однако, нельзя сказать, что заменение глаголического письма кирилловским в Македонии совершилось резко. Кирилловские рукописи 12 и 13 вв. показывают каким способом древние писцы и переписчики, знавшие одновременно оба алфавита, постепенно покидали глаголицу, заменяя ее кириллицей: это положение частью отражается в некоторых орфографических манерах, или глаголических словах, а иногда даже строках, которые вписаны в кирилловский текст. Кирилловские памятники 12 ст. обнаруживают больше таких черт, чем памятники 13 ст. Памятники списанные позже указывают на связь с глаголицей очень рядко, но эти черты все же видны даже в конце 15 ст. Привязанность писцов к глаголице особенно обнаруживается в письменных памятниках, являющихся представителями Охридской литературной школы.

Борис Марков

ГЛАГОЛСКИОТ ВИД ВО РУСКИОТ ЈАЗИК СО ОГЛЕД НА МАКЕДОНСКИОТ

Меѓу категориите што ги карактеризираат глаголите како посебен вид зборови тешко може да се издели која е посуштествена, бидејќи секоја од нив е составен дел на глаголот. Сепак, општо земено, проблематиката на видот е изгледа значително поширока и посложена од повеќето глаголски категории. Во однос на последниве, видот се карактеризира пред сѐ со тоа што е содржан во основата на глаголот и претставува негово постојано својство, така што надвор од него нема ниеден глагол. Но, макар што како категорија им е својствен на сите словенски јазици, кое и тука укажува на нивната сродност и близост, сепак во секој од нив има свои специфичности и особености. Ова, според Белиќ, доаѓа оттаму што „иако је принцип глаголског вида исти у словенским језицима, ипак га је сваки од њих применио на свој начин"[1]), кое во случајов не можело да не предизвика извесни разлики меѓу нив. Затоа неземањето предвид на разликите во видот би значело затворање очи пред еден факт, кое секако не води кон добро познавање на овој или оној словенски јазик, особено кога се работи за неговото активно владеење.

Проблемот на глаголскиот вид во рускиот јазик е специфичен во однос на македонскиот и другите јужнословенски јазици, меѓу другото, во тоа што е сврзан со образувањето на идното време, кое во овој јазик истапува со две форми — с л о ж е н о и п р о с т о идно време, од кои првото им е својствено на глаголите од несвршен, а второто на глаголите од свршен вид, при што наполно се совпаднува со формите за сегашно време. Во јужнословенските јазици глаголскиот вид во образувањето на идното време, како што знаеме, не игра никаква улога, бидејќи образувањето станува на ист начин како кај несвршени така и кај свршени глаголи (сп на пр.: р. *буду писать* но *напишу*, п. *będę pisał* или *będę pisać* но *napiszę*, ч. *budu psáti* но *napíšu*, словч. *budem písat'* но *napíšem*. . .: слов. *bom pisal* и *bom napisal*, срхрв. *ja ću pisati* и *napisati* или *napisa(t)ću*, мак. *ќе йиш(ув)ам* и *ќе найишам*, буг. *ще пиша* и *ще напиша*. Веќе самиот факт за постоењето и непостоењето на еден ваков тип идно време зборува за сложеноста на овој проблем сам по себе, како и за тешкотиите што произлегуваат од него во наставата по руски јазик во македонска

---

[1]) Савремени српскохрватски језик, II део, Београд — 1949, стр. 279.

и воопшто јужнословенска средина. Сето ова и ред други особености на глаголскиот вид во рускиот јазик нè упатува кон неговото посистематично изучување.

Со ваква цел пристапуваме кон видот и во нашава статија, задржувајќи се во случајов предимно на образувањето на глаголскиот вид во рускиот јазик. Самото разгледување притоа во голема мерка се врши по пат на контрастивна метода која веќе во многу земји достигнала забележливи резултати, но која кај нас, за жал, дури допрва се затврдува. Оваа метода или изучување на даден јазик преку споредби со мајчиниот јазик секако има предности пред едно изолирано изнесување на делови од неговиот граматички строј. Но проблемот е деликатен поради тоа што се работи за еден сроден јазик, кое во случајов, навистина, има доста предности, но истовремено содржи и своевидни тешкотии. Затоа секој Македонец што се занимава или го предава рускиот јазик, треба бездруго да има претстава за тоа во што лежи разликата меѓу нашиот и рускиот глаголски вид. Ова е потребно поради тоа што сличностите и совпаднувањата, кои и тука најчесто превладуваат, можат да нè заведат во таа смисла што несвесно да ги пренесуваме и таму каде всушност ги нема. Во случајов не смее да се заборави дека човек тешко се ослободува од својот мајчин јазик и дека оној што зборува даден странски јазик е, повеќе или помалку, под влијание на својот мајчин јазик.

Треба да се одбележи, освен тоа, дека одделни прашања на видот во последно време се често предмет на разгледување и преоценување на досегашните гледања.Одделни научници (Исаченко и др.) веќе се служат со термините „традиционално" и „поново" или „современо" гледање на видот. Во постојната литература за глаголскиот вид, која е прилично опсежна, за жал, компаративните студии уште заземаат незначително место. Слични работи, разгледувани од практична страна, кај нас речиси и нема.

Класификација на глаголите

Сите глаголи во однос на видот, како што знаеме, се делат на парни, т. е. такви кои образуваат пар (несвршен и свршен или свршен и несвршен) и непарни, т. е. глаголи кои немаат свој пар. Првите бројно далеку превладуваат над вторите и спрема „традиционалното" учење воопшто претставуваат правило или принцип во секој словенски јазик, кој само во извесна мерка се нарушува токму од вторите кои не влегуваат во постојните рамки и поради тоа обично се земаат за некаков исклучок. Независно од исправноста или неисправноста на ваквото гледање, останува факт дека на првите им се придава неспоредливо поголема важност отколку на вторите кои некако стрчат настрана или пак многу од нив се вклучуваат кон првите. Ова особено наоѓа одраз во учебниците, во кои најчесто им се посветува сè на сè неколку реда или најмногу една страничка. Во стручната литература по овој проблем, ваквиот сооднос меѓу парните и непарните глаголи во последно време е сепак значително изменет во полза на послед-

нив. Имено повеќе научници, меѓу кои и со светски глас, постојното делење на парни и непарни глаголи го подлагаат на сериозна критика, од кое произлегува дека во многу случаи она што важело или се сметало за пар всушност претставува само привиден пар или воопшто не може да се земе за видски пар, бидејќи немаат адекватно значење. Ваквите размислувања нè тераат и тука на непарните глаголи да им обрнеме повеќе внимание и да ги споредиме со таквите во нашиот јазик. Очигледен факт е сепак дека парните глаголи претставуваат далеку поголема маса глаголи, поради што и се земаат за основни во секој словенски јазик. Главно од оваа причина и тука се зафаќаме прво со нивното разгледување.

Парни глаголи

Како што одбележивме, за овие глаголи е карактеристично дека образуваат пар — свршен и несвршен, односно несвршен и свршен глагол. Во овој тип глаголи влегуваат најголем број глаголи, како од рускиот така и од секој друг словенски јазик. При образувањето на глаголскиот вид тргнуваме од основниот свршен или несвршен глагол. Ако се исклучат немногубројните примери, каде видот е содржан во основата, но од гледна точка на современите словенски јазици не е изразен морфолошки, образувањето на видот во рускиот јазик се врши со следниве средства: префикси, суфикси, редување (алтернација) на вокалот или консонантот од основата, примена на различни основи (суплетивни форми) и пренос на акцентот, кон кои одделни автори[2]) го додаваат и менувањето на *-и* и *-а* од основата. Овие средства имаат нееднаква распространетост и продуктивност, но со исклучок на последното, познати му се и на македонскиот и другите словенски јазици. Имајќи ги главно истите морфолошки средства, словенските јазици, сепак, се разликуваат меѓу себе, што значи дека разликите меѓу нив во случајов лежат внатре во самите средства, односно во нивната употреба. Имено, секое од нив, во однос на македонскиот јазик, се карактеризира со постоење или отсуство на извесни специфичности и одлики, чиешто познавање е нужен предуслов за солидно познавање, а уште повеќе за владеење на рускиот јазик.

Со исклучок на споменатите глаголи при кои видот е содржан во основата, но не по пат на определено морфолошко средство, останатите глаголи во поглед на образувањето се делат на две основни групации: а) свршени глаголи образувани од несвршени и б) несвршени глаголи образувани од свршени. Во првиот случај се работи за перфективација на несвршени глаголи, а во вториот за имперфективација на свршени глаголи, кое станува на следниов начин.

---

[2]) *И. Г. Голанов*, Морфология современного русского языка, высшая школа, Москва 1962, стр. 154.

А) Образување на свршени глаголи од несвршени (перфективација)

Во примери кога основниот глагол е од несвршен вид, кое кај непрефиксираните глаголи претставува најчест случај, образувањето на свршениот глагол се врши со следниве морфолошки средства: 1. со префикси; 2. со суфиксот *-ну-ть*; 3. по пат на менување на вокалот *-а-* од основата со *-и-*; и 4. со примена на соодветен глагол со различна основа (суплетивна форма). Овие средства во руския јазик ја имаат следнава застапеност и особености:

1. Префикси. Во однос на другите морфолошки средства со кои свршените глаголи се образуваат од несвршени, префиксите се секако најчесто и најраспространето вакво средство. Глаголите образувани со нив се познати под името *префиксирани* (приставочные) глаголи. Меѓу префиксираните глаголи, навистина, не се ретки и несвршени глаголи, но тие во случајов се карактеризираат и со определен суфикс (сп. на пр. *выводи́ть* : *вы́вести, закрыва́ть* : *закры́ть, сдава́ть* : *сдать*). До колку ваков суфикс отсуствува, префиксираниот глагол е најчесто свршен. Речиси од секој непрефиксиран несвршен глагол може да се образува свршен, но придавањето на даден префикс кон несвршен глагол не само што го прави свршен туку на последниов обично му внесува и определена нијанса во значењето. Затоа префиксирањето во низа случаи всушност служи за образување на нов глагол. Воопшто „традиционалното" гледање на видскиот пар, каде свршениот глагол е образуван по пат на префикс, во поново време е подложено на сериозна критика, спрема која многу поранешни критериуми за изделување на видски парови се неприфатливи, побудуваат сомневање или бараат преоценка. Некои дури одат до таму што сметаат дека со придавањето на префикс не може да се образува наполно синонимичен глагол од свршен вид, поради што под сомневање се ставаат и некои општопознати видски парови од типот „*чита́ть — прочита́ть, писа́ть — написа́ть, де́лать — сде́лать, кра́сить — покра́сить*"[3]). Така, спрема проф. *Исаченко*, се појавуваат непредвидени и непреодоливи тешкотии во поглед на тоа како гласи свршениот вид од глаголи како што се „*дуть, крути́ть, жать, шали́ть, спать, сиде́ть, жить, торча́ть, грусти́ть, весели́ться, ходи́ть* и сотни других", о. с. Освен тоа, напомнува дека во одделни прирачници и граматики по руски јазик во својство на видски парови честопати се приведуваат свршени глаголи со различни префикси, на пример: *учи́ть — вы́учить* и *учи́ть — научи́ть*". Но не може да не се забележи дека глаголите *вы́учить* и *изучи́ть* семантички се разликуваат меѓу себе, поради што го вади следниов заклучок: „Раз глаголы с/в вида *учи́ть* и *научи́ть* между собой не вполне синонимичны, то они не могут быть признаны чистовидовыми формами с/в к глаголу *учи́ть*.

---

[3]) *А. В. Исаченко,* Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким, часть вторая, Изд. Словацкой Академии Наук, Братислава 1960, стр. 168.

Теоретската страна на видскиот пар како проблем и резултатите до кои е дојдена современата лингвистика се, нема сомневање, многу важни во пристапувањето кон видот воопшто, така што за неа не може да не се води сметка. Очигледно е во случајов дека „традиционалното" гледање на видскиот пар има големи празнини и слаби места. Останува факт, меѓутоа, дека и поновото, „современото" гледање на овој проблем не би можело наполно да се прифати, бидејќи и тука не се пречистени некои поими. Ако примерите од типот *написáть*, *сдéлать* и сл. не претставуваат ч и с т в и д с к и п а р, значи ли тоа дека претставуваат наполно нови или подруги глаголи во однос на глаголот од кој се образувани. И најпосле како да се третираат ваквите глаголи при нивното преведување на руски или од руски на друг јазик. Нема потреба од докажување дека стојат многу блиску до глаголот од кој се образувани. Од друга страна, јасно е и тоа дека границата меѓу свршен глагол (т. е. видски пар) и нов, подруг глагол е во многу случаи доста неопределена и често зависи пред сè од конкретната ситуација односно контекстот.

Во оваа работа, меѓутоа, на проблемот на видскиот пар и воопшто на видот му пристапуваме од подруг аспект. Тука пред сè нè интересираат разликите меѓу рускиот и нашиот јазик во однос на постоењето и продуктивноста на одделните префикси, нивните подруги нијанси во значењето и сл. Од понатамошното излагање ќе се види дека образувањето на даден видски пар во рускиот јазик далеку не секогаш му одговара на таков во македонскиот јазик.

Со исклучок на префиксите *вы-* и *пере-* (кој, впрочем, претставува варијанта на *пре-*), останатите префикси од рускиот јазик познати му се и на нашиот и другите јужнословенски јазици. Сличности и совпаднувања во однос на видската и семантичката функција се забележуваат главно кај сите општи префикси, но на ред со нив не се ретки и разликите меѓу овие јазици. Разидувањата во случајов доаѓаат пред сè поради нееднаквата продуктивност на префиксите со оваа или онаа нијанса во значењето. Имено еден ист префикс со дадена нијанса во значењето во рускиот јазик е продуктивен или можен, а во нашиот јазик непродуктивен, слабо познат или дури наполно непознат. Ова секако покажува дека нема место за идентификување или заменување на нашите префикси, односно нивните нијанси во значењето, со оние од рускиот јазик. Близоста на нашиот јазик со рускиот тука, од една страна, придонесува да се одбере соодветен префикс, но, од друга страна, во низа случаи е всушност пречка да се одбере потребниот префикс. Под влијание на мајчиниот јазик често сме склони да употребиме префикс со дадена нијанса која во рускиот јазик се изразува со друг префикс и сл. Од оваа причина при образување на ваков тип свршен глагол треба бездруго да се води сметка да се употреби префикс со адекватна нијанса во значењето. Разликите во образувањето на видски парови меѓу рускиот и нашиот јазик, следствено, се должат на нееднаквиот сооднос меѓу г р а м а т и ч к о т о (видското) и р е а л н о т о (лексичкото) значење, кој во овие јазици честопати доста варира. Во современиот руски јазик со видска функција најчесто истапуваат префиксите *о-* или

об-, *обо-*[4]), *по-*, *с-* (*со-*), нешто поретко *за-*, *у-*, *на-*, *вз-*(*о*)- и сосем ретко *из-*, *при-* и *вы-*. Треба да се одбележи, меѓутоа, дека приведените префикси не секогаш и не во еднаква мера истапуваат со видска функција. Во случајов сепак не е помалку важно да знаеме кој префикс со иста функција им одговара во нашиот јазик. За оваа цел можат да се приведат, на пример, следниве глаголски парови:

о- (об-, обо-): *бесчéстить — обесчéстить*, *слабéть — ослабéть*, *слéпнуть — ослéпнуть* итн., но: *богатéть — обогатéть*: мак. збогати, покрај дијал. обогати, *дарúть — одарúть* : мак. надари, *дичáть—одичáть*: мак. подиви, *дýмать—обдýмать* (: мак. премисли, предума), *кáпать — обкáпать* (: мак. накапе), *злить*(*ся*) — *обозлúть*(*ся*) : мак. налути, разлути, *каменéть — окаменéть*: мак. се вкамени или се скамени, *кочанéть — окочанéть*, *закочанéть*: мак. се вкочани, се скочани, *рáдоваться — обрáдоваться*: мак. се зарадува, *робéть — оробéть*, *сробéть* : мак. се исплаши, се уплаши, *седлáть* : *оседлáть* : мак. подседла, заседла, *хрúпнуть — охрúпнуть* : мак. зарипне;

по-: *желтéть — пожелтéть*, *жалéть — пожалéть*, *хвалúть — похвалúть* итн., но: *брúться — побрúться*: мак. се избричи, *бледнéть — побледнéть* : мак. пребледне, *веселúться — повеселúться*: мак. провесели, повесели, *зеленéть — позеленéть* (: мак. раззелени), *просúть — попросúть*: мак. замоли, покрај помоли, *стрóить — пострóить*: мак. изгради;

с(о)-: *варúть — сварúть*, *крыть — скрыть*, *рвать — сорвáть*, *шить — сшить* итн., но: *дéлать — сдéлать* (: мак. направи), *есть — съесть* (: мак. изеде), *игрáть — сыгрáть* (: мак. одигра, отсвири), *лгать — солгáть* (: мак. излаже), *петь — спеть* (: мак. испее), *старéть — состáриться* или *постарéть* (: мак. остари);

за-: *душúть — задушúть*, *ржáветь — заржáветь*, *свидéтельствовать — (по-)*, *засвидéтельствовать* (: мак. сведочи лит. — посведочи;

у-: *красть — укрáсть*, *совершéнствовать — усовершéнствовать* и др., но: *вя́нуть — увя́нуть* (: мак. овене), *мнóжить — умнóжить* (: мак. помножи), *сомневáться — усомнúться* (: мак. се посомнева), *тонýть — утонýть* (: мак. потоне); *берéчь — уберéчь*;

на-: *именовáть — наименовáть*, *писáть — написáть*, *печáтать — напечáтать*, *хмýриться — нахмýриться*;

вз(о)-, вс-, вос-: *бесúться — взбесúться* (: мак. (се) разбесни, разлути), *бунтовáть — взбунтовáть* (: мак. разбунтува), *волновáться — взволновáться* (: мак. се разбранува, се вознемири); *петь — воспéть* (: мак. опее), *пóльзоваться — воспóльзоваться* (: мак. исползува), *потéть — вспотéть* (: мак. испоти), *тревóжить — встревóжить* (: мак. вознемири);

---

[4]) Во одделни случаи *о* и *об* претставуваат префикси со различно значење, напр.: *оделить* (= раздать всем) и *обделить* (= лишить кого-л. при дележе", Голанов, о. с., стр. 169.

из-: *дроби́ть — издроби́ть* или *раздроби́ть, насилова́ть — изнасилова́ть, пуга́ть — испуга́ть* и сл., но: *кале́чить — искале́чить* (: мак. осакати), *тра́тить — истратить* (: мак. потроши);

вы-: *пить — вы́пить* (: мак. испие), *прясть — вы́прясть, расти́ — вы́расти, суши́ть — вы́сушить, тере́ть — вы́тереть; учи́ть — вы́учить* (стихотворение наизусть) : мак. научи;

при-: *ласка́ть — приласка́ть* (: мак. помилува, погали); *гото́виться — пригото́виться* (: мак. се подготви и се приготви);

про-: *голода́ть — проголода́ться* (: мак. огладне); *мёрзнуть — промёрзнуть* (: мак. премрзне), *молча́ть — промолча́ть* (: мак. премолчи);

раз-: *береди́ть — разбереди́ть* (: мак. разлути, раздразни), *горячи́ться — разгорячи́ться* (: мак. се загрее, се распали), *ши́рить — расши́рить* (: мак. прошири и рашири); или: *толкова́ть — растолкова́ть, истолкова́ть* (: мак. протолкува) итн.

Приведените и ним слични примери даваат основа да се заклучи дека независно од тоа дали префиксираниот глагол е в и д с к и п а р спрема несвршениот или претставува д р у г глагол, разликите меѓу рускиот и нашиот јазик се во низа случаи доста значителни. Сепак кај префиксите *за-, на-, раз-*, употребени со видска функција, тие се изгледа најминимални. Од друга страна, треба да се одбележи исто така дека во извесни случаи разликите меѓу рускиот и нашиот јазик се должат на непостоењето на префиксиран глагол во едниот од двата јазика. Таков е случајот, на пример, со глаголите: *овозможи||овозможува* : р. *дать || дава́ть возмо́жность, сде́лать || де́лать возмо́жным; обесправи || обесправува*: р. *лиши́ть || лиша́ть прав, обесхрабри || обесхрабрува* : р. *лиши́ть || лиша́ть хра́брости* или *обескура́жить, -вать*.

Од практична гледна точка не помалку се суштествени разликите меѓу нашиот и рускиот јазик кај повеќето префикси употребени со реално (лексичко) значење, на пример : *изобличи* : р. *разоблачи́ть, ӣрележи* : р. *пролежа́ть, ӣремре* : р. *обмере́ть, обомле́ть, се ӣреӣаше* : р. *опоя́саться*, (*се*) *ӣреӣие* : р. *опои́ть, чрезмерно напои́ть, се ӣреӣознае* : р. *обозна́ться, ошибочно принять одного человека за другого, ӣреӣолови* : р. *раздели́ть попола́м, ӣрерани* : р. *прокорми́ть, се ӣрероди* : р. *возроди́ться, переродиться, ӣреш̄рӣи* (пораз и сл.) : р. *потерпе́ть* (поражение) итн.

Посебна тешкотија за странци секако претставува постоењето на варијантите *пере-* и *пре-*, чијашто употреба во рускиот јазик е строго разграничена. Мешањето на овие две варијанти кај странци е, меѓутоа, редовна појава, толку повеќе што во стручната литература има само општи правила за нивната употреба. Варијантата *пере-* е во секој случај чисто руска, односно источнословенска творба, која е далеку пораспространета од втората (*пре-*), како кај глаголи со конкретно така и со други значења. Втората варијанта (*пре-*) спаѓа меѓу четирите префикси кои им се својствени на глаголите од книжно потекло и кои во современиот руски јазик се наполно непродуктивни: *воз-* (*возо-, вос-*), *пре-, пред-*(*о-*) и

низ- (*о-*), *нис-*. Во случаи кога се во употреба и двете варијанти, втората (*пре-*) истапува со апстрактно или преносно значење, на пр.: *переломи́ть* : *преломи́ть*(*ся*), *переступи́ть* (порог) : *преступи́ть*. Глаголите со овој префикс тука се затврдени преку црковнословенскиот јазик, но независно од тоа станале составен дел од лексиката на рускиот јазик, која во случајов е збогатена, што секако се потврдува, на пример, од следниве глаголи: *превзойти́* // *превосходи́ть*, *преврати́ть*, *презре́ть*, *преиспо́лнить*, *преклони́ться*, *прекрати́ть*, *преломи́ть*(*ся*), *пренебре́чь*, *преоблада́ть*, *преобрази́ть*, *преодоле́ть*, *преподава́ть*, *преподнести́*, *препоручи́ть*, *препоя́сать*(*ся*), *препроводи́ть*, *прерва́ть*, *прекрати́ть*, *пресе́чь*, *преста́вить*, *пресы́тить*, *претвори́ть*, *претерпе́ть*, *преувели́чить*, *преуме́ньшить*, *преуспе́ть* и др.

2. Суфиксот *-ну-* (*ть*) и дериватот *-ану* (*-ть*). Слично на префиксите, и ова морфолошко средство служи за образување на свршен глагол кој со основниот глагол образува видски пар[5]). Свршеноста тука се сфаќа како еднократно дејство или дејство кое има моментален карактер, со што и *-ну* во случајов внесува еден вид нова нијанса во однос на глаголот од кој е образуван. Разликата меѓу ова морфолошко средство и префиксите е главно во тоа што последниве можат да внесат и повеќе нијанси. Функцијата на свршен глагол кај *-ну*, сепак, како да превладува над посочената нијанса, така што помалку има основа за нивното изделување во одделни глаголи. Проблемот на видскиот пар во секој случај се компликува со тоа што извесни глаголи имаат по два или дури три облика за свршен вид (сп. „*кача́ть* // *покача́ть* и *качну́ть*; *крича́ть* // *закрича́ть* и *кри́кнуть*; *дёргать* // *задёргать*, *подёргать* и *дёрнуть*", Исаченко, стр. 159—160). Тргнувајќи од ваквите глаголи, проф. *Исаченко* одбележува дека префиксите *за-* и *по-* не можат да се земат како „празни" префикси, но тоа е главно случај и со суфиксот *-ну*. Макар што неговото сомневање има извесен резон, сепак останува факт дека врската на ваквите глаголи со основниот глагол е доста јака и претставува главна пречка за наполно изделување на свршениот глагол од основниот. Од овие причини, мислам, не изгледа толку необично што од приведените и некои други непрефиксирани глаголи свршениот видски пар се образува со придавање како на определени префиски така и со суфиксот *-ну* (сп. на пр.: *сверка́ть* — *засверка́ть* и *сверкну́ть*), бидејќи и едното и другото морфолошко средство имаат приближно иста функција.

Јасно е, меѓутоа, дека ова се само одделни и не толку чести примери, така што нема место за некакво генерализирање и сл. Напротив, во најголем број случаи свршениот видски пар се образува со придавање кон основниот глагол даден префикс или суфиксот *-ну*. Така, ако се

---

[5]) Во понови работи,меѓутоа, се разгледува како морфолошко средство кое не претставува чист показател на свршен вид, бидејќи според Маслов секогаш е сврзано, повеќе или помалку, со определени начини на дејство, најчесто со „семелфактивно", т. е. дејство извршено со едно движење, во еден прием, на пример: *кольнуть, толкнуть* итн. (Исаченко, стр. 254—255).

исклучи споменатата група глаголи, кај низа непрефиксирани несвршени глаголи свршениот вид се образува со суфиксот *-ну*, кој во случајов претставува „единствено продуктивно средство со значење на свршен вид"[6]), но со нијанса на моменталност или еднократно дејство. На пример:

аукаться — аукнуться, блестеть — блеснуть, бодать — боднуть, брызгать, брызнуть, глотать, глотнуть, двигать — двинуть, — зевать — зевнуть, икать — икнуть, капать — капнуть, кивать — кивнуть, кидать — кинуть, колоть — кольнуть, махать — махнуть, мелькать — мелькнуть, моргать — моргнуть, нырять — нырнуть, охать — охнуть, свистеть — свистнуть, скользить — скользнуть, стучать — стукнуть, толкать — толкнуть, хлебать — хлебнуть, хлопать — хлопнуть, чихать — чихнуть, шагать — шагнуть: мак. чекори — зачекори, *шевелить — шевельнуть*, но *шевелиться — зашевелиться* и др., како и ограничен број примери од типот — *избегать — избегнуть, привыкать — привыкнуть.*

Кај приведените и ним слични примери *-ну* не треба да се замешува со омонимичниот суфикс *-ну* во група глаголи од несвршен вид, како што се *вянуть, мёрзнуть, крепнуть, сохнуть*; *тянуть* и сл. Од друга страна, треба да се одбележи исто така дека доста свршени глаголи на *-нуть* со придавање на префикси придобиваат нови лексички значења или нијанси, запазувајќи го притоа своето видско значење, на пример: „*двинуть — задвинуть, придвинуть*; *дёрнуть — сдёрнуть*; *кинуть — закинуть, скинуть, черкнуть — вычеркнуть, зачеркнуть, подчеркнуть*" и сл., о. с., стр. 429.

При споредување на глаголите на *-ну-ть* со оние во македонскиот јазик, лесно се забележуваат големи сличности меѓу нив. Така, на голем дел од приведените и други вакви глаголи во македонскиот јазик им одговараат исто така образувања со суфиксот *-ну*, односно мак. *-не*, било со истиот или друг корен. И во руският и во нашиот јазик глаголите на *-ну* најчесто имаат широка употреба во јазикот. Распространетоста на глаголите со овој суфикс, сепак, не укажува на некаква апсолутна продуктивност на последниов. Напротив, не е тешко да се забележи дека како во македонскиот така и во руският јазик во низа примери со ова морфолошко средство не може да се образува свршен видски пар, што е секако доказ дека неговата продуктивност има ограничен карактер и во двата јазика. Во споредба со македонскиот јазик, тука отсуствуваат примери од типот *гревне* (: грее), *гледне, живне, пивне* итн., каде *-ну*, покрај свршеност, внесува и експресивна нијанса („умалителност на дејството"). Во руският јазик, меѓутоа, кај глаголите на *-ну-ть* се затврдиле нијанси од подруг карактер. Пред сè за разговорниот јазик е типична нијансата „неожиданность и энергичность

[6]) Грамматика русского языка, АН СССР, стр. 428—429.

действия"[7]), при што суфиксот *-ну* во случајов пројавува забележлива продуктивност, особено во народните говори, на пример: *агитнýть, спекульнýть, тормознýть* и сл. Истава нијанса им е својствена и на глаголите на *-ану-ть*, каде вокалот *-а-* по пат на метанализа се сфатил за дел од суфиксот *-ну*, со што е добиен нов суфикс, кој отпосле минал и кај глаголи со друга основа, кое секако зборува за неговата продуктивност, но која е исто така најмногу изразена во народните говори, каде се среќаваат, на пример, образувања од типот: *дергaнýть, долбанýть, мазанýть, маханýть, пуганýть, резанýть, стеганýть, сыпанýть, толканýть, тряханýть* итн.

Од изнесеното следува дека овој суфикс најголема распространетост и продуктивност има кај глаголите од типот *агитнýть* и особено *долбанýть*, но спрема кои литературниот јазик е сè уште резервиран. Од друга страна, најслабо се застапени примерите од типот *избегáть — избéгнуть* кои се главно литературни творби. Треба да се одбележи, меѓутоа, дека глаголите од типот *агитнýть, долбанýть, штрафанýть* не смеат да се ставаат во ист ред со глаголскиот вид, односно наполно да се идентификуваат со него.

3. Менување на вокалот *-а-* од основата со *-и-*. Овој начин на образување свршени глаголи од несвршени има ограничена застапеност. Од друга страна, за одбележување е дека во стручната литература нема исто гледање кој од двата видски корелативи е основен — свршениот или несвршениот (сп. *бросáть — брóсить, решáть — решúть* и сл.). Со оглед на тоа дека со *-а* се образуваат несвршени глаголи и од други основи, овој начин на образување видски пар се разгледува кај несвршените глаголи (в. стр. 597).

4. Примена на суплетивна форма или суплетивни видски парови. Под суплетивни, како што знаеме, обично се подразбираат видски парови образувани од различни корени кои имаат исто значење. Учебниците овој тип видски парови најчесто само патем го одбележуваат, при што во нив нема еднакво гледање и за самиот број на таквите глаголи. Нивната проблематика секако заслужува повеќе внимание и соодветен пристап, особено ако се разгледуваат на компаративна основа. Одделните словенски јазици во однос на овие глаголи, општо земено, прилично се разликуваат меѓу себе. Современиот македонски јазик во секој случај познава три пара вакви глаголи (*вели — рече, гледа — види* и *прави — стори*) кои во полн состав не се застапени дури и во соседните словенски јазици.

Во рускиот јазик бројот на таквите глаголи е далеку поголем, но самото нивно третирање кај одделни автори е различно. Повеќето граматики на рускиот јазик обично ги приведуваат следниве видски парови: *брать — взять, говорúть — сказáть, класть — положúть, ловúть — поймáть*. Кон овие глаголи во одделни учебници се вклучу-

[7]) *А. М. Финкель* и *Н. М. Баженов,* Курс современного русского литературного языка.

ваат и следниве парови: *докла́дывать — доложи́ть, укла́дывать — уложи́ть, находи́ться — очути́ться, ложи́ться — лечь, сади́ться — сесть, станови́ться — стать, покупа́ть — купи́ть*. Тргнувајќи од оваа или онаа позиција, одделни автори кон овие глаголи приведуваат и ред други. Со оглед на тоа дека споменатите глаголи како видски парови во другите словенски јазици обично не се среќаваат, можат да се земат како типично руски. При изучување и особено говорење на рускиот јазик овие глаголи претставуваат посебна тешкотија за странци, кое веќе само по себе бара извесно задржување.

брать — взять. Без да образуваат видски пар, двата глаголи се запазени и во современиот македонски јазик, но првиот од нив (брать) има подруго (веројатно првобитно) значење. Што се однесува до свршениот глагол *взять* (= мак. земе), во рускиот литературен јазик спрема него постои и несвршен глагол — *взимать* (< стсл. въз-имати), но со потесно значење, т. е. се употребува главно во примерите *взима́ть нало́ги, по́шлину* 'зема данок, царина'.

Посебно одбележување бараат исто така префиксираните свршени глаголи образувани од *брать*, чиишто соодветни парови ја имаат основата -*бирать* (сп. *вы́брать — выбира́ть, забра́ть — забира́ть, убра́ть — убира́ть, собра́ть — собира́ть*). На последниов пар во македонскиот јазик му одговара *збере — збира* и *собира*, кои обично немаат наполно издиференцирано значење. Од друга страна, повратната форма *собра́ться — собира́ться* означува 'се приготви, тргне и сл.'

говори́ть — сказа́ть. Вниманието тука го привлекува пред сѐ свршениот пар (сказать), каде непрефиксираниот глагол *казать* во овој и некои други јазици семантички доста се оддалечил, бидејќи истапува со значењето у к а ж у в а (во словенечкиот, чешкиот, словачкиот и полскиот). Старото значење к а ж е (р е ч е) е запазено главно во српскохрватскиот, македонскиот и бугарскиот јазик, но несвршениот вид тука минал во свршен. Интересно е во случајов дека и другите словенски јазици за овој видски пар имаат суплетивни форми.

Од несвршениот глагол *говори́ть* со придавање на префикси се образуваат свршени глаголи, се разбира, со различни значења, спрема кои се изведуваат и несвршени глаголи, т. е. видски парови, на пример: *сговори́ться — сгова́риваться, приговори́ть — пригова́ривать* (к смертной казни), *разговори́ть — разгова́ривать*. Со придавање на *раз-* кон префиксираниот глагол *сказать* е образуван нов префиксиран глагол кој има свој видски пар, т. е. *рассказа́ть — расска́зывать*.

класть — положи́ть. Кај овој пар паѓа в очи дека од префиксираниот глагол (положить) во рускиот јазик не е запазен несвршениот облик (ложить). Сепак, најголем дел од префиксираните глаголи се образувани не од основата *класть* туку од *ложи́ть*, при што се изведени нови суплетивни видски парови од типот *заложи́ть — закла́дывать, наложи́ть — накла́дывать*. Во некои случаи, зависно од значењето, префиксираниот несвршен глагол може да се образува од основата на *класть* или *ложи́ть*. Така, на пример, од глаголот *разложи́ть*, употре-

бен со конкретно значење (сп. р. вещи, книги на столе; р. на части и сл.), несвршениот вид гласи *раскла́дывать*, додека при изразување на преносно значење несвршениот вид се образува од основата *-лагать* (*разлага́ть* мораль и сл.). Главно ист е случајот со глаголот *приложи́ть*, кој употребен со конкретно значење (сп. на пр. *приложи́ть руку к сердцу*) образува несвршен вид со глаголот *прикла́дывать* (*руку к сердцу*), но ако се употреби со преносно значење (сп. *приложи́ть все свои силы к чему- н.*, *приложи́ть справку к заявлению* и сл.), несвршениот видски пар се образува со архаичната форма *прилагать* (усилия, силы). Во изрази од типот *ума́ не приложу́* и сл., се разбира, не треба да се бара видско соодветство поради петрифицираност. Слични финеси во употребата се забележуваат исто така кај глаголите *изложи́ть — излага́ть* (теорию), *сложи́ть — слага́ть* (с себя ответственность).

лови́ть — пойма́ть. На овој видски пар во македонскиот јазик му одговара парот *фаќа — фати*. Непрефиксираниот глагол (ловить) кај нас се употребува со првобитното значење, кое во рускиот јазик е потиснато од *охо́титься*. За разлика од претходниот пар, префиксирани глаголи тука се можни само од несвршениот видски пар (ловить), кој од своја страна образува свој видски пар (*улови́ть — ула́вливать*).

Од другите споменати суплетивни видски парови, за кои мислењата во одделните учебници се поделени, ќе се задржиме на слединве:

докла́дывать — доложи́ть. Овој видски пар претставува дериват на разгледаниот видски пар *класть — положить*, од кој е добиен со придавање на префиксот *до-*. Во речниците се предава со 1. и 2. во таа смисла што во првиот случај означува — реферира; рапортира; известува — извести; соопштува — соопшти; а во вториот — стави со додавање (сп. *доложить* каши в тарелку). Како во едниот така и во другиот случај за префиксот *до-* е сврзано ново значење во однос на основниот глагол (класть — положить).

находи́ться — очути́ться (се наоѓа — се најде). Несвршениот глагол со истото значење, но со изменет фонетски облик, е застапен и во нашиот јазик, додека свршениот видски корелатив претставува типична руска творба. Слично на претходниот видски пар, и тука нови образувања отсуствуваат.

Што се однесува до останатите споменати видски парови (сп. *ложи́ться — лечь*, *сади́ться — сесть*, *станови́ться — стать*, *купи́ть — покупа́ть*), нив тешко би можело да ги вклучиме во чисто суплетивни. Несвршениот и свршениот корелатив тука се разликуваат меѓу себе со поинаква основа, додека коренот им е главно ист. Но, се разбира, независно од тоа што не можат да се земат за наполно суплетивни, тие не се помалку важни во видскиот систем на рускиот јазик. Образувањето на видот тука, сепак, станува со друго морфолошко средство.

Покрај сите приведени видски парови, како што одбележивме, некои автори за суплетивни земаат и други глаголи, во кое изледа најдалеку оди Исаченко. При изделувањето на ваков тип видски парови тој тргнува главно од гледна точка на современиот руски јазик, како и од тоа дека претставуваат сериозна тешкотија за странци кои збору-

ваат руски. Од оваа причина, за него се суплетивни и оние видски парови при кои фонетските разновидности на еден ист корен во процесот на историскиот развиток толку се оддалечиле една од друга „что не могут быть сведены к „алломорфам" одной морфемы на основании действующих в современном языке фонетических чередований" (стр. 205). Така, спрема него се суплетивни и следниве видски парови:

„*заснýть* // *засыпáть, проснýться* // *просыпáться, утонýть* // *утопáть, согнýть* // *сгибáть*", како и глаголи со префиксите *в*(*о*)-, *вы*-, *об*(*о*)-, *при*- и *раз*(*о*)- од основите *-гнуть* и *-гибать*.

Одделна група суплетивни видски парови спрема него претставуваат и глаголите:

вернýть(*ся*) // *возвращáть*(*ся*)

повернýть < *поворáчивать*, *повёртывать*

обернýть < *оборáчивать*, *обёртывать*

Кон овие глаголи се вклучуваат исто така префиксирани видски парови од типот:

„*перевернýть* // *переворáчивать* и *перевёртывать*, *вы́вернуть* // *вывёртывать* и *выворáчивать*, *завернýть* // *завёртывать* и *заворáчивать*; или:

прийтú // *приходúть*, *принестú* // *приносúть*, *привестú* // *приводúть*, *приéхать* // *приезжáть*; или: *лечь* // *ложúться*, *сесть* // *садúться*, *стать* // *становúться*; или со префикси: *налéчь* // *налегáть*, *присéсть* // *присáживаться*, *перестáть* // *переставáть*" (о. с., стр. 205 — 206).

Речиси сите приведени видски парови имаат честа употреба во јазикот и навистина претставуваат тешкотија за странци што го изучуваат рускиот јазик. Ова, меѓутоа, не ни дава право да ги земеме за вистински суплетивни видски парови. Во случајов е очигледно дека имаме работа со поимот историско редување (алтернација). За разлика од фонтеските, историските редувања, како што знаеме, претставуваат фонетски закони кои некогаш дејствувале, но кои во современиот јазик престанале да дејствуваат (сп. р. *пекý* // *печёшь*. . ., но *тку, ткёшь*. . . — без редување. Од друга страна, спрема *возвращáться* стои свр. *возвратúться*, додека кај несвршениот видски корелатив *переставáть* лесно се изделува суфиксот *-ва*!

Б) Образување на несвршени глаголи од свршени (имперфективација)

Во однос на разгледаните глаголи, т. е. свршените кои се образуваат од несвршени, видскиот пар образуван на овој начин се карактеризира исто така со свои морфолошки средства: α) определени суфикси, и β) пренос на акцентот. Ако за видскиот соодност на свршените глаголи беше изнесено многу спорно и нерасчистено, видскиот пар образуван

на овој начин, т. е. несвршен од свршен глагол, би можел да се земе за основна сфера на чисто видски или граматички образувања. Но макар што ваквиот видски тип обично не дава основа за неговото преосмислување или поинакво гледање, одделни лингвисти и тука согледуваат извесни недоследности, така што и тој честопати не претставува наполно чист видски сооднос. Ваквото гледање на проблемот на видот сепак не наоѓа видлива примена во граматиките и прирачниците по руски јазик. Напротив, во голем број учебници по руски јазик на глаголскиот вид, како свршен така и несвршен, се гледа главно од аспект на продуктивност и непродуктивност на ова или она морфолошко средство.

Слично на свршените глаголи од типот *дать*, *пасть*, *обидеть* и др., каде свршениот вид не е врзан за определено морфолошко средство, извесен број примери од типот *клясть*, *дуть*, *звать*, *цвести́*, *руби́ть* итн. се исто така видски „немотивирани“. Од друга страна, зависно од основниот глагол, т. е. глаголот од кој се образува соодветен несвршен пар, глаголите од несвршен вид обично се делат на примарни и секундарни, односно разликуваме примарна и секундарна имперфективација. Под примарна имперфективација се подразбира образувањето на несвршени глаголи од прости (непрефиксирани) основни глаголи од свршен вид (тип: *дать — дава́ть*, *бро́сить — броса́ть*, *лечь — ложи́ться*). Овој тип несвршени глаголи е застапен со релативно мал број образувања, бидејќи основната маса прости непрефиксирани глаголи се, како што напоменавме, од несвршен вид. За секундарна имперфективација се зема образувањето на несвршени глаголи од префиксирани свршени глаголи (тип: *закрыть — закрыва́ть*, *стере́ть — стира́ть*, *привести́ — приводи́ть*, *спроси́ть — спра́шивать*). Ваквиот тип, односно типови, несвршени глаголи всушност претставуваат најчести образувања од несвршен вид.

Членовите на ваквите видски парови во лексички поглед обично се земаат за наполно синонимични, т. е. двата члена на еден ваков видски пар се форми на еден ист глагол-лексема. Но она што е лексема во рускиот јазик, далеку не секогаш е лексема и во нашиот јазик. Задржувајќи се на проблематиката и тешкотиите околу образувањето на несвршени глаголи од свршени, проф. *Исаченко* го одбележува, меѓу другото, следново:

„Вопрос о формальных средствах имперфективации, т. е. о типах суффиксации и о фонетических чередованиях в глагольных основах, гораздо сложнее, чем это может показаться на первый взгляд. С точки зрения родного языка, здесь все как будто ясно: русский, словак или чех, конечно, знают, как образуется форма нс/в того или иного приставочного глагола. . .

Но стоит только подойти к этому вопросу с точки зрения другого, пусть близко родственного, языка, как картина меняется: приемы имперфективации лишаются своей автоматичности, выбор формальных средств имперфективации оказывается немотивированным“ (стр. 176—177).

α) Суфикси со кои се образуваат несвршени глаголи

Со ваква функција во рускиот јазик истапуваат суфиксите *-и*, *-а*, *-ва*, (*-ова*, *-ева*), *-ыва* (*-ива*), со или без редување, кои, како што ќе видиме понатаму, имаат нееднаква застапеност и продуктивност. Кај извесни глаголи, предимно наследени од прасловенскиот јазик, суфиксацијата е придружена од редување (алтернација), кое во современиот македонски јазик, меѓутоа, најчесто изостанува. Изделувањето на приведените суфикси е всушност одраз на традиционалното гледање кон образувањето на глаголскиот вид, кое во поново време е исто така подложено на критика од страна на повеќе познати лингвисти. Меѓу нив е и *Исаченко* кој во споменатиот труд (стр. 177), тргнувајќи главно од тоа дека не е укажано во кои случаи се употребува *-а*, *-я*, *-ва*, *-ыва* (*-ива*) или кон која глаголска основа се придаваат, направил обид за подруго класифицирање на глаголите со ваквите суфикси. Така, со оглед на тоа дека елементот *-а-* што влегува во состав на завршокот (концовка) *-ать* може да се земе како суфикс („*обед-а-ть*"), како дел од суфикс („*на-игр-ыва-ть*") или како краен вокал од дадена непроизводна основа („*зна-ть*", *Исаченко* во сите вакви случаи изделува „классовый показатель", т. е. во приведените глаголи *-а-* се придава кон завршокот *-ть*: *обед-ать, наигрыв-ать*. На истиов принцип, освен *-ыв* (*-ив*), тој ги изделува суфиксите *-в-* и *-ев-*, а во посебна група ги дава глаголите со „бессуфиксна имперфективација".

Неговата класификација во голема мерка е изградена врз основа на глаголските разреди (классы глаголов) кои се делат на продуктивни и непродуктивни, дел од кои имаат свои подгрупи. Заедно со класификацијата тој изнесува интересен материјал и дава оригинални решенија и смели заклучоци. Запознавањето со класификацијата и воопшто со неговото гледање на видот, особено образувањето на видскиот пар, не би смеело да се одмине при разгледувањето на овој проблем. Сепак, без извесно упростување, по наше разбирање, неговата класификација тешко би можела да најде место во учебниците по руски јазик, барем не наполно. Користејќи го во голема мерка неговиот материјал, тука ќе се послужиме со една од постојните класификации која главно преовладува во граматиките на рускиот јазик.

Од приведените суфикси кои служат за образување на несвршени глаголи (*-и*, *-а* или *-я*, *-ва* и *-ыва* или *-ива*) на македонскиот јазик му е непознат само последниот, место кој е застапен суфиксот *-ува*<*-ова*. Со последниот суфикс (*-ыва*) рускиот јазик наполно се разликува од нашиот и повеќето други словенски јазици, кое веќе само по себе бара поопстојно задржување. Но извесни разлики меѓу рускиот и нашиот јазик во однос на видот се откриваат, повеќе или помалку, и кај другите суфикси, кои им се општи на сите словенски јазици. Од оваа причина се наложува секој од нив да биде поодделно разгледан, притоа со повеќе задржување онаму каде разликите меѓу рускиот и македонскиот јазик се позначителни, како во поглед на распространетоста така и во однос на особеностите што ги имаат приведените суфикси во рускиот јазик.

Посебно прашање во изделувањето на морфолошките средства за образување на несвршените глаголи, нивниот редослед и разгледу-

вање секако претставуваат учебниците по руски јазик, кои во случајов доста се разликуваат меѓу себе. Тоа во голема мерка доаѓа во резултат на теоретската раздвоеност по ова прашање, а во извесни случаи и поради мешање или заменување на самите суфикси. Во последниов случај потребно е пред сè да се издели вистинскиот суфикс кај даден несвршен видски пар (сп. на пр.: *вырвать — вырыв-а-ть, закрыть — закры-ва-ть, доделать — додел—ыва-ть, затеять — зате-ва-ть, вышить — выши-ва-ть, обкрутить — обкручи-ва-ть*. Како средство за разликување на *-а* или *-ва* и *-ыва* (*-ива*) во случајов може да послужи акцентот, кој кај глаголите на *-а, -ва* паѓа на суфиксот а кај оние на *-ыва* (*-ива*) пред суфиксот (сп. *вырвать—вырыв-á-ть закрыть — закры-вá-ть*: *додéлать—додéл-ыва-ть*, но *обкрути́ть — обкру́чи-ва-ть* и *обкру́ч-ива-ть*).

Од друга страна, во образувањето на несвршени видски парови важно место секако зазема појавата р е д у в а њ е (алтернација), која опфаќа определени вокали и консонанти, а кај извесни глаголи истовремено вокал и консонант. Ова морфолошко средство не истапува само, туку претставува придружен елемент кај споменатите суфикси. Како појава тоа има свои корени дури во индоевропскиот јазик, но во словенските јазици со вакква функција одамна престанало да е продуктивно. Но, макар и непродуктивно, тоа е составен дел од глаголскиот вид на секој словенски јазик, така што во извесна мерка претставува карактеристична црта кај секој од нив, па затоа не смее да се одмине при разгледувањето на глаголскиот вид.

При споредба на оваа појава во рускиот и македонскиот јазик, лесно се откриваат низа совпаднувања или сличности, но исто така и извесни разлики меѓу нив. Тоа доаѓа главно оттаму што редувањето во нашиот јазик кај извесни гласови дава подруги рефлекси или пак изостанува. Во секој случај, далеку подобро е запазено кај вокалите, додека во консонантизмот е ограничено главно на *т̄*, *д*, *н* (кај последниов недоследно) кои минуваат во *ќ*, *ѓ*, *њ*, а во рускиот јазик во *ч*, *ж* односно *щ*, *жд*. Во одделни, изолирани случаи македонскиот јазик, освен тоа, познава и редување на *з*, *ж/г*, на пример: *влезе — влага*, покрај *влегува*, *вложи —влага* в. *вложува*. Посебно одбележување тука бара фактот дека пред суфиксот *-ува* редувањето изостанува и кај споменатите консонанти, кои всушност претставуваат единствена трага од оваа некогаш честа фонетска појава. Со оглед на тоа дека не настапува само туку како придружувачки елемент кај споменатите суфикси, поцелесообразно е да биде одбележано при разгледувањето на последниве, со кое се избегнува неизбежно повторување. Тука се ограничуваме само со посочување — кои редувања во современиот руски јазик се вршат најчесто:

θ/*и*, *о*/*ы*, *е*/*и*, *а*/*им*, *а*/*ин*; *н*/*п*; или: *б'*/*бл'*, *п'*/*пл* , *в'*/*вл'*, *ф'фл*/, *м'*/*мл'*, *з'*/*ж*, *с'*/*ш*, *д'*/*ж* или *жд'*, *т'*/*ч* или *щ*; *ст*/*ск* или *щ*; или *ч*/*к*, *г*/*ч*.

С у ф и к с о т *-и* (*ть*). Во повеќето учебници на рускиот јазик наполно е изоставен како морфолошко средство за образување несвршени видски парови, што се објаснува главно со фактот дека во однос на

другите суфикси со ваква функција има најслаба застапеност и наполно е непродуктивен. За дел од ваквите глаголи, чијшто број е воопшто ограничен, карактеристично е, освен тоа, редувањето на *е* во *о*, кое во македонскиот јазик редовно изостанува, на пример:

вы-, до-, за-, при-, увестй — вы-, до-, за-, при-, уводйть (: мак. до-, за-, приведе — до-, за-, приведува), *до-, привезтй — до-, привозйть, вы-, до-, при-, разнестй — вы-, до-, при-, разносйть, произвестй — производйть, произнестй — произносйть* и сл., како и примери од типот: *лечь — ложйться* (мак. летне — легнува), *сесть — садйться, стать — становйться,* кои често се земаат за суплетивни форми. (в. стр. 590–591).

Суфиксот -*а* (*ть*). Во споредба со разгледаниот суфикс -*и*, ова морфолошко средство во рускиот јазик е далеку почесто, без да има притоа некоја видлива продуктивност. Од друга страна, треба да се одбележи и тоа дека одделните граматики по руски јазик кон ова морфолошко средство имаат различен пристап. Така, во едни[8]) се разгледува како менување со суфиксот -*и* (*брóсить — бросáть*), во други ваквите глаголи се земаат за основни спрема кои со суфиксот -*и* се образува свршен видски пар[9]), додека *Исаченко* го вклучува во групата бессуфиксна имперфективација. Ако се земе само како менување на споменатиот суфикс -*и* во -*а*, тогаш примерите од типот *обйдеть — обижáть, пасть — пáдать, исчéзнуть, — исчезáть* и сл. остануваат неопфатени, односно необјаснети. Земањето на глаголите на -*а* за основни, т. е. такви од кои се образуваат свршени, исто така не би можело да се прифати, меѓу другото, поради тоа што ваквото редување е типично токму кај глаголите од несвршен вид, кои се во случајов образувани од соодветни свршени глаголи. Навистина, редувањето кај некои вакви глаголи изостанува, но останува непобитен факт дека претставува карактеристичен белег на несвршените глаголи. Со оглед на тоа дека разликите меѓу рускиот и македонскиот јазик и тука не се незначителни, редувањето може истовремено да се вклучи во средствата за групирање на ваквите глаголи. Така, во современиот руски јазик овој тип глаголи може да се раздели на следниве групи и подгрупи:

а) Глаголи на -*ать* (-*ять*) образувани од свршени глаголи на -*ить*, т. е. од V продуктивен разред, односно IV спрема Добровски и др. Глаголите образувани на овој начин претставуваат најмногубројна група глаголи на -*ать*, која опфаќа предимно префиксирани образувања. Во неа влегува и извесен број глаголи од црковнословенскиот јазик со типичните редувања

---

[8]) *И. Г. Голанов,* о. с., стр. 158.

[9]) *Н. С. Валгина, Д. Э. Розенталь, М. И. Фомина, В. В. Цапукевич,* Современный русский язык, Москва — 1966, стр. 234. *А. М. Финкель* и *Н. М. Баженов,* стр. 397: *бросать — бросить, кончать — кончить, решать — решить* и т. д., но на стр. 398: *стереть — стирать. . ., изложить — излагать.*

т'/щ, g'/жg'. Во составот на оваа група глаголи истапуваат следниве подргрупи:

а) Основниот глагол од кој е образуван несвршениот претставува непрефиксиран свршен глагол:

бро́сить—броса́ть, хвати́ть (= мак. зграпчи) — *хвата́ть, ко́нчить —конча́ть, лиши́ть—лиша́ть; реши́ть—реша́ть*; или: *прости́ть —проща́ть*;

а) Основниот глагол од кој е образуван несвршениот претставува префиксиран свршен глагол. Оваа група глаголи, од своја страна, може да се подели по согласката пред *-и-*, каде обично настапува редување:

б'/бл': *влюби́ться — влюбля́ться, истреби́ть — истребля́ть, углуби́ть—углубля́ть, употреби́ть—употребля́ть*; но без редување: *вырубить—выруба́ть*;

п'/пл': *зацепи́ть — зацепля́ть, накопи́ть—накопля́ть, облепи́ть—облепля́ть, укрепи́ть—укрепля́ть*, но: *купи́ть—покупа́ть, поступи́ть—поступа́ть*.

в'/вл': *(воз)обнови́ть — (воз)обновля́ть, объяви́ть — объявля́ть, оживи́ть — оживля́ть, оста́вить — оставля́ть, появи́ться — появля́ться, пригото́вить—приготовля́ть, просла́вить—прославля́ть*;

ф'/фл': *разграфи́ть—разграфля́ть; потра́фить — потрафля́ть*;

м'/мл': *ознако́мить — ознакомля́ть, преломи́ть — преломля́ть, устреми́ть — устремля́ть; офо́рмить — оформля́ть; утоми́ть—утомля́ть*;

н': *затемни́ть—затемня́ть, извини́ть—извиня́ть, измени́ть—изменя́ть, обвини́ть—обвиня́ть, подмени́ть—подменя́ть* и *подме́нивать, сохрани́ть—сохраня́ть, стесни́ть—стесня́ть, укорени́ть—укореня́ть*;

л': *заземли́ть—заземля́ть, осмы́слить—осмысля́ть* и *осмы́сливать, отдели́ть—отделя́ть, перечи́слить—перечисля́ть, удали́ть удаля́ть*;

з': *заостри́ть—заостря́ть, ободри́ть—ободря́ть, изме́рить — измеря́ть*;

д'/ж и **жд'** (цслов.): *заряди́ть — заряжа́ть, снабди́ть — снабжа́ть, сооруди́ть—сооружа́ть*: но: *возбуди́ть—возбужда́ть* (: мак. возбудува), *награди́ть — награжда́ть, нагромозди́ть — нагроможда́ть, освободи́ть — освобожда́ть, охлади́ть — охлажда́ть, предупреди́ть — предупрежда́ть, пробуди́ть — пробужда́ть*; глаголот *роди́ть* во случајов има смешани форми — *роди́ть—рожа́ть*, но *порожда́ть, рожде́ние, рожде́нный*;

т'/ч или *щ* (цслов.): мак. *т̄ :* θ или *т̄/ќ* *встре́тить—встреча́ть*: мак. сретне—сретнува и среќава, *заме́тить—замеча́ть*, но без редување *пролете́ть—пролета́ть*; или: *возврати́ть—возвраща́ть, возмути́ть—возмуща́ть, воплоти́ть—воплоща́ть, запрети́ть— запреща́ть, обогати́ть—обогаща́ть, обрати́ть—обраща́ть, освети́ть —освеща́ть, посети́ть — посеща́ть, прекрати́ть — прекраща́ть*;

з'/ж: *понизить—понижать, отобразить—отображать, на-, погрузить — на-, погружать, преобразить—преображать*;

с'/ш: *повысить—повышать, украсить—украшать*; но *спросить—спрашивать*;

ст'/ск или **щ** (цслов.): *отпустить—отпускать* (пустить—пускать), *возместить—возмещать, отомстить—отомщать, поместить—помещать, посетить—посещать, сгустить—сгущать, угостить—угощать*;

тв'/щвл' претставува особен тип старословенско редување главно во видскиот пар *умертвить—умерщвлять*.

Обратен случај на редување претставуваат примери од типот *избежать—избегать, изложить—излагать, приложить—прилагать* (сп. мак. *вложи—влага*). Од друга страна, нема основа за редување во примери од типот *обучить—обучать*; *разрешить—разрешать*;

а) Основниот глагол од кој е образуван несвршениот нема спрема себе непрефиксиран глагол. Глаголите што припаѓаат на оваа група се предимно од црковнословенско потекло, на пример: *победить—побеждать, убедить—убеждать*; *уничтожить—уничтожать, истребить—истреблять, распределить распределять*.

Ваму спаѓаат и неколку глаголи од чисто руско потекло: *обидеть—обижать, ответить—отвечать*; *отличить—отличать, получить—получать, снабдить—снабжать*.

Приведените и ним слични глаголи во трите подгрупи, општо земено, не се малубројни, но голем дел од нив се карактеризираат со редување, кое претставува непродуктивно средство за образување на несвршени глаголи. Како продуктивен *-а-ть/-я-ть* е главно кај деноминативни образувања од типот *заземлить—заземлять, прилунить—прилунять, заострить—заострять, разграфить—разграфлять* и сл.

б) Секундарни глаголи изведени од префиксирани образувања со суфиксот *-ну-ть*: *замёрзнуть—замерзать, исчезнуть—исчезать, прилипнуть—прилипать. промокнуть—промокать.*

Редување тука се забележува и кај глаголите на *-сохнуть* и *-дохнуть*, т. е. *о/ы*: *засохнуть—засыхать, издохнутъ—издыхать, вздохнуть—вздыхать*, како и кај изолирани глаголи од типот *заснуть—засыпать*; *увянуть—увядать, утонуть—утопать, согнуть—сгибать, прикоснуться—прикасаться*.

в) Секундарни глаголи на *-ать* изведени од т. н. коренски префиксирани глаголи:

а) Без редување во основата: *обрести—обретать, подмести—подметать, сгрести—сгребать, потрясти—потрясать*; *зарасти—зарастать*; *обгрызть—обгрызать, спасти—спасать, расцвести—расцветать*; или: *съесть—съедать, слезть—слезать*.

б) Со редување во коренот:

ч/к, ч/г: *извлечь — извлекать, пропечь — пропекать, затечь — затекать*; *остричь — остригать, помочь — помогать, сберечь — сберегать*;

а/ин: *помянýть—поминáть, вспомянýть—вспоминáть*; со основата *-помнить*: *за-, вс-, на-, припóмнить — за-, вс-, на-, припоминáть*; **а/ин**: *начáть — начинáть, пожáть* 'пожние' — *пожинáть, проклясть—проклинáть*;

а/им: *за-, принять—за-, принимáть, обнять—обнимáть, отнять-отнимáть; на-, по-, раз-, сжать—на-, по- раз-, сжимáть*;

е/и: *вытереть—вытирáть, простерéть—простирáть, за-, отперéть — за-, отпирáть, умерéть — умирáть, предпочéсть — предпочитáть, счесть — считáть*;

θ/**е/и**: *за-, собрáть — за-, соберý — за-, собирáть, разобрáть — разберý — разбирáть, содрáть — сдерý — сдирáть, разостлáть — расстелю — расстилáть*;

θ/**ы**: *оборвáть — обрывáть, ото-, при-, созвáть — ото-, при-, созывать, по-, разослáть — по-, рассылáть*; или: *проснýться — просыпáться*.

Во поглед на акцентот, може да се одбележи дека кај сите спомената групи глаголи од несвршен вид паѓа на *-áть*, додека во свршен вид кај едни глаголи стои на основата, а кај други на *-и́ть*.

Суфиксот *-ва* (*ть*). Во споредба со *-а*, ова морфолошко средство има значително послаба распространетост и наполно е непродуктивно како во македонскиот така и во рускиот јазик. Со *-ва* се образуваат несвршени глаголи главно од коренски, предимно префиксирани глаголи. Голем број од ваквите глаголи се застапени и во македонскиот односно другите јужнословенски јазици, на пример:

вы-, от-,... пить — вы-, от-пивáть, до-, по-знать— до-, по-знавáть, за-, при-крыть—за-, при-крывáть, о-,раз-деть—о-,раз-девать, по-..., раз-дать — по-, раз-давáть, до-, со-зреть — до-, со-зревáть, до-, за-, по-лить — до-, за-, по-ливáть, до-, раз-, у-бить — до-, раз-, у-бивать, с-, у-мыть—с-,у-мывать, за-,со-греть—за-,со-гревать и др.

Кај извесен број глаголи од овој тип суфиксот *-ва* отсуствува во македонскиот или рускиот јазик, односно самиот глагол на еден од двата јазика не му е познат, на пример:

встать — вставáть (мак. стане — станува), *застáть — заставáть*, (: мак. затече), *пристáть — приставáть* (со повеќе значења), *отстáть—отставáть* (: мак. заостане), *устáть— уставáть* (: мак. се замори), *заболéть — заболевáть, одолéть — одолевáть, затéять — затевáть, нажи́ть — наживáть, осты́ть* (покрај *осты́нуть*) — *остывáть, обозрéть — обозревáть*; или: мак. *кладе* (свр.) — *клава, дојкае — дојкава*, покрај *дојкајува*; или: *вети — веќава, сретне — срекава, види — виѓава* и сл., покрај *ветува, сретнува, видува*.

Освен кај приведените и ним слични примери, овој суфикс е застапен и кај деноминативни образувања од типот *совершенствовать* (<*совер*шенство), *свирепствовать, упрямствовать, чувствовать* и сл., кои се карактеристични за старословенскиот јазик. Преку вакви глаголи по

пат на префиксација се образувани примери како што се *почувствовать*, *усовершенствовать* итн., а отпосле по метанализа е изделен суфиксот *-ова* кој минал на примери од типот *очаровать*, *пáмятовать*, *пóльзовать*, *рисовать*, *соболезновать*, *соббровать*, *советовать*, *согласовать*; *воровать*, *голосовать*, (за)*страховать*; или *чествовать*; *адресовать*, *арестовать*, *забинтовать*, *кредитовать*, *плутовать*, *салютовать*, *фехтовать*, *шлифовать*; *варьировать*, *иллюстрировать*, *маршировать*, *скицировать* итн. Ваквите примери зборуваат не само за распространетоста туку и за продуктивноста на *-ова* како суфикс.

Во учебниците по руски јазик, меѓутоа, *-ова* ретко се изделува и разгледува како одделен суфикс.

Суфиксот *-ыва* (*-ива*). Застапен е во две форми *-ыва* и *-ива* кои претставуваат варијанти на еден ист суфикс. Освен на рускиот, односно источнословенските јазици, каде истапува како главно продуктивно средство за образување на несвршени глаголи од свршени и итеративни од несвршени, познат му е исто така на српскохрватскиот јазик. Очигледно е дека историски се развил од суфиксот *-ва*. Начинот на кој станало неговото изделување и затврдување, меѓутоа, во постојната литература за рускиот јазик не е наполно осветлен. Засега за најкомпететно обично се зема мислењето на Кузњецов[10]), кој смета дека „Исходной точкой послужил глагол *бывати*, где *ы* входит в корень (ср. *быть*)". И покрај тоа што „*бывать*" — несомнено има честа употреба во јазикот, тешко би се сложиле дека изделувањето и затврдувањето на еден ваков суфикс станало само преку овој глагол. По наше мислење, поверојатно изгледа дека е добиен преку глаголите со основа на *-и* и суфиксот *-ва* во примери од типот *присвоить* — *присваивать*, *успокоить—успокаивать*, *опозорить* — *опозоривать*, *выбросить* — *выбрасывать*, *закончить* — *заканчивать*, *спросить* — *спрашивать*, *сузить* — *суживать* итн. (сп. и схрв. *prosvetiti* — *prosvećivati*, *razraditi* — *razrađivati*, *uporediti* — *upoređivati*, *usmeriti* — *usmerivati* итн. спрема кои отпосле се образувани примери од типот *dokazati* — *dokazivati*, *nadovezati* —*nadovezivati*, *sarađivati* итн.).

Преку приведените и ним слични глаголи по пат на метанализа (преразложение) *-и* од основата било сфатено како дел од суфиксот *-ва*, т. е. добиен е нов дериватен суфикс *-ыва* (*-ива*), кој отпосле минал и на други основи.

Првите образувања на *-ыва* (*-ива*) се во секој случај ретки и во спомениците од XIII и XIV век често се среќаваат наспоредно со оние на *-ать* (сп. на пр.: „*не посоуживати* — *не посоужати*"; или „*а приставовъ не приставливати* — *не приставлѧти*", о. с., стр. 290).

Во современиот руски јазик *-ыва* (*-ива*), како што одбележивме, претставува главно продуктивно средство за образување на несвршени, односно итеративни глаголи. Основата на која се придава овој суфикс свршува на вокал или консонант, при што во првиот случај редовно

---

[10]) Историческая грамматика русского языка, АН СССР, Москва—1963, стр. 268.

стои варијантата *-ива*, а во вториот случај, општо земено, по тврди консонанти се употребува *-ыва*, а по *к, г, х* и мек или некогаш мек консонант (*ж, ш*) — варијантата *-ива*, на пример: *устро́ить — устра́ивать*; *спая́ть — спа́ивать*; *вы́бросить — выбра́сывать, переде́лать — переде́лывать, вы́здороветь — выздора́вливать, разменя́ть — разме́нивать*, но: *затро́нуть — затра́гивать, всполосну́ть — всполаскивать, засиде́ться — заси́живаться.* Инаку *-ыва* (*-ива*) служи за образување не само на т. н. секундарни глаголи од префиксирани свршени (тип *рассказа́ть — расска́зывать*) и непрефиксирани интеративни глаголи (тип *ходи́ть — ха́живать*) туку и цел ред глаголи од типот *заискивать, покашливать, отстукивать, постукивать, приплясывать, подтанцовывать, разгуливать* и сл., кои најчесто се карактеризиираат со одделни нијанси во значењето (в. стр. 609).

Акцентот кај глаголите со овој суфикс не претставува проблем, т. е. секогаш стои пред *-ыва* (*-ива*), но затоа во образувањето на овие глаголи значајно место има редувањето во вокализмот или консонантизмот, а кај некои примери истовремено во вокализмот и консонантизмот од основата. За коренскиот вокализам е карактеристично редувањето на *о/а* и *е/ё* или неговото отсуство.

Р е д у в а њ е в о в о к а л и з м о т. Ако префиксираниот глагол од кој е образуван соодветниот несвршен глагол има акцент на вокалот од основата, тогаш *о* од коренот при имперфективација редовно минува во *а*, на пример: *вдолби́ть — вда́лбливать, надломи́ть — надла́мливать, спроси́ть — спра́шивать, накопи́ть — нака́пливать, смочи́ть — сма́чивать; закопа́ть — зака́пывать* итн. Кај глаголите од свршен вид со префиксот *вы-*, кој во вакви случаи е секогаш под акцент, во случајов се тргнува од непрефиксираниот глагол, на пример: *вы́долбить* (но *долби́ть*) — *выда́лбливать, вы́нести — вына́шивать, вы́просить — выпра́шивать* итн.

Отклонување од ова правило претставуваат оние примери на *-ыва* (*-ива*) кои се образувани од глаголите на *-овать*. Независно од местото на акцентот кај свршениот видски пар, несвршениот корелатив тука го запазува вокалот *о* од коренот, на пример: *отполирова́ть — отполиро́вывать, обоснова́ть — обосно́вывать, разрисова́ть — разрисо́вывать* и др.

Во случаи кога префиксираниот свршен глагол има акцент на коренот, тогаш при имперфективација се можни два момента: а) настапува редување на **о/а** или **е/ё** и б) редувањето отсуствува:

а) Р е д у в а њ е т о н а **о/а** н а с т а п у в а:

осво́ить — осва́ивать, присво́ить — присва́ивать, удосто́ить — удоста́ивать, успоко́ить — успока́ивать, устро́ить — устра́ивать; или: *зако́нчить — зака́нчивать, облокоти́ть — облока́чивать, приспосо́бить — приспоса́бливать, сплоти́ть — спла́чивать, уговори́ть — угова́ривать*; или: *запуга́ть — запу́гивать,*

вытолкать — выталкивать, заработать — зарабатывать, об-, про-играть — об-, про-игрывать; затронуть — затрагивать и др.

Редувањето на *о/а* во случајов претставува распространето средство, особено во разговорниот јазик. Меѓутоа, литературниот јазик кај доста вакви образувања сè уште се оградува (сп. на пр.: *подытаживать, сосредотачивать* и сл. место лит. *подытоживать, сосредоточивать*). Во современиот руски јазик редувањето изостанува пред сè во примери од типот *обеспокоить — обеспокоивать, опозорить — опозоривать, подзадорить — подзадоривать, приурочить — приурочивать, сосредоточить — сосредоточивать, узаконить — узаконивать* и *узаконять, уполномочить — уполномочивать.*

Историски земено, бројот на примерите со редување на *о/а* во коренот е значително зголемен (сп. на пр. кај Пушкина „*не оспоривай глупца*", Памятник, за лит. *оспаривать*). Овој процес сепак не е завршен и претставува извесна тешкотија кај ваквите глаголи не само за странци туку и за Руси, бидејќи постои колебање меѓу формите со и без редување на *о/а*, како и меѓу суфиксите *-ать* и *-ывать* (*-ивать*). Граматиките на рускиот јазик во случајов доста си противречат честопати кај едни и исти глаголи, давајќи предност на едната или другата форма или допуштајќи ги и двете форми. Во Академската граматика, освен тоа, се приведуваат двојни форми од типот *удостоивать* и *удостаивать, дотрогиваться* и *дотрагиваться* кај еден ист писател (стр. 437). Меѓу ваквите примери најчесто се срекаваат следниве глаголи:

обусловить — обусловливать и *обуславливать, удвоить — удвоивать* и *удваивать*; или: *опошлить — опошливать* и *опошлять, разрознить — разрознивать* и *разронять, ускорить — ускоривать* и *ускорять, подменить — подменять* и *подменивать*[11]).

Редувањето *е/ё*. За разлика од глаголите со *о* во коренот, каде се можни две варијанти — со и без редување, тука минувањето на *е* во *ё* се врши само во случаи кога *е* се наоѓа под акцент и пред тврд консонант, т. е. кај глаголите со варијантата *-ыва*, на пример:

захлестнуть — захлёстывать, обтесать — обтёсывать, отвоевать — отвоёвывать, подседлать — подсёдлывать , причесать — причёсывать, растрепать — растрёпывать, сверстать — свёрстывать, подчеркнуть — подчёркивать и др.

Глаголите со варијантата *-ива* по правило го запазуваат вокалот *е* од коренот, на пример:

долечить — долечивать, дочертить — дочерчивать, насверлить — насверливать, подстрелить — подстреливать, подменить —

[11]) *Ожегов — Шапиро*, Орфографический словарь русского языка.

подмéнивать, расценйть — расцéнивать, удержáть — удéрживать итн.

Р е д у в а њ е в о к о н с о н а н т и з м о т о д о с н о в а т а. Консонантот од основата, т. е. оној пред суфиксот *-ыва* (*-ива*) кај едни глаголи се запазува (сп. *вырáботать — вырабáтывать, переписáть — перепúсывать*), а кај други е подложен на редување, кое станува главно спрема посочениот образец (в. стр. 596), на пример: *налáдить — налáживать, отцедúть — отцéживать, проследúть — прослéживать; облокотúть — облокáчивать, закрутúть — закрýчивать, уплатúть — уплáчивать, сýзить — сýживать, спросúть — спрáшивать* итн. Појавувањето на еден или друг консонант пред суфиксот *-ыва* (*-ива*) е доста сложено и од гледна точка на современиот јазик тешко се подава на објаснение (сп. *вы́бросить — выбрáсывать*, но *замесúть — замéшивать* и сл.).

Со цел да се покаже систематичност, некои автори (Исаченко), како што споменавме, образувањата на *-ыва* (*-ива*) ги разгледуваат во врска со глаголските разреди (классы), и тоа на пет продуктивни и пет непродуктивни. Тука во најопшти црти се задржуваме на првите.

П р в и о т (продуктивен) р а з р е д (*-аю, -аешь*). Глаголите на *-ать* образуваат имперфективни форми со варијантата *-ыва*, а оние на *-ять*, односно *-ать* по *ч, ж, ш* — со *-ива*, на пример: *прочитáть — прочúтывать, обдýмать — обдýмывать* итн., но *разменять — размéнивать, расстрелять — расстрéливать; спаять — спáивать; прислýшаться — прислýшиваться* (: мак. потслушува) и др.

В т о р и о т (продуктивен) р а з р е д г л а г о л и (*-ею, -еешь*) речиси не е застапен со образувања на *-ыва* (*-ива*). Редок исклучок претставува *вы́здороветь — выздорáвливать*.

Т р е т и о т (продуктивен) р а з р е д г л а г о л и (*-у, -уешь*) се карактеризира, меѓу другото, со следнава особеност. Суфиксот *-ыва* се придава не непосредно кон коренот од глаголот туку кон коренот проширен со елементот *-ов, -ев*, кое се објаснува главно со влијанието на глаголите од типот *ковáть, сновáть, совáть, жевáть, плевáть*, кои групата *-ова-* ја содржат во основата. Образувањата на *-ыва* (*-ива*) тука претставуваат жив и продуктивен тип, на пример:

обосновáть — обоснóвывать, подковáть — подкóвывать, разрисовáть — разрисóвывать, рассовáть — рассóвывать; заплевáть — заплёвывать, расклевáть — расклёвывать, размежевáть — размежёвывать и др.

Ч е т в р т и о т (продуктивен) р а з р е д г л а г о л и (*-ну, -нешь*). Изведувањето на имперфективни глаголи од префиксирани тука е доста замрсено, кое доаѓа оттаму што како основни најчесто не истапуваат глаголите на *-нуть*, туку оние на *-ать* (сп. *раскúнуть/раскидáть/раскúдывать*). Сепак од гледна точна на современиот јазик во случајов треба да се тргнува од префиксираниот глагол, толку повеќе

што основниот глагол, т. е. оној на *-ать*, честопати е запазен главно во народните говори. Во својство на примери можат да се приведат следниве образувања: *заглянуть — заглядывать, развернуть — развёртывать, затронуть — затрагивать, всполоснуть — всполаскивать* итн.

Врската на формите на *-ывать* (*-ивать*) со оние на *-ать* се потврдува и од примери како што се *всунуть — всовывать* (: совать), *сплюнуть — сплёвывать* и сл. Од друга страна, понови образувања претставуваат глаголите со запазен консонантизам во коренот: *захлебнуться — захлёбываться, взвизгнуть — взвизгивать* и др.

Петтиот (продуктивен) разред глаголи (*-ю, -ишь*). Секундарните имперфективни глаголи во случајов се образуваат или по пат на менување на суфиксите *-и* и *-а* од основата (тип *ответить — отвечать*) или со суфиксот *-ыва* (*-ива*). До колку коренот на основниот глагол на *-ить* завршува на *ж, ш, ч, щ, н', л', р* и *j* имперфективните форми ја добиваат варијантата *-ива*, на пример: *обсушить — обсушивать, оценить — оценивать, устроить — устраивать* итн.

Глаголите со друг консонант во коренот по правило познаваат редување на консонантот:

сгладить — сглаживать, уплатить — уплачивать, отрастить — отращивать, заморозить — замораживать, развесить — развешивать, приспособить — приспосабливать, откормить — откармливать; выездить — выезживать и др.

Во извесен број вакви глаголи редувањето на консонантот од основата изостанува, на пример: *забросить* (мяч) : *забросать* (цветами), *забрасывать, захватить — захватывать, закусить — закусывать, проглотить — проглатывать*; или: *перетащить* (шкаф) и *перетаскать* (вещи) — *перетаскивать, откатить — откатывать*. Од друга страна, за овој разред глаголи е карактеристично секако и заменувањето, односно мешањето со глаголите на *-ать*:

осмыслить — осмыслять и *осмысливать, накопить — накоплять* и *накапливать, подменить — подменять* и *подменивать*.

Што се однесува до непродуктивните разреди, образувањата на *-ыва* (*-ива*) тука имаат извесна распространетост главно во VI и X разред, сосем ретки се во VII и VIII, а наполно изостануваат во IX разред. За образувањата од VI разред е притоа карактеристично дека се без редување на консонантот пред *-ыва*, на пример: *обглодать — обгладывать, облизать — облизывать, отыскать — отыскивать, переписать — переписывать* итн. Малубројните примери од VIII разред се застапени само со варијантата *-ива*: *засидеться — засиживаться, просмотреть — просматривать*. Во последниот разред (X) почесто се среќаваат главно следниве глаголи:

обкрасть — обкрадывать, учесть — учитывать, присесть — присаживаться, перемолоть — перемалывать, распороть — распарывать, расколоть — раскалывать.

β) **Образување на несвршени глаголи од свршени со пренос на акцентот**

Во образувањето на глаголскиот вид акцентот игра важна улога, повеќе или помалку, кај сите споменати морфолошки средства. Голем број несвршени глаголи се разликуваат од својот свршен видски пар, меѓу другото, и со акцентот (сп. на пр.: *выйти — выходи́ть, бро́сить — броса́ть, оби́деть — обижа́ть, созре́ть — созрева́ть, спроси́ть — спра́шивать* итн). Во вакви и слични примери акцентот, сепак, не истапува сам со видска функција, туку претставува придружен елемент на суфиксите *-и, -а* (*-я*), *-ыва* (*-ива*). Со улога на видска функција, т. е. како средство за образување на несвршен глагол од свршен, акцентот претставува најслабо распространето средство, кое е ограничено на извесен број примери изведени главно од глаголите *сы́пать* и *ре́зать*:

на-, об- рассы́пать (свр. вид) — *на-, об-, рассыпа́ть* (несврш. вид);
вы́резать, разре́зать (сврш.) — *выреза́ть, разреза́ть* (несвр.).

Образувањето на сегашното и простото идно време е исто така изразено со различни форми (сп. *насыплю, -ешь...* — сврш.: *насыпа́ю, -а́ешь...* — несврш., *разре́жу, -ешь...* — сврш.: *разреза́ю, -а́ешь...* — несвр. вид). Слично разликување на формите од сегашно и идно време им е својствено, освен тоа, на префиксираните глаголи во основата на кои им лежи *знать — знава́ть*, на пример: *до-, за-, при-, у-знаю, -ёшь...* (сег. вр.): *до-, за-, при-, у-зна́ю, -ешь...* (идно вр.).

Непарни глаголи

Овој тип глаголи, од своја страна, се делат на две основни групи: α) едновидски и β) двовидски глаголи. За едната и другата група е општо дека немаат соодветен видски пар, т. е. за разлика од парните истапуваат само со една форма. Постојната литература за овој тип глаголи е, општо земено, доста нејасна и со празнини, што наоѓа одраз и во учебниците кои ваквите глаголи најчесто само патем ги одбележуваат. Двете групи глаголи се карактеризираат со следниве особености и распространетост.

α) **Едновидски глаголи**. Под едновидски се земаат оние непарни глаголи кои се среќаваат само со еден вид — свршен или несвршен, така што се делат на две подгрупи: а) свршени (verba perfectiva tantum) и несвршени (verba imperfectiva tantum). Во учебниците по руски јазик бројот на глаголите од првата и втората подгрупа доста варира, што се објаснува главно со нееднаквите критериуми во определувањето на дадени глаголи кон ваков видски тип, како и со недостатната обработеност на ова прашање. Двете групи едновидски глаголи во современиот руски јазик ја имаат следнава застапеност:

а) **Едновидски свршени глаголи** (verba perfectiva tantum). Во морфолошки поглед истапуваат како непрефиксирани и префиксирани глаголи кои од своја страна имаат свои подгрупи. Делењето спрема даден суфикс тука е во извесна мерка поцелесообразно, особено ако се земат предвид и префиксите заедно со нивните потипични значења:

$а_1$) Свршени глаголи на *-ать(ся)*, *-ить(ся)*: *стать, состояться*; *сглáзить*; *хватить*; *заблудиться, опóмниться, понáдобиться, очутиться, прослезиться, разговориться.*

$а_2$) Свршени глаголи со суфиксот *-ну* кои најчесто означуваат интензивен почеток на глаголското дејство:

грянуть, отпрянуть, рýхнуть, тряхнуть, хлынуть; *встрепенуться, очнуться, рехнуться, ринуться*, како и примери од типот *прикорнуть, садануть, улизнуть* или *воспрянуть* (стсл.) и сл.

$а_3$) Глаголи со префиксот *по-* кои означуваат ограничување на дејството во време: *поклевáть, покочевáть, поболтáть, полепетáть, полежáть, помечтáть, посидéть, пососáть*;

$а_4$) Глаголи со два префикса, својствени на експресивно-разговорниот стил:

позавоевáть, позаклевáть, позаплевáть; *понабросáть, понаписáть, понаплевáть*; *поразгневáть, пораздýмать*; *попридержáть*; *поотцветáть* и сл.

$а_5$) Глаголи со префискот *за-* со значењето почеток на глаголското дејство: *забушевáть, загремéть, захворáть*; *заплясáть, зашагáть*;

$а_6$) Глаголи со префиксите *от-*, *до-*, *пере-* кои означуваат завршеност или резултативност на глаголското дејство:

отгремéть, отзвенéть, отшумéть; *догремéть, дозвенéть, дотлéть*; *доглáдить, допросить*; *перезвенéть, переловить, перемерéть, перепóртить, перетлéть*;

$а_7$) Глаголи со префиксот *про-* во разни значења:

проглядéть, проворóнить, проморгáть, промахнуться, просчитáться, прогадáть, проболтáться, проворовáться, проговориться.

Кон последниве проф. *Исаченко*[12]) додава и разни експресивни образувања од типот „*сгинуть, вызвездить, прикорнуть, садануть, махнуть* (в Москву) и мн. др.“, при што го истакнува следново: „На самом деле непарных глаголов с/в в русском языке несколько сотен: ведь все глаголы начинательной, ограничительной, смягчительной, однократной, дистрибутивной совершаемости являются „непарными“, или: „Непарность глаголов с/в является не каким-либо редким исключением, а явлением вполне системным“ (стр. 304 и 305).

---

[12]) Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким, стр. 304.

Приведените примери секако даваат претстава за неодрживоста на досегашното гледање на овој видски тип глаголи. Независно од тоа колкав е бројот на ваквите непарни глаголи, од нив не можеме да образуваме сложено идно време. Од друга страна, при споредба со македонскиот јазик излегува дека нивниот број во последниов е ограничен главно на глаголите *кукне, лусне, йризне*, што се карактеризираат со еден вид дефектност, како и на извесни глаголи со суфиксот *-ира*: *инсценира, йардонира, йреформулира* и сл., кои во рускиот јазик се или двовидски или претставуваат парни глаголи (сп. *формулировать* и *сформулировать*). Ограниченоста на едновидските свршени глаголи во современиот македонски јазик се објаснува главно со постоењето на суфиксот *-ува* со кој може да се образува „вистински" видски пар од типот *донесе — донесува, йоседи — йоседува, йоразгледа — йоразгледува, йобегне — йобегнува, йрочиша — йрочишува* итн.

б) Едновидски несвршени глаголи (verba imperfectiva tantum). Во оваа група глаголи влегуваат исто така непрефиксирани и префиксирани глаголи, главно со сите суфикси кои им се својствени на несвршените глаголи и кои, следствено, имаат различни значења, што во голема мерка го отежнува класифицирањето на ваквите глаголи. Бројот на последниве кај одделни автори доста варира, но не е незначителен. Спрема морфолошкиот облик и донекаде нијансите во значењето, можат да се изделат следниве групички глаголи:

$б_1$) Непрефиксирани и префиксирани глаголи на *-ать, -аться, -вать, -овать(ся), -еть, -ить(ся)*. Тука спаѓаат глаголи со различни нијанси во значењето, така што групирањето е можно главно спрема суфиксот на кој завршуваат:

-ать: *полага́ть* (=смета), *обита́ть, облада́ть, отстоя́ть, преоблада́ть, принадлежа́ть, содержа́ть, состоя́ть*;
-вать: **-овать, -евать:** *подсева́ть*; *недоумева́ть, распева́ть*; *заве́довать, пресле́довать*; *издева́ться, чередова́ться*;
-еть: *име́ть, сиде́ть*; *вы́глядеть, зави́сеть, предви́деть, сожале́ть*;
-ить: *зна́чить, сто́ить, волочи́ться, си́литься.*

Покрај овие глаголи, ваму спаѓаат и значителен број глаголи од старословенско потекло, на пример: *благогове́ть, недомога́ть, обоня́ть, обурева́ть, порица́ть, созерца́ть, повинова́ться*; или: „*изоби́ловать, обстоять, подража́ть, отрица́ть, предчу́вствовать, уча́ствовать*", како и примери од типот *восторга́тьея, нужда́ться, предше́ствовать, состяза́ться, утвержда́ть* и др.

$б_2$) Глаголи со суфиксот *-ничи*. Претставуваат деноминативни образувања, при кои *-ничи* е добиен преку примери од типот *безде́льничать* (<бездельник), *блу́дничать, куста́рничать, своево́льничать, ска́редничать, сапо́жничать, столя́рничать* и сл., од кои *-ничи*, односно *-ичи*, отпосле минал како одделен суфикс и во примери од типот *ва́жничать. домовни́чать, инти́мничать, не́жничать, не́рвничать, оригина́льничать, сентимента́льничать, скро́мничать; лентя́йничать* итн.

Најголем дел од овие глаголи се среќаваат и во македонскиот јазик, во кој се навлезени преку бугарскиот односно рускиот јазик. Обично означуваат состојба, занимање со дејност или занает што лежи во основата на глаголот. Навистина, од овие глаголи би можело, како во рускиот така и во македонскиот јазик, со префиксите *за-* и *по-* да се образува и глагол од свршен вид (сп. *заважничать, поинтимничать* и сл.), но со тоа се внесува нова нијанса.

б$_3$) Глаголи кои свршуваат на *-ствовать*. За овие образувања е карактеристична нијансата својство или состојба, односно станување таков како што е основата на глаголот, на пример: *безумствовать, бездействовать, мудрствовать, отсутствовать, присутствовать, свирепствовать*; или: *кандидатствовать, покровительствовать, председательствовать, профессорствовать, учительствовать, шефствовать* и др., или: *сочувствовать, участвовать*; *повествовать* и сл. — со подруга нијанса во значењето.

Инаку самиот суфикс има старословенско потекло, а во современиот македонски јазик се среќава главно во глаголи кои носат литературен печат (сп. *бездејствува, безумствува* и сл.).

б$_4$) Непрефиксирани глаголи на *-ыва* (*-ива*) со итеративно значење. Овој тип глаголи што се употребуваат само во минато време имаат главно битов карактер, т. е. типични се за разговорниот и особено простонародниот говор, на пример: *видывать, говаривать, улавливать, нашивать, обедывать, сиживать, читывать, хаживать* итн. Ваквите форми се доста чести и кај класиците од 19 век, на пример кај Пушкина: „Здесь барин *сиживал* один, Здесь с ним *обедывал* зимой Покойный Ленский, наш сосед; или: *езживал* (Тургенев, Стучит!); кај Л. Толстој во „Војна и мир“: „Денисов ударил его по плечу и быстро стал ходить по комнате, не глядя на Ростова, что он *делывал* в минуты душевного волнения. . . Иногда *танцовывали* даже pas de châle лучшие ученицы“.

б$_5$) Префиксирани глаголи на *-ыва* (*-ива*) дел од кои се карактеристични за литературниот руски јазик и означуваат процес што не е ограничен со достигнување на резултат, на пример: *зайскивать, отстукивать, ухаживать*; *разговаривать, разгуливать, раздумывать*.

б$_6$) Глаголи на *-ыва* (*-ива*) со префиксот *по-* за кои е карактеристично значењето — непрекинато дејство:

повёртывать, поглядывать, покашливать, покряхтывать, посвистывать, поскрипывать похрамывать, почитывать;

б$_7$) Глаголи на *-ыва* (*-ива*) со префиксите *под-* и *при-* кои имаат значење на придружувачко (сопровождающее) дејство:

подплясывать, подсвистывать, подтанцовывать, подхлопывать; *приговаривать, приплясывать, притаптывать, прихлопывать*.

б$_8$) Глаголи на *-ыва* (*-ива*) со префиксот *пере-* и честичката *-ся* кои истапуваат со значењето продолжително и заемно дејство:

перекликаться, перестреливаться, перешёптываться; но *переглядываться* (: *переглянуться*), *переругиваться* (: *переругаться*).

Приведените примери секако укажуваат дека нивниот број не е мал. Најновите испитувања притоа даваат основа за заклучок дека ваквите глаголи во рускиот јазик (а по сè изгледа и во другите словенски јазици) заземаат важно место и претставуваат жива категорија, поради што проф. *Исаченко* истакнува: „Всякая попытка дать сколько-нибудь полный перечень таких глаголов заранее обречена на неудачу“ (о. с., стр. 305). Во однос на непрефиксираните глаголи одбележува дека воопшто немаат соодветен видски пар и го додава следниов заклучок: „Одновидовость бесприставочных глаголов нс/в превращается, таким образом, из какого-то досадного „нарушения“ грамматического строя в с и с т е м-н у ю черту славянского глагола“ (стр. 305).

За разлика од едновидските свршени глаголи, овој тип глаголи во македонскиот јазик е далеку позастапен, така што изнесеното во голема мерка се однесува и за овој јазик. Одбележување бара, сепак, фактот дека меѓу е д н о в и д с к и т е глаголи — свршени и несвршени — во рускиот јазик не се среќаваат глаголи од западноевропско потекло, кои му се познати, меѓутоа, на македонскиот јазик, при што оние од несвршен вид се далеку почести (сп. на пр.: *ризикува, стартува, штрајкува, швалерисува*; или: *алудира, артикулира, декламира, диригира, култивира, лавира, морализира* и др.). Освен тоа, во случајов паѓа в очи дека меѓу едновидските глаголи се застапени и споменатите глаголи од старословенско потекло, а во македонскиот јазик и од западноевропско потекло. Отклонувањето од стариот односно парниот видски тип секако доаѓа по странски импулс. За глаголите од старословенско потекло ова со право го констатира и *Исаченко*: „Одновидовость таких глаголов, как *отрицать*, объясняется тем, что они перенесены в русский язык из другой системы: в старославянских текстах, базирующихся на переводах с греческого, не было, по-видимому, необходимости выражать действия, обозначаемые глаголами *отрицать* или *утверждать*, *подражать* или *предшествовать* и т. п. в совершеном виде“ (стр. 306). *Исаченко*, меѓутоа, донекаде си противречи во тоа што наполно го отфрла традиционалното учење за т. н. видски пар кај ваквите глаголи. Ако парните глаголи не претставуваат систем, зошто тогаш едновидноста кај споменатите глаголи се објаснува со странско влијание!

β) **Д в о в и д с к и г л а г о л и.** Под овие глаголи се разбираат такви кои обединуваат во себе значење на свршен и несвршен вид, т. е. во истиот облик се изразени и двата вида. Слично на едновидските, голем дел и од овие глаголи имаат честа употреба во јазичната пракса, како во рускиот така и во македонскиот јазик. Од друга страна, карактеристично е за нив дека макар што можат да се употребат и како свршени и како несвршени, не може да се земат за неутрални во однос на видот, бидејќи во секој конкретен случај се употребуваат со определено видско значење, кое зависи од комуникативната задача. Задржувањето на нив се наложува, меѓу другото, поради тоа што и во едниот и во другиот јазик за овие глаголи се сврзани извесни специфичности и тенденции. И тука,

значи, се работи за одделни видски системи, кои, макар сродни и блиски, не смеат да се заменуваат меѓу себе.

Спрема основата, овој видски тип глаголи можеме да го поделиме на три групи: а) глаголи со домашна основа, б) глаголи со црковнословенска основа, и в) глаголи со странско (западноевропско) потекло. Нивната застапеност и особености во рускиот и македонскиот јазик се следниве:

а) Двовидски глаголи со домашна основа: *бежа́ть* („Народ толпой *бежа́л* за нами", Пушкин — несвр., но „Кто-то *бежа́л* из Москвы и велено всех задерживать" — свр.): мак. *бега* несвр.

веле́ть 'заповеда, препорачи, -ува': *ве́ли — рече*, т. е. со подруго значење, и притоа претставува парен глагол со суплетивна основа;

венча́ть — свр. и несвр.: мак. *венча — венчава*;

жени́ть (кого-л. на ком-л.) или *жени́ться* (на ком-л.) : мак. *жени — ожени*;

казни́ть 'погуби, -ува': мак. *казни — казнува* (со подруго значење);

крести́ть = мак. *крсти* свр. и несвр., покрај *кр̄штава* или *кр̄штева*;

мо́лвить заст. и фолкл.: мак. —;

ра́нить: мак. *рани — ранува*, т. е. парен глагол.

Од приведените примери се гледа дека во македонскиот јазик во лексички и видски поглед им соодветствува само глаголот *крсти*. Од друга страна, ваквите глаголи во македонскиот јазик се застапени во значително поголем број, додека во рускиот јазик или не се среќаваат или претставуваат парни глаголи (сп. *кани, мажи се, слика, товари, вечера, руча, пазари, праша*; или: *граби, дели, преноќева* : р. *переночева́ть* (свр. вид.)

б) Двовидски глаголи кои имаат главно црковнословенско потекло и најчесто книжевен карактер. И овие глаголи се застапени во ограничен број примери, дел од кои се, навистина, со доста честа употреба, но меѓу нив има и такви кои се третираат како застарени (устаревшие) и, следствено, ретко се употребуваат. Тука спаѓаат следниве глаголи:

возде́йствовать, соде́йствовать : мак. *воздејствува, содејствува* — несвршен вид;

дарова́ть и мак. *дарува* — свр. и несвр. в., но схрв. *дарити — даривати*;

испове́дать: мак. *исповеда — исповедува*;

испо́льзовать и мак. *искористува* — свр. и несвр.;

иссле́довать: мак. *иследи — иследува*, схрв. *ислеђивати*;

насле́довать, сонасле́довать : мак. *наследи — наследува*;

обсле́довать, рассле́довать : мак. —;

минова́ть : мак. *мине*, свр. и несвр. покрај *мине — минува*;

обеща́ть : мак. *вети — ветува* (стр. *обечати*, стсл. *обештати*);

образова́ть, сообразова́ть(ся) и мак. *образува, сообразува (се)*;

собо́ровать (цркв.) : мак. —;

сочета́ть : мак. —, схрв. —.

Во однос на овие глаголи интересно е одбележувањето на *Исаченко* дека дел од нив, пред сè оние при кои црквено-книжевниот карактер преовладува, не ја пројавуваат својата двовидност еднакво јасно во сите форми. Така, додека во минато време можат да бидат од свршен и несвршен вид, простото идно време кај некои од нив изостанува, кај други се можни двете, т. е. просто и сложено идно време, на пример:

он воздéйствовал = *он оказал* и *он оказывал* воздействие, но: *он воздéйствует* — се употребува главно со значење на сегашно време; или:
он обслéдует свр. в. (идно вр.) и *он будет обслéдовать* несвр. в.

Јасно е во случајов дека дел од овие глаголи, меѓу нив *испóльзовать* и *миновáть*, пројавуваат извесно колебање во образувањето на сегашно и идно време. Што се однесува до видската неиздиференцираност, слично на спомenатите глаголи од свршен вид, таа е условена од странско влијание. Имено префиксите кај овие глаголи, според *Исаченко*, се искалкирани спрема грчки или латински образец (о. с., стр. 145).

в) Д в о в и д с к и г л а г о л и с о с т р а н с к а (з а п а д н о е в р о п с к а) о с н о в а. Од примери со домашна основа *-овать* минал и на глаголи со странска основа: *атаковáть* (<фр. *attaquer*) и особено герм. инфинитивен облик *-ieren* : *телефонúровать* (<*telephonieren*) или *-sieren*: *фантазировать* (<*phantasieren*), каде по пат на контаминација се изделиле суфиксите *-ирова-ть* и *-изирова-ть*, кои отпосле исто така минале на глаголи со домашна основа. Во споредба со разгледаните две групи глаголи, последнава е далеку помногубројна, како во рускиот така и во македонскиот јазик. Слично на спомenатите едновидски глаголи, и тука двовидноста е резултат на странско влијание, т. е. на западноевропските јазици кои оваа глаголска категорија не ја познаваат. Но макар што двовидноста е воопшто типична за овие глаголи, сепак, нема место за едно воопштување во смисла дека сите влегуваат во д в о в и д с к и т е глаголи. Како што видовме, некои од нив во македонскиот јазик, за разлика од рускиот, спаѓаат кон е д н о в и д с к и т е несвршени и свршени глаголи (в. стр. 610). Од друга страна, дел од нив во еден од двата јазика имаат и соодветен свршен видски пар, образуван со даден префикс, така што спаѓаат кон п а р н и т е глаголи. Своевиден куриозитет, освен тоа, претставува фактот дека во современиот македонски јазик меѓу д в о в и д с к и т е глаголи се среќаваат и префиксирани глаголи на *-ира* и нешто поретко *-ува*, од кои Речникот на македонскиот јазик ги одбележува, на пример, следниве:

пре-: *прегрупира*, *преквалифицира* или *преквалификува*, *прекласифицира*, *прекопира*, *преориентира*; *про-*: *продемонстрира*, *продефилира*; *раз-*: *расформира*; *с-*: *сконцентрира* и др.

Веќе набележаните особености и специфичности на овие глаголи, било во рускиот било во нашиот јазик, укажуваат дека разликите меѓу нив и тука се доста значителни. Во поглед на самото образување, овие глаголи спрема завршокот во рускиот јазик можат да се поделат на следниве три групи: α) *-ова-ть*, β) *-ирова-ть* и γ) *-зирова-ть*:

α) *-ова-ть, -изовать*: *адресова́ть, арендова́ть, арестова́ть, ассигнова́ть, атакова́ть, конфискова́ть*; или: *мобилизова́ть, моторизова́ть, организова́ть*; или:

β) *-ирова-ть*: *абони́ровать, аккумули́ровать, акценти́ровать, ангажи́ровать, ассимили́ровать, ассоции́ровать, интерпрети́ровать, мотиви́ровать телеграфи́ровать, телефони́ровать, экспорти́ровать*; *электрифици́ровать*;

γ) *-изирова-ть*: *автоматизи́ровать, акклиматизи́ровать, амортизи́ровать, анализи́ровать, фантази́ровать* и др.

Од ваквите глаголи суфиксите *-ирова-ть* и *изирова-ть* се почувствувале како одделни, самостојни суфикси кои минале и на примери со домашна основа, кое во случајов зборува не само за нивната распространетост туку и продуктивност, на пример: *советизи́ровать, звукофици́ровать, яровизи́ровать* и др.

Ако приведените и ним слични глаголи се споредат со соодветните во македонскиот јазик, лесно се забележува дека кај многу од нив нема полно гласовно совпаднување, бидејќи оние на *-овать* кај нас често се застапени со *-ира*, додека обратни случаи се сосем ретки, на пример:

адресова́ть : мак. *адресира, дезорганизова́ть* : *дезорганизира, демобилизова́ть* : *демобилизира, диктова́ть* : *диктира, компонова́ть*: *компонира, магни́тить* : *магнетизира* и др. но: *дисквалифицировать* : *дисквалификува*.

Од друга страна, за рускиот јазик е карактеристично дека некои вакви глаголи се преведени, односно имаат руска основа, на пример: мак. *конвенира* : р. *соответствовать, подходить, просперира* : *преуспевать, процветать*, мак. *интервенира*: *р.* 1. *вме́шиваться; 2.хлопота́ть* (о *ком-л.*) и др.

Во однос на разликите во видот меѓу нашиот и рускиот јазик, посебно одбележување бараат оние глаголи на *-овать* и особено на *-ировать, -изировать* (мак. *-ира, -изира*) кои во македонскиот јазик се двовидски а во рускиот имаат свој свршен видски пар, т. е. претставуваат парни глаголи. Таков е случајот, на пример, со следниве глаголи:

о-: *публикува* — несвр. и свр. : р. *публикова́ть — опубликова́ть*; *про-*: *консултира* : р. *консульти́ровать — проконсульти́ровать, контролира* : *контроли́ровать — проконтроли́ровать*, **с-**: *компенсира* : *компенсировать — скомпенси́ровать*, (*се*) *компромитира* : *компромети́ровать* (*ся*)—*скомпромети́ровать* (*ся*), *конструира* : *конструи́ровать — сконструи́ровать, маневрира* : *маневри́ровать — сманеври́ровать, формира — формирова́ть — сформирова́ть, фотографира* (*се*): *фотографи́ровать* (*ся*) — *сфотографи́ровать* (*ся*); *конфу́зиться — сконфузиться*; **от-**: *ремонтира*: *ремонти́ровать — отремонти́ровать*; **про-** *телефонира* : *телефони́ровать — протелефони́ровать*.

Ако кај глаголите од домашно потекло префиксите главно секогаш внесуваат определена нијанса кај образуваниот глагол, тука едни од нив истапуваат со минимално резултативно значење. Ваквиот тип

парни глаголи е изгледа уште пораспространет во современиот македонски јазик. Разгледувајќи ги глаголите на *-ира, Л. Минова — Ѓуркова*[13]) го прави следниов заклучок: „Префиксирањето обично им дава свршен вид на глаголите на *-ира* без да го менува суштински нивното значење". Со ваква функција таа ги приведува префиксите: *за-*: *ангажира — заангажира*; *из-*: *кристализира — искристализира*; *на-*: *електризира — наелектризира*; *по-*: *третира—потретира*; *-пре-*: *ориентира—преориентира*; *про-*: *дискутира — продискутира*; *раз-*: *нервира — разнервира*. Независно од тоа што овој видски тип е доста распространет, сепак не би можело на сите приведени префикси да им се припише еднакво чиста видска функција. Како што беше одбележено кај примерите од рускиот јазик, ваква функција имаат главно префиксите со резултативно значење, додека префиксите *по-*, *пре-* и сл. обично внесуваат подруги нијанси во значењето, така што тешко може да се допушти дека суштински воопшто не го менуваат основното значење. Во секој случај, останува да се преиспитаат доста работи околу нивната чистовидска функција.

Самата двовидност во рускиот јазик е најдобро изразена во формите за минато време. Така, на пример: *он анализировал = он произвёл анализ* — свршен вид и *он производил анализ* — несвршен вид. Презентските форми кај многу вакви глаголи исто така се употребуваат со значење на сегашно и идно време, на пример: *он абонирует* = тој абонира и тој ќе абонира. Описното (сложеното) идно време теоретски може да се образува од најголем број вакви глаголи, но во пракса сепак често изостанува, бидејќи примерите од типот *его будут арестовать* се необични за јазичниот усет, т. е. во вакви случаи како пообично наоѓа примена простото идно време — *его арестуют*.

Од изнесеното за трите групи двовидски глаголи се гледа дека, општо земено, претставуваат не само значителна туку и доста разнообразна по потекло и значење група глаголи. Во однос на парните глаголи, кои се не само најмногубројни туку и најтипични за секој словенски јазик, двовидските можат да се земат како аномалија, која како и секоја друга аномалија пречи, поради што јазикот бара патишта да ја отстрани. Отстранувањето на двовидноста обично станува по пат на секундарна диференцијација, која во рускиот јазик, според *Исаченко* (стр. 147), се врши на следниов начин: првобитно двовидскиот глагол добива глаголски показател: α) на свршен вид (префикси), и β) на несвршен вид (суфикси).

а) Според двовидскиот глагол се изделува нов — префиксиран глагол од свршен вид, на пример: *женить* (свр. и несвр. вид) — *поженить* (само свршен вид); *обещать* (свр. и несвр. вид) — *пообещать* (само свршен вид).

Се разбира, слично на други префиксирани глаголи, и тука префиксот внесува извесна нијанса во значењето на образуваниот глагол,

---

[13]) Некои карактеристики на глаголите на *-(из)ира* во македонскиот литературен јазик. МЈ, год. XII, стр. 122.

така што не може да се земе за наполно чист видски корелатив спрема глаголот без префикс, но тоа е случај и со останатите глаголи. Независно од тоа дали претставуваат чист видски пар или се приближуваат кон него, образувањето на префиксирани свршени глаголи со странска основа е доста распространето. Сепак во одделните словенски јазици (на пр. словачкиот и македонскиот) тоа е далеку послободно и поинтензивно отколку во рускиот литературен јазик, кој на ваквите образувања сè уште им се опира. Од неколкуте префикси со кои станува образувањето на ваквите глаголи улога на чистовидска функција или сосем блиску до неа има главно споменатиот префикс *с-*. Од друга страна, за рускиот јазик во случајов е карактеристично дека ваквите глаголи се далеку почесто застапени во индивидуална употреба и воопшто во неслужбениот јазик, каде се среќаваат, на пример, образувања од типот *обревизова́ть*, *отмобилизова́ть*, *пролави́ровать*, *спаради́ровать* и сл. Процесот на секундарната префиксација, меѓутоа, сепак не ги опфатил сите вакви глаголи, особено во литературниот јазик.

в) Спрема двовидскиот глагол, со суфиксот *-ыва* (*-ива*) се образува суфиксален неологизам — глагол од несвршен вид: *арестова́ть* — *арестóвывать*, *организова́ть* — *организóвывать*, *образова́ть* — *образóвывать* и др. Постоењето на глаголот со суфиксот *-ыва* (*-ива*) сепак не ја исклучува двовидноста на основниот глагол (сп. на пр. *образуется*, несвр. и свр. вид, и *образовывает*, несвр. вид, кој е притоа доста редок).

Во одделни, изолирани, случаи двовидноста се отстранува со посредство на акцентот. Таков е случајот главно со двовидскиот глагол *роди́ть* кој во минато време има две форми: *она родила́* (свр.) и *она роди́ла* (несвр. вид).

* * *

Разгледувањето на видот како глаголска категорија би било во голема мерка неполно, ако тука сосема се одминат неговите синтаксички својства и функции, толку повеќе што за некои од нив веќе патем стана збор. Се разбира, прашањата од овој тип можат да бидат предмет на посебно разгледување, и тоа како од теоретска така и од практична гледна точка. Водејќи сметка за овој момент, тука ќе се задржиме главно на некои покарактеристични особености на видот во рускиот јазик во однос на нашиот, каде проблемите од овој тип се слабо обработени. Како што е познато, глаголскиот вид обично се однесува кон неконјугациските категории. Сепак, тој може да се вклучи во синтаксичкиот систем, со кое станува средство за изразување на синтаксичка зависност. Целосно земено, глаголскиот вид во синтаксички поглед може да има две функции: примарна — изразување на свршено и несвршено дејство и секундарна, синтаксичка, условена од контекстот. Во вториов случај употребата на свршен или несвршен вид е особено истакната во зависни реченици[14]).

---

[14]) *Vilma Barnetová*, K syntaktické funkci slovesného vidu, Kapitoly ze srovnávaci mluvnice ruské a české, III, Academia, Praha 1968, 51—81.

Општословенска појава е, на пример, глаголот во заповеден начин при употреба на негација да истапува во несвршен вид. Рускиот јазик, меѓутоа, врз база на ваква употреба на видските форми, развил извесни свои специфичности. Така, кај примерите *зажгѝ свет, возьмѝ сумку, закрóй окнó, снимѝ шапку* итн. се пази старина кога истите, употребени со негацијата *не*, го менуваат својот с в р ш е н вид во н е с в р ш е н, при што директниот објект минува во индиректен, т. е. именката место во акузатив стои во генитив: — *не зажигáй света, не берѝ сумки, не закрывáй окнá, не снимáй шапки*. За руска треба да се земе и употребата на негацијата *не* со свршен глагол, кое е, меѓутоа, сврзано со изделување на посебна нијанса во значењето. Имено негацијата употребена со свршен глагол означува п р е д у п р е д у в а њ е или в и д з а к а н а, на пример: *не забýдь, не простудѝсь, не упадѝ, не тронь, не скажѝ это отцу* и др.

Инфинитив Ваква разлика сврзана со употребата на с в р ш е н спрема н е с в р ш е н глагол му е својствена и на инфинитивот, употребен со значење на заповеден начин, на пример: *Зажечь! Забыть! Закрыть! Уйти!* но: *Не зажигáть! Не забывáть! Не закрывáть! Не уходѝть!*

Во инфинитивните прашални реченици со негација и частичката *ли* сепак се употребува само глагол од свршен вид, на пример:

Не пойтѝ ли нам в кино! Не зажéчь ли свет! Не открыть ли окно!

Разлика во употребата на формите од с в р ш е н и н е с в р ш е н вид, предизвикана од негацијата *не*, е карактеристична и за зборовите *нужно, следует, требуется* в о н е г а т и в н и р е ч е н и ц и, т. е. *нужно взять, требуется доказать, следует признать* — свр. вид, но *не нужно брать, не требуется доказывать, не следует признавать* — несвр. вид.

Кај некои глаголи разликата меѓу свршен и несвршен вид е изразена со нееднаква рекција. Таков е случајот, на пример, со глаголите *заслужѝть* : *заслýживать, черпнýть* : *черпáть*; сп.: „*заслужѝть внимание, похвалý, наградý*, но *заслýживать внимания, похвалы, награды*; или: *черпнýть воды, знаний*, но *черпáть вóду, знания*"[15]).

Тесната зависност на рекцијата од глаголскиот вид е исто така јасно изразена во употребата на извесни глаголи со акузатив и генитив. Додека формите од свршен вид тука можат да се употребат и со двата падежа, оние од несвршен вид имаат рекција само со акузатив, на пример:

вы́пить вóду (всю), *молокó* (всё) и *вы́пить воды́, молокá* (часть);
подáть телятину (всю) и *подáть телятины* (часть), но:
выпивáть вóду, молокó. . ., подавáть телятину — само со акузатив.

Г л а г о л с к и в р е м и њ а. Освен во разгледаните форми, видот наоѓа примена, повеќе или помалку, и кај глаголските времиња. Нивниот далеку помал број во однос на македонскиот јазик (3 спрема 8) во голема мерка се надоместува со исползување на видот и извесни лексички сред-

---

[15]) *А. М. Финкель* и *Н. М. Баженов*, о. с., стр. 395—396.

ства, како што се зборовите *ещё*, *всегда*, *иной раз*, *по вечерам*, формата *бывало* и др., кои во вакви случаи служат за придавање на определени дополнителни нијанси во значењето на временските форми. Со други зборови, она што кај нас се изразува со дадено време (временски форми), во рускиот јазик таква функција обично има глаголскиот вид или некое од споменатите средства, а во извесни случаи едновремено и едното и другото. Макар што разлики меѓу рускиот и нашиот јазик се забележуваат кај сите три времиња, тие се сепак потипични за минатото и идното време, поради што тука се ограничуваме главно на нив.

Глаголскиот вид кај формите од минато време (перфект)

Кај формите од ова време одбележување бара т. н. у з у а л н о дејство (т. е. дејство кое се повторува, кое станало постојано, односно минало во навика). Во чешкиот и словачкиот јазик, на пример, тоа се изразува со претеритални форми од свршен вид, а во македонскиот обично со минато несвршено определено или со ќе и минато несвршено определено време. Во рускиот јазик ваквото дејство се изразува на два начина: а) с о н е с в р ш е н в и д и б) с о з б о р о т *бывало* + с в р ш е н в и д, на пример:

Секоја недела ш̄аш̄ко (си) *облекуваше* (или ќе облечеше) *црно ӣалш̄о и си одеше в црква*; руски:

По воскресеньям отец надевал (несвр. вид) *черный пиджак и отправлялся в церковь*; или:

По воскресеньям отец, бывало, наденет (свр. вид) *черный пиджак и отправится в церковь.*

Формите *надевал*, *отправлялся* во случајов се стилски неутрални, додека оние од перфективниот презент (наденет, отправится) се стилски обоени („квалифицированы").

Што се однесува до формите од типот *я обедывал*, *я хаживал*, тие претставуваат наследени, денес веќе застарени образувања. За нив е карактеристично пред сè дека немаат полна парадигма, т. е. истапуваат само во минато време. Во постојната литература за формите од овој вид обично се истакнува дека означуваат одамна минато време. Ваквото сфаќање за нивното значење, меѓутоа, во понови работи се отфрла во таа смисла што се разгледуваат како „многократные действия, у з у а л ь н ы е в прошлом, но в момент речи больше не повторяющиеся (*Исаченко*, стр. 432). За засилување на узуалниот момент понекогаш се употребува споменатиот збор *бывало*, но пред сè во разговорниот јазик (сп. „*Бывало, писывала* кровью Она в альбомы нежных дев". Пушкин).

Од друга страна, во однос на формите од типот *я обе́дывал*, *он ха́живал* треба да се забележи дека значењето „отнесенность к далекому прошлому" го придобиваат само во погоден контекст од типот „*лет восемь назад*; *в молодости он хаживал*" и сл., додека сами по себе обично немаат такви нијанси во значењето. Ова секако се потврдува

и од фактот дека писателите од XIX век често ги употребуваат без никаква нијанса на у з у а л н о с т. Освен тоа, за одбележување е дека нијансата на у з у а л н о с т во минато време е забришана исто така и во негативни реченици од типот:

„*Я никогда подобных женщин* **не вúдывал**" (Лермонтов).

„*Он ещё никогда* **не бывал** *в Москве*".

Од изнесеното произлегува дека рускиот јазик нема посебни временски форми за изразување на предминато или одамна минато време. Формите од типот *он обéдывал* го имаат главно значењето на формите од минато време од несвршен вид (*он обедал*) и само при поволни „контекстуални" услови можат да добијат значење на у з у а л н о дејство во минатото кое не се повторува во моментот на говорот.

Во особеностите сврзани со употребата на претериталните форми секако треба да биде одбележено и тоа дека во низа случаи при еден ист контекст можат напоредно да се употребат форми од двата вида, на пример: „*Меня* **предупредили / предупреждали**, *что он придёт*". Во македонскиот јазик ваква напоредна употреба на форми од свршен и несвршен вид е наполно исклучена, бидејќи разликата во видот е сврзана со образување на минато определено свршено и несвршено време. Затоа можноста во рускиот јазик да се употребат форми од двата вида кај даден контекст како наполно да го забришува специфичното (видското) значење на секоја од двете конкурентни форми.

„*Я вам* **сказал / говорил**, *что уезжаю*".

„*Сегодня* **сообщили / сообщали** *по радио, что будет дождь*".

Меѓу приведените форми од свршен и несвршен вид, навистина, нема полна синонимичност, бидејќи едните стилизираат единичен акт извршен во минатото, а другите (од несвршен вид) актот го стилизираат како процес во минатото. Сепак, заменувањето на претериталната форма од свршен вид со форма од несвршен вид во рускиот јазик претставува доста распространет стилски прием за зголемување на нагледноста и придавање живост во раскажувањето (*Исаченко*, стр. 439), на пример: *Вот летом* **приезжала** *барыня, так та* **спрашивала** *о старом смотрителе и* **ходила** *к нему на могилу* (Пушкин, Станционный смотритель).

Конкуренцијата на форми од свршен и несвршен вид е појава која е често застапена во реплики (одговори на прашања), составени од претеритални форми, каде стилскиот елемент е, меѓутоа, сосем незначителен или отсуствува. Што се однесува до употребата на негацијата кај вакви форми, проф. *Исаченко* го истакнува следново: „Ошибочно думать, что на вопрос, сформулированный в совершенном виде, можно ответить в несовершенном виде только в том случае, если этот вопрос содержит отрицание" (стр. 440), на пример:

— Ты *сказа́л* сестре, что мы ее ждем?
— Да, *говори́л* (*сказа́л*); или: — Нет, *не говори́л* /*не сказа́л*/. (Исаченко, стр. 440).
— Кто *взял* мои ножницы? Ты? — Нет, *я не брал* (*не взял*).
— „*У него есть плёнка*? *Не знаю, я давал* (*дал*) *ему. Ну раз давал* (*дал*), *должна быть*"[16]).

Приведените и ним слични примери очигледно укажуваат дека формите од свршен и несвршен вид во случајов имаат синонимна употреба.

Глаголскиот вид кај формите од идно време

Во однос на македонскиот и другите јужнословенски јазици, како што одбележивме, рускиот јазик се карактеризира со постоење на две идни времиња (просто и сложено). Спецификата на двете идни времиња, меѓутоа, не е изразена само во образувањето, туку во голема мерка и во особеностите на нивната употреба. Така, во низа случаи сложеното идно време (несвршен вид) и простото идно време (свршен вид) најчесто имаат строго определена функција и различни нијанси во значењето. Противставувањето на глаголите од свршен и несвршен вид, значи, тука послужило за развивање на одделни нијанси во значењето, кое во македонскиот јазик обично се постигнува по пат на други средства.

Основно видско противставување во идното време—претставаува противставувањето на свршениот вид со конкретнофактичко значење спрема несвршениот вид со општофактичко значење[16]). Но за разлика од минатото време, кое со споменатото општофактичко значење во рускиот јазик има голема распространетост, идното време со ова значење е лексички ограничено. Со други зборови, аналогно на реченици со минато време не е можно да се конструираат реченици со споменатото значење во идно време. Така, за изразување на поединечно дејство никако не може да се употреби сложеното идно време (несвршен вид), туку само простото (свршен вид), на пример: „*Он* **получит** *выговор за опоздание*" и сл., но не се во употреба конструкции од типот *Он будет получать выговор*. Очигледно е во случајов дека сферата на примената на несвршениот вид во идното време е далеку потесна отколку во минатото време. Сложеното идно време (несвр. вид) во случајов се употребува кај глаголи кои даваат претстава за процес или продолжително дејство. Во такви случаи имаме паралелна употреба на глаголи од свршен и несвршен вид без да се менува смислата на реченицата (сп. „*Завтра я* **позвоню** *ему*" и „*Завтра я* **буду звонить** *ему пораньше*"). Расудува, о. с., стр. 87.

Употребата на глаголите од несвршен вид со општофактичко значење е застапена во сложени реченици со сврзникот *если*, на пример: „*Если* **будете открывать** *окно, уберите с подоконника*

16) *О. П. Рассудова*, Употребление видов глагола в русском языке, стр. 29.

цветы". Во прости реченици вавкото значење се поткрепува со прилогот *ещё*, додека во минато време со *уже* и *однажды*. Глаголот во идно време означува дејство коешто претстои, на пример: „*я ещё* **буду возражать** *вам*". Во македонскиот јазик со ваква функција во првиот случај истапуваат формите на сегашно време, а во вториот од идно време (сп.: Ако го отворате прозорецот, ставете го настрана цвеќето. Јас уште ќе ви приговарам).

Општофактичкото значење кај глаголите од несвршен вид, освен тоа, може да биде придружено и од извесни дополнителни нијанси. Во такви случаи најчесто се изделува нијансата намера, што е наполно разбирливо, бидејќи се работи за неостварено дејство. Ваквата нијанса во значењето ја придружува формата на идното несвршено време во различни прашања, обрнувања кон собеседникот и сл. Така, на пример, чест е случај во автобусите или трамваите патниците да задаваат прашања од типот *слегувате ли*? и сл., кое во рускиот јазик се врши на следниов начин: „*Вы будете выходить*? *Будете садиться*?" Келнерот кога доаѓа да ги послужи гостите, прашува: „*Что вы будете заказывать*?" Ист е случајот со прашања од типот „*Ты будешь сегодня оставаться после работы*?" —„*Вы будете его дожидаться*?" Во слични реченици глаголот во идно време може да се замени со спојот намерен + инфинитив, на пример: „*Вы намерены сегодня оставаться после работы*?"

Ваквото идно време со негација блиско е по значење на спојот не стоит + инфинитив, на пример: „*Не будем сейчас спорить*" и „*Не стоит сейчас спорить*".

Не се ретки случаите кога нијансата намера дозволува да се употреби глагол од несвршен вид (сложено идно вр.), а таму каде не може да се претположи таква нијанса, се употребува само глагол од свршен вид, на пример: „*Если он будет выходить, позовите меня*" (Ако се готви да излегува, викнете ме).

Заменувањето на несвршениот вид (тука со значењето се готви) со свршен би ја изменило смислата на реченицата, поради што во вакви реченици не се допушта.

Свршениот вид во идно време, од своја страна, е распространет пред сé при предавање на факт од поединечно дејство, на пример: „*Завтра* **я принесу** *вам фотоаппарат*".

Слично на формите од минатото време, свршениот вид тука служи за изразување на синтаксички односи. Со ваква функција тој е застапен во дејства кои следат едно по друго, на пример: „**вы спуститесь** *на набережную*, **дойдёте** *до угла и* **повернёте** *направо*". Разликата меѓу рускиот и македонскиот јазик тука е во тоа што во последниов употребата на *ќе* + глагол од свршен вид е наполно нормална.

* * *

Од сето изнесено за видот како глаголска категорија се гледа дека неговата проблематика е навистина доста опширна и сложена, така што во статии како што е нашава прашањата сврзани со него ни одда-

леку не можат да бидат наполно исцрпени. Главно од оваа причина тука посебно внимание им се обрна на одделни прашања на видот, пред сѐ неговото образување, кое всушност претставува предуслов за навлегување во проблематиката на видот воопшто. Со оглед на празнините што ги имаат постојните класификации, односно поради непостоењето на општоприфатливи класификации, пред сѐ кај е д н о в и д с к и т е и д в о в и д с к и т е глаголи, е направен обид за подруго класифицирање на ваквите глаголи, за која цел се исползувани морфолошките белези (суфикси и префикси) и семантичките особености. Од друга страна, како кај п а р н и т е така и кај н е п а р н и т е глаголи, наспоредно со постојните толкувања за одделни прашања од видот, се дадени и извесни свои гледања, забелешки и сл. Сето ова е направено со цел да се придонесе во изучувањето на глаголскиот вид на компаративна основа. Во однос на литературата по овој проблем се исползувани пред сѐ приведената книга на проф. Исаченко и најновите учебници по руски јазик.

Б. Марков

ВИДЫ ГЛАГОЛОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ С МАКЕДОНСКИМ

Резюме

В славянских языках вид глаголов является общей категорией, унаследованной ими из общеславянского языка, но тем не менее расхождения между отдельными славянскими языками по вопросу вида довольно значительны. Это объясняется главным образом тем, что вид глаголов в каждом из них в большей или меньшей степени приобрел некоторые специфические черты, так что в настоящее время он представляет довольно сложную проблему в любом славянском языке. Однако сложность вида глаголов как проблемы выступает в значительно более острой форме, если к ней подходят представители других славянских языков. Родство славянских языков в ряде случаев становится помехой в овладении видом со стороны носителей других славянских языков.

Автор статьи ставит себе целью указать на наиболее характерные особенности вида глаголов в русском языке в сопоставлении с видом в южнославянских и в первую очередь в современном македонском языке. В статье выдвигается, например, общая особенность южнославянских языков: образование будущего времени, где вид глаголов не играет никакой роли, то есть оно образуется при помощи вспомогательного глагола плюс инфинитив (сербохорватский язык), причастия на *-л-* (словенский язык) или формы настоящего времени (македонский и болгарский языки), в то время как русскому и другим славянским языкам свойственны простое и сложное будущие времена. Наличие

двух будущих времен, очевидно, представляет трудность, с которой неизбежно сталкиваются представители упомянутых языков.

Исходя из этой особенности вида глаголов, особое внимание в данном случае уделяется образованию видов в русском языке. Для этой цели глаголы русского языка делятся на парные и непарные, которые в свою очередь подразделяются на отдельные группы и подгруппы. Вопрос парности и непарности глаголов рассматривается с учетом новейших взглядов на эту проблему в языке. За отсутствием общепринятых классификаций в особенности у непарных глаголов автор статьи попытался сделать новую классификацию, учитывая морфологические элементы (суффиксы и приставки) и отдельные оттенки в значении глаголов. В конце статьи в общих чертах затрагивается вопрос о роли вида в значении отдельных глагольных форм: инфинитива, повелительного наклонения, прошедшего и будущего времени. При обработке вопросов вида автор статьи использовал труд профессора *Исаченко*, существующие учебники по современному русскому языку, работу Рассудовой и др.

Велко Силјаноски

КОНСОНАНТСКИ ГРУПИ ВО ПОЧЕТНА, СРЕДИШНА И ФИНАЛНА ПОЛОЖБА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Една од основните преокупации на структурализмот е најмалата лингвистичка единица т. е. одредувањето бројот на сегменталните фонеми во еден јазик и нивните алофони; анализа на прозодиите, односно супрасегменталните елементи: акцентот, квантитетот, интонацијата и сл. Тој јазикот го следи како систем на елементи и дава структурален опис на секоја реченица при кое го запоставува творечкиот аспект.

Сегменталните фонеми на еден јазик можат да се групираат на различен начин: според звучноста, според местото и начинот на артикулацијата итн. Според фонетскиот контекст нив ги групираме во структурални целини. Затоа кога имаме цел да ја запознаеме структурата на еден јазик, ние вршиме анализа на сите структурални целини: вокал со вокал, самогласка со согласка, консонант со консонат(и) во почетна, медијална и финална положба на зборот.

Поради обемноста на постојните материјали ќе се задржиме само на македонските консонантски групи во наведените три положби. Тие би можеле да послужат за интересни контрастивни анализи со други светски јазици, особено за согледување на суштинските структурални разлики на нашиот јазик со соседните словенски балкански јазици.

Нашава анализа е базирана исклучиво врз материјалите што ни ги презентираат речниците на македонскиот јазик. И покрај тоа што во нив не е регистрирано сето лексичко богатство, особено зборови од туѓо потекло, географски имиња и сл., тие ни даваат јасна слика за структурата на јазикот што денес го зборуваме. Одбележаните пак странски зборови би можеле да ги сметаме за наши поради нивната целосна адаптација кон фонолошкиот и морфолошкиот систем и постојаната употреба во литературниот јазик.

КОНСОНАТСКИ ГРУПИ НА КРАЈОТ НА ЗБОРОТ

Потребни се повеќе формули, со многу исклучоци и празнини за да се опишат консонатските групи на крајот на зборот. Се чини дека ќе биде подобро ако ги наведеме сите водејќи при тоа сметка за сличностите што постојат меѓу одделните групи и за карактерот на финалниот кон-

сонант. Групирањето ќе биде исклучиво според последната, а не според почетната согласка од групата. Напоменуваме дека тие се изговараат онака како што се претставени со ортографијата, освен ако не се работи за звучни консонанти кои според законот за едначење по звучност преминуваат во својот незвучен парник.

		општа сума на зборови	процентуален однос
		I	
-лб	столб	1	0,0015
-мб	ромб	3	0,0046
-рб	адверб	2	0,0031
-зг	дизг	1	0,0015
-лг	долг	3	0,0046
-нг	гонг	24	0,0372
-рг	пирг	5	0,0077
-гд	смарагд	1	0,0015
-жд	глужд	4	0,0062
-зд	грозд	3	0,0046
-јд	офсајд	1	0,0015
-нд	фонд	9	0,0134
-рд	горд, лорд	13	0,0201
		II	
-јк	штрајк	1	0,0015
-лк	волк, талк	8	0,0124
-мк	замк	1	0,0015
-нк	денк, тенк	10	0,0155
-рк	парк, ќурк	5	0,0077
-крк	чекрк	1	0,0015
-ск	диск, натиск	9	0,0139
-лп	скалп	3	0,0046
-мп	крамп	1	0,0015
-кт	факт	34	0,0524
-нкт	пункт	3	0,0046
-лт	алт, жолт	3	0,0036
-нт	бунт, агент	143	0.2369
-пт	рецепт	4	0,0062
-рт	март, серт	26	0,0403
-брт	обрт	1	0,0015
-сврт	осврт	2	0,0031
-тврт	четврт	1	0,0015
-ст	болест, лост	3034	4 6974

-кст	текст	5	0,0077
-рст	карст	1	0,0015
-фт	чифт, лифт	9	0,0139
-шт	вешт	14	0,0217
-пшт	општ	2	0,0031

III

-лв	полв	1	0,0015
-р	нерв	1	0,0015
-нж	оранж	1	0,0015
-лж	надолж	1	0,0015
-јз	шпајз	1	0,0015
-нз	ценз	1	0,0015
-рз	барз	1	0,0015

IV

-ндс(нц)	хендс	1	0,0015
-јс	ајс	4	0,0068
-кс	бокс, фокс	20	0,0310
-нкс	свинкс	1	0,0015
-лс	пулс	3	0,0046
-нс	санс, баланс	19	0,0294
-пс	апс, капс	5	0,0077
-рс	верс	4	0,0062
-лф	халф	2	0,0031
-мф	триумф	1	0,0015
-нф	сенф	1	0,0015
-рф	зарф	1	0,0015
-рх	егзарх	3	0,0046
-кш	чукш	1	0,0015
лш	фалш	1	0,0015
-нш	реванш	2	0,0031
-рш	марш	2	0,0031
-фш	бивш	1	0,0015

V

-бл	портабл	1	0,0015
-мбл	ансамбл	1	0,0015
-нгл	сингл	1	0,0015
-дл	пудл	1	0,0015
-јл	смајл	1	0,0015
-јм	шлајм	1	0,0015

-лм	филм	3	0,0046
-рм	шарм	8	0,0124
-вн	кловн	1	0,0015
-јн	ојн	3	0,0046
-рн	концерн	2	0,0031
-бр	обр	1	0,0015
-мбр	тембр	1	0,0015
-нр	жанр	1	0,0015
-трр	котрр	1	0,0015

VI

-лц	пелц	3	0,0046
-нц	танц	3	0,0046
-рц	херц	2	0,0031
-лч	олч	1	0,0015
-нч	пунч	2	0,0031
-рч	борч	2	0,0031
-рџ	арџ	1	0,0015

Неколку повеќечлени финални групи резултираат од можноста за соединување на две морфеми во една лексичка единица. Првата е по правило носител на примарниот акцент, а втората е или именка или придавка.

-грб	едногрб	1	0,0015
-врв	златоврв	1	0,0015
-брз	пребрз	1	0,0015
-врз	заврз	1	0,0015
-трн	громотрн	1	0,0015
-црн	полуцрн	1	0,0015
-српп	неиспрп	1	0,0015
-крст	накрст	1	0,0015
-прст	двопрст	2	0,0031

Консонантските групи што го содржат таканареченото вокално ,,р" (такви има во сите положби на зборот) претставуваат одделен проблем поради неговата фонетска природа, односно можноста за постоење на вокал од среден ред особено кога е групата акцентирана или кога ,,р" е на апсолутниот почеток на зборот. (в. за почетна положба на стр. 8

Пристапот кон самостојни зборови како што се грб, врв, брз, врз, трн, крст и сл. ќе зависи главно од ставот што го заземаме кон спомнатиот треперлив алвеоларен консонант. Ако вокалот (ə) што му претходи на ,,р" има фонемна вредност, тогаш императивно е разложувањето на г од -рб, в од -рв, к од -рст итн. Постапувајќи така ги добиваме следниве комбинации:

-рл	брл	2	0,0031
-рп	срп	2	0,0031
-рт	крт	7	0,0108
-рф	крф	4	0,0062
-рд	гд	2	0,0031
-рж	срж	2	0,0031
-рз	брз	3	0,0046
-рк	мрк	6	0,0093
-рн	трн	2	0,0031
-рц	врц	3	0,0046
-рч	прч	3	0,0046
-рш	крш	1	0,0015
-рб	скрб	3	0,0046
-рњк	фрњк	1	0,0015
-рм	стрм	1	0,0015
-рст	прст	6	0,0093

На овој начин целокупниот број финални групи би се зголемил за четири (-рж, -рл, -рп, -рњк), како и општата сума на зборови со соодветни завршоци, па според тоа и процентуалниот однос на вкупниот број на зборови одбележани во речникот.

Во спротивно тие можат да се третираат како консонантски групи во почетна или финална положба: грб, скрб, штрб, врв, крв, прв (ф) стрв(ф), тврд, грд, рж, срж, брз, врз, крз, фрњк, врк, крк, мрк, шмрк, трк, штрк, брл, врж, стрм, трн, црн, врт, срт, дрт, крт, чкрт, смрт, прт, трт, срт, брст, врст, цврст, грст, крст, прст, врц, крц, скрц, прч, грч, фрч, крш.

Впрочем, скоро сите, со неколку исклучоци, ги најдуваме во почетна и средишна положба, се разбира во придружба на други фонеми, обично од вокална природа. Набројувањето на групите во горната листа според последниот, а не според првиот консонант, има своја оправданост. На тој начин добиваме максимално слични групи, кои откако ќе се споредат со други јазици, особено со оние што се изучуваат во училиштата, се составуваат соодветни вежби за полесно и посигурно совладување на такви групи што најповеќе се издвојуваат со својата тежина.

Македонскиот јазик очигледно претпочитува зборовите да му завршуваат или на една согласка или на самогласка. Тоа е една од неговите значајни карактеристики. Паѓа во очи и силното влијание врз лексиката од други светски јазици. Нашиот јазик не бил во состојба, како што е впрочем случајот и со други јазици, наеднаш да создаде свои сопствени зборови, па затоа, во најново време, зема зборови однадвор и ги приспособува кон својот гласовен систем, Често пати усвоените нови форми се косат со постојните закони. На тој начин се добиени и повеќето од веќе наведените завршоци. Тие главно се состојат од два, а поретко од три члена. Такви се на пример: -мб, -рб, -нг, -гд, -јд, -јк, -нк, -мп, -јз, -рс, -нкт и др.

Дека тие се иновации, потврдува и фактот што нивната застапеност ретко го преминува бројот еден, како и очигледното странско потекло

на зборовите со такви завршоци. Има, меѓутоа, и групи со словенско потекло: -зд, -лб, -лж, -лк, -лн, -шт и сл.

Во споредба со другите положби, финални групи има малку. Седумдесет и една го имаат строежот -СС[1], осумнаесет -ССС и шест -СССС. Сите заедно прават деведесет и пет.

Да видиме сега каков е нивниот состав според природата на сегментите (анализирани се само оние со два члена):

л+п²=4 пати
л+ф²=5 пати
л+н²=1 пати
л+аф²=2 пати

Отсутни: л²+л, л+р², пв²+л.

н+п=7 пати
н+ф=6 пати
н+р=1 пати
н+аф=2 пати

Отсутни: н+л, н+н, н+пв.

п+п=3 пати
п+л=3 пати
п+ф=3 пати
п+р=1 пат

Отсутни: п+аф, п+н, п+пв.

ф+п=7 пати
ф+н=1 пат
ф+ф=1 пат

Отсутни: ф+л, ф+аф, ф+пв, ф+р.

пв+п=2 пати
пв+ф=2 пати
пв+н=2 пати
пв+л=1 пат

Отсутни: пв+пв, пв+аф, пв+р.

р+п=4 пати
р+ф=6 пати
р+н=2 пати
р+аф=3 пати

Отсутни: р+л, р+пв, р+р³.

Забелешка:

1) Извикот со кој се мами стоката да влезе в кокошарник е одбележан со две „р" (котрр) веројатно за да го посочи специфичниот изговор на „р" кој овде се реализира со повеќе удари и се разликува од едно или двоударното „р". Наведената ортографија е можеби јасна на Македонецот кој го чувствува својот јазик и ја познава конотацијата на зборот. Меѓутоа, оние што за првпат ќе го сретнат не ќе бидат во состојба да го изговорат според наведените букви, ако не им се објасни како да го направат тоа. Несомнено многу е тешко да се најде соодветен знак со кој би била одбележана таа специфична реализација. Од овие причини групата -трр ја сврстивме во двосегментните секвенци.

2) Речникот на македонскиот јазик го предава англискиот збор hands [hændz] како хендс следејќи ја англиската ортографија. Ни се чини дека е императивна неговата промена затоа што не можеме да го изговориме онака како што е напишан. Дури и кога би направиле таков обид, зборот се јавува во модифицирана форма т. е. како хентс поради обезвучувањето на /д/ пред /с/ кои потоа се слеваат во африкатот /ц/. Впрочем нешто слично слушаме (енц) во централните говори. Според тоа најправилни би биле формите хентс или хенц. Ако пак сакаме

да го почитуваме фонетскиот принцип при адаптирањето на англиските фонеми во нашиот јазик, тогаш hands би ја имал формата хендз. Таа и така напишана, ќе се изговара како хенц. Затоа би било подобро -ндс да ја вклучиме во двосегментните групи.

Од приложените примери можат да се донесат следните заклучоци Африкатите /ќ, ѓ, ц, s, ч, џ/ и /т/ никогаш не можат да бидат претпоследен член на групата. Ниедна секвенца не започнува со /д, љ, њ, х/. Претпоследниот сегмент е секогаш еден од овие консонанти: /б, в, г, д, ж, з, ј, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, ш/.

/б/ можат да го следат само /л, р/. /в/ може да го следи само /н/. /г/ можат да го следат /д/ и /л/ во сингл. /д/ може да го следи само /л/. /ж/ може да го следи само /д/. /з/ можат да го следат само /г, д/. // можат да го следат /д, к, з, л, м, н, с/. /к/ можат да го следат /л, с, т, ш/. /м/ можат да го следат /б, к, п, ф/. /л/ можат да го следат /б, г, д, к, п, т, ж, с, ф, м, ц, ч/. /н/ миожат да го следат /г, д, к, з, ж, р, т, ф, ц, ч, ш/./п/ можат да го следат само /т, с/. /п/ можат да го следат /б, в, г, т, д, з, к, м, с, ф, х, ц, ч, џ, ш/. /с/ можат да го следат само /к, т/. /ф/ можат да го следат само /т, ш/./ш/ може да го следи само /т/.

Следнава табела попрегледно ги прикажува финалните консонантски групи:

Финален консонант

Претпоследен консонант	б	г	д	к	п	т	в	ж	с	з	м	н	ф	ш	л	ц	ч	џ	х	р
л	x	x	x	x	x	x	x	x	x		x		x	x		x	x			
р	x	x	x	x	.	x			x	x	x		x	x		x	x	x	x	
м	x			x	x								x							
н		x	x	x		x		x	x	x			x	x		x	x			x
ј			x	x					x	x	x	x			x					
ф						x								x						
н												x								
с			x		x															
з		x	x																	
ш						x														
ж			x																	
п						x			x											
б															x					x
д															x					
к						x			x					x	x					
г			x												x					

1. С=консон3нт. 2. л=латерал, п=плозив, ф=фрикатив, н=назал, аф=африкат р=сонантот /р/, пв=полуволал. 3. види забелешка 1) на стр. 6.

ПОЧЕТНА ПОЛОЖБА

Структурата на консонантските групи во почетна положба е мошне комплексна. Постојат повеќе од шестотини согласни комбинации чиј строеж е нејчесто CCC — или CCCC—. Двосегментни групи има релативно малку. Има и такви што содржат пет, па дури и шест сегменти. Ваквите структури резултираат од присуството на вокалното „р" кое е носител на слогот и се јавува како втор, трет и ретко како четврт член во групата. Што е всушност консонантот /„р"/? Или подобро, каква е неговата фонетска природа кога е нуклеус во слогот? Може ли да се зборува за некоја друга вокална фонема што ја врши таа функција?

Еве што вели професорот Б. Конески во неговата граматика: „Во нашиот литературен изговор пред „р" се слуша само еден темен призвук (бидејќи нашето вокално „р" се образува со доста слабо треперење на јазикот), но не и некој потполно оформен глас., за кој би имале претстава во свеста". (Граматика на македонскиот јазик стр. 57). Тоа е несомнено еден краток вокал од среден ред кој се образува со средниот дел на јазикот подигнат кон тврдото непце некаде погоре од полуотворениот положај. Консонантот /р/ во почетокот на зборот исто така го придружува сличен темен призвук. Затоа и не е чудно што досега правописот тој пределемент го одбележуваше со апостроф и што во дискусијата за новиот правопис се поткрепуваше предлогот така да се постапува и во иднина. За одбележување е и тоа што темниот призвук во почетна положба често е придружен со стегање на гласните жички при што се образува незвучен избувлив консонанант. Ако горната констатација е коректна, тогаш логички се наметнува и прашањето дали краткиот вокал има фонемна вредност или пак е само алофонска реализација на /р/.

Зборовите крпа и карпа, крка и корка се составени од два слога и се разликуваат само по еден елемент, темниот призвук во опозиција со /а/, односно /о/. /е/ во к'зе (прекар) му се спротивставува на /у/ во Кузе (скратено од Кузманоски) и благодарејќи на таа опозиција добиваме два збора со две различни значења. Сличен е случајот со к'ти (К. Рацин) и коти, к'смет и Космет. Речникот на македонскиот јазик, меѓутоа, к'ти и к'смет ги бележи со кати и касмет иако во народот тие поретко се јавуваат во таа форма. Бројни примери со сигурност потврдуваат дека вокалниот систем на скоро сите дијалекти има шест самогласки од кои еден е вокалот „ә". Македонецот може да го артикулира /ә/ со чудна леснотија и без напрегање.

Сепак, во отсуство на вистински литературни примери доаѓаме до заклучокот дека „ә" не постои како фонема и дека темниот призвук е само алофонска реализација на /р/.

Целокупната анализа за структурата на македонскиот јазик зависи од ставот што го заземаме кон /р/, односно „ә", па затоа и му посветивме толку простор на ова прашање. Од тоа зависи на пример дали прска, чвркне и сл. ќе ги сметаме како секвенци од четири и пет сегменти во почетна положба или пак комбинации на пә + рска, т. е. чвә + ркне каде -рск- и -ркн- имаат средишна положба.

Да видиме сега какви сѐ структурални целини постојат во почетна положба.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /б/

Звучната согласка /б/ како почетен елемент на иницијална група непосредно ја придружуваат /д, л, р/: бд- бдеење, бл- благо, бр- бравар. Сите други како втор сегмент го имаат силабското /р/. Само една се состои од пет консонанти од кои третиот се обезбедзвучува во /т/: брд(т)-ски. Секвенците со три и четири члена ја покажуваат оваа структура:

брб — брбешка
брбл — брбла
брг — бргу
брд — брдар
брзг — брзга
брзн — брзне

брбн — брбне
брвн — брвне
брл — брлив
брмб — брмбалец
брмк — брмка
брмн — брмне
брмч — брмчи
брн — брне
брж — брже
брз — брза
брнк — брнка
брнд — брндав
брнѕ — брнѕа
брст — брсти
бртв — бртви
брц — брца
брк — брка
бркн — бркне
брцк — брцка
брцн — брцне
брч — брчи
брчк — брчка
бршл — бршлан

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /в/

За разлика од претходната категорија консонантски групи, каде /р/ имаше доминантен положај како втор член на групата, оние со почетно /в/ секако се поинтересно конструирани. Покрај /р/ кој може да биде и на трето место многу други консонанти /б, д, г, ѓ, ж, з, ѕ, ј, љ м, н, џ/ се јавуваат како втор сегмент, а бројот на двочлените групи значително е поголем:

вб — вбие
вд — вдави
вг — вгази
вѓ — вѓаволи
вж — вжари
вз — взасили
вѕ — вѕида
вј — вјава
вл — влав
вљ — вљубен
вм — вматнат
вн — внатре
вр — врабец
вџ — вџаши

Третиот сегмент го претставуваат /б, в, г, ж, з, к, л. н, п, р, с, т, ќ, х, ц, ч, ш/ додека пак четвртиот е ограничен на /в, ј, к, л, м, н, ц, ч/

вгл — вглоби
вгн — вгнезди
вгр — вграден
вдл — вдлаби
вѕв — вѕвери
врб — врбило
врз — врзалка
врк — вркне
врл — врлеж
врз — врне
врп — врпа
врт — вртоглав
вдрв — вдрвен
врбј — врбјак
врфк — врвка
врвл — врвлест
врфц — врвца
врфч — врвче

врв — врвеж	врќ — врќа	вргл — вргло
врг — вргали	врх — врховен	врзам — врзма
врж — врже	врш — вршалка	вркн — вркне
врпч — врпче	вртк — вртка	врчв — врчва
врск — враска	вртл — вртла	врчк — врчка
врсн — врсне	вртн — вртнува	
врст — враста	врцк — врцка	

Овде не се вклучени групите што започнуваат со /в/, а се следени од незвучен консонант како вкл-, вт-, вкрсн- и ним слични затоа што /в/ во вакви случаи не е /в/ туку ја претставува силната фриктивна согласка /ф/, (види стр. 15).

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /г/

Двочлени групи што започнуваат со /г/ има само шест: гв — гваца гл — глава, гљ — гљуга, гм — гмечало, гн — гние, гр — грака. Остатокот се секвенци од три или четири члена во чии состав само еден елемент е задолжителен. Тоа е /р/ со вокална функција.

грб — грбав	грмк — грмка
грбл — грбла	грмл — грмлив
грв — грвала	грмн — грмне
грг — грга	грн — грне
грд — грдо	грнч — грнче
грдј — грдја	грск — грска
гркл — грклан	грст — грсти
гркн — гркне	грц — грцизам
грл — грлат	грцм — грцмул
грлц — грлце	грч — грчи
грм — грмеж	грчм — грчмак

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /д/

Четири консонанти /в, л, н, р/ го следат /д/ во двосегментни групи: дв — два, дл — длабок, дн — дно, др — драма. И овде најбројни се секвенците со три и четири сегмента од кои вториот е вокалното /р/. Третиот член е една од овие консонанти /в, д, ж, з, к, л, м, н, п, с, т, ч, ф/, а четвртиот /д, ј, к, л, н, ц/.

дрв — дрва	дрк — дркол	дрпн — дрпне
дрвј — дрвја	дрл — дрлив	дрск — дрска
дрфц — дрвца	дрм — дрмоли	дрсл — дрсло
дрд — дрдало	дрн — дрнат	дрсн — дрсне
држ — држава	дрнд — дрнда	дрт — дртало
дрзн — дрзне	дрнк — дрнка	дртл — дртла
дрз — дрзок	дрп — дрпа	дрч — дрча

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /ж/

Слабата согласка /ж/ не ја среќаваме на почетокот на зборот во многу јазици. Тоа не е случај и кај нас, но затоа пак бројот на можните комбинации со други консонанти е мошне ограничен. Карактеристично е тоа што /ж/ го следат само звучни согласни /б, в, г, м, н, р, д/ во осум двосегментни групи: жб — жбун, жв — жвака, жг — жган, жл — жлен, жм — жмер, жн — жние, жр — жребе, две тросегментни: жгр — жграмоти, ждр — ждригна и една четирисегментна: жртв — жртва.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /з/

Основната карактеристика на групите со почетно /з/ е што се составени претежно од слаби и незвучни консонанти. Тоа особено се однесува на вториот, третиот и првиот сегмент. Апикалното /р/ не е секогаш носител на слогот и со исклучок во три примери го среќаваме на трето место.

Групи со два члена:

зб — збабен	зѓ — зѓаволи	зм — змев
зв — званик	зј — зјае	зн — знаел
зг — згади	зл — златар	зр — зрачен
зд — здави		

Групи со три члена:

збл — зближува	згл — зглаба	згн — згнаси
збр — збрал	згм — згмечи	згр — зграби
здр — здрав	зрн — зрнен	

Групи со четири члена:

збрб — збрбешка	згрв — згрвали	здрв — здрви
збрд — збрден	згрг — згргори	здрд — здрдори
збрк — збрка	згрл — згрли	здрж — здржало
збрл — збрлави	згрм — згрми	здрм — здрмоли
збрч — збрчи	згрн — згрне	зрнц — зрнце

Групите збрчк — во збрчка и згрст — во згрсти имаат по пет члена.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /ѕ/

/ѕ/ е една од фонемите што релативно ретко ја среќаваме во македонскиот јазик. Таа се комбинира со /в/ во ѕвер или со /р/ плус некој друг консонант: ѕрк — ѕркала, ѕрн — ѕрне, ѕрнѕ — ѕрнѕурки, ѕрц — ѕрцала, ѕрѕк — ѕрѕки. Вакви секвенци веројатно нема во други јазици. Нивниот изговор е особено тежок за вонсловенските подрачја.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /к/

/к/ во двочлена консонатска група го наоѓаме заедно со /в, л, љ, м, н, р, с, т, т/: кв — квака, кл — клава, кљ — кљака, км — кмет,, кр — крава, кс — ксилофон, кт — ктитор. /р/ со слоговна функција е постојан втор сегмент во сите други групи. Само една секвенца се состои од пет согласки: крстч — крстче.

Групи со три члена:

крв — крвав	крл — крлеж	крт — кртала
крд — крдо	крм — крма	крц — крца
крж — крже	крн — крнење	крџ — крџалија
крк — крка	крп — крпач	крш — кршен

Групи со четири члена:

крбл — крбло	крвн — крвник	крфч — крфче
крвј — крвјоса	крфц — крвца	крзн — крзно
кркл — крклеш		крчм — крчма
кркм — кркма	крпч — крпче	крщј — крщјак
кркн — кркне	крнс — крснозе	кршк — кршкало
крмн — крмнак	крст — крстат	кршл — кршлив
крнд — крндак	крцк — крцка	кршн — кршне
крнт — крнтија	крцн — крцне	кршт — крштава

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /м/

Строежот на консонантските групи што почнуваат со /м/ потсетурва на претходните. Сепак тие се помалубројни, а сигментите што влегуваат во состав на една секвенца не се така разновидни:

мј — мјаса	мл — млад	мн — многу	мр — мрази
мрв — мрва	мрд — мрда	мрз — мрзи	мрк — мркање
мрм — мрморец	мрс — мрсен	мрт — мртов	мрц — мрцина
мрш — мрша	мрфк — мрвка	мргл — мрглави	
мрдн — мрдне	мрзл — мрзлив	мрзн — мрзне	мрсн — мрсно
мртв — мртвее	мртк — мртка	мрцк — мрцка	мрцл — мрцлив
мрцн — мрцне	мрчк — мрчка	мрџг — мрџгали	
мршт — мршти			

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /п/

/п/ како почетен елемент се комбинира со звучните /л, љ, ј, р/ и незвучните /с, т, ф, ц, ч/ правејќи ги следниве двосегнентни групи:

пј — пјат	пл — плав	пљ — пљампа
пр — прав	пс — псалтир	пт — птица
пф — пфуј	пц — пцала	пч — пчела

Сите групи со повеќе од два члена го соржат /р/ како втор сегмент, со исклучок на звиците пст и пшт каде /с и ш/ поради својата поголема сонорност се носители на слогот.

прв — прва	први — првнее	прг — пргав
прдл — прдлив	прдн — прдне	прд — прдешка
прж — пржен	прпл — прплец	прцл — прцле
прк — прка	прпни — прпне	прч — прчи
пркн — пркне	прск — прска	прчк — прчка
прн — прнар	прсн — прсне	прш — пршај
прњ — прњар	прст — прсте	пршк — пршка
прп — прпна	прт — пртен	пршл — пршлен

ГРУПИ СО ПОЧЕСТО /р/

Веќе се сложивме дека вокалот што му претходи на /р/ ќе го, сметаме како алофонска релаизација на /р/ во почетна и меѓуконсонантска положба. Затоа зборовите ’рга, ’рка и слични ќе ги вклучиме овде.

Бројот на групите што почнуваат со /р/ е релативно мал, но затоа пак првиот непосреден елемент е ретко разновиден: /б, в, г, ѓ, з, ж, к, м, н, п, с, т, ч/. Ниедна секвенца не брои повеќе од три члена.

’рб — ’рбет	’рз — ’рз	’рп — ’рпалец
’рв — ’рвеник	’рж — ’ржи	’рт — ’рти
’рѓ — ’рѓа	’рк — ’рка	’рч — ’рчи
’рг — ’рга		
’ргн — ’ргне	’рзн — ’рзне	’рск — ’рска
’ржл — ’ржлив	’ркн — ’ркне	’рсн — ’рсне
’ржц — ’ржца	’рмж — ’рмжи	’рчк — ’рчка
’рзл — ’рзлија	’рнк — ’рнка	’рчп — ’рчпал

ГРУПИ ШТО ПОЧНУВААТ СО /с/

Групите што започнуваат со /с/ се најбројни (над сто), најразновидни и најинтересно конструирани. Благодарнеи на /р/ како втор, трет и четврт сегмент добиваме секвенци од три, четири, пет, пак дури и шест консонанти. И овде двосегментните групи се карактеристични по разновидноста на вториот консонант:

св — свадба	сј — сјај	ск — скака
сл — слабо	ср — срамота	сх — схема
см — смирено	ст — став	сц — сцена
сн — снаа	сќ — сќелави	сч — счука
сп — спадна	сф — сфати	

Групи составени од три согласки, кај кои отсуствува треперливото /р/ воопшто се ретки во македонскиот јазик. Можност за такво конструирање има само ако почетниот сегмент е еден од двата фиркативни пара /в, ф/ и /с, з/: свл — свлече, скв — сквер, скл — склад, смл — смлачи, спл — сплав, ств — ствар стј — стјуард.

Некои од наведените групи се од туѓо потекло и претставуваат иновации. Нивното постоење очигледно покажува дека странските јазици дејствувале во правецот на фонетската редистрибуција на фонемите што истовремено значи и збогатување на македонскиот јазик со нови структури.

Други групи со три члена:

свр — сврати	срж — сржи	срп — српест
скр — скрама	срк — срка	срт — срти
смр — смрека	срм — срмен	срц — срце
спр — справа	срн — срна	срч — срча
срб — србизам	срњ — срња	стр — страна
срд — срдење		

Групи составени од четири члена:

сврб — сврб	сврш — свршен	скрн — скрнав
сврг — свргав	скрб — скрбен	скрп — скрпи
сврд — сврдел	скрв — скрвавен	скрш — скршен
сврж — свржење	скрд — скрди	скрт — скртала
сврз — сврзан	скрж — скржав	скрц — скрца
сврт — сврти	скрк — скркори	смрд — смрди
смрѓ — смрѓа	србн — србне	срчк — срчка
смрк — смрка	срдб — срдба	срџб — срџба
смрл — смрлушен	срдл — срдлив	стрв — стрвен
смрм — смрмори	сркн — сркне	стрк — стрка
смрс — смрси	срнд — срндак	стрм — стмен
смрт — смртен	срнч — срнче	стрн — стрниште
спрж — спржи	српч — српче	сџрв — сџрвени
спрп — спрпела	срск — срска	сџрк — сџрка

Имаме исто така исклучно многу групи со пет консонанти:

сврдл — сврдлар	скрцл — скрцлив	смршт — смрштен
сврзл — сврзлив	скрцн — скрцне	спрсн — спрсна
сврск — сврска	скршн — скршне	стрвл — стрвла
скрсн — скрснозе	смрзн — смрзне	стрчн — стрчне
скрст — скрсти	смркн — смркне	
скрцк — скрцка	смртн — смртник	

Секвенци од четири и пет консонанти во почетна положба се својствена за повеќе словенски јазици. Нивниот број е пропорционално помал од оние што содржат три члена. Ретки се меѓутоа, групите со повеќе согласки. Во нашиот јазик регистриравме само една шестсегментна група што почнува со /с/: ствpдн — ствpдне.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /т/

Структурата на групите со почетно /т/ потсетува на неколкуте претходни чиј прв елемент беше еден од избувливите консонанти /п, б, к, г, д/. Двосегментни секвенци има само четири: тв-твој, тк-ткаење, тл-тлее, тр-траг. Сите други се составени од три, односно четири согласки од кои /р/ како втор, и само еднаш како трет член, е нуклеус на слогот.

трб — трбув	трк — трка	трп — трпеж
трг — трга	трл — трлав	трт — трти
трд — трдулав	трн — трница	трч — трча
трж — тржествен	трњ — трњав	
тврд — тврди	трнч — трнче	тртн — тртне
тргн — тргна	трпк — трпка	трст — трстика
тркн — тркне	трпн — трпне	трчк — трчка
трмк — трмка	трск — трска	трчн — трчне
трнк — трнка	тртк — тртка	

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /ф/

Ако почетното /в/ го следи незвучна согласка тоа се обезвучува во неговиот незвучен двојник (види стр. 9). Затоа овде се вклучени и оние групи што ги пишуваме со „в”. На тој начин добиваме 35 место шеснаесет секвенци чиј прв сегмент е фрикативното /ф/

фј — фјорд	фп — впаси	фх — фход
фк — вкамени	фр — фронт	фч — вчера
фл — фланг	фс — всади	фш — вшива
фљ — фљанга	фт — втаса	
фкл — вклопнатост	фрг — фрга	фрч — фрча
фкр — вкроти	фрк — фрка	фсл — вслуша
фпл — вплете	фрл — фрла	фтр — втренчен
фпр — впрега	фрт — фртуна	фцр — вцрене
фрб — фрба	фрф — фрфало	
фркн — фркна	фцрв — вцрвени	фрнкц — фрнкци
фрцк — фрцка	фрцт — вцрта	фкрст — вкрсти
фстр — встрана	фкрсн — вкрснозе	фтврдн — втврдне
фтчр — втрча		

ГРУЈПИ СО ПОЧЕТНО /х/

Согласката /х/ била изолиран глас во македонскиот консонантен систем затоа што немала свој звучен пар т. е. не се вклучувала во корелација на звучните и незвучните консонанти. Според Блаже Конески (види Историја на македонскиот јазик стр. 76—78) /х/ се губи во сите наши дијалекти почнувајќи од 16-иот век наваму. Тој процес траел долго и продолжува. Постои мала веројатност, меѓутоа, губењето на /х/ и понатаму да продолжи само во одредени положби на зборот како хл-хлор, хм-хмелен, хр-храброст, хрв-хрватски, зборови кои се стабилни и зацврстени во јазикот и тешко подложни на понатамошни промени. Спомнатиот процес објаснува зошто нашиот јазик има толку групи што почнуваат со /х/, а што не е случај на пример со српскохрватскиот јазик.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /ц/

Африкатот /ц/ како почетен елемент во двосегментна група може да се комбинира само со /в/ и /р/: цв-цвет, цр-цревo. Повекечлените секвенци го содржат слоговното /р/ било како втор или како трет член на групата.

црв — црвен	цврк — цврка	црнк — црнка
црк — цркало	цврц — цврцалче	црнч — црнче
црн — црнева	цврч — цврчи	црпк — црпка
црњ — црњак	црвј — црвјоса	црпч — црпче
црп — црпе	црвл — црвлив	цврст — цврстина
црт — црта	цркв — црква	цврцк — цврцка
црц — црца	цркн — цркне	цврцн — цврцне
	црнг — црнгалест	

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /ч/

Петнаесет групи почнуваат со /ч/.

чк — чкембар	чврч — чврчори	чкртк — чкртка
чл — член	чкрб — чкрботи	чкртн — чкртне
чм — чмае	чкрк — чкрка	чпрнт — чпрнтав
чп — чпирто	чкрт — чкрта	
чкр — чкрипи	чпрт — чпртав	
чрч — чрчори	чвркн — чвркне	

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /џ/

Како и /ѕ/ африкатот /џ/ може да се комбинира со неколку согласки во следниве консонантски групи: џб-џбарне, џв-џвака, џврк-џврка, џвркн-џвркне, џг-џган, џрџ-џрџори, џрџн-џрџне.

ГРУПИ ШТО ПОЧНУВААТ СО /ш/

Додека скоро сите двосегментни групи со почетно /ш/ се од туѓо потекло, меѓу секвенците со повеќе од два члена само шпр- во шприц се јавува како иновација. Првиот непосреден консонант е ограничен на /в, к, м, п, т/.

шв — швалер	шл — шлаг	шп — шпага
шк — шкарпа	шм — шмајзер	шр — шраф
шљ — шљахта	шн — шнира	шт — штаб, штука
шпр — шприц	шкр — шкрипи	штр — штрка
шврк — шврка	шмрк — шмрка	штрк — штркел
шкрб — шкрботи	штрб — штрбав	штрч — штрче
шврки — шврккне	штрбн — штрбне	штркч — штркче
шкртн — шкртне	штркл — штркла	штрпк — штрпка
шмркн — шмркне	штркн — штркне	штпрн — штрпне
штрбл — штрбла		

* * *

Од приложените примери на консонантските групи во почетна положба можат да се донесат следниве конечни заклучоци:

1) Сите консонанти од македонскиот консонантен систем можат да бидат на почетокот на зборот. Исклучок прави /њ/

2) Фонемите /ѓ, ј, ќ, љ, н/ никогаш не можат да бидат следени од уште една согласка, туку се следени од самогласка.

3) Консонатот /р/ најмногу се истакнува со својата присутност, и тоа главно со соговна функција.

4) Во споредба со групите во финална положба овде имаме релативно малку иновации од несловенско потекло.

5) Петтиот член на групата е еден од овие согласки: /к, л, н, т, ч/. Само во два примера нив ги заменува /д/.

6) Петте горе спомнати согласки заедно со /б/ се најчесто и четвртиот член на групата, додека пак /в, г, д, ј и м/ ги забележуваме поретко, а /з, ж, ѕ, ѓ, п, р, ц, ш/ само по неколку пати.

СРЕДИШНА ПОЛОЖБА

Веќе беше укажано дека целта на оваа анализа е да даде целосен приказ на сите можни консонантски групи. Согласните групи во средишна положба можат да се сретнат во двосложни, тросложни и повеќесложни зборови. Некоректно би било, меѓутоа, негирањето на потребата да се регистрира местото на групата во слогот.

Имајќи го во предвид фактот дека тоа е од секундарна важност кога се прави генерален преглед на состојбата во јазикот, како и ограниченоста на времето, ние ги бележевме групите без да водиме сметка за бројноста на слоговите.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /б/

Од триесет и четирите консонантски групи што почнуваат со /б/ единаесет ја имаат формата -СС-, дванаесет -ССС-, девет -СССС- и две -ССССС-.

-бв- обвие	-бј- дабјак	-бм- обмисли
-бг- обгор	-бѕ- безобѕирен	-бн- грабне
-бд- обдени	-бл- граблив	-бр- ибрик
-бз- обземе	-бљ- набљудува	ѓубре
-бгл- обгледа	-брг- набргу	-брл- забрлави
-бгр- обгради	-брд- набрдила	-брн- обрне
-бѕр- обѕре се	-брз- добрза	-брт- обртен
-брб- забрбори	-брк- добрка	-брч- добрчи
-бврз- обврзан	-бѕрн- обѕрнува	-брнд- обрндави
-бргн- обргне	-бгрн-обгрне	-брст- забрсти
-бзрн- обзрне	-брмч- забрмчи	-брчк- набрчка
-бврзн- обврзник	-бврск- обврска	

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /в/

Консонантот /в/ останува непроменет само ако го следи една од слабите и звучни согласки. Ако пак следната согласка е јака и незвучна, таа дејствува регресивно и го обезвучува во /ф/. Затоа секвенците вк-, -вт-, -вц- и слични ќе ги разгледуваме на друго место (в. стр. 28).

-вг- кавга	-вј- дивјак	-вн- бавно
-вд- правда	-вл- довлезе	-вр- гавран
-вз- евзалија	-вљ- самовљубен	-вџ- вовџија
-вѕ- евѕа	-вм- тавминџија	-ввр- противвредност
-врв- доврви	-врж- приврзен	-врќ- преврќава
-врг- овргали	-врн- заврне	-врт- заврти
-врз- заврза	-врс- едноввpсен	-врш- завршен
-врзл- поврзло	-вртк- завртка	-вршн- површно
-врск- заврска	-вртл- превртливец	
-врст- неврсен	-врчв- заврчви	

Забелешка: -вв- во брзиот говор ги артикулираме само со едно поместување на долната усна кон горните заби. Следи пауза по која говорните органи се во готовност за образување на следниот консонант. Затоа групата -ввр- можеме да ја сметаме двочлена.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /г/

И консонатот /г/ може да го следи само звучна согласка. Во спротивно тој станува /к/.

-гв- онегви се	-гл- игла јаглен	-гн- јагне жегне
-гд- магдонос		
-гз- егзарх	-гм- јагма	-гњ- огњарка
-грб- нагрби	-грв- нагрвали	-грг- загргори
-грд- огрди	-грл- загрли	-грм- догрми
-грн- загрне	-грч- загрчи	
-грст- нагрсти	-грчк- старогрчки	
-гртч- шегртче	-гртск- шегртски	

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /д/

Дистрибуцијата на фонемите кај групите што почнуваат со /д/ е мошне интересна. Само еднаш /д/ го следи јак консонант /с/ при што тој станува /т/: -тск-градски. Секвенците од пет члена се така конструирани што е потребен напор за нивниот правилен изговор. Тие се особено тешки за оние јазици кај кои во консонатскиот систем отсуствува треперливото /р/. Него го среќаваме како втор, трет и четврт сегмент (-дрд-, -дѕрн-, -џдр-)

-дд- наддава	-дз- одзади	-дм- одмавне
-дб- одбере	-дѕ- подѕида	-дн- бедник
-дв- едвај	-дј- надјаде	-дњ- видња
-дг- одговорен	-дл- бодлест	-др- адреса
-дж- одживее	-дљ- одљуби	-дц- подцарнува
-дбл- одблесне	-джн- наджнева	-дрд- задрдори
-дбр- одбран	-дзб- надзбори	-држ- задржи
-двј- надвјаса	-дзв- одзва се	-дмл- подмлади
-двл- надвладува	-дзд- подздивне	-дмр- подмрежица
-двр- одвратен	-дзг- подзгашти	-дрм- подрмоли
-дгл- одглади	-дзн- предзнак	-дрн- додрне
-дгр- задгробен	-дѕв- одѕвивање	-дрп- надрпа
-ддрж- поддржи	-дврт- одврти	-дѕрн- подѕрне
-дбрз- подбрза	-дврш- одврши	-дзгл- подзглави
-дбрк- подбрка	-дгрб- подгрбави	-дмрд- подмрдува
-дврв- одврвува	-дгрл- одгрли	-дрнд- додрнде
-дврж- одврже	-дгрн- одгрне	-дрнк- додрнка
-дврз- подврза	-џдр- поџдригне	-дрск- издрска

-ддршк- поддршка	-дгрлн-подгрлник	-дцрцн-подцрцне
-дбркн- подбркне	-дмрзн-одмрзне	-дзгрб-подзгрбави
-двргн- подвргне	-дмрдн-подмрдне	
-дворкн- одвркне	-дмрцн-подмрцне	

Забелешка: Кога две хоморганско избувливи согласки (-дд-) ќе се најдат една до друга, тогаш фазата на затворањето на артикулаторите за втората согласка отсуствува, а воздушната компресија зад препреката трае подолго. Третата фаза т. е. разделувањето на артикулаторите е заедничка за двата консонанта. Тука всушност имаме долг консонант. Ваквото /д/ би го одбележувале со д или дд за да покажеме дека наддава на пример не се изговара нити над-дава нити надава. Затоа можеби би било поправилно ако -ддрж- ддршк- ги третираме како групи со три, односно четири сегменти.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /ж/

Групите што почнуваат со /ж/ се составени од слаби согласки. Едноличноста на сегментите ја нарушуваат /к и т/ во двете четиричлени секвенции: -жмрк-зажмрка, жртв-пожртвуван.

-жб- вежби	-жј- оружје	-жн-багажник
-жв- гужва	-жл- глужлив	-жгр-пожграмоти
-жд-нужда	-жм- зажмива	-ждр-ождреби

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /з/

Имаме седумдесет комбинации што започнуваат со консонантот /з/. Него непосредно го следат сите македонски звучни согласки со исклучок на палаталниот африкат /ѓ/.

-зб-гозба	-зз-беззабен	-зм-пизми
-зв-дозвола	-зѕ-изѕида	-зн-износи
-зг-изгази	-зј-грозје	-зњ-кузња
-зд-гиздав	-зл-излади	-зр-израз
-зж-изжеди	-зљ-безљубен	-зц-изцарка

Ако ги споредиме двочлените групи со почетно /д/ и /з/ ќе забележиме полна идентичност на вториот член.

-звл-извлече	-згр-безгрижен	-змр-измре
-звр-разврат	-здв-раздвижен	-зрѓ-изрѓа
-збл-избледи	-здл-издлаби	-зрк-назрка
-збр-избразден	-здн-бездна	-зрн-ситнозрнест
-згл-изгладнат	-здр-баздриѓан	-зфк-безвкусен
-згм-изгмечи	-зжн-изжнее	-зцв-изцвака
-згн-изгние	-змн-размножи	

-зврв-изврви	-збрк-избрка	-здрм-раздрмоли
-зврг-извргали	-збрл-избрлави	-здрп-издрпа
-зврз-изврзе	-згрб-позгрбави	-змрд-измрда
-зврж-разврже	-згрл-разгрли	-змрк-измрка
-зврн-разврне	-згрм-изгрми	-змрм-измрмори
-зврт-изврти	-здрв-бездрвен	-змрс-измрсен
-зврш-извршен	-здрд-издрдори	-згрн-разгрне
-збрб-избрбешка	-здрж-бездржавен	
-збрз-избрза		

-зврск-разврска	-здргн-издргне	-здрнк-издрнка
-збрзн-избрзне	-здржл-издржлив	-здршк-издршка
-збрмч-разбрмчи	-здрнд-издрнда	-змрцк-измрцка
-згрбн-безгрбник		-змрзн-измрзне

Забелешка: Кога два исти фрикативи ќе се најдат еден до друг -зз-тие се изговараат како еден продолжителен консонант. Тој е релативно долг затоа што воздухот проаѓајќи низ направениот теснец и правејќи при тоа чујна фрикација се задржува подолго отколку што е потребно за само едно /з/. Ваквото /з/ претставува алофон на /з/ условен од контекстот и акцентот. Оттука и идејата нив да ги претираме како еден консонант (в. за /д/ и /в/ во медијална положба), и ги нотираме со знакот (—) над буквата ако за тоа има потреба. Долгиот консонант често го среќаваме на границата на две морфеми, односно два збора ако првиот завршува, а вториот започнува со истородна согласка.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /ѕ/

Постојат само четири комбинации кога /ѕ/ е првиот член на групата: -ѕв-засвони, -ѕн-прицне, -ѕр-наѕре, -ѕрн-наѕрне.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /ј/

Досега на повеќе места сме искажале мислење дека од фонетска гледна точка /ј/ претставува полувокал кого поради својата маргинална положба во слогот го вклучуваме во консонантите. Во сите долунаведени примери /ј/ е дел од слогот чиј нуклеус е претходната самогласка. Отсуството на вистински опозиции, меѓутоа, иако има и такви (кој-кеј, Војче-вујче, мај-мој), ја отфрла хипотезата дека /ј/ во мај, мој и сл. е вториот елемент од „дифтонзите" ој, еј. Групите со почетно /ј/ главно се составени од два члена со максимална разновидност на вториот консонант.

-јб-гајба	-јќ-нејќе	-јс-кајсија
-јв-пајван	-јл-јајлија	-јт-гајтан
-јг-гајгур	-јљ-заајљази	-јф-тајфа
-јд-гајда	-јм-кајмак	-јц-јајце

-јз-гејзер
-јј-најјак
-јк-вујко

-јбр-крајбрежен
-јдн-секојдневен
-јск-војска

-јн-трајно
-јп-секојпат
-јр-гајрет

-јст-мајстор
-јтм-лајтмотив
-јшт-фарисејштина

-јч-вујче
-јџ-кајџија
-јш-гејша

-јкбр-штрајкбрехер
-јнск-којнски
-јпрв-најпрвин
-јств-дејство

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /к/

Триесет и три групи од два, три и четири сегменти почнуваат со избувливата согласка /к/.

-кв-каква
-кл- оклоп
-км-токлу
-кн-екне
-кп- другпат
-кр- икра
-кс- такса
-кт- лакто
-кц- акцент
-кч- бегче
-крв-еднокрвен

-крд-закрдува
-крк-закркори
-крм-покрми
-крн-накрни
-крп-закрпи
-крт-закртала
-крш-накрши
-кск-екскурзија
-ксн-конвексност
-ктр-доктрина
-ктн-апстрактно

-кст-екстаз
-ксц-ексцес
-кшт-јунакштина
-крвн-малокрвност
-крст-закрстува
-ксkл-ексклузивен
-кспл-експлозивен
-кспр-експрес
-кств-бегство
-кстр- екстра
-ксп- експанзија

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /ќ/

Фонемата /ќ/ исто така ја среќаваме поретко во нашиот јазик. Затоа и можноста за нејзиното комбинирање со други консонантски фонеми е сведена на минимум: -ќл-бубаќлија, -ќн-ноќница, гаќник, -ќств-поќуќство.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /л/

/л/ доаѓа во директен допир со сите македонски консонантски фонеми со исклучок на /ѓ, s, љ, р, ќ/. Тој останува звучен без разлика дали е следен од слаби или јаки консонанти. Апикалното /р/, коешто досега имаше централно место во скоро сите претходни структури, потполно отсуствува во зборовите од словенско потекло. Тој е присутен само во секвенците -лдрм-, -лтр-, лфр-. Токму тоа објаснува зошто групите со почетно /л/ се претежно составени од две или три согласки.

-лб-жалба
-кв-колва
-лг-долга
-лд-јалдаз

-лј-зелјаник
-лк-малку
-лл-каллив
-лм-голман

-лп-калпак
-лс-балсам
-лт-голта
-лф-алфабет

-лж-должен	-лн-кално	-лх-холхоз
-лз-молзи	-лњ-молња	-лц-колце
-лч-долче	-лџ-калџија	-лш-волшебен

-лвн-колвне	-лпч-столпче	-лфк-колвка
-лгм-долгманест	-лск-волски	-лфр-волфрам
-лжн-должност	-лсн-молсна	-лчј-волчје
-лкл-фолклор	-лтк-голтка	-лчк-волчки
-лкн-молкне	-лтм-волтметар	-лчл-жолчлив
-лкц-јаболкце	-лтн-жолтне	-лчн-жолчност
-лпт-скулптор	-лтр-полтрон	-лшт-ѓаволштина
-лдрм-калдрма	-лксд-фолксдојчер	-лств задоволство

Забелешки: 1) Кога две „л" ќе се најдат едно до друго тие се реализираат како еден продолжен консонант. Препреката што врвот на јазикот ја прави со горните заби или гребенот не се отстранува наеднаш, туку се задржува подолго а воздухот излегува од едната или двете страни на јазикот. Затоа лл можеме да ги третираме како еден консонант. 2) Долгото л во каллив фонетски се разликува од л во бакаллак.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /љ/

И фонемата /љ/ спаѓа во редот на оние фонеми што во ограничен број случаи доаѓа во допир со други консонантски фонеми. Забележавме само пет двосегментни групи: -љб-дуљбија, -љв-џиљве, -љк-пољка, -љт-фељтон, -љф-џиљфе.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /м/

Секвенците што почнуваат со билабијалното /м/ покажуваат голема сличност во однос на вториот консонант со групите со почетно /л/. Сепак, првиот непосреден консонант може да биде и /ќ/ во зборови од турско потекло како и /р/ кој како носител на слогот дава можност за релативно поголем број различни комбинации.

-мг-камгарн	-мз-мамзер	-мќ-намќор
-мж-гомжар	-мј-земја	-мл-дамла
-мб-дембел	-мк-дамка	-мм-седуммесечен

Забелешка: Кога две /м/ ќе се најдат едно до друго тие се реализираат како еден долг консонант. Препреката што ја прават двете усни не се отстранува подолго време.

-мн-демне	-мс-комсомол	-мч-ѓумче
-мњ-ламња	-мт-памти	-мџ-драмџија
-мп-вампир	-мф-комфор	-мш-камшик
-мр-ѓумрук		

-мбр-мембрана	-мпт-симптом	-мрс-замрсен
-мвр-декември	-мрд-домрда	-мск-драмски
-мпл-комплет	-мрз-замрзи	-мсл-седумсложен
-мпр-импресија	-мрл-омрлушен	-мфл-памфлет
-мпс-палимпсест	-мрм-замрмори	-мсто-сумстотини
-мпск-јампски	-мртв-умртвен	-мршт-замршти
-мрзн-замрзнат	-мртк-промртка	-мрцк-домрцка
-мркн-замркне	-мрпл-омрплавен	-мств-вероломство

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /н/

Од шеесетте групи со почетно /н/ дваесет и една го имаат строежот -СС-, триесет -ССС-, осум -СССС- и една -ССССС-.

-нб-бонбон	-нѕ-ганѕало	-нр-вонреден
-нв-конвој	-нј-конјунктив	-нс-инсект
-нг-ангел	-нк-инка	-нт-конти
-нд-рунда	-нќ-инќар	-нф-инфекција
-нѓ-сунѓер	-нл-манлив	-нч-венче
-нж-оранжада	-нм-вонматеричен	-нц-конци
-нз-пензија	-нп-вонпартиен	-нш-воншен
-нбл-вонблоковски	-нгв-пингвин	-нгр-конгрес
-нбр-вонбрачен	-нгл-жонглер	-нгп-пингпонгар
-ндв-сендвич	-ндј-виндјакна	-ндр-пендрег
-ндг-рендген	-ндм-	-нкв-инквизитор
-нкл-енклитика	-нск-женски	-нтр-антропологија
-нкр-банкрот	-нсп-инспектор	-нфл-конфликт
-нкт-пунктура	-нст-институт	-нхр-синхронизам
-нкц-санкција	-нсц-инсценира	-нцл-концлогор
-нсв-трансверзија	-нтк-абитуриентка	-ншк-воншкоски
-нсј-конферансје	-нтл-пантлика	-ншт-поганштина
-нгст-гантстер	-нскр-санскрит	-нтлм-џентлмен
-ндрв-клундрво	-нств-единство	-нтск-декадентски
-ндрл-чандрливост	-нстр-демонстрација	-нтств-дисидентство

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /њ/

Палаталната назална согласка ја среќаваме само во четири консонантски комбинации: -њск-коњски, -њч-коњче, -њшт-свињштина, ншт-свинштина.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /п/

За разлика од /њ/ билабијалната експлозивна согласка ја придружуваат мошне голем број консонанти. Второто место кај групите со почетно /п/ им припаѓа на јаките /к, с, т, ф, ц, џ, ш/ и слабите /ј, л, љ, њ/. Третиот пак сегмент покрај /к, п, с, т, ч, ш/ може да биде /л, р/ или звучните /в, ж/.

-пј-копје	-пр-коприва	-пх-неопходен
-пк-копка	-пс-едепсаз	-пц-запци
-пл-дипла	-пт-каптира	-пч-врапчар
-пљ-напљачка	-пф-опфати	-пш-опшета
-пн-капнат		

-пкр-опкружен	-прп-допрпа	-пст-опстане
-прв-допрва	-прч-опрчи	-птр-суптропи
-прж-допржи	-пск-епски	-пшн-општност
прл-запрли	-псл-опслужен	-пшт-ѓупштилак

-пркн-непркнат	-прст-напрсти	-пств-сопственост
-прск-запрска	-пршк-запршка	-пстр-апстракција
-прсн-напрсне		

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /р/

Кога /р/ е почетен елемент на консонантската низа или е еден од нејзините сегменти, тој никогаш нема вокална функција и се однесува како и сите други согласки. Во такви случаи тој е или следен или претходен од самогласка. Консонантот /р/ непосредно го следат сите македонски согласки со исклучок на /ѕ, љ, р, ќ/.

-рб-дарбина	-рк-корка	-рт-порта
-рв-варвар	-рл-дурла	-рф-карфиол
-рг-гаргара	-рм-сарма	-рх-порхет
-рд-гарда	-рн-горница	-рч-горчи
-рѓ-ѓерѓев	-рњ-северњак	-рц-езерце
-рж-жоржет	-рп-корпа	-рџ-комарџија
-рз-терзија	-рс-корсет	-рш-куршум
-рј-барјак		

-рвј-интервју	-рпл-интерплантација	-ртн-партнер
-ргл-вергла	-рпн-дарпне	-ртр-портрет
-ргн-воргне	-рпр-интерпретатор	-ртф-портфел
-рдн-апсурдно	-рск-горски	-рчл-горчлив
-ркл-циркли	-рсл-арслан	-ршк-хируршки
-ркм-серкме	-рсп-перспективен	-ршл-аршлама

-рмн-униформност
-рмск-жандармски
-рств-барбарство
-ртм-дартма
-ртск-спортски
-ршр-маршрут
-ршт-варварштина
-рлст- чарлстон

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /с/

Групите со почетно /с/ се најбројни од сите други во медијална положба. Почетно /с/ дејствува прогресивно врз обезвучувањето на вториот сегмент, кој го претставуваат јаките консонанти /к, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш/ или /ј, м, н, р/.

-сј-класје
-ск-блеска
-сл-масло
-см-насмее
-сн-басна
-сп-испере
-ср-осрами
-сс-бессилен[1].
-ст-исток
-сф-исфати
-сх-восхит
-сц-месце
-сч-бесчеден
-сш-бесшумен

-скв-бисквит
-ксл-искласи
-скр-искради
-смр-посмрачи
-спл-бесплатен
-спљ-расплампа
-спн-распне
-спр-расправен
-спц-распцуе
-срб-посрби
-срд-милосрден
-срк-досрка
-срм-засрмува
-срт-засрти
-срц-присрце
-срч-насрчи
-скн-бескнижен
-ств-мажествен
-стк-исткае
-стг-шестгодишен
-стл-истлее
-стм-шестмина
-стр-кастри
-стч-шестчасовен
-схр-исхрани
-сцв-бесцветен
-счл-расчлени
-сшт-обесштети

-скрб-оскрби
-скрв-бескрвен
-скрк-искрка
-скрп-искрпи
-скрц-заскрца
-скрш-раскршен
-смрд-осмрди
-смрт-посмртен
-спрв-испрвути
-спрд-распрден
-спрж-испржи
-спрч-испрчи
-срдн-сердно
-сркн-засркне
-стдн-шестдневен
-сткр-шесткрилат
-стрб-растрбушен
-стрв-настрви
-стрг-истрга
-стрл-растрлуши
-стрк-истркала
-стрм-испастрми
-стрп-пострпи
-стрч-истрча
-стрш-растршави
-сфрз-несврзан
-сфрк-исфрка
-сфрл-исфрли
-сфрн-осврне
-сфрт-пресвртува
-сфрч-исфрчи
-сфрш-досврши
-сцрк-расцрка
-сцрн-исцрни
-сцрп-исцрпен
-сцрт-расцрта
-сцрц-расцрцори

Забелешка: 1. Коноснантот е долг (в. стр. 21). Гласните жички не треперат.

-скрвн-бескрвност
-скрсн-раскрсница
-смркн-посмркне
-смртн-посмртно
-смртч-посмртче
-спргн-испргне
-стрмк-пастрмка
-стскр-пост-скриптум

-скрст-искрстоса	-спрск-испрска	-сврзл-несврзлив
-скрцк-искрцка	-спрсн-испрсне	-сцрпл-неисцрплив
-скршк-искршка	-спрчк-распрчка	-сцрпн-исцрпно
-скршл-нескршлив	-српск-великосрпски	-српств-великосрпство

ГРУПИ СО ПОЧЕТНИ /т/

Строежот на групите со почетно /т/ е -СС-, ССС-, -СССС-, ССССС-, -СССССС-. /т/ не дејствува врз обезвучувањето на првиот непосреден мокнсонант. Затоа покрај /ј, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, ц, ч, ш/, него директно го следат и согласки што имаат свој незвучен двојник /б, г, д/. Третиот член го претставуваат консонантите /б, в, г, к, л, м, н, п, р, т, ч/, четвртиот /в, г, д, к, л, н, п, р, т, ч/, а петтиот е ограничен на /в, к, н, т, ч/. Единствената шестчлена група завршува на /н/.

-тв-отвор	-тн-катник	-тф-тотфати
-тг-десетгодишен	-тп-натпее	-тх-претходно
-тј-третјак	-тр-затруе	-тц-житце
-тк-битка	-тс-отсек	-тч-отчети
-тл-дотлее	-тт-оттаму	-тш-потшива
-тм-катмер	-трд-батрдиса	-тсл-отслужи

-тдн-десетдневен	-трг-дотрга	-тсм-отсмев
-тдр-петдрамник	-трк-дотркала	-тсн-затсношти
-ткв-поткваси	-трн-затрни	-тсп-отспие
-ткл-отклучи	-трп-затрпи	-тср-отсрами
-ткр-открaси	-трч-дотрча	-тст-претстава
-тпл-отплати	-тсв-натсвири	-ттр-поттропне
-тпр-натпревар	-тсј-отсјај	-тхр-претхристијански
-трб-потрбушен	-тск-отскок	-тшт-отштета
-трв-јатрва	2. Консонантот е долг. (в. забелешка на стр. 20). Гласните жички не треперат.	

-тврд-потврда	-тсрд-потсрди	-ткршн-поткршне
-тврт-четврток	-тств-посретство	-тпркн-отпркне
-ткрп-поткрпи	-тстр-отстрами	-тсмрт-претсмртен
-ткрш-открши	-ттрг-оттрга	-тспрв-отспрвин
-ткрт-открти	-ттрч-наттрча	-ттргн-оттргне
-трпн-отрпне	-тфрл-отфрла	-ттрчн-поттрчне
-трчн-потрчне	-тцрт-потцрта	-тфркн-отфркне
-тскр-отскрие	-тштр-отштрафи	-тшмрк-потшмрка
-тспр-отспреди	-тврт-четвртчија	-тшмркн-потшмркне

ГРУПИ ШТО ПОЧНУВААТ СО /ф/

Благодарение на големата чувствителност на /в/ пред јаки согласки и неговото потполно обезвучување во /ф/, зголемени се можностите за поразновидно сегемтирање на групите со почетно /Ф/. Тие главно се составени од два или три члена.

-фј-рофја	-фк-противхемиски	-фст-противстава
-фќ-тамовќар	-фц-живци	-фхр-противхристијанство
-фк-офка	-фч-ковче	-фшт-улавштина
-фл-вафла	-фпр-противприрода	-фрцка-пофрцка
-фн-крофна	-фрл-дофрла	-фств-здравство
-фп-противпоставува	-фрч-зафрчи	-фстр-Австријанец
-фр-софра	-фск-дивовски	
-фт-павтало		

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /х/

И во средишна положба веларниот фрикатив не пружа големи можности за комбинирање со други согласки. Сите групи, со исклучок на една, се сотавени од два члена.

-хв-лихва	-хм-драхма	-хт-ихтиза
-хк-охка	-хн-надахнува	-хч-стихче
-хл-ухлебне	-хр-нахрани	-хшт-хохштаплер

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /ц/

Тринаесет консонантски групи почнуваат со /ц/, сегментирани на следниов начин:

-цв-поцвичи	-цврч-зацврчи	-црн-зацрни
-црв-зацрвени	-цк-коцка	-црп-зацрпи
-цврк-зацврка	-цл-коцле	-црт-зацрта
-цврсн-зацврсне	-цн-доцна	-црц-процрцори
-цврст-доцврсти		

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /ч/

И овој афиркат кога е носител на групата дава еднакви можности за комбинирање со други консонанти како и неговиот претходник.

-чв-бочва	-чкрб-почкрботи	-чњ-стручњак
-чј-подрачје	-чкрт-зачкрта	-чм-јачмен
-чк-доточка	-чл-двочлен	-чп-начпара
-чкр-зачкрапа	-чн-точно	-чрч-зачрчори

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /џ/

По својата фреквентност во јазикот /џ/ е сличен на /s, њ, ќ/. Затоа и поретко се комбинира со други согласки: -џб-враџба, -џв-заџвака, -џл-меџлис, -џрч-заџрџори.

ГРУПИ СО ПОЧЕТНО /ш/

Последната македонска согласка доаѓа во непосреден допир со повеќе консонанти /б, в, ј, к, л, н, њ, р, т, ц, ч/. Скоро кај сите поличлени секвенци, со исклучок на -штв-, -штл- третиот сегмент е слоговното /р/. /б, к, п/ се четвртиот, додека пак /н/ како по правило е петтиот член во групата

-шб-фишбајн	-шк-вошка	-шн-грешник
-шв-рушвет	-шл-дошлак	-шњ-детишњак
-шј-овошје	-шм-душман	-шр-зашрафи
-шт-алишта	-штр-маштраба	-штрб-оштрби
-шц-прлушци	-шврк-пошврка	-штрк-заштрка
-шч-ишчија	-шкрб-пошкрботи	-шмркн-пошмркне
-штв-јунаштво	-шкрп-пошкрпи	-штркн-наштркне
-штл-крештлив	-шмрк-зашмрка	

Од приложените примери на консонантските групи во медијална положба можат да се донесат следниве општи заклучоци:

1) Голем број од нив се добиени со префиксација и суфиксација, односно со спојување на морфемата основа и префикси како што се за-, до-, на-, по-, про- и сл., суфикси како -лив, -лак и сл. или со сврзување на две базични морфеми во еден збор како самовљубен, седумсложен и др.

2) Значително многу групи во средишна положба се истовремено и почетни секвенци.

3) Двојните, односно долгите согласки никогаш не се јавуваат во самата морфема, туку секогаш на границата меѓу два збора. Паузата што резултира од сливањето на двата истородни консонанти во еден, би можеле да ја наречеме зеро фонема или јунктура. (над‡дава, без‡забен, кал‡лив, против‡вредност).

4) Групи дојдени преку други јазици има релативно малку.

ЛИТЕРАТУРА

Институт за македонски јазик: Речник на македонскиот јазик, Скопје 1961 (том I, II, III).

Институт за македонски јазик: Обратен речник на македонскиот јазик, Скопје 1967

Б. Конески: Историја на македонскиот јазик, Кочо Рацин 1965.

Б. Конески: Граматика на македонскиот литературен јазик, Просветно дело 1966.

A. C. Gimson: An Introduction to the Pronunciation of English, Edward Arnold·

Block and Trager: Outline of Linguistic Analysis.

V. Ivir: Principi i problemi transformaciske teorije, Filološki Pregled, str. 17—31, 1966.

L. S. Harris: Structural Linguistics, The University of Chicago Press.

L. Bloomfield: Language, George Allen.

R. Stockell: A Contrastive Analysis of English and Tagalog.

V. Siljanoski

Summary

In this article the author deals with the Macedonian consonant clusters in all positions of the word: snitial, medial and final.

The Macedonian consonant clusters are not so briefly describable. Since it takes a considerable number of formulas to describe them, with many exceptions and gaps in the patterns, we listed them exhaustively, reflecting as much pattern as possible by the manner in which the lists are ordered. The lists are believed to be completely exhaustive. Final clusters have been analysed first and grouped in accord with the final one, two, three consonats of the cluster not to the initial. Initial clusters, however, are grouped in accord with the first segment of the cluster and medial are grouped in alphabetic order according to the first element of the group.

The structure of many clusters depends upon the nature of the roll consonant (r) and the so called „dark vowel" preceding it. In the absence of true literary examples, we came to the conclusion that the „dark vowel" (its a central vowel existing in all Macedonian dialects) is not a separate vowel phoneme, but only an allophonic variant of (r). It should be noted, too, that (r) is almost always one of the segments of clusters having three and more elements. It is often the nucleus of the syllable. Double consonats such as -dd-, -ll-, -ss- etc. are realized as one and therefore are treated as one consonant.

Macedonian words usually end in one consonant or vowel. That is why many of the final clusters will be considered as inovations taken ove-from various languages.

The author believes that the presented material could be used for contarstive and especially for comparative analyses to see the real structural differences between Macedonian and other Slav laguages.

Вера Аншик

БИБЛИОГРАФИЈА НА ОБЈАВЕНИ НАУЧНИ ТРУДОВИ, ПРИКАЗИ, ЕСЕИ И СТАТИИ НА акад. проф. д-р ХАРАЛАМПИЕ ПОЛЕНАКОВИЌ

1934 г.

1) Скопска универзитетска омладина и Скопски факултет, Вардар, Скопје, 25 VIII;

1935 г.

2) Биографска дела Игњата Ђурђевића, ЈПр, IX, 378—379, (приказ)[1];
3) Никодим С. Савић, ЈПр, IX, 124—136, 171—176, 224—234;
4) Прилог библиографији Скопља, СкГл, сепарат, 26;
5) Приповетке с Југа Михаила М. Вељића, ЈПр, бр. 10, 378—379, (приказ);
6) Улога јавних библиотека у просветном и културном васпитању народа, СкГл, сепарат, 22;

1936 г.

7) Антологија новије српске лирике Б. Поповића, ЈПр, бр. 8—9, 301, (приказ);
8) Bečvi, Revue internationale des études balkaniques, Beograd, III, 234—237;
9) Викентије Ракић у Јужној Србији, ЈПр, 233—236;
10) Грујић Р.: Прва штампарија у Јужној Србији на Косову Пољу, ЈПр, бр. 12, 442—443, (приказ);
11) Други прилог библиографији Скопља, Скопски гласник, сепарат; 16;
12) Значај и улога централне вакуфске библиотеке, СкГл, бр. 435, од 3 X;
13) Једна нова реч у дубровачком говору, НЈ, IV, 216;

---

[1]) Скратеници на зборници, списанија и весници во кои се објавувани трудовите:

ГлЈ — Глас Југа, весник, Скопје
ГЗб — Годишен зборник на Филозофскиот факулте, Скопје
EJ — Enciklopedija Jugoslavije
ЈПр — Јужни преглед, списание, Скопје
КЖ — Културен живот, весник и списание во Скопје
ЛЗб — Литературен збор, списание, Скопје
МЈ — Македонски јазик, списание, Скопје
НД — Нов ден, списание, Скопје
НМ — Нова Македонија, весник, Скопје
НЈ — Наш језик, списание, Београд
ПНП — Прилози проучавању народне поезије, списание, Београд.
ППП — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, списание, Београд
СкГл — Скопски гласник, неделник, Скопје
Совр. — Современост, списание, Скопје

14) Књига о Балкану, ЈПр, бр. 2, 93—94, (приказ);
15) Крушево, СкГл, бр. 427, 8 VIII;
16) Милета Јакшић К. Н. Милутиновића, ЈПр, бр. 2, 96, (приказ);
17) Петру Кочићу, ЈПр, бр. 12, 436—437, (приказ);
18) Прилози П. Поповића, ЈПр, бр. 10, 351, (приказ);
19) Прилози П. Поповића, ЈПр, бр. 7—8, 254—255, (приказ);
20) Приповетка о човеку који се продао ђаволу од П. Стевановића, ЈПр, 144—145, (приказ);
21) Свети Јован Продром, Слепче, СкГл, бр. 433, статија;
22) Скопље у народним песмама, СкГл, сепарат, 30;
23) Scritori jugoslavi, II, ЈПр, 255: 256; (приказ);
24) Стихотворац Кирил Тетоец Пејчиновић, ЈПр, X, 221—224;

1937 г.

25) Алгебарско X (икс) у скопском говору, НЈ, V, 119—120;
26) Д-р Радослав М. Грујић, СкГл, бр. 493, статија;
27) Један стари опис манастира св. Андреје на Тресци, СкГл, 1937, Божић;
28) Југ у часопису Прилози проучавању народне поезије, Луч, Скопје, I, 2—3, 101—103, (приказ);
29) Мијачка варијанта народне приповетке о шарану, ППП, XVII, 279;
30) Неколико још примера о писању крвљу у нашој књижевности, ПНП, IV, 129—132;
31) „Прилике" о човеку који се продао ђаволу, Годишњак Филозофског факултета у Скопљу, II, 215—228;
32) Прилози проучавању народне поезије, ЈПр, 214—215, (приказ);
33) Приповетка о девојци без руку код Аромуна, ППП, XVII, 117—119;
34) Стејићева варијанта народне песме о Марку Краљевићу и вили бродарици, ПНП, IV, 270—271;

1938 г.

35) „Анегдота" о погибији Смаил аге Ченгића, ПНП, V, 266—267;
36) Ванђелов „Болен Дојчин", ПНП, VI, 280—286;
37) Доситеј или Доситије Обрадовић, НЈ, VI, 232—233;
38) Јован Хаџић о преводима Хасанагинице, ПНП, V, 265—266;
39) Још један тип приповетке о девојци без руку, Гласник Етнографског музеја у Београду, XIII, 128—131;
40) Још о имену Ђорђе, НЈ, VI, 83—85;
41) Југ Анђелка Крстића, Луч, Скопље, бр. 6—7, 255—267;
42) Свети Наум — седмочисленик, СкГл, бр. 535, од 3.IX;
43) Шишање (чупање) косе у жалости, Гласник Скопског научног друштва, XIX, 253—254;

1939 г.

44) Бугарско предање о Мурату на Косову, ПНП, VI, 252—258;
45) Д. Димитријевић, Голема жалба, ЈПр, XIII, 10, (приказ);
46) Ђорђе Киселиновић, Народне умотворине у Јужној Србији, ПНП, VI, 295—297, (приказ);
47) Младен Лесковац, Регистар Гласника Историског друштва у Новом Саду, ЈПр, XIII, 10, (приказ);
48) Муж на свадби своје жене, ПНП, VI, 266—267;
49) Народна поезија (умотворине) у скопском „Лучу", ПНП, VI, 297—298;
50) Кореспондентне поуке на Југу с почетка XIX века, ЈПр, XIII, 411—417;
51) Приповедач Константин Ђорђевић, ЈПр, XIII, 268—280;
52) Рукописи библиотеке манастира св. Климента у Охриду, Хришћанско дело, Скопље, V, 220—225;
53) Трећи прилог библиографије Скопља, СкГл, 16;

54) Турски елементи у аромунском дијалекту, Скопље, 28;
55) Štedimlija, Božidar Vuković i mletački štampari u XVI vijeku, ЈПр, XIII, 8—9, 292—293, (приказ);

1940/41 г.

56) Гласник Скопског научног друштва, XIX, Српски књижевни гласник НС, LVII, 5, 396;
57) Иво Војновић и његова драма ,,Еквиноцијо'', Позоришни лист, Скопље, II, бр. 5, 1—5;
58) Како Струга нема друга, Ревија Туристичког савеза Вардарске бановине, ,,Југ'', Скопље, II, бр. 2, 4;
59) Кирил Пејчиновић — Тетоец и његово ,,Утјешеније грјешним'', Хришћанско дело, VI, 359—376;
60) Кирил Пејчиновић Тетоец и његово ,,Утјешеније грјешним'', ГлЈ, бр. 48, 8 XII;
61) Кирил Пејчиновић — Тетоец у народном сећању, ГлЈ, бр. 64, 28 XII;
62) Крушевски манастир св. Спаса и његвои нови конаци, ГлЈ, бр. 51, 12 XII;
63) Мијачки лексикограф Ђорђе М. Пуљевски, ГлЈ, Божић, 1940/41;
64) Миливој Павловић, ,,Говор Сретачке жупе'', ГлЈ, бр. 66, 31 XII;
65) Народне игре у Скопској Црној Гори, Ревија Туристичког савеза Вардарске бановине, Југ, II, 2, 7—8, статија;
66) Народни песни, записи во Глас Југа:
а) Љутица Богдан и Муса Кесеџија, бр. 53—54, 14—15 XII, 1940;
б) Грехови Констандина Сејмена, бр. 71, 16 I 1941;
в) Цар Костадин и царица Јелена,
г) Муж на свадби своје жене, бр. 84, 24 I 1941;
д) Несрећна љубав Ћерим-беја, бр. 90, 30 I 1941;
ѓ) Чучук Сулејман, бр. 91, 1 II 1941;
67) Под благим поднебљем сунчаног Охрида, Ревија Туристичког савеза Вардарске бановине, Југ, II, 3, 4—5, стаяија;
68) Скопље са туристичког гледишта, Ревија Туристичког савеза Вардарске бановине, Југ, II, 3, 4—5, статија;
69) У вртлогу 1914—1918 поводом романа: У бежанији од Константина Ђорђевића, Политика, Бгд. бр. 11483 од 23 мај, оцена;
70) У Скопљу, културном и књижевном центру Југа, не излази данас ни једдан часопис, ГлЈ, бр. 63, 27 XII, статија;
71) Четврти прилог библиографији Скопља, СкГл, 15;

Во текот на војната не објавил ништо.

1946 г.

72) Да ли је објављен Чулићев превод ,,Горског вијенца''? Стварање, Цетиње, бр. 7—8, 470;
73) Једно Његошево ,,Допуштење'', Стварање, Цетиње, бр. 6;
74) Кирил Пејчиновиќ — Тетоец, НД, бр. 4—5, 97—100;
75) Пред отворањето на Скопскиот универзитет, НМ, 30 август;
76) Стогодишнината на ,,Горски венец'' од П. П. Његош, Просветно дело, Скопје, бр. 4;

1947 г.

77) Неколку прашања за зборникот од народни песни на Браќа Миладиновци, Нов ден, бр. 8—10, стр. 71—75;

1948 г.

78) Животниот пат на Кирил Пејчиновиќ — Тетоец, ,,Шар'', Тетово, бр. 13—15;
79) Крсте П. Мисирков и неговото дело, Единство, Скопје, 20 II;

80) Неколку историско-книжевни прилога, НД, г. IV, бр. 6, 40—68;

81) Неколку историско-книжевни прилога, НМ, 19 VIII, 6—7;

82) Нови податоци за Кирила Пејчиновића, Скопје, ГЗб, кн. I, стр. 56—70, одделен отпечаток;

83) Три народни песни од Леринско, НД, 8—9, 87;

1949 г.

84) Вистината за делото на Кирила и Методија, НМ, 9 јуни;

85) Две белешки за лектирата на Коста Рацин, Скопје, отпечаток од списанието Нов ден, бр. 8—9, стр. 432—442;

86) Јоаким Крчовски, просветител и книжевник, Иднина, г. I, бр. 2, стр. 88—102;

87) Кирил Тетоец Пејчиновиќ, Иднина, г. I, бр. 1 стр. 25—36;

1950 г.

88) За подоброто познавање на Браќа Миладиновци, НД, VI, бр. 1—2; стр. 44—52;

89) Значењето на една македонска народна пословица, МЈ, I, бр. 6, стр. 130—131;

90) Константин Миладинов, први прави македонски песник, Књижевне новине, Београд, јули;

91) Македонската народна песна и нејзините собирачи и издавачи во првата половина на XIX век, Иднина, год. II, бр. 3; стр. 57—75;

92) Македонската народна песна, нејзините собирачи во првата половина на XIX век, Вук Ст. Караџиќ, Виктор И. Григоровиќ, Станко Враз, Иднина, II, бр. 5, стр. 50—70;

93) Македонските печатари и печатници во првата половина на XIX век, Иднина, II, бр. 1, стр. 45—69;

94) Од охридската рибарска терминологија, МЈ, I, бр. 3, стр. 72;

95) Прилози збирци наших псеудонима, Библиотекар, Београд, II, 1, 54.

1951 г.

96) Григор С. Прличе, поет и борец, КЖ, бр. 3;

97) За библиотеката на Цинот, ГЗб., кн. 4, стр. 1—28;

98) ,,Илјада и една ноќ" и нашите народни умотворби, Македонски јазик, год. II, бр. 5, стр. 102—113;

99) ,,Licentia poetica", КЖ, бр. 4;

100) Makedonske narodne pesme u Vrazovoj zaostavštini, ,,Gradja" (na Jugoslovenskata akademija na naukite i umetnostite), kn. XXI, 263—284;

101) Петрова Нада: Македонска библиографија од ослободувањето до крајот на 1949 г. I дел, II дел. Редакционен одбор Епаминонда Попандонов и д-р Харалампие Поленаковиќ, Скопје, стр. 154;

102) Прилози кон македонските тајни јазици, МЈ, II, бр. 3—4, стр. 49—56;

103) Савремена македонска проза, Београд, 286, 12⁰;

104) Станко Враз и неговото дело, КЖ, 21, V;

105) Уште два прилога кон македонските тајни јазици, МЈ, II, бр. 9—10, 209—211;

106) Чесна осумдесетгодишнина (на Анѓелко Крстиќ), Совр. бр. 7, 3—4;

1952 г.

107) Ваташкиот трепетник, МЈ, III, бр. 4, 88—90;

108) Даниловиот ,,Четиријазичник", НМ, 29 VI;

109) Драмските обиди на Цинот, Совр. II, бр. 7—8, 70—94;

110) Еден прилог кон нашата народна медицина, Македонски медицински преглед, VII, бр. 5—6, 12—13;

111) Константин Миладинов и зборот ,,освѣжи" во хрватскиот јазик, МЈ, III, бр. 1—2, 29—30;

112) Ликот на мајката во ,,Сердарот" од Григор С. Прличев, Македонка, бр. 83, 6—7;

113) Местото на браќата Миладиновци во историјата на македонската книжевност, Совр. II, бр. 1—2, 1—20;

114) Настојувања браќата Миладиновиц да напишат македонска граматика, МЈ, III, бр. 1—2, 22—29;

114а) Нов прилог кон тајните македнски јазици, МЈ, III, бр. 3, 57—58;

115) Прилози за запознавањето на Кирила Пејчиновиќа, Скопје, ГЗб, кн. 5, стр. 1—12;

116) Солунскиот печатар Теодосија Синаитски и неговото застапување за народниот јазик, во книгата: ,,Од историјата на македонскиот јазик", 35—39;

117) Страници од македонската книжевност, Скопје, 8°, 220;

118) Четиријазичникот на Даниил, во книгата ,,Од историјата на македонскиот јазик", Скопје, 23—27;

1953 г.

119) Григор С. Прличев, Живот и дело. Млада литература, III, бр. 2, 3—35

120) Еден инцидент во животот на Григор С. Прличев за којшто не се зборува во неговата ,,Автобиографија", Совр. III, бр. 1—2, 40—48;

121) Епитафот на Кирил Пејчиновиќ, МЈ, IV, бр. 9, 209—216;

122) За граматиката на Пулевски, МЈ, IV, бр. 8, 188—189;

123) (Деловите од историјата на македонската книжевност објавени во колективната) Историја народа Југославије, I, Београд 1953, гл. 8, § 8, 293—294; гл. 10, § 3, отсек ђ, стр. 488;

124) Од кој век е ,,Писмото од Крушево"?, МЈ, IV. бр. 10, 221—232;

125) Одредбите во Нацртот (на Законот на Универзитетот) им одговараат на реалните потреби, НМ, 7 III, (изјава);

126) Oko materije iz historije makedonske književnosti obrađene u priručniku ,,Povijest književnosti naroda Jugoslavije", Vjesnik, Zagreb, 4 tarvnja;

127) Против кој владика е уперена песната на Андреја Петковиќ: ,,Глас од далека земја"?, ГЗб, кн. 6, 77—85;

128) Три прилога за запознавањето на Браќа Миладиновци, Скопје, ГЗб, кн. 6, 87—104;

129) Четири прилога кон проучувањето Зборникот од народни умотворби на К. А. Шапкарев, ГЗб, кн. 6, 105—185;

1954 г.

130) Акција Константина Петковића на спасавању старих српских рукописа из манастира Добриловине (у Херцеговини), ППП, XX, 3—4, 305—309;

131) Биографски прилог за запознавањето на Цинот. Едно автобиографско писмо на Цинот од 1856, ГЗб, кн. 7, 61—69;

132) Ватрослав Јагиќ: Кирил и Методи и нивните ученици. Редакција и предговор Х. Поленаковиќ, стр. 5—7;

133) Две збирки од афоризми на Цинот, ГЗб, кн. 7, 70—83;

134) Димитрија Миладинов како собирач на нумизматички материјали, Совр. бр. 9, 731—736;

135) За дипломската работа, Студентски збор, I, 1, 28 мај;

136) За посветата на Ј. Ј. Штросмајер во Зборникот од народни песни на Миладиновци, ГЗб, кн. 7, стр. 53—60;

137) Изданија на филозофските факултети во ФНРЈ, ЛЗб, I, бр. 1, стр. 56—60;

138) Kačićeve pesme u Makedoniji, Spomenica Andrije Kačića Miošića. (Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU, кн. 38, 261—273;

139) Македонски народни умотворби, том IV, кн. 1, Пословици. Редакција д-р Х. Поленаковиќ и К. Пенушлиски, Скопје, стр. 302;

140) Научниот придонес од колективот на Филозофскиот факултет во Скопје, НМ, X, бр. 3018;

141) Поетот Константин Миладинов, Живот и дело. ЛЗб, I, бр. 1, 14—28, бр. 2, 77—92;

142) Три документа за фамилијата на Рајко Жинзифов, Совр. IV, бр. 1—2, стр. 131;

143) Чија е песната „Гъркъ и българинъ"? Скопје, ГЗб, кн. 7, стр. 41—51;

1955 г.

144) Arhivi u Makedoniji, EJ, 1, 199;

145) Белешки за најстарото читалиште во Скопје, НМ, 28 II;

146) Bibliografija kod Makedonaca, EJ, 1, 518;

147) Biblioteke u Makedoniji, EJ, 1, 544;

148) Biografije kod Makedonaca, EJ, 1, 574—575;

149) В. Мошин. Македонско евангелие на поп Јована, ЛЗб, II, бр. 1, стр. 50—54, (приказ);

150) За критиката . . . Разгледи, бр. 19, 20, 21, (полемика);

151) Записи и натписи, MJ, VI, бр. 1, стр. 70—74;

152) За песната што многу ја сакал Григор Прличев, Разгледи, 6 III; стр. 10

153) Една влашка народна песна од НОБ, Вечер, 9 X;

154) Еден избор од делата на Миладиновци, Разледи, бр. 8, 1—2;

155) Еден ракопис од XV век, MJ, VI, бр. 1, стр. 69—70;

156) Кореспонденцијата на Јордан Хаџи Константинов Џинот со Друштвото српске словесности, Скопје, стр. 67, 8°;

157) Наставата во школите треба да се ослободи од пренатрупаноста, Млад борец, 21 X, (изјава);

158) Неколку податоци за престојот и школувањето на К. П. Мисирков во Србија, ЛЗб, II, бр. 1, стр. 46;

159) Споменица на Андрија Качиќ Миошиќ, Совр. V, бр. 7—8, стр. 628—632;

160) 110 години од смртта на Кирил Пејчиновиќ, Разгледи, 20, III;

1956 г.

161) Damaskini, EJ, 2, 654;

162) Daniil Mascopoljac, EJ, 2, 660—61;

163) Dimitrijević — Ohriđanin Jovan, EJ, 2, 704;

164) За еден превод од Јован Стерија Поповиќ, Хоризонт, Скопје, 13 V;

165) Једно ретко издање и једна песма, ПЈП, XXII, 1—2, 87;

166) Jugoslovenska književnost kod Bugara, EJ, 2, 286—288;

167) Колективна књижевна историја није ствар далеке будућности, Политика, 20 I, (изјава);

168) Народни песни за Фросина, Од животот на нашата народна песна, Совр. VI, бр. 5, стр. 402—420;

169) Časopisi u Makedoniji, EJ, 2, 544—45;

170) Černodrinski, Vojdan pop Georgiev, EJ, 2, 556—57;

1957 г.

171) Белешки за првата книжарница во Скопје, НМ, 21 јули;

172) Белешки за првиот Македонцец — печатар: Јаков од Камена Река, НМ, 3, V;

173) Vladimir Mošin: Ćirilski rukopisi Jugoslavenske akademije, I, Opis rukopisa, Zagreb, 260, II dio: Reprodukcije, Zagreb, 173 reprodukcije, LZb, IV, br. 3, 152—155, (prikaz);

174) Vladimir Mošin: Ćirilski rukopisi Cetinjskog manastira, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 61, 280—284, oddelen otpečatok. LZb, IV, br. 4, 233, (prikaz);

175) Врските на Јордан Хаџи Константинов Џинот со Друштво српске словесности, Beogradski međunarodni slavistički sastanak, Bgd. 647—651;

176) За автобиографските списи во македонската книжевност, НМ, 1—3, I;

177) За народната песна ,,Билјана платно белеше", НМ, 2 август;

178) Крајот на една легенда. Vladimir Mošin: O podrijetlu Mihanovićeve ćirilske zbirke, ,,Slovo" — časopis staroslavenskog instituta, Zagreb, br. 4—5, 71—84, и одделен отпечаток, ЛЗб, IV, бр. 4, 230—232; (статија);

179) Рад на проучавању историје македонске књижевности у периоду после другог светскот рата, Beogradski međunarodni slavistički sastanak, Bgd. 115—124;

180) Уз приказ II т. Енциклопедије Југославије, Летопис Матице српске, октобар, 391—392;

1958 г.

181) Анѓелко Палашев, основач на првата библиотека во Велес, НМ, 25 X;

182) Доситеј Обрадовиќ кај Македонците, Јужнословенски филолог, XXII, 273—288;

183) Доситеј Обрадовиќ кај Македонците, Совр. бр. 7—8, 715—727;

184) Dramska književnost kod Makedonaca, EJ, 3, 79;

185) Јордан Хаџи Константинов Џинот, НМ, 2—3 XI;

186) Константин Миладинов. Живот и дело. Монографија кон изданието, ,,Творби" од К. Миладинов, Скопје, 1—36;

187) Makedonske štamparije u XIX veku. Knjiga i svet, Beograd, br. 9—10.

188) Македонски народни песни запишани во XVI век, Совр. VIII, бр. 10, стр. 854—859;

189) Маргиналии кон полската романсирана биографија на поетот К. Миладинов, Разгледи, 23 II, V, 4;

190) Марин Држиќ, 1508—1567, ЛЗб, V, бр. 3, стр. 148—161, бр. 4, стр. 203—226;

191) ,,Маченичката" и предвремена смрт на Кирил Пејчиновиќ во еден чешки романтичен расказ, Разгледи, V, 10 јуни, 1—4;

192) Четвртиот меѓународен славистички конгрес, Разгледи, 59, бр. 3, стр. 287—308;

193) Џиво Франов Гундулиќ (уводна студија кон преводот на ,,Дубравка" на македонски јазик) Скопје, 1—25;

1959 г.

194) Крушевскиот говор во еден обреден текст од крајот на XIX век, МЈ, 1—2, 147;

195) Кирил Пејчиновиќ во народното предание, Совр. IX, бр. 8, стр. 777—779;

196) Путеви македонске књижевности, Политика, 20 IX 1959;

197) Folkloristika na svetovnem zborovanju slavistov v Moskvi, Slovenski etnograf, Ljubljana, XII, 239—340;

198) ,,Хагада" у македонској писаној и усменој књижевности. Рад VI конгреса фолклориста Југославије, Блед, 333—339;

1960 г.

199) Андре Мазон, Македонски јазик, XI—XII, кн. 1—2, 225—230;

200) Едно писмо од Павел Божигропски, Трудови, I, 125—126;

201) Неколку новопронајдени македонски народни песни во заоставштината на Станко Враз, Трудови, I, 1—2, 97—107;

202) Непозната (прва?) редакција на тропарот и кондакот на св. Нифонта од Кирил Пејчиновиќ, Трудови, I, 1—2, 87—96;

203) Станко Костиќ, Малешевски народни песни, Трудови, I, 129—130;

204) „Хагадата" во македонската пишувана и усна книжевност, Трудови, I, бр. 1—2, 73—86;

205) Хроника (Ciro Giannelli), Трудови, I, 135—136;

1961 г.

206) Белешки за фамилијата на браќа Миладиновци, НМ, 27 II;

207) Дали Константин Миладинов во Москва го викале „Македонијата" НМ, 30 I;

208) Даниловиот „Четиријазичник", КЖ, VI, бр. 11—12, 28—29;

209) Димитрија Миладинов како учител, КЖ, VI, бр. 6—7, 12—14;

210) Na marginesie polskiej zbeletryzovanej biografii Konstantyna Miladinova. Pametnik slovanski Polske akademii nauk, IX, Warszava—Vroclav, 219—224.

211) О македонској народној књижевности, „Македонска књижевност", изд. Српска књижевна задруга, 368, 29—99;

212) Први македонски превод Прерадовићеве песме „Путник", Zadarska revija X, 6, 473—475;

213) Сто години од печатењето на Зборникот на Миладиновци, Трудбеник, Скопје, 24 јуни;

214) Уз стогодишњицу штампање Зборника браће Миладиноваца. Поетски уџбеник, Политика, 25 јуни;

215) Царица Мара и македонска народна песма, ППП, XXVII, 3—4, 187—199;

216) Царицата Мара и македонската народна песна, Разгледи, IV, бр. 4, 365—382;

1962 г.

217) Abadžiev Gjorgji, Biografsko-bibliografski Leksikon jugoslovenskih pisaca, Ogledna sveska, Novi Sad, 5;

218) Браћа Миладиновци, Стремљења, Приштина, бр. 1, стр. 1—24;

219) Браќата Миладиновци и Васил Д. Чолаков, Скопје, ГЗб, кн. 14, 205—238;

220) Делото на Кирил и Методија, КЖ, VII, бр. 9—10, стр. 26—28;

221) Димитрија Миладинов како собирач на книжевно—историски споменици, Книга за Миладиновци, Скопје, 121—125;

222) Димитрија Миладинов како собирач на нумизматички материјали, Книга за Миладиновци, Скопје, 125—131;

223) Доситеј Обрадовић код Македонаца, во книгата „Доситеј Обрадовић", 1911—1961, Српска књижевна задруга, 55—62;

224) Доситей Обрадович у Македонцев, IV международний съезд славистов. Материяли, дискусии, I, Москва. Академия наук СССР, 52—53;

225) Животни пут браће Миладиноваца, НИН, бр. 579, 11 II;

226) За фамилијата на браќата Миладиновци во „Studi in onore di Ettore Lo Gatto i Giovanni Maver", Roma—Firenze, 547—551;

227) За фамилијата на Браќата Миладиновци, Книга за Миладиновци, Скопје, 101—107;

228) Јордан Хаџи Константинов Џинот, Сто години велешка гимназија, Титов Велес, 181—189;

229) Kliment Ohridski, EJ, 5, 256;

230) Knjižarstvo kod Makedonaca, EJ, 5, 275—276;

231) Književnost — Makedonci, EJ, 5, 613—615;

232) Кога браќата Миладиновци започнале со собирање на македонски народни умотворби, а кога Кузман А. Шапкарев, По повод стогодишнината од смртта на Браќата Миладиновци, Просветно дело, XVIII, бр. 1—2, стр. 1—22;

233) Krčoski Joakim, EJ, 5, 389;

234) Miladinov Konstantin, Biografsko-bibliografski Leksikon jugoslovenskih pisaca, Ogledna sveska, Novi Sad, 16—17;

235) Панајот К. Ѓиноски, зограф, етнограф, фолклорист и лексикограф, Скопје, ГЗб, кн. 14, 239—277;

236) Поетот Константин Миладинов, Книга за Миладиновци, Скопје, 159—197;
237) Чија е песната ,,Грк и Блгарин?, Книга за Миладиновци, Скопје, 131—143;

1963 г.

238) André Mazon et les Macédoniens (Hommage à André Mazon), Annales de l'Institut francais de Zagreb, 2-e Série, 10—11—12, 13, 1961—1964, 73—77;
239) Белешки за кирилометодиевското прашање кај Македонците во XIX век, Гласник на Институтот за национална историја, VII, бр. 1, стр. 157—180;
240) Браќа Миладинови, Београд, Рад, 1—42;
241) Две белешке македонског фолклористе и лексикографа Панајота Ђиновског о П. П. Његошу, Стварање, Цетиње, бр. 2, 191.
242) За значењето на делото на Кирил и Методија, Иселенички календар за 1963, Скопје 69—77;
243) К. А. Шапкарев за своите учебници, Скопје, ГЗб, кн. 15, 317—322;
244) Кирил (Константин) и Методија словенски учители, ЛЗб, X, бр. 3, стр. 1—13;
245) Константин Миладинов како преведувач на ,,Православни црковни братства", од руски јазик на македонски, Меѓународен конгрес на славистите во Софија, МЈ, XIII—XIV, 17—31, прилог 1—41;
246) Неколку необјавени писма од Јордан Џинот, Скопје, ГЗб, кн. 15, 337—342;
247) Необичен пат на писмо од Џинот, КЖ, VIII, бр. 2, стр. 29—30;
248) О једном Његошевом познанику — Лују Ђурчији, Политика, VIII;
249) Панајот К. Ѓиновски, недоволно познатиот зограф, етнограф, фолклорист, граматичар и лексикограф, НМ, 13 X;
250) Речниците на македонскиот јазик, КЖ, VIII, бр. 9—10, стр. 28—33;
251) Рускиот јазичен елемент кај македонскиот поет К. Миладинов, Скопје, ГЗб, 323—335;
252) Спомени на земјотреси во македонското народно творештво, НМ, 1 IX;
253) Учителската дејност на Солунските браќа Кирил и Методија, Просветно дело, XIX, бр. 5—6, стр. 217—222;

1964 г.

254) Вук и Македонците, ЛЗб, XI, бр. 1, стр. 1—4;
255) Вуковиот интерес кон Македонија, Комунист, 16 II;
256) Вук Ст. Караџиќ за школите во Србија во времето на неговата младост и за своето школување. По повод 100 годишнината од неговата смрт, Просветно дело, XX, бр. 5—6, стр. 197—209;
257) Вук Ст. Караџиќ и македонската народна песна. Разгледи, VII, 3, стр. 295—302;
258) Вук Ст. Караџиќ и Кузман А. Шапкарев, ЛЗб, XI, бр. 4, стр. 1—5;
259) Вук Ст. Караџиќ кај Македонците, НМ, 20, 21, 22, 23, 24, IX;
260) Две народне пословице код Доситеја и Вука, Стварање, Цетиње, бр. 10, 1329—1331;
261) Еден ,,запис" — договор за учителска служба од 1862 година, Просветно дело, XX, 9—10, стр. 485—486;
262) Македонски песник Рајко Жинзифов о смрти Вука Караџића и о погибији кнеза Михаила Обреновића, Политика, 18 VII;
263) Над пожолтените страници од една добра книга. По повод 100 годишнината од раѓањето на Б. Нушиќ, Разгледи VII, бр. 1, стр. 82—89;
264) О народној песми ,,Биљана платно белеше", Рад V конгреса фолклориста Југославије, 15—16;
265) Panajot Gjinovski, ethnographe, folkloriste et lexicographe macédonien, 1841—1886), Revue des etudes slaves (Mélanges André Vaillant) t. XL, Paris, 171—177);
266) Прилог кон кирилометодиевската библиографија, ЛЗб, XI, бр. 5, стр. 28;
267) Фолклор Македоније (заедно со К. Пенушлиски и Ж. Фирфов). Рад VII конгреса Југославије, Охрид, 5—13;

1965 г.

268) Вук Ст. Караџић и Кузман А. Шапкарев, ППП, Београд, XXXI, 1—2, 41—46;
269) Значајни достигања на советската македонистика, ЛЗб, XII, бр. 6, стр. 24—25;
270) Југословенската академија на науките и уметностите и Македоците, НМ, 26 XII;
271) Makedonska narodna književnost, EJ, 6, 215—218;
272) Miladinov Dimitrije, EJ, 6, 106;
273) Miladinov Konstantin, EJ, 6, 106;
274) Миладиновците потекнуваат од Магарево, НМ, 18 IV;
275) Misirkov Krste, EJ, 6, 135—136;
276) Naum Ohridski, EJ, VI, 263;
277) Nedelkovski Kole, EJ, VI;
278) Неколико података о Нушићевим студијама на Великој школи, ППП, XXXI, 1—2; 76—77;
279) Одгласи од битката кај Хоќим, КЖ, X, бр. 5, стр. 38—39;
280) Pejčinović Kiril, EJ, 6, 459—460;
281) Поетот е должен и да осудува, (изјава), НМ, 22 VIII;
282) Први помен Његоша код Македонаца, Стварање, Цетиње, 10, 1015—1024;
283) Prličev Grigor, EJ, 6, 622;
284) Pulevski Gjorgji, EJ, 6, 648;
285) Рајко Жинзифов за Црногорците и Његош, КЖ, 1, 27—31.
286) Академик Ив. Снегаров, Кодекс (Кондиката) на црквата св. Георги во Струга, приказ, Гласник на Институтот за национална историја, IX, 1, 330—331;

1966 г.

287) Andresar de Macedonia, НМ, 11—12 XII;
288) Вук и Македонците, Анали Филолошког факултета Београдског универзитета, Београд, св. 4, 383—392;
289) Вук Ст. Караџиќ и македонска народна песма, Рад XI-ог Конгреса Савеза фолклориста Југославије у Новом Винодолском, Загреб, 287—294.
290) Два прилога за Климент Охридски, Стремеж, XII, 3, 51—57;
291) Достигања на советската македонистика, Македонија, март;
292) Echa bitwi chocimskiej w Macedonii. Pamjetnik slowianski (на Полската академија на науките), т. XVI, I, 154—157);
293) Една некоректна редакциска интервенција, МЈ, XVII, 237;
294) За лектирата на Кочо Рацин, Млад борец, 15 XII, 11;
295) Илирците и илирските идеи во Македонија, КЖ, бр. 4, 1—5;
296) Ilirci i ilirske ideje u Makedoniji, Kolo Matice Hrvatske, Zagreb, 8—10, 170—179.
297) Југословенската академија на науките и уметностите и Македонците, Просвета, Скопје, 29 XI, 6;
298) Kliment Ohridski, Sesler, Üsküp, II, 9, 85—96;
299) Климент Охридски. Живот и дело. Во книгата „Климент Охридски", Скопје, 5—68;
300) Климент Охридски. Живот и дело. ЛЗб, XIII, 4, 1—14;
301) Климент Охридски. Живот и дело. НМ, 7—14 VIII;
302) Климент Охридски и четири рајске реке, ППП, XXXII, 86—88;
303) Климентовата книжевна традиција, Зборник — Словенска писменост Охрид, 73—86;
304) Книжевната дејност на Климент Охридски, Просветен работник, Скопје, XIV, 256, 12 IX;
305) Климентовата традиција во книжевноста, Билтен на Републичкиот сојуз на православните свештенички здруженија во СРМ, IV, 18—19, 34—36;
306) Климентовата традиција во книжевноста, Млад борец, бр. 35 од 15 IX;
307) Климентовата традиција во книжевноста, НМ, 11 IX;

308) Книжевното наследство на св. Климент Охридски, Весник на Македонската православна црква, VIII, бр. 4—5, VII—X, 124—126;
309) Књижевни рад Климента Охридског, Стремљења, Приштина, VII, 5, 449—460;
310) Константин Миладинов како преведувач на ,,Православни црковни братства" од руски на македонски јазик, Славянска филология, том 8, София, БАН, 95—96;
311) Културното наследство од пет аспекти, НМ, 7 VIII, (изјава);
312) Македонија и Македонците во некои хрватски и српски поетски текстови од XVIII век, НМ, 6 II;
313) Македонска академија на науките и уметностите, НМ, 27 II;
314) Македонски иселеници во Русија во XVII век и формирњето на македонскиот полк, НМ, 6, 13 и 20 III;
315) Моравската мисија, животното дело на Кирил и Методија, Просвета, Скопје, XI, бр. 231; 6—7;
316) Мошне драго признание, Вечер, 4 IX; (изјава);
317) На извору најстарије словенске и македонске књижевности, Политика, 4 IX;
318) Најрани бележења на македонски народни песни, КЖ, 2—3, 31—41;
319) Најстариот лик на Климент Охридски, НМ, 3 IV;
320) Народни песни и една народска балада за Питу Гуле, Разгледи, IX, 3, 276—286;
321) Народното предание за Климент Охридски, Македонија, XIV, 154;
322) Неколико непознатих података о Пајсију Хилендарском, Хиландарски зборник, Београд, 1, 171—181;
323) Одговор на дискусијата во врска со рефератот ,,Константин Миладинов како преведувач на ,,Православни братства", Славянска филология, т. VIII, 101;
324) Околу прашањето за најстариот лик на Климент Охридски, НМ, 19 VI;
325) Првиот научен труд во македонската славистика, Разгледи, бр. 10, 1001—1005;
326) Преданија и легенди за Климент Охридски, Билтен на Републичкиот сојуз на православните свештенички здруженија во СРМ, IV, 17, 21—23;
327) Преродбениците за св. Климент, Македонија, XIV, 156;
328) Прличев за свети Климент, Македонија, XIV, 157;
329) Прличев за свети Климент, Весник на Македонската православна црква, VIII, 3, 73—74;
330) Свети Климент Охридски, Македонија, XIV, 153, 4—5;
331) ,,Сон султана", заборавена македонска стихотворба од 1861, Разгледи, бр. 10, 1006—1014;
332) Сто години Југословенска академија на науките и уметностите, ЛЗб, 6, 21—22;
333) ,,Ти загрме со своето учење", Македонија, XIV, 155;
334) Учителот и писателот Климент Охридски, Просветно дело, XXII, бр. 7—8, 337—348;
335) Факти за почетоците на словенската и македонската писменост, (изјава), НМ, 14 VIII;

1967 г.

336) Андре Мазон, МЈ, XVIII, 161—162;
337) Браќа Миладиновци. Поводом 105-годишњице смрти, Багдала, Крушевац, I—II, IX, 3—4;
338) Вуков интерес према Македонији и интересовање Македонаца за Вуково дело, Споменица Вук Караџић, 1864—1964— Београд, 85—89. (Говор одржан на свечениот собир посветен на Вук Караџиќ на 8 II 1967 г.)
339) Два непознати лика на Кирил Пејчиновиќ и еден на Арсенија од Теарце, НМ, 4 VI;
340) Делото на Марин Држиќ во Македонија, КЖ, 7—8, 35—37;
341) Допуна библиографије Петра Колендића, ППП, XXXII, 302;
342) Драмолетот за Питу Гули, Македонија, XI;

343) Животниот пат на Кирил Тетоец Пејчиновиќ, Просветно дело, XXIV, 5—6, 247—264;

344) За првиот превод од српската книжевност на македонски јазик, МЈ, XVIII, 47—68;

345) За словенската писменост, Просвета, 25 V;

346) За студиите на Марин Држиќ во Сиена, НМ, 6 VIII;

347) Една македонска песна за Кирил, НМ, 21 V;

348) Еден драмолет за Питу Гуле, НМ, 2 VIII;

349) Еден неостварен сон на К. Рацин, Стремеж, бр. 5—6, 80—84;

350) Кирил Пејчиновиќ, родоначалник на македонската книжевност, Македонија, август, бр. 172;

351) Климент Охридски и македонските преродбеници, Гласник на Институтот за национална историја, 1, 1—18;

352) Контактите со делата на Молиера, НМ, 19, 20 II;

353) Легендата за Владимир и Косара, КЖ, 1, 23—25;

354) Марин Држиќ. Живот и дело. Предговор кон македонскиот превод на ,,Дундо Мароe", Скопје, 5—40;

355) Меморијален музеј на дедо Кирил, НМ, 28 V;

356) Местото на Кирил Пејчиновиќ во историјата на македонската култура и книжевност, Просвета, 9 VI;

357) Нови материјали и студии за браќата Миладиновци, ГЗб, 19, 1—39;

358) Од кога во Македонија се добивале изданија на денешната Српска академија, НМ, 15 X;

359) Од кои причини Паисија Хиландарски, пред да ја заврши својата ,,Историја", морал да го напушти Хиландар?, Историја, III, 2, 88—91;

360) Основање на МАНУ, ЛЗб, 4, 29—30;

361) Поетот Константин Миладинов, К. Тошев—Ѓ. Милошев, Преглед на литературата со примери. Учебник за II клас гимназија, Скопје, 303—307, III изд. (I издание — Скопје 1957 328—335; II изд. Скопје 1961, 362—367);

362) Поетот Константин Миладинов, монографија како предговор кон изданието Песни, Скопје, 5—54, 93—95;

363) Пред новоизбране чланове Македонске академије наука и уметности постављају се веома озбиљни задаци на даљем развоју науке у Македонији, НИН, 27 VIII;

364) Сарадници Друштва српске словесности из Македоније. Споменица у част новоизбраних чланова САНУ, кн. 30, Београд, 203—215;

365) Судбоносна прекретница, Политика, 27 VIII, статија;

366) Умре славистот и македонистот Андре Мазон, НМ, 1 VIII; (In memoriam);

367) Шекспировиот ,,Отело" во Прилеп во првите години на XX век, Стремеж, XIII, 39—44;

1968 г.

368) Андре Мазон, КЖ, 4—5, 10—13;

369) Впечатоци од Меѓународниот собир на слависти во Прага, Журнал, 31, VIII;

370) Два писма Анђелка Крстића, ППП, Београд XXXIII, 3—4, 290—292;

371) Драмолетите на Никола Киров Мајски, НМ, 15 XII;

372) За изворот на ,,Чудеса пресвјатија Богородици" од Јоаким Крчовски, ЛЗб, бр. 3, 1—13;

373) За првиот превод од српската книжевност на македонски јазик, VI Medzinarodni sjezd slavistu o JPraze, 1968, Academia Praha, 337;

374) За првиот превод од српската книжевност на македонски јазик, Реферати на македонските слависти за VI меѓународен славистички конгрес, Скопје, 113—122;

375) Ѓорѓија М. Пулевски, НМ, 1 V;

376) За македонскиот епос, НМ, 11 VIII;

377) Кузман А. Шапкарев и Ј. Ј. Штросмаер, НМ, 17 III;

378) Мишљење о издању дела В. С. Караџића, Београд, 115—117;

379) О македонској народној књижевности, Зборник Македонска књижевност, Београд, 29—95;

380) Подготовки за комплетирање на целосна документација за Македонија, (изјава), НМ, 30 април 1 и 2 мај;
381) Први жени книгољупци и претплатници на книги од Македонија, НМ, 8 III;
382) Радни скуп слависта из целог света, Политика, 4 VIII, (статија);
383) Растежот на македонската славистика, НМ, 4 VIII, (статија);
384) Словенскиот просветител Методија и неговата мисија во Моравија, Македонија, X;
385) Словенските просветители Кирил и Методија, Скопје, 1—32;
386) Sinaitski Teodosie, EJ, 7, 197;
387) The Course of st. Clement of Ohrids Life, (во книгата ,,Clement of Ohrid), Skopje 1968, 17—61;
388) Човекот и книгата, (изјава), Трудбеник, бр. 51, 21 XII;

1969 г.

389) Академикот Петар Колендиќ, (In memoriam) ,НМ, 17 IV;
390) Битола во рацете на ајдуци во XVII век, НМ, 11 V;
391) Во вечниот град, Македонија, мај, (статија);
392) Два прилога за преведувачката работа на К. Д. Петковиќ, Разгледи, XI, бр. 9, 980—986;
393) Dva priloga za preveduvačkata rabota na K. D. Petković, Slavistična revija, (spomenica na Koblar i Slodnjak), godišnik XVII, Ljubljana, br. 2, 283—290;
394) Драмолетите на Никола Киров Мајски, Рацинови средби 1968, Македонска драма, Скопје, 29—39;
395) Epohalno delo Kirila i Metodija, Simpozijum ,,1100 godišnjica smrti Kirila Solunskog", Međunarodna politika, br. 462—463; 1—16, VII, 32 (34);
396) За можностите што ги дава Прага за проучување на чехословачко-македонските културни врски, Трудбеник, 12 IV;
397) За Панонските легенди (предговор кон македонското издание на Панонските легенди), Скопје; стр. 3—18;
398) За словенските просветители Кирил и Методија, Просветно дело, 1—2, 1—10;
399) Илјада и сто години од смртта на Кирил, КЖ, 1—2, 1—5;
400) Историја на македонскиот народ, книга, I, 98—106, 207—211, 217—298;
401) Kiril Solunski, tvorac slovenske azbuke i književnosti, Međunarodna politika, Beograd, br. 454, I III, 24—26;
402) Кирилл Салонинский, создатель славянской азбуки и литературы, Международная политика, Белград, бр. 454, 5 III, 23—25;
403) Cyril of Saloniki, Founder of the Slav Alphabet and Literature, Review of International, A Hairs, br. 454, March 5, 28—30, Belgrade;
404) Kyrill von Thessaloniki, Schoper des slawischen Alphabets und der slawischen literatur, Internationale Politik, Bgd, 454, 5 Marz, 21—24;
405) Cyrile le Salonicien, Créateur de l'alphabet et de la littérature slaves, Revue de la politique internacionale, No 454, 5 III, 27—29;
406) Научен собир, Македонија, мај;
407) Нови осветлувања на Кирило-Методиевото дело, КЖ, 6, 28—30;
408) Поголеми грижи за нови кадри во науката, КЖ, 3, 14—15;
409) Политичкиот аспект на Морвската мисија на Кирила и Методија, НМ, 24 V;
410) Почетоците на македонската книжевност, ЛЗб, бр. 1, 6—13;
411) Светли страници на словенската просветна и книжевна историја, НМ, 9, II;
412) L'Univerzitá ,,Cirillo e Metodio" di Skopje e l'Accademia macedone, Quid, Revista mensile di politica, arte, attualitá, Roma, II 8, 13—14;
413) Српската граѓанска поезија во Македонија во XIX век ,Пристапни предавања, прилози и библиографија на првите членови на МАНУ, 121—140;
414) Страници од македонската книжевност, Скопје, 276,
415) Творецот на словенската просвета Кирил Солунски, Современост, XIX, бр. 8—9, 987—1026, сепарат;

416) У част Кирила Солунског, Актуелности из социјалистичке републике Македоније, Скопје, II, 5, 1—7;

417) Чавдар војвода во турските извори и во народната песна, Совр. бр. 6, 678—693;

418) Циво Франов Гундулиќ, (предговор кон македонското издание на ,,Дубравка''), Скопје, 1969, 3—35;

419) Sudbina književnog dela Marina Držića pod podnebljem Makedonije, Zbornik radova o Marinu Držiću, Matica hrvatska, Zagreb, 383—388;

1970 г.

420) Дипломатскиот значај на мисиите на браќата Кирил и Методија со особен осврт на Моравската мисија, Симпозиум „1100 гооини од смртта на Кирил Солунски", книга I, Скопје, 197—204;

421) Дипломатското значење на мисиите на браќата Кирил и Методија со особен осврт на Моравската мисија, Иселенички календар, Скопје, 72—75;

422) Македонски варијанти од народната приказна: ,,Девојка без раце", Прилози, бр. 1, изд. МАНУ;

423) Маргиналии од културната историја на Гостивар, Полог, Тетово, 10 II, стр. 2—3;

424) Народни песни и една народска балада за Питу Гуле, Илинден 1903, Материјали од симпозиумот по повод 65-годишнината од Илинденското востание, одржан на 27—28 и 29 мај 1968 год. во Охрид, Скопје, 597—606;

425) Нови студии за Григор Прличев, Разгледи, 2, 113—121;

Покрај овие трудови поголем број лексикографски единици се објавени во ,,Enciklopedija Jugoslavije" 1—7, и во весниците ,,Политика", и ,,Нова Македонија".